

„Sharon Cameron surprinde extraordinara poveste
a uneia dintre eroinele neștiute ale istoriei...“
RUTA SEPETYS, AUTOAREA BESTSELLERULUI *ADIO, NEW ORLEANS*

ROMAN PUBLICAT ÎN 15 ȚĂRI

SHARON CAMERON
LUMINA DIN ÎNTUNERIC

TRADUCERE DIN LIMBA ENGLEZĂ:
IULIA DROMERESCHI
EDITURA LITERA
2020

Sharon Cameron
The Light In Hidden Places
Copyright © 2020
Toate drepturile rezervate
Ediţie publicată prin înţelegere cu Scholastic Inc., 557 Broadway, New York, NY 10012, SUA
Photo copyright Burzminski Family

Editura Litera
O.P. 53, C.P. 212, sector 4, Bucureşti, România
tel.: 021 319 63 90; 031 425 16 19; 0752 548 372
e-mail: comenzi@litera.ro
Ne puteţi vizita pe
www.litera.ro

Sharon Cameron
Lumina din întuneric
Copyright © 2020 Grup Media Litera
pentru versiunea în limba română
Toate drepturile rezervate

Editor: Vidraşcu şi fiii
Redactor: Gabi Trăşculescu
Corectură: Nicoleta Arsenie
Copertă: Andreea Apostol
Prepress: Mihai Stoianov

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
CAMERON, SHARON
Lumina din întuneric

trad. din lb. engleză de Iulia Dromereschi. – Bucureşti: Litera, 2020
ISBN 978-606-33-6317-7
ISBN EPUB 978-606-073-354-6
I. Dromereschi, Iulia (trad.)
821.111

Pentru Helena, Malgasia, Ed, Lori şi Mia
În memoria lui Izaak, a Leei, a lui Izydor şi a Ernestinei Diamant, a tuturor evreilor şi polonezilor din Przemyśl care şi-au pierdut vieţile pe altarul urii

1.PRZEMŚL, POLONIA. NOIEMBRIE – 1942

E cineva acolo, în beznă.

Deschid ochii.

Bezna este aşa cum o ştiu: o pagină nescrisă. Simt mirosul verzei pe care o fierbe Emilika două etaje mai jos. Simt un oftat lângă mine. Este respiraţia surorii mele, care doarme. Dar parcă bezna s-a şi schimbat. Parcă are ecou, un sunet ce a scăpat urechilor mele.

E cineva acolo.

Sunt complet trează acum.

Dau pătura la o parte, în linişte, şi ascult, în timp ce îmi las picioarele să atârne pe marginea patului. Un arc de saltea pocneşte ca un foc de puşcă. Sora mea expiră brusc, dar nu se mişcă.

Dacă e cineva acolo, nu e cu noi în cameră.

Păşesc în vârful picioarelor desculţe pe podeaua de scândură şi îndepărtez cu un deget marginea tapiseriei pe care am bătut-o în cuie deasupra geamului. Luminile de pe stradă lucesc şi transformă în sclipiri fulgii de zăpadă. Dar trotuarul din faţa clădirii în care locuiesc este pustiu, iar ferestrele de vizavi sunt doar şiruri de ochi morţi, întunecate de perdele şi tapiserii. La fel ca a mea.

În Przemyśl, lumina este ca un poster cu bomboane. Nu e înţelept să afişezi indicii despre locurile unde se află dulciurile.

Las tapiseria să cadă la loc şi mă îndrept spre uşa de lemn, lipindu-mi urechea de ea, înainte să apăs pe clanţă. Holul pustiu se întinde pe lângă celelalte camere goale din apartamentul gol. Aşa cum trebuie. Totul este aşa cum trebuie.

Un zgomot întrerupe tăcerea, mai puternic decât un foc de pistol. O grenadă de teamă mi se dezamorsează în piept. Ştiu ce era sunetul care îmi scăpase.

O bătaie în uşă.

Au aflat. Au aflat. Au aflat.

Cuvintele îmi pulsează în ritmul bătăilor inimii.

Alt arc de saltea pocneşte, şi o aud pe Helena apropiindu-se de mine. Nu vorbeşte. Are doar şase ani, dar nu trebuie să i se spună că nu e momentul pentru întrebări.

Bătaia se repetă, mai tare, însoţită de o şoaptă printre crăpături.

— Stefania?

E un truc. Ofiţerii Gestapo vor să deschid uşa fără scandal. Ca să nu fie nevoiţi să o spargă. Ca să poată oferi apartamentul unui ofiţer german de treabă şi paşnicei lui soţii cu părul curat şi ciorapi remaiaţi.

Poate asta înseamnă că ne vor împuşca afară, ca pe domnul Schwarzer.

Aud din nou şoapta.

— Deschide uşa, Fusia!

Cei din Gestapo nu au de unde să-mi ştie numele de alint.

Alerg spre uşă, cu mâinile întinse, cu degetele căutând deja broasca reparată de curând. Ştiu că nu este el. Nu poate fi el. Dar răsucesc cheia şi smucesc de uşă. Helena icneşte – sau poate că am icnit eu. Becul fără abajur care atârnă pe hol îmi arată că nu sunt ei. Nu sunt cei care am crezut că ar fi.

— Max! şoptesc.

2. 1936

Viaţa mea înainte de Przemyśl fusese plină de găini. Şi de cai. De aer curat, de copaci şi de ogoare întinse, cafenii, care se ondulau odată cu dealurile, ca o pătură din petice, încreţită. Primăvara şi toamna alergam pe cărările încurcate ce duceau spre şcoală. Mâncam supă de secară cu pâine în bucătăria noastră aburindă, când stratul de zăpadă devenea prea gros. În fiecare duminică, indiferent dacă ningea sau nu, mergeam la slujbă în satul Bircza, înghesuită în spatele unei căruţe cu fân, alături de fraţii şi surorile mele – deja nouă la număr. Era copilăria perfectă.

Iar eu o detestam. Cocina duhnea, la fel şi veceul din curte, groapa de gunoi şi cei care munceau la câmp, în plin soare. Detestam grămezile de bălegar, ascunse dinadins în iarbă pentru a-mi strica pantofii. Roşeaţa mâinilor mamei, după ce freca rufele ori moşea copilul unei alte femei. Detestam cotcodăceala neostoită a găinilor noastre. Nu se opreau niciodată. Eram convinsă că nici nu dormeau, cu excepţia cocoşului, care era nebun şi cânta neîncetat, mai degrabă când răsărea luna decât când se ivea soarele.

Nu mă deranja să jumulesc găinile.

Prima mea tentativă de evadare a fost când aveam unsprezece ani. Mama m-a luat în poştalion, să îmi văd surorile mai mari, care îşi găsiseră de lucru în oraş. Era un cadou de ziua mea, spusese ea. Ziua mea era în săptămâna sfântă a Paştelui. Toţi fraţii ne sărbătoream zilele de naştere de Paşti, pentru că mama nu avea timp să îşi amintească datele adevărate. Sau numele noastre. Eu nu eram niciodată „Stefania”. Eram Stefi. Stefusia. Stefuşka. Dar mai ales Fusia.

Dacă aş fi avut nouă copii, nici eu nu mi-aş fi amintit numele lor.

Mama i-a plătit vizitiului de pe poştalion, apoi m-a luat de mână. Avea pielea aspră. Mama avea mare grijă de mine; la fel şi tata, când trăia. Aveau grijă de noi toţi, dar să o ţin de mână nu voiam.

Uneori, mi-e dor de mâinile ei.

M-am smucit tot drumul până la Przemyśl, apoi am uitat că mi-era ruşine să fiu ţinută de mână. Căruţele se zgâlţâiau pe pietrele pavajului, claxoanele automobilelor behăiau ca oile. Un tren îşi şuiera aburul spre cer. Tămbălăul făcut de gospodinele care îşi strigau preţurile mărfurilor în piaţă era mult mai simpatic decât cotcodăcitul găinilor. Era muzică. O trupă de alămuri. O simfonie.

Am făcut târguieli la gherete în aer liber şi la prăvălii cu vitrine de sticlă. O rochie pentru mama, pantofi pentru mine şi o bonetă pentru Helena – pe atunci doar un bebeluş. Am atins fundele de mătase roşie şi ambalajul argintiu şi lucios al unui baton de ciocolată. Surorile mele ne-au oferit un prânz elegant; carnea pe care am mâncat-o provenea dintr-o conservă, şi nu direct din grajdul măcelarului. Am servit-o pe o faţă de masă curată, în apartamentul în care ele locuiau împreună, la trei etaje deasupra străzii. Mama icnea deja înainte să terminăm de urcat, însă eu nu voiam decât să alerg până jos, doar ca să pot urca iar.

Mama şi surorile mele au băut ceai, în timp ce eu stăteam cu nasul lipit de geam, sorbind forfotul străzii, iar când a venit timpul să plecăm, am început să plâng. Am implorat. Am bătut din picior. Am ameninţat şi m-am rugat să fiu lăsată acolo. Voiam să dorm pe podea. Sub scări. Surorile mele nu s-ar fi supărat. Nu aş fi fost o povară. Doar că eram. Mama m-a târât la poştalion, cu mâinile ei aspre.

Au trecut optsprezece luni până să-mi dea voie să mă întorc. Când am păşit în haosul din Przemyśl pentru a doua oară, aveam aproape treisprezece ani. Eram mai în vârstă şi mai înţeleaptă. Rochia îmi rămăsese deja mică. Ştiam cum să o iau pe mama. Am purtat o conversaţie pe şoptite cu surorile mele, generată de scrisoarea pe care o trimisesem cu o lună înainte. M-am şters la gură după prânz, m-am aşezat picior peste picior, am băut ceai şi am ascultat-o pe mama vorbind. Când s-a făcut timpul să luăm poştalionul de întoarcere, i-am spus că nu aveam de gând să plec.

Mama m-a implorat. Chiar a plâns puţin. Nu a bătut din picior. I-am spus că Marysia îmi găsise de lucru.

— Aşa este, mamă, a confirmat Marysia. Doamna Diamant căuta o fată. Locuieşte doar la câteva străzi distanţă.

I-am spus că în casă Angia îmi pregătise un pat în spatele canapelei.

— Cu două pături, mamă. Şi va merge la slujbă în fiecare săptămână, a asigurat-o Angia.

I-am explicat că le voi da o parte din salariu surorilor mele, ca să mă hrănească. I-am spus că voi trimite şi mai mult acasă, la fermă, ca mama să poată plăti un alt ajutor. Sau să cumpere mai mulţi pui.

— Nu-i aşa că ţi-ar prinde bine, mamă? a zâmbit Marysia.

— Dar, Fusia, cum rămâne cu şcoala? a ezitat mama.

Mi-am netezit rochia.

— Przemyśl va fi şcoala mea, mamă.

A urcat în poştalion fără mine.

În prima zi de lucru, am mers ţopăind până la magazinul familiei Diamant, speriind porumbeii, aruncând priviri furişe pe aleile strâmte, care creau tunele între clădiri, privind în vitrina unui studio foto şi jucându-mă cu o pisică

rătăcită. Clopotele catedralei răsunau sub cerul de un albastru adânc, perfect.

Când am deschis uşa magazinului, s-a auzit un clinchet, de clopoţel de data asta, şi o femeie a ridicat privirea de după tejghea. Aerul mirosea a pâine proaspătă, mere, hârtie de împachetat şi sfoară, şi am văzut rânduri, rânduri de ciocolată ambalată, în spatele vitrinei. Femeia m-a măsurat din cap până în picioare, în timp ce eu mă fâţâiam de nerăbdare. Fundul i se revărsa de ambele părţi ale scaunului.

— Aşa, a spus ea. Ia te uită ce mi-a adus răsăritul. Eşti fata familiei Podgórska. Cum te numeşti, *ketzele*[1]?

— Stefania.

Numele meu adevărat m-a umplut de încântare.

— Eu sunt doamna Diamant. Ştii să citeşti, Stefania?

— Da, doamnă Diamant.

— Şi să scrii?

Am încuviinţat dând din cap. Ferma nu era chiar ruptă de restul lumii.

— Prea bine. Atunci, te rog să faci inventarul produselor de pe rafturi.

Mi-am vârât haina şi pachetul de prânz, compus din pâine şi brânză, într-un colţ din spatele tejghelei, şi doamna Diamant mi-a dat o hârtie prinsă de o planşă, cu un ciot de creion legat de un capăt. Pantofii mei au făcut poc, poc! pe podeaua care scârţâia. Asta mi-a dat importanţă şi m-a făcut să zâmbesc. Am scris inventarul pe rânduri largi, citeţ. Doamna Diamant socotea în registrul ei, în timp ce mă observa cu coada ochiului, iar când m-am dus să iau o sticlă de apă carbogazoasă, am dat peste o pereche de ochi căprui, care se uitau la mine de pe partea cealaltă a rafturilor.

---

[1] Pisoiaş (diminutiv afectuos); în idiş, în original. (n.tr.).

— Întotdeauna cânţi când numeri? s-a auzit o voce. O voce gravă de băiat.

Am strâns planşa la piept şi m-am înroşit. Cântasem, într-adevăr. Ca o fetişcană.

Eram o fetişcană. Doar că încă nu ştiam asta.

Ochii au clipit dintre sticlele de apă, apoi au dispărut. Au reapărut deasupra rafturilor. Aparţineau unui băiat înalt, încă slab, pentru că crescuse brusc. Avea sprâncene întunecate, care se ridicau spre un ciuf de păr negru, ondulat. Rânjea.

— Nu te opri, a spus. Eşti distracţia mea de dimineaţă. Cum te cheamă?

— Stefania.

— Nimeni nu-ţi zice pe nume, aşa-i?

„Nimeni”.

— Deci, cum să-ţi spun? Stefi?

— Stefuşka.

A aşteptat.

— Sau Stefusia, am adăugat. Sau Fusia. Dar prefer...

— Stefi, Stefuşka, Stefusia, Fusia. Băiatul a scuturat din cap. Prea târziu. Fusia rămâne. Mai cântă-mi ceva, Fusia. Poate că *mame*[2] va începe să vândă bilete...

— Izio! a strigat doamna Diamant, de pe scaun. Lasă copila în pace, *bubbala*[3]. E prima ei zi. *nemen dein tukis ţu şule*.

— *Mame*...

— Mişcă-ţi fundu’ la şcoală!

Băiatul a ridicat din umeri şi a luat-o la fugă, alăturându-se altor doi băieţi care îl aşteptau la uşa prăvăliei. Unul era mai înalt, iar celălalt, mai scund, dar aveau părul la fel. Toţi trei erau mai mari decât mine.

---

[2] Mamă (apelativ); în idiş, în original. (n.tr.).

[3] Termen afectuos; alternativa este *bubby*; în idiş, în original. (n.tr.).

„Fraţi”, m-am gândit. Ştiam cum e să ai fraţi. Cu fraţii, ideal e să te porţi la fel de bine cum te-ai purta cu tine.

M-am întors la treabă, verificând şi bifând pe hârtie, în timp ce, cu voce ridicată, am început să cânt un tango care nici nu se difuza bine la radio, că mama şi închidea aparatul. Aşa se face că acum profitam de orice ocazie ca să îl ascult.

Vorbele tale mă trimit spre norii de furtună,

Râsul tău este o pală rece şi umedă...

Am simţit cum întreaga cameră se încordează, în expectativă.

Nu vreau vorbele tale vijelioase.

Nu vreau râsul tău picurător.

Vreau doar să pleci...

Doar că am omis cuvântul ce urma, de fapt. l-am înlocuit cu „şcoală”. Am auzit hohote în spatele meu şi mi-am reţinut un zâmbet, în timp ce braţele s-au învălmăşit şi picioarele s-au întrecut să alerge care mai de care spre uşă, făcând să răsune clopoţelul de la intrare. Când am tras cu coada ochiului în direcţia doamnei Diamant, ea clătina din cap, însă ochii i se micşoraseră, amuzaţi, întocmai ca ai fiului ei.

A devenit ritualul nostru. În fiecare dimineaţă, Izydor Diamant, cunoscut drept Izio, îşi vâra capul pe uşă şi spunea: „Cântă-mi, Fusia!”, iar eu inventam un cântec deşucheat, al cărui mesaj era ca el să iasă afară. După o săptămână, toată lumea de pe strada Mickiewicza îmi spunea „Fusia”.

Am aflat numele celorlalţi fraţi. Henek, cel mai mic, nu avea timp pentru mine; Max era mai mare decât Izio şi îşi începuse deja ucenicia. Zâmbea mai des decât vorbea. Mai exista un frate, pe nume Chaim, care era medic şi studia într-un oraş italian, necunoscut mie. Mai exista şi o soră, care locuia în Liov, nu departe. Şi mai era domnul

Diamant, care stătea acasă, convalescent după o boală ce îi afectase sângele. Am aflat că nu trebuia să muncesc sâmbăta, pentru că erau evrei, şi am mai aflat că doamna Diamant pregătea o *babka*[4] excelentă.

Spălam podele, ambalam pachete şi ştergeam rafturile de praf, iar doamna Diamant spunea că învăţ repede. N-a durat mult până să înceapă să mă trimită să fac comisioane la piaţă, unde se încheiau afacerile adevărate. Acolo am văzut prima dată o bătaie: doi băieţi îşi cărau pumni, în praful de vară târzie dintr-un şanţ.

Nu semăna cu încăierările de moment dintre fraţii mei, sau dintre băieţii de la şcoala din Bircza. Era o bătaie urâtă.

Un poliţist şi-a strivit mucul ţigării pe trotuar. Stătea şi privea. A intervenit un bărbat cu pantaloni murdari şi o dâră de grăsime pe obraz, care a rupt rândurile de gură-cască şi i-a despărţit pe cei doi băieţi, apucându-i de gulere, în timp ce amândoi scuipau şi sâsâiau, ca nişte pisici. L-a scuturat pe cel din dreapta până când i-am auzit dinţii clănţănind.

— Ce-ai păţit, Oskar? a întrebat bărbatul. De ce te baţi pe stradă, ca un infractor?

— Pentru că m-a lovit, a spus băiatul.

— Ah, serios, te-a lovit? Te-a lovit aşa, din senin? Bărbatul a privit spre celălalt băiat, la fel ca toţi cei din mulţime.

Băiatul şi-a cules şapca de pe jos şi şi-a şters sângele de la nas.

— Mi-a spus că sunt un jidan împuţit.

Bărbatul a clătinat din cap, apoi l-a mai scuturat o dată pe Oskar.

---

[4] Cozonac împletit, de origine aşkenazi, foarte îndrăgit în Polonia, SUA şi Israel. (n.tr.).

— Ce-ai păţit? Uită-te la băiatul ăsta... Oskar nu putea să-l privească decât cruciş. Are braţe, picioare şi sânge în vene. Ce-ţi pasă ţie dacă familia lui urmează învăţăturile lui Moise? Strânge-i mâna băiatului. Acum! Înainte să-i spun mamei tale ce-ai făcut.

Băieţii şi-au dat mâna, deşi nu păreau deloc încântaţi, şi, când s-au despărţit şi mulţimea a început să se risipească, am auzit o femeie din spatele meu mormăind:

— Jidan împuţit.

Am obţinut un preţ bun pentru prunele comandate de doamna Diamant şi, după ce am alergat înapoi la prăvălie, m-am strecurat pe uşa băii şi m-am uitat în oglindă. Mi-am atins faţa, pielea braţului şi părul castaniu. Oamenii îl detestau pe băiatul acela pentru că era evreu. Oare şi familia Diamant mă ura fiindcă eram catolică?

În aceeaşi după-amiază, am convins-o pe doamna Diamant să se dea jos de pe scaun şi să facă exerciţiile pe care le văzusem la elevi, în curtea şcolii gimnaziale. Câteva ciocolate ambalate frumos s-au rostogolit de pe rafturi pe podea şi pe doamna Diamant a apucat-o aşa un râs, de i se scuturau faldurile gâtului.

— Uneori, *ketzele* – descoperisem că însemna „pisicuţă” –, soarele adus de tine străluceşte tare! Apoi mi-a întins o ciocolată şi pe chipul moale i-au apărut gropiţe, în timp ce îşi desfăcea una şi pentru ea.

Dintr-odată, mi-am dat seama că doamna Diamant fusese tare singură înainte să vin eu la prăvălie, şi că nu se mai simţea singură acum. Că şi eu fusesem singură la fermă, înconjurată de fraţi şi surori, dar fiecare cu viaţa lui, de o mamă doborâtă de griji şi de un coteţ plin cu găini. Dar acum nu mai eram nici eu singură.

Duminica aceea am fost cu Angia la slujbă şi I-am mulţumit Domnului pentru familia Diamant. În fond, Moise

era şi în Biblia mea, şi eram sigură că Dumnezeu îl plăcuse.

Educaţia mea începuse.

Izio m-a învăţat cântece deşucheate în idiş, iar eu am decis să nu mai aduc sendvişuri cu şuncă la prăvălie, chiar dacă doamna Diamant mi-a spus că nu se supără. Când a venit iarna şi întunericul se lăsa mai devreme, îmi luam cina într-un colţ al apartamentului familiei, unde băieţii aproape adulţi vorbeau despre medicină şi unde răzbătea vocea domnului Diamant, care întreba lucruri precum: „Ce este de preferat: un război bun sau o pace proastă?” Eu le ascultam argumentele, la fel şi domnul Diamant, care şedea rezemat de spătar şi fuma ţigară de la ţigară. Izio mă conducea acasă, în serile acelea, prin stratul gros şi rece de omăt, care strălucea în lumina aurie a felinarelor.

Doamna Diamant îşi făcea exerciţiile cu mine, în fiecare dimineaţă. Ajunsese să îşi strâmteze rochiile, iar eu să dau drumul la a mea. Am învăţat cum să-i zâmbesc unui băiat ca să cumpere două ciocolate în loc de una şi cum să zâmbesc chiar mai frumos, când mi-o aşeza în palmă pe a doua. Apoi, imediat ce suna clopoţelul, strecuram ciocolata înapoi pe raft şi monedele în casa de marcat, lucru care o făcea pe doamna Diamant să chicotească. Mi-am prins părul, răsucindu-l, şi am împrumutat rujul de buze al surorii mele, fredonând în timp ce radioul lătra ştirile despre invadarea Cehoslovaciei de către Germania. Iar când Angia a plecat la Cracovia şi Marysia a vrut să caute un apartament aproape de periferia oraşului, doamna Diamant a plesnit din limbă, a strâns din ochi şi a spus:

— Deci tu vii să locuieşti cu noi, *ketzele*.

Familia Diamant nu avea o cameră în plus. Mi-au amenajat una, la capătul holului, cu un pat şi o masă pe care se afla o lampă, cu o oglindă atârnată deasupra şi cu o perdea maronie, întinsă de la un perete la altul, pentru

intimitate. Mi-am rezemat icoana cu Hristos şi Sfânta Fecioară de un perete şi mi-am agăţat mătăniile de tăblia patului, iar doamna Diamant şi-a făcut un stoc secret de *blintz*[5] sub patul meu, pentru că domnul Diamant nu mânca de Iom Kipur[6]. Spaţiul semăna cu un bârlog roşu şi moale, alintat de lumina lămpii.

Dar bârlogul meu nu avea ferestre. Când nopţile erau fierbinţi, mă strecuram afară, în sufragerie, unde era un geam deschis, pe care ieşea mirosul de fum stătut. Mă aşezam pe pervaz, cu lumina stinsă, şi îmi bălăngăneam picioarele, ascultând cum veneau şi plecau trenurile din gară. De o parte se găsea apartamentul adormit, iar de cealaltă, un plonjon prelung şi întunecat în miezul oraşului.

Pe atunci, nu ştiam că frica apare odată cu lăsarea întunericului.

Izio venea lângă mine şi se trântea pe un scaun, sau se lungea pe rogojină, cu mâinile sub cap. Şuşotea despre noile cursuri de la universitate, despre acele locuri din lume pe care îşi dorea cel mai mult să le vadă (Palestina şi Turcia), despre acele locuri îndepărtate pe care eu îmi doream să le văd (America). Voia să îmi cunoască părerea despre lucruri – cum ar fi, dacă eu credeam că Hitler avea să invadeze şi Polonia. Dar războaiele nu figurau nicidecum printre cele mai importante gânduri ale mele, în nopţile acelea.

Izio făcuse optsprezece ani. Se împlinise. Crescuse. Genele lui se ondulaseră, mânjindu-l parcă de funingine sub pleoape.

---

[5] Clătită tradiţională evreiască, de origine aşkenazi, de obicei umplută cu brânză sau cu fructe. (n.tr.).

[6] „Ziua ispăşirii” este cea mai însemnată dintre cele trei mari sărbători evreieşti. De obicei, este marcată printr-un post negru de 25 de ore şi printr-o perioadă de rugăciune intensă. (n.tr.).

Max venea şi el lângă pervaz, uneori, în acea ultimă vară. Era mai mic şi mai tăcut decât fratele lui, dar când vorbea, te făcea să te gândeşti mult şi bine la viaţa ta. Sau spunea glume atât de proaste, că te prăpădeai de râs. Izio se ţinea cu mâinile de burtă şi încerca să îşi suprime râsul, ca să nu o trezească pe maică-sa.

Adoram momentele în care Max îl făcea să râdă pe Izio.

De la o vreme, însă, Max nu a mai venit lângă fereastră. Am rămas doar eu cu Izio, în timp ce restul lumii dormea.

Cred că Max a ştiut înaintea mea.

Vara şi-a potolit dogoarea şi s-a transformat în toamnă, iar când frunzele s-au îngălbenit dincolo de pervaz şi aerul s-a umplut de miros de cărbune ars, Izio s-a întins şi m-a luat de mână, în beznă. Ne-am promis unul altuia să nu spunem nimănui. Două săptămâni mai târziu, primele bombe germane au lovit Przemyśl.

3. SEPTEMBRIE 1939

La început, am crezut că avioanele erau ruseşti. Zburau atât de jos, că vesela Marysiei a început să zăngăne. Era prima zi de şcoală şi trotuarele se umpluseră de copii cu săculeţe şi cărţi, în drum spre casă, după o jumătate de zi petrecută la program. Eu mă sprijineam de pervazul ferestrei noului apartament al surorii mele, aflat în cealaltă parte a râului San. O aşteptam să vină acasă şi să luăm prânzul. Mi-am dus mâna streaşină la ochi. Avioanele lăsau dâre lungi, negre, pe cer. Apoi, hotelul din colţ a explodat într-un nor de mortar şi foc.

Am ţipat. Toată lumea ţipa. Copiii de pe străzi alergau, iar clădirea s-a zguduit. Am închis geamul cu putere, ca să blochez zgomotul, şi totuşi am mai auzit câteva explozii în depărtare şi am zărit un fuior de fum ridicându-se deasupra oraşului. Ceva şuiera şi pocnea, iar clădirea s-a zgâlţâit şi m-a aruncat în genunchi. Icoana Fecioarei a căzut de pe perete. M-am târât pe podea şi am reuşit să deschis uşa, dar fumul era atât de dens, că am închis-o la loc. Scările luaseră foc. Eram la etajul al doilea.

Pentru prima dată, de ani de zile, îmi doream s-o am pe mama lângă mine.

Apoi m-am gândit la ferma noastră şi la balustrada lungă de pe o latură a scărilor; la Olga şi la Angia, care ţipau de bucurie când o luau drept tobogan şi se întreceau care ajunge mai repede jos, folosindu-se de vechiul ceas de buzunar al lui *tate*. Am înşfăcat o pătură de lână de pe patul Marysiei, am înfăşurat-o în jurul meu, am inspirat adânc şi am alergat drept în inima scărilor care ardeau.

Am alunecat pe balustrada cuprinsă de flăcări, strângând-o zdravăn între picioarele şi coatele înfăşurate în pătură la fel de strâns ca dinţii mei. De la etajul al doilea la primul, de la primul la parter, căldura mi-a ars ochii şi

gâtlejul, apoi de la parter în umezeala rece a subsolului, unde am tuşit, m-am înecat şi am călcat pe colţurile păturii care luase foc.

Un grup de oameni erau adunaţi în colţul întunecat. Păreau surprinşi să mă vadă. I-am privit cu ochi înlăcrimaţi.

— Nu ştiţi c-a luat foc clădirea? am strigat.

Ne-am împrăştiat ca şobolanii pe strada plină de dărâmături şi abia dacă mi-am dat seama unde mă aflam. Aerul era încărcat de praf, de fum şi de panică. Oamenii strigau după ajutor sau de durere. Nu doar unul, ci zeci, din toate direcţiile. Clădirea de peste drum fusese despicată la mijloc, aşa cum tai un tort, iar de la un nivel atârna un pat, într-un echilibru perfect. Chiar în vârf, un bărbat se agăţase de o bârnă şi dădea din picioare. Un avion a trecut, bâzâind, pe deasupra lui; exploziile şi sirena unei ambulanţe răsunau în depărtare.

Printre dărâmăturile de la picioarele mele s-a mişcat o mână.

L-am scos afară pe bărbat: o stafie cenuşie, însângerată, între cărămizile căzute. Înainte să îl pot întreba cum se numeşte, s-a împleticit şi a fugit, şoptind ceva despre soţia lui şi despre nemţi. Am alergat acasă. Nu la fermă, ci la a doua mea casă. Am sprintat peste pod, gândindu-mă că era ţinta ideală pentru bombe. Am ţâşnit prin aleea-tunel ce despărţea clădirile de pe Mickiewicza 7, am intrat în curte şi, când am trecut pragul clădirii unde locuia familia Diamant, Izio apăruse deja acolo, în parte trăgându-mă, în parte cărându-mă în pivniţă.

Max era la subsol. Domnul şi doamna Diamant, Henek şi Chaim, care se întorsese din Italia de numai o lună, şedeau lângă el, pe pământ. Şi, de asemenea, toţi vecinii pe care îi cunoscusem. Doamna Diamant şi-a desfăcut braţele şi

m-am aruncat în îmbrăţişarea lor, iar Izio s-a aşezat alături de mine.

— Te-ai ars, a spus, arătând spre încheietura mea. Nici nu-mi dădusem seama. Mi-a tras mâna băşicată în umbră, să nu o vadă mama lui.

Tancurile zgâlţâiau străzile de deasupra noastră, dar eu mă simţeam în siguranţă aici.

Cineva adusese un radio cu baterii, aşa că l-am ascultat pe preşedintele Mościcki spunându-le tinerilor polonezi să se adune în Liov. Să nu devină niciodată soldaţi ai Germaniei. Să fugă în Rusia, dacă sunt nevoiţi. Bărbaţii din familia Diamant şuşoteau între ei. Părea o conversaţie pe care o mai purtaseră şi înainte. În răstimp de un sfert de oră, cei patru băieţi îşi sărutaseră mama şi se aflau deja în drum spre Liov, doar cu hainele de pe ei şi cu nişte coltuce de pâine în buzunare.

Mâna mea arsă era caldă încă, după atingerea lui Izio.

Doamna Diamant şi-a îngropat faţa în mâini şi a plâns, iar eu am îmbrăţişat-o şi am mângâiat-o pe păr. Acum, era a mea. Doamna mea în vârstă. *Babcia*[7] mea.

Domnul Diamant a clătinat din cap.

— *Di velt iz şein nor di menşn makn zi mis*, a spus el în idiş. Lumea este frumoasă, dar oamenii sunt cei care o urâţesc.

A trecut o vreme până să-mi dau seama că fraţii Diamant nu fugiseră pentru că aşa le spusese preşedintele. Fugiseră pentru că erau evrei.

Am stat în pivniţă o săptămână, auzind cum vin ruşii, cum plâng copiii şi cum se trage de pe acoperişuri în stradă. O dată pe zi, cineva îşi risca viaţa şi fugea pe scări în sus, după mâncare, apă şi kerosen pentru lampă. Iar când puştile au tăcut, tancurile au amuţit şi ele, şi noi am îndrăznit să scoatem capul din vizuină, Przemyśl era un

[7] Bunicuţă (diminutiv); în polonă, în original. (n.tr.).

oraş divizat. De cealaltă parte a râului San, unde locuia sora mea, se instituise zona germană. A noastră aparţinea Rusiei.

Războiul lui Hitler se târâse până pe malul nostru.

Apoi se oprise.

Ne-am îngropat morţii, am dat la lopată să îndepărtăm dărâmăturile, am înlocuit geamurile şi eu am şters praful din prăvălie. Pe străzi, în locurile unde fuseseră cândva clădiri, se căscau acum gropi, goale ca nişte cavităţi de dinţi. Soldaţii ruşi patrulau, păzind străzile principale şi gara centrală, iar evreii din partea de vest a oraşului, acaparată de nemţi, erau trimişi peste râu. Podul fusese bombardat într-un târziu, aşa că i-am privit venind, în şir, peste podul de cale ferată, cu fumul sinagogii în flăcări înălţându-se în spatele lor.

Cartierele evreieşti au devenit supraaglomerate şi camera care le aparţinuse cândva lui Chaim şi lui Max a fost alocată de către oficiul pentru locuinţe Reginei şi Rosei, două femei evreice care fugiseră o dată de Hitler şi pe care a doua experienţă nu le îndulcise defel. Şi-au privit noua cameră – un mic apartament în sine, cu o chiuvetă mică şi o plită –, au închis uşa şi nu ne-au mai adresat o vorbă. Şi pentru că partea noastră de oraş era, practic, în Rusia, fraţii Diamant s-au întors din Liov.

— V-aţi văzut sora? a întrebat doamna Diamant. Ce face Ernestyna?

— N-a văzut-o nimeni, *mame*, a spus Chaim. De la bombardamente.

Am analizat cu atenţie faţa rotundă a *babciei* mele, dar n-a tresărit decât o secundă.

— Atunci, stă la adăpost pe undeva, a spus doamna Diamant. La verii mei, sau la sora lui *tate*, în Viena. O să primim o scrisoare când îşi va reîncepe poşta activitatea. Şi s-a întors la amestecatul într-o oală mare de ciorbă. Max

şi-a intersectat privirea cu mine şi a clătinat din cap. Sora lor nu putea fi în Viena.

Auzisem zvonuri pe stradă. Şoapte care povesteau că, în timp ce noi eram în pivniţă, o sută de evrei, bătrâni şi băieţei, fuseseră alergaţi prin tot oraşul, chiar pe strada Mickiewicza, şi că soldaţii germani îi loveau dacă se întâmpla să cadă. Şi când nu a mai putut alerga niciunul, fuseseră duşi la cimitir şi împuşcaţi.

Dar eu nu plecam urechea la zvonuri. Nu le dădeam crezare. Nimeni nu era capabil de aşa ceva, iar bombele lăsaseră în urmă suficiente morminte proaspete.

Nu voiam să cred, căci era mai uşor să mă mint singură.

Lucram la prăvălie cu doamna Diamant. Starea de sănătate a domnului Diamant se îmbunătăţise, aşa că el a început să coacă pâine de două ori pe săptămână, într-o cantină. Chaim şi-a găsit o slujbă la spitalul din oraş, în timp ce Max călătorea câte patru kilometri spre sud, în timpul săptămânii, lucrând ca asistent într-un cabinet dentar din satul Niżankowice. Henek şi Izio se întorseseră la şcoală.

Izio era la fel ca întotdeauna. Dar, în acelaşi timp, se schimbase. Venea pe la prăvălie dimineaţa. Îi cântam melodii îndoielnice. Mă învăţa insulte în germană şi în idiş, în caz că armatele lui Hitler traversau râul, şi noaptea dansam în faţa geamului deschis, pe acordurile orchestrei care cânta în restaurantul de peste drum. Îmi spunea aproape totul – dar nu chiar. Începuse să fumeze. L-am întrebat o dată pe Max ce văzuseră pe drumul spre Liov. „Sânge”, îmi răspunsese. Nu am mai deschis gura de atunci.

Când poşta a reînceput să funcţioneze, am primit o scrisoare de la mama. Era în siguranţă la fermă, cu fratele şi sora mea mai mici, în timp ce toţi ceilalţi fraţi erau împrăştiaţi prin Polonia. În schimb, doamna Diamant n-a

primit nicio scrisoare, deşi verifica zilnic. Mi-am cumpărat pantofi cu toc, am fost la cinematograf şi mi-am petrecut nopţile aşezată alături de Izio, respirându-i fumul de ţigară, în timp ce luminile nemţilor clipeau pe malul celălalt al râului.

În primăvara în care am împlinit şaisprezece ani, doamna Diamant a început să mă trimită la întâlnirile lunare ale proprietarilor de magazine. Drumul prin oraş era obositor pentru ea, pretenţiile ruşilor, stupide, şi tot ce trebuia să fac era să stau în spate, să răspund „prezent” când era strigat numele Leei Diamant şi să raportez tot ce mi se păruse important. A treia oară când m-am dus, am întârziat. Era posibil să mă fi oprit la piaţă, în faţa unei cutii de ciorapi ieftini. Încercam să nu permit uşii să se trântească în urma mea, când l-am auzit pe bărbatul de pe podium spunând:

— Lea Diamant?

— Aici! am strigat, şi un întreg auditoriu de bărbaţi între două vârste şi una sau două femei s-au întors pe locurile lor, ca unşi. S-a ridicat un susur de şoapte. Cum se putea ca o fată de vârsta mea să aibă o afacere? Câtă ambiţie! Avem nevoie de oameni ca domnişoara Diamant în oraşul nostru. Cineva a aplaudat, i s-au alăturat şi alţii, şi întreaga cameră a răsunat. Eu m-am aşezat pe primul scaun gol pe care l-am găsit, roşie ca sfecla, hotărâtă să mă uit numai la omul de pe podium, să ascult ce avea de spus şi să fug înapoi acasă, în micul meu bârlog din spatele draperiei.

— Bravo! mi-a şoptit o voce în ureche.

Am privit într-o parte. Lângă mine se afla un tânăr. Trebuie să-i fi fost dificil să se bărbierească ocolind coşurile de pe bărbie.

— Ai prăvălia de mult?

— Nu, am mormăit. Respiraţia lui îmi gâdila obrazul.

— Ai moştenit-o de la părinţi?

Nu am răspuns. M-am holbat la bărbatul de pe podium de parcă era singurul lucru interesant pe lume.

— Părinţii mei au o măcelărie, a spus băiatul încet. Dar acum e a mea. Doar s-o conduc, fireşte. Eu angajez măcelarii. Trei. Nu-s mâini murdare acolo, îngeraş. Care-i adresa ta?

Am întors capul.

— Gura ta e mereu deschisă, sau o mai şi închizi câteodată?

Nu o putea închide. Şi nici nu i-a luat mult să îmi afle adresa, pentru că a doua zi s-a prezentat la prăvălie. La fel ca mulţi alţii de la întâlnire, venise să o vadă pe tânăra femeie de afaceri, aşa că ne-am vândut jumătate de inventar într-o singură după-amiază. Doamna Diamant a încuviinţat şi a zâmbit când a fost întrebată dacă eram fiica ei, m-a înghiontit să fac la fel şi a şoptit că şi-ar fi dorit să pot merge de două ori pe săptămână la întâlnirea proprietarilor de magazine. Băiatul plin de coşuri a cumpărat jumătate de kilogram de mere şi nişte apă carbogazoasă, a spus că se numeşte Zbyszek Kurowski şi m-a invitat să iau masa cu el la restaurant.

Am refuzat. S-a întors a doua zi şi m-a întrebat iar. I-am oferit acelaşi răspuns, doar că o idee mai acru. A spus că îl aştepta un cârd de fete şi că nu era nevoie decât să pocnească din degete. I-am spus că, atunci, să facă bine să pocnească, şi încă repede. A plecat, cu un nor întunecându-i faţa, şi m-am bucurat că se terminase.

Dar, trei zile mai târziu, când prăvălia era atât de aglomerată încât Izio trebuise să vină să ne ajute după ore, l-am văzut rânjind la mine şi arătând peste capul unui soldat rus, spre uşă. Şi iată-l acolo pe Zbyszek, de data asta însoţit de un bărbat care părea mai în vârstă şi de o doamnă. Ea purta mănuşi, asortate cu un guler de blană

roşcată ridicat peste urechi. Am terminat de legat un pachet, iar ea s-a apropiat de tejghea, s-a prezentat drept doamna Kurowski şi a cerut o duzină de produse de patiserie cu cremă. Le-am împachetat, după care a cerut şi un baton de ciocolată cu migdale şi două kilograme de mere. Şi în timp ce cântăream merele şi împachetam ce mai cumpărase, mi-a pus întrebări. Câte ore lucram? Cât de des mă îmbolnăveam? Aveam un cont în bancă? De unde îmi cumpăram hainele?

Zbyszek stătea lângă tatăl lui, cu mâinile la spate, studiind tavanul, şi i-am văzut pe doamna Diamant şi pe Izio apropiindu-se, trăgând cu urechea şi prefăcându-se că nu ascultau. I-am întins femeii pachetele şi am simţit că mi se aprind obrajii.

— Domnişoară Podgórska, a spus doamna Kurowski. Pari să lucrezi bine şi repede, şi îmi face plăcere să vorbesc cu tine. Cred că ai fi o achiziţie minunată pentru casa noastră.

Două secunde, am crezut că femeia vrea să mă angajeze. Dar o privire către părţile masculine ale familiei Kurowski m-a corectat. Acum asculta deja mai toată lumea din prăvălie, iar Izio îşi muşca buza, încercând să îşi ascundă zâmbetul.

— Mulţumesc, am spus, rigidă. Dar nu cred că...

— Şi pentru o familie atât de bună, a continuat ea, cu glas tare. Fermieri catolici. Din Bircza. Nici prea sus, nici prea jos. S-a aplecat spre mine. La ce doctor mergi, domnişoară Podgórska?

— Magda, a spus domnul Kurowski, trăgându-şi nevasta de mânecă. Ea l-a îndepărtat cu un semn din mână.

— Du-te undeva şi taci din gură, Gustov. E o discuţie între femei.

— Mă scuzaţi, am întrerupt-o, dar de unde îmi cunoaşteţi familia? Nu i-am vorbit niciodată fiului dumneavoastră despre...

— Ah! Doamna Kurowski s-a uitat în jur, încântată de atâta audienţă. De îndată ce Zbyszek al meu mi-a spus că a găsit o fată care-i place, am angajat un detectiv. Ar trebui să procedaţi la fel, domnişoară Podgórska. Este cel mai bine să fim deschişi, nu crezi? Dar pot să-ţi spun că fiul meu este băiat bun. Nu fumează. Nu bea. Are un viitor în faţă şi nu este bolnăvicios. Tot ce-i mai bun pentru o căsătorie. Şi ar trebui să te măriţi curând, domnişoară Podgórska, înainte să apară cineva nedemn şi să te corupă.

Nu ştiam ce să spun.

— Dar putem discuta mai multe la cină.

Am clătinat din cap.

— Nu.

— Când termini programul?

— Nu!

Doamna Kurowski a părut derutată.

— Nu mă interesează căsătoria, şi mai ales nu cu fiul dumneavoastră! La revedere şi... mulţumesc pentru vizită.

Femeia s-a dat înapoi, cu pachetele în braţe. Şi-a dus o mână la gulerul de blană, iar Zbyszek i-a luat locul la tejghea, în faţa mea. Mi-a tras cu ochiul.

— Nu e nevoie să fii nepoliticoasă, a spus el. Este o ofertă bună. Tot ce a spus mama este adevărat. Părinţii mei vor doar să se uite la tine, în caz că...

— Nu sunt o bucată de material pe care o examinezi înainte să o cumperi! m-am răstit.

Toţi clienţii din prăvălie se opriseră să caşte gura. Chiar şi soldatul rus, deşi nu vorbea poloneză.

— Voi toţi la un loc... Privirea mea i-a cuprins pe cei trei Kurowski. N-aveţi decât să... *gein in drerd*[8]!

Jumătate dintre cei din prăvălie au rămas cu răsuflarea tăiată. Tocmai le spusesem celor trei să se ducă la naiba. În idiş. Era numai vina lui Izio.

Doamna Kurowski s-a răsucit pe călcâie şi a împins uşa. Soţul ei a urmat-o îndeaproape, dar Zbyszek nu făcea decât să rânjească.

În încăpere se lăsase o linişte apăsătoare. Apoi, *babcia* mea a început să râdă atât de tare, că aproape a căzut de pe scaun. Întreaga prăvălie a izbucnit în râs şi, după câteva minute, râdeam şi eu cu ei. Izio râdea la rândul lui, însă mai degrabă melancolic.

Şi a rămas melancolic şi în noaptea aceea, lângă pervaz, cu capul pe o pernă, cu picioarele proptite pe canapeaua mamei sale, fumând pe întuneric. Vorbisem despre cât de mult îmi displăceau găinile – în afară de cele din farfurie. Despre diferenţa dintre *Nichnut* în germană şi *nudnik*[9] în idiş (nu exista o diferenţă) şi despre ruşi şi statuia pe care intenţionau să o ridice în piaţă. Sau poate voiau să permită în continuare copiilor să se caţăre în capul lui Lenin. Dar se făcuse târziu, şi Izio tăcuse. Se gândea. Uneori, aşa făcea. Credeam că din pricina capătului incandescent al ţigării părea misterios.

Apoi a spus:

— Fusia, mai am trei ani de facultate. Când termin, Chaim crede că-mi poate face rost de o slujbă la spital. Dacă nu...

Voia să spună „dacă nu vin nemţii”. Dar nemţii nu veneau. Hitler avea o înţelegere cu Stalin. „Nemţii au

---

[8] Duceţi-vă la dracu’!; în idiş, în original. (n.tr.).

[9] Tip arogant, plicticos. (n.tr.).

pierdut un război”, îi plăcea domnului Diamant să spună. „Iar Rusia este o ţară mare.”

— Dar dacă vin, a mai zis Izio, scoţând fum pe gură, Chaim, Max, Henek şi cu mine va trebui să fugim iar.

— De ce? Ultima oară fugiseră degeaba.

Izio s-a ridicat.

— N-ai fost atentă? Sau ţi s-au înfundat urechile? Ştii ce le fac naziştii evreilor.

— Dar nu sunt decât poveşti…

— Sunt poveşti adevărate, Stefania.

M-am încruntat şi am privit pe geam, lovită de numele meu întreg. Tropăitul sec al cizmelor ruseşti pe caldarâm s-a îndepărtat şi s-a stins.

Izio a continuat:

— Ar putea trece o vreme până să îmi pot lua diploma şi apoi o slujbă suficient de bănoasă pentru a întreţine o soţie. Trei, patru ani. Poate cinci. Dar mă întrebam, Fusia, dacă ai vrea să aştepţi.

Am mijit ochii în livingul întunecos, dar Izio îşi stinsese ţigara şi nu îi puteam vedea faţa.

— Vrei să aştept după soţia ta?

— Nu, *Dummkopf*[10]. A oftat. Te cer de nevastă.

Mi-am coborât picioarele de pe geam pe franjurii covorului.

— N-o să-mi spui să mă duc naibii, nu? a întrebat. Şi n-o să-mi cânţi un tango?

Nici măcar nu aveam idee cum suna un tango.

— Ai de gând să cazi pe fereastră?

De fapt, eram în pericol să cad. M-am ridicat, surprinsă că îmi tremurau genunchii, iar Izio s-a ridicat şi el de pe podea. Mi-a luat mâinile într-ale lui.

— Trei ani, a spus. Probabil mai mulţi. Mă vei aştepta?

---

[10] Toantă; în germană, în original. (n.tr.).

— Dar ce vor spune părinţii tăi? Mă gândeam la mersul la sinagogă, sâmbăta, şi la catedrală, duminica. Ce-ar fi spus ai mei?

— Faci deja parte din familie. Ştii asta. Dar poate rămâne secretul nostru – deocamdată.

Aşa cum fusese mereu. Mi-a atins părul.

— Stefania, Stefi, Stefuşca, Stefusia, Fusia Podgórska, a şoptit el. Mă aştepţi?

L-am sărutat pe Izydor Diamant. L-am sărutat multă vreme. La o lună după aceea, bombele germane s-au năpustit din nou asupra oraşului Przemyśl.

4. IUNIE 1941

De data asta, exploziile au început în orele acelea de somn adânc dinainte de ivirea zorilor. Dar ştiam precis ce erau. Am ieşit de după perdeaua mea, iar Max ne-a luat pe mine şi pe mama lui şi ne-a tras în grămada de oameni în veşminte de noapte care-şi croiau drum, pe treptele şubrede, spre pivniţa clădirii. Chaim şi Henek veneau în spatele nostru, iar Izio îşi căra tatăl bolnav ca pe un sac de cartofi.

Tremuram în hainele subţiri; apoi, pivniţa aglomerată a devenit sufocantă. Era plină de copii care plângeau şi de pământ care se scutura peste noi. Henek s-a plâns că îl înghesuiam, iar când s-a plâns din nou, l-am lovit în rotulă. Izio m-a cuprins cu braţul. Doamna Diamant a văzut şi a clătinat din cap, mormăind.

Când soarele urcase deja sus pe cer, bombele şi şarjele de artilerie au tăcut, iar eu am auzit cum se apropiau mortierele, mai întâi vag, apoi tot mai aproape. Maşinile de teren treceau în viteză pe lângă clădirea noastră. Izio s-a uitat la mine, iar eu am ridicat privirea spre el. Amândoi l-am privit pe Max. Dacă veneau nemţii, ei trebuiau să fugă. Dar m-am gândit că poate domnul Diamant avea dreptate şi Rusia câştiga.

Lupta ajunsese chiar în stradă: focuri de armă şi sticlă spartă. Când împuşcăturile s-au oprit, în sfârşit, Henek s-a strecurat afară. Erau acolo soldaţi nemţi ucişi, a povestit el, înfipţi în vitrinele magazinelor, ca nişte manechine. Câteva persoane din pivniţă au izbucnit în urale. Asta până când împuşcăturile au reînceput. Mi-am apăsat palmele

peste urechi, încercând să nu aud scâncetele celor răniţi, iar când zgomotul s-a oprit şi Henek a urcat iar scările pe furiş, ne-a anunţat că nu era nici ţipenie de om pe stradă. Nici răniţi, nici vehicule. Iar soldaţii morţi care pozau în vitrine erau acum ruşi, sprijiniţi în cozi de mătură, cu feţele pictate cu svastici.

— Vin nemţii, *mame*, a spus Chaim.

Doamna Diamant s-a agitat, parcă trezită din somn.

— Sus, a spus ea. Repede! Cu toţii!

Am făcut întocmai, călcând peste oamenii din jur.

— Fusia, a poruncit doamna Diamant, pufăind în timp ce urca. Ia cutia cu bani de sub pat. Numără-i şi împarte-i în cinci, bine? Băieţi, puneţi-vă cizmele şi două rânduri de haine, ca să aveţi loc de mâncare în bagaj. Iar pe drum, treceţi pe la prăvălie şi luaţi toată pâinea pe care o puteţi duce...

Când am reuşit să împart banii, băieţii erau deja îmbrăcaţi, iar mama lor le îndesa sticle goale în raniţe, pentru că nu aveam apă. Chaim mi-a făcut semn din cap, iar Henek a întors privirea. Max mi-a zâmbit o dată, iar Izio m-a sărutat pe frunte.

— Aşteaptă-mă, a şoptit.

— Ai grijă de părinţii noştri, a spus Max. Te rog, a adăugat.

Înainte să-i pot răspunde, duşi au fost.

Nu mă gândisem că s-ar putea întâmpla.

Domnul Diamant s-a trântit pe scaun, prea uluit ca să mai fumeze, iar eu am simţit că mi se căscase o rană mare şi sângerândă în piept. Doamna Diamant a văzut şi ea – aşa cum văzuse braţul lui Izio în jurul meu sau sărutul acela pe frunte. Şi-a scos ochelarii, ştergându-i de haina pe care o purta peste cămaşa de noapte. Avea praf pe faţă, câte o umbră sub fiecare ochi, şi o încerca o emoţie pe care nu i-o trezisem niciodată până atunci: furie.

Parcă m-a lovit în stomac.

M-am dus la chiuvetă să spăl vasele lăsate cu două zile în urmă, dar, când am răsucit robinetul, nu s-a întâmplat nimic. Uitasem că nu aveam apă. Doar ce îmi curgea pe obraji. Atunci, doamna Diamant a oftat, m-a tras în braţele ei, mi-a spus *„ketzele”* şi am plâns împreună pentru fiii ei, în ţiuitul ambulanţelor.

Ar fi trebuit să ne păstrăm lacrimile pentru mai târziu.

Armata germană a mărşăluit pe strada Mickiewicza, rânduri-rânduri, cu ropot de cizme care se auzea până şi cu geamurile închise. Rosa şi Regina au ieşit din pivniţă, şi-au scuturat hainele prăfuite pe holul nostru, până am strănutat cu toţii, şi au trântit uşa. M-am gândit la cum fugiseră din Germania. La Izio şi la fiecare poveste pe care o auzisem şi refuzasem să o cred. La poveştile pe care el le credea. Am privit-o pe doamna Diamant, slăbită şi subţire, pe *babcia* mea, moale ca untul încălzit, cu faţa brăzdată de lacrimi. Am întors spatele armatei care mărşăluia de cealaltă parte a geamului şi am zis:

— Cred că trebuie să fugim.

A durat ceva, dar, fără fiii ei, doamna Diamant nu era atât de greu de convins cum crezusem. Am propus să plecăm spre est. Spre Niżankowice. Poate că nemţilor nu le păsa prea mult de evreii dintr-un sat. Spre deosebire de oraş. Trebuiau să străbată drum lung ca să ne găsească.

Doamna Diamant şi-a cusut bijuteriile în brâu şi banii noştri în sutien, în timp ce eu am găsit apă, am făcut curat în bucătărie, am împachetat mâncare şi am ascuns sfeşnicele. Nu aveam încredere în Regina şi în Rosa; ştiam că vor întoarce apartamentul cu susul în jos după ce plecam noi. Nici măcar nu le-am anunţat.

Nu existau trenuri, aşa că ne-am croit drum lent prin oraş, rămânând departe de străzile principale cât de mult posibil. Într-un târziu, ne-am alăturat unui şir de oameni

care, la fel ca noi, încercau să scape de nemţii din Przemyśl. Domnul şi doamna Diamant trebuiau să se oprească şi să se odihnească la fiecare trei sferturi de oră, chiar dacă eu căram toate proviziile în raniţă, şi n-aveam ce să fac decât să-mi muşc limba şi să-mi oblig picioarele să încetinească. Mă uitam la cer, aşteptând ca ei să mă ajungă din urmă. Ce era de făcut? Cum puteam eu să am grijă de doi oameni care mi-ar fi putut fi bunici? Altcineva trebuia să se fi ocupat de ei – să ia decizii pentru ei.

Doar că nu mă aveau decât pe mine.

Tocmai ce începuse a doua parte a educaţiei mele.

Era după-amiază târziu şi ajunseserăm doar la jumătatea drumului spre Niżankowice, călătorind cu un grup de oameni în vârstă, unii mai bătrâni chiar decât domnul Diamant, şi de femei cu copii. Cei bolnavi şi cei care se deplasau greu fuseseră urcaţi în căruţe. Drumul era plin de arme împrăştiate, abandonate de ruşi odată cu fuga lor. Mai auzeam câte o împuşcătură sau câte o rafală de mitralieră în pădure, urmată de strigătele de bucurie ale unor băieţi. Am trecut de trei oameni care-şi lingeau, la marginea drumului, rănile făcute de glonţ. Am vrut să mă opresc, să fac ceva, dar aveam deja doi de care să mă îngrijesc şi oricum nu puteam fi de folos.

Soarele ardea încă, soţii Diamant erau extenuaţi şi nu mai văzusem apă de ceva vreme, aşa că mi-am condus grupul pe o cărare, sperând că vom găsi o fermă cu fântână.

Taman asta am găsit: o casă cu acoperiş roşiatic, înclinat, şi cu un staul în care mugeau vacile. Avea o fântână acoperită chiar în faţă. Am îngenuncheat lângă ea, plină de recunoştinţă, în timp ce însoţitorii mei au oftat uşuraţi, şi am ridicat lanţul cu găleata plină ochi, încercând să umplu o sticlă cu gât foarte îngust. Domnul şi doamna

Diamant s-au aşezat pe pământ, ajutându-se reciproc. Răsuflau greu.

— Ce crezi că faci?

Am ridicat privirea şi am descoperit o femeie cu o eşarfă în jurul capului. Şi gura unei puşti ruseşti.

— Scuze, am spus. Ar fi trebuit să bat la uşă. I-am oferit cel mai reuşit zâmbet al meu, cel care spunea „ia-mi o ciocolată”, dar n-a funcţionat. Nu de data asta. Prietenii mei sunt obosiţi şi am bătut drum lung...

— Ştiu cine sunteţi, a spus femeia, îndreptând puşca spre grupul înghesuit în curtea ei. Sunteţi nişte porci de evrei. Ieşiţi afară!

M-am uitat la grup. Erau evrei? Nu-mi dădusem seama.

— Dar...

— Ieşiţi sau vă împuşc! a strigat ea.

Unora nu le plăceau evreii. Asta ştiam deja. Dar să nu le permiţi copiilor şi câtorva bătrâni zdrenţăroşi să bea apă era ceva ce nu mai pomenisem. L-am ajutat pe domnul Diamant să se ridice şi am privit grupul care se întorcea încetişor spre drum, cu spinările încovoiate. Am ajustat raniţa grea şi m-am uitat la femeia cu puşcă şi la fântâna ei plină de apă. Dintr-odată, m-am înfuriat atât de rău, că mi s-a înceţoşat privirea.

— Sper să mori de sete într-o zi, i-am spus, şi să nu-ţi dea nimeni apă, aşa cum ai făcut tu cu noi!

— Haide, *ketzele*, a şoptit doamna Diamant. I-am întors spatele femeii şi am tresărit la zgomotul împuşcăturii. Ceva mi-a vâjâit pe lângă cap, iar din braţul bărbatului aflat în faţa mea a început să curgă sânge. Nici măcar nu îl cunoşteam. A strigat, dar nu s-a oprit. Nu ne-am oprit niciunul. Nu înainte să ajungem înapoi la drum. Doamna Diamant şi-a folosit eşarfa ca să bandajeze rana străinului, iar eu am simţit că mi se face rău, dar nu mi s-a făcut.

Dacă voiam să am grijă şi îmi asumam răspunderea faţă de ei, dacă voiam să supravieţuim, trebuia să învăţ să mă controlez. Indiferent câte nedreptăţi înghiţeam şi cât de tare mă înfuriam.

Nu eram sigură că voi putea.

Spre miezul nopţii, am intrat cu paşi târşâiţi în satul Niżankowice. Am ciocănit la uşa doamnei Nowak, femeia catolică la care stătea Max în timpul săptămânii, când lucra cu doctorul Schillinger. A fost surprinsă că ne vede, dar nu a părut să regrete. Ne-a cazat în camera lui Max, şi cred că soţii Diamant au adormit înainte să pună capetele pe pernă.

M-am uitat prin camera lui Max. Era bârlogul unui tânăr. Pantofi murdari într-un colţ, cărţi de medicină lângă pat, poze pe birou. Una cu fraţii şi sora lui. Una cu el purtând pălărie şi haină, în faţa prăvăliei. Una cu o fată pe care nu o cunoşteam. Şi una cu mine şi mama lui, luate prin surprindere, zâmbind din spatele vitrinei cu ciocolată. Am găsit o pătură şi am adormit pe podea.

Îmi era dor de prăvălie.

În după-amiaza următoare, în timp ce soţii Diamant se odihneau, m-am strecurat afară din casă şi am luat-o spre piaţa din sat. Aveam nevoie de mâncare, de o slujbă, de un loc unde să putem sta permanent. Mă gândisem că poate dădeam de vreo prăvălie care să aibă nevoie de un ajutor. O casă unde se căutau menajere. Dar tot ce am găsit au fost trei trupuri zăcând în praf – moarte sau inconştiente, nu eram sigură – şi un sat în flăcările revoltei. Doi bărbaţi urcau pe rând pe o ladă, urlând, ca să acopere zgomotul mulţimii furibunde. Erau neraşi şi purtau cizme şi salopete, ca muncitorii de la fabrică. Dar erau tunşi scurt, suspect de îngrijit. M-am ascuns în spatele unei camionete pentru livrări.

— Războiul ăsta l-au pornit evreii! striga bărbatul de pe ladă. Arăta spre oameni, cu faţa roşie, transpirată. Ne-au falimentat ţara, ne-au înfometat copiii. Familiile noastre nu vor fi în siguranţă, lupta nu se va încheia – nu înainte ca ultimul evreu... să fie mort!

Mulţimea a mârâit, unii dezaprobator, alţii de acord cu discursul, şi, în timp ce oamenii erau prinşi cu cearta, bărbatul în salopetă murdară şi amicul său au părăsit piaţa şi au pătruns în pădurea din apropiere. Am văzut cum îi urmează trei bărbaţi şi am auzit focuri de armă. Mulţimea s-a împrăştiat şi câţiva s-au îndreptat spre pădure, cu beţe şi măciuci. Cele trei trupuri încă zăceau în piaţă. Am alergat înapoi la pensiune şi am încuiat uşa. Transpiram abundent.

— Ai găsit ceva bun? a întrebat doamna Diamant. Citea o revistă, cu picioarele-i umflate sprijinite pe o pernuţă. Mi-am lipit un zâmbet pe faţă.

— Azi nu, am spus şi m-am închis în toaletă. Auzeam parcă glonţul trecându-mi iar pe la ureche şi strigătul bătrânului, când i se înfipsese în braţ. Ce îi apucase pe toţi? Mi-am spălat faţa cu apă rece.

Doamna Nowak a bătut la uşă şi a deschis-o puţin. M-am ridicat lângă chiuvetă. Îi părea rău, dar, după noaptea ce urma, trebuia să ne găsim alt loc unde să stăm. Altcineva rezervase camera. Camera lui Max. Cu pozele lui înăuntru. Gura doamnei Nowak devenise o linie subţire.

— Ştie cineva că adăpostiţi evrei? am întrebat.

A părut prinsă cu mâţa-n sac. Şi vinovată.

— Nu vreau probleme.

Am făcut o faţă lungă şi am început să mă gândesc. Îmi venea să plâng.

— S-o luăm spre est? am şoptit.

Doamna Nowak a clătinat din cap.

— Nu cred că vă vor lăsa să intraţi în Rusia.

Nu am aşteptat zorile. I-am trezit pe soţii Diamant la ora trei şi jumătate, înainte să se ridice din pat şi ceilalţi din casă. Doamna Diamant a lăsat un bilet în care îi mulţumea doamnei Nowak pentru ospitalitate. Eu am închis uşa fără zgomot şi i-am grăbit pe drumul întunecat. Voiam să fim departe de Niżankowice înainte să răsară soarele.

Ne-am mişcat bine, mult mai repede decât înainte. Doamna Diamant mergea întins, iar domnul Diamant nu se mai chinuia atât de tare din cauza diabetului. Sau poate că acum simţeau mai mult teamă decât amărăciune. Nu că le-aş fi povestit despre cele petrecute în sat, dar felul ascultător în care mă urmau îmi spunea că poate îşi dăduseră singuri seama.

Pădurea era tăcută, fără împuşcături, iar aerul dimineţii, rece. Colinele erau încă acoperite de ceaţă şi singurii oameni pe care i-am văzut au fost alţi refugiaţi, care veneau din direcţia opusă. Am ajuns înapoi în Przemyśl în jur de ora două după-amiaza, doar cu o durere de picioare.

Se terminase cu răspunderea mea, mi-am zis. Măcar aici nu ne vor împuşca vecinii.

Doamna Diamant ne-a dus întâi la prăvălie, să ia din obiectele de inventar acasă. Ne era foame şi eram obosiţi, iar piaţa nu se redeschisese. O crăpătură lungă, zimţată, străbătea vitrina prăvăliei, cu o Stea a lui David încă picurând, galbenă, şi cuvântul *Jude*[11] vopsit pe sticlă. Iar rafturile erau goale. Nu rămăseseră nici măcar un măr sau o ciocolată.

I-am lăsat pe soţii Diamant pe trotuar şi am mers vizavi, la bancă. Directorul, pe care doamna Diamant îl cunoştea de când era în scutece, a spus că ei nu mai aveau cont acolo. Că niciun evreu nu mai avea cont acolo. Mi-am golit eu contul. Doamna Diamant n-a zis nimic. L-a luat de braţ pe soţul ei şi am mers încet spre casă.

---

[11] Jidan; peiorativ, în germană, în original. (n.tr.).

Măcar acolo lucrurile erau la fel. Părea să fi scotocit cineva prin dulapuri. Altcineva scuturase covoare prăfuite pe hol, pentru că perdeaua roşie a dormitorului meu era cenuşie. Am văzut-o pe suspecta de ambele delicte, Rosa, trăgând cu ochiul pe după uşa ei, deşi a trântit-o imediat ce m-a surprins. Cred că spera să nu ne mai întoarcem.

A doua zi dimineaţă, doamna Diamant a mers cu mine la piaţă, unde am folosit o parte din economiile mele să cumpărăm ceva ce puteam vinde ca să facem profit, la prăvălie. Am descoperit că evreilor nu li se mai permitea să intre în piaţă între opt dimineaţa şi şase seara – cât era încă mâncare de găsit. Am trimis-o acasă şi am făcut eu cumpărăturile de atunci încolo, deşi aveam foarte puţini bani.

Am trecut şi podul pe care naziştii îl ridicaseră în locul celui bombardat. Dar sora mea nu se mai afla de cealaltă parte a oraşului; nimeni care ar fi putut şti unde se dusese nu mai era de găsit. I-am scris mamei o scrisoare şi i-am dat-o poştaşului în prima zi în care am primit iar corespondenţa. Acesta mi-a şoptit că era bine că ne întorseserăm din Niżankowice, pentru că drumurile nu mai erau sigure. Alţii care încercaseră să se întoarcă în oraş fuseseră bătuţi, jefuiţi, ucişi. Dar nici aici nu era sigur. Doamna Diamant a venit într-o zi acasă cu acte noi, nemţeşti, şi banderole albe cu stele evreieşti, după ce îşi croise drum prin şanţuri, pentru că evreilor nu li se mai permitea să folosească trotuarele. Am privit băieţi purtând *kipa*[12] cum spălau străzile, sub ochiul atent al unei mitraliere germane. Nu am primit răspuns de la mama.

Era o atmosferă de iarnă, deşi frigul nu venise încă. Apăsătoare. Întunecată.

De singurătate.

Asta mă înfuria.

---

[12] Scufie tradiţională cu care evreii îşi acoperă creştetul. (n.tr.).

Am ajuns acasă pe o ploaie rece, cu puţinele merinde pe care ni le puteam permite, şi, când am intrat pe uşă şi mi-am dat jos cizmele, am lăsat urme pe hol. Perdeaua mea, patul, şi chiar uşa de la bucătărie erau iarăşi pline de praf. M-am dus la uşa Rosei şi a Reginei şi am bătut. Când am văzut că nu primesc răspuns, am lovit cu putere. Un ochi, cred că al Rosei, a apărut de după uşa întredeschisă.

— N-aţi învăţat acasă să scuturaţi covoarele afară? E numai praf peste tot!

Ochiul s-a îngustat.

— Şi îl plimbaţi după voi în cameră de fiecare dată când veniţi, şi... Dar uşa mi-a fost trântită în nas. M-am dus să iau cârpa de praf.

În dimineaţa următoare, haina mea, lăsată să se usuce pe hol, era tăiată fâşiuţe.

— Nu contează, a spus doamna Diamant, trecându-şi mâinile printre fâşii. Tristeţea se poate transforma în cruzime. Aminteşte-ţi asta, *ketzele*. Nu ştim ce li s-a întâmplat în Germania. Ar trebui să ne fie milă de ele.

Nu eram sigură că reuşeam. Dar poate nu aş fi avut atât de mult de iertat dacă mi-aş fi ţinut firea.

Două zile mai târziu, Rosa şi Regina au chemat noua poliţie germană, Gestapo, la apartament. Prima dată când îi întâlnisem, se serviseră cu mai toate cărţile, cu un tablou, cu *menora*[13] de argint şi cu toate porţelanurile bunicii Adler. Acum, veniseră pentru că doamna Pohler refuzase să îi dea Reginei cheia de la pod – unde ne puneam cu toţii rufele la uscat, pe rând – înainte ca rufele ei să se usuce. Doi ofiţeri SS cu cranii pe chipie au bătut la uşa doamnei Pohler, au făcut-o evreică împuţită, au lovit-o peste faţă şi i-au smuls cheia din mâinile tremurânde. I-au dat cheia Reginei, pe care au numit-o tot evreică împuţită,

[13] Candelabru cu şapte braţe, unul dintre cele mai vechi simboluri ale poporului evreu. (n.tr.).

şi Regina a dispărut în pod, cu Rosa, probabil ca să facă tăiţei din rufele curate ale doamnei Pohler.

De data asta, doamna Diamant n-a mai pomenit de milă.

— Am eu grijă de asta, a mormăit ea. Şi-a pus haina, şi-a legat eşarfa în jurul capului şi a ieşit în grabă pe uşă.

Am pregătit o tocană pentru domnul Diamant, care era căzut la pat, bolnav, apoi m-am aşezat pe pervaz, fumegând. Doamna Diamant nu plecase la piaţă. Era după-amiază târziu. Putea sta afară până la ora nouă, dar chiar şi poliţia poloneză, care făcea tot ce-i spunea SS-ul, ar fi invocat orice motiv ca să oprească o evreică. Ploaia lovea şi se scurgea pe geam, iar când doamna Diamant a năvălit din nou în casă, m-am grăbit să-i ies în întâmpinare.

— Unde aţi...

Mi-a făcut un semn din mână să tac şi a încuiat uşa după ea. Avea eşarfa din jurul capului udă, la fel şi banderola de pe braţ, şi era desculţă. Degetele rotunde şi murdare îi ieşeau din ciorapii sfâşiaţi. Am pus altă întrebare.

— Unde vă sunt cizmele?

— La Hitler, a răspuns ea. Gestapo spune că *Führer*-ul lor are mai multă nevoie de ele decât o bătrână care aleargă prin şanţuri pline cu apă de ploaie.

Mi-am amintit de faţa învineţită a doamnei Pohler şi m-am luat cu mâinile de burtă.

— Şi ce le-aţi răspuns?

— Că *Führer*-ul lor ar face bine să-şi găsească o slujbă cu un salariu mai bun, ca să-şi cumpere singur cizme.

Am privit-o atent. Nici urmă de sânge. A scuturat din cap.

— M-au împins doar, *ketzele*, iar dosul meu este prea moale ca să mă fi durut.

Nu am crezut-o. Eram convinsă că avea încă bijuteriile mamei sale cusute în brâu.

Am auzit o bătaie în uşă.

Doamna Diamant a încremenit, s-a întors şi m-a privit. Îi dispăruse zâmbetul.

— V-au urmărit până acasă? am şoptit.

A clătinat din cap şi a dat din umeri în acelaşi timp, cu eşarfa în pumn. O altă bătaie.

— Dacă au venit cu capsa pusă, n-o să-i oprească o bucată de lemn, *ziskeit*[14], a spus domnul Diamant. Se sprijinea de uşa camerei de zi. Părea să aibă o sută de ani.

Doamna Diamant a înaintat încet spre uşa de la intrare. S-a auzit broasca. Au scârţâit balamalele. Mă aşteptam să aud vorbe în germană, dar l-am auzit pe Max spunând:

— Sperai că nu ne mai întoarcem, *mame*?

— Ah, a exclamat ea, ah, ah! L-a tras înăuntru. A urmat Chaim, apoi Henek, şi la urmă Izio. Erau murdari şi uzi, cu mânecile ferfeniţă, iar mama lor le-a sărutat de două ori obrajii neraşi. I-am sărutat şi eu o dată, făcându-l pe Henek să mă împingă şi pe Max să roşească. Am izbucnit în râs.

Izio m-a îmbrăţişat. Nu prea tare, însă suficient cât să-mi transmită că îi fusese dor de mine. Cămaşa atârna pe el, de slab ce era. Părea mai bătrân, după pungile de sub ochi. Voiam să îi povestesc totul. Dar în clipa următoare nu mai voiam să-i povestesc nimic. Am mers să fac nişte ceai, în timp ce domnul Diamant zâmbea întruna, strângând mâinile fiilor săi.

Au vorbit unii peste alţii despre spitalul militar rus în care îşi găsiseră de lucru cu toţii, sperând să fie evacuaţi odată cu armata. Dar ordinul de evacuare nu mai venise.

— Graniţa este închisă, ne-a anunţat Chaim. Nu putem ieşi.

---

[14] Dulceaţă (apelativ drăgăstos); în idiş, în original. (n.tr.).

Niciunul dintre noi nu putea.

Ne-am ospătat din tocana cu caşă, mai degrabă săţioasă decât gustoasă, şi cu restul pâinii, apoi dintr-un borcan cu marmeladă, păstrat de doamna Diamant. Am mâncat şi o pungă cu mere. Chiar dacă poveştile lui Chaim erau cumplite, despre avioane nemţeşti care împuşcau refugiaţii pe drum şi despre execuţii de oameni nevinovaţi, mai mult am râs decât am plâns. Am râs de farfuriile urâte pe care le cumpărasem la mâna a doua ca să înlocuiesc porţelanurile. Am hohotit când Henek a întrebat cum de nu luaseră nemţii bijuteriile şi mama lui i-a răspuns. Şi de Max, care-l imita pe Hitler cum citea din cartea doamnei Diamant, *Comentarii despre Talmud*, în timp ce purta cizme de damă – la scena asta am râs până m-a durut burta. Izio mă ţinea strâns de mână pe sub masă.

Pe atunci nu ştiam, pentru că eram tare bucuroşi să fim iar împreună, dar asta se întâmpla pe vremea când ar fi trebuit ca bărbaţii să se îndrepte spre Dumnezeu cu capetele sub şaluri de rugăciune. Ar fi trebuit ca eu să îngenunchez şi să strig după Fecioară şi după Hristos.

Dacă am fi ştiut, am fi plâns.

5. APRILIE 1942

Câteva zile mai târziu, am găsit pe masa din bucătărie două scrisori de la oficiul pentru locuinţe. Doamna Diamant a spintecat capătul primului plic cu lama unui cuţit. Indiferent de conţinut, i-a stârnit o expresie de satisfacţie mohorâtă. A plecat pufnind şi am auzit zgomot de ceartă pe coridor. Mi-am băut ceaiul, întrebându-mă ce mai făcuseră Regina şi Rosa, şi am deschis al doilea plic.

Am citit scrisoarea. De două ori. Apoi, doamna Diamant s-a întors la masă şi a aruncat deasupra al doilea plic, triumfătoare. Regina şi Rosa se mutau, pentru că dormitorul din faţă fusese realocat. Mie. Aveam camera mea.

Am savurat veştile vreo treizeci de secunde, înainte să-i întind a doua scrisoare. Aceasta spunea că toţi evreii erau trimişi să locuiască într-un ghetou. Noul apartament al familiei Diamant se afla la doar câteva străzi distanţă, într-o zonă alocată în spatele gării.

Aveam camera mea. Dar urma să rămân singură.

Doamna Diamant a făcut o mutră acră.

— Nu plecăm decât dacă trebuie, a spus.

Peste alte două zile, Regina şi Rosa s-au mutat în ghetou. La trei săptămâni după aceea, afişele au împânzit oraşul. Orice evreu care nu se afla în ghetou până la miezul nopţii următoare era împuşcat.

Nu am dormit în noaptea aceea. Eu am mutat mobila şi am împachetat vasele urâte, în timp ce mi se dădeau sfaturi fără încetare.

— Aminteşte-ţi că eşti catolică, îmi spunea doamna Diamant, de parcă aş fi putut uita. Nu se vor atinge de o catolică. Încuie uşile noaptea şi încuie-ţi dormitorul. Dar nu-i decât un loc unde dormi. Ne vom vedea zilnic, da? Lucrurile din cutia asta le poţi vinde când rămâi fără bani...

Mi-a îndesat cutia în mâini. Deja îmi dăduse un sfert din banii pe care îi avea. Îi vârâsem în ţeava nefolosită de la bucătărie, ce ducea spre aragaz.

— ... şi să vii pe la noi, a continuat ea, ştergându-şi fruntea, să ne aduci ce ne lipseşte, pentru că poţi vinde şi cumpăra, da?

— De ce să nu vin şi eu cu voi? am spus, pentru a o suta oară. Pot dormi pe hol, aşa ca acum...

— Nu fi prostuţă, *ketzele*.

Probabil eram. Eram o *Dummkopf*. Dar mi se frângea inima.

Pe stradă a izbucnit o rafală de mitralieră, urmată de strigăte şi de ţipătul unei femei. Max a pus jos cufărul, s-a dus la fereastră şi a tras repede perdeaua.

— Nu te uita afară, *mame*, a spus el. Bine? S-a uitat la mine şi n-a fost nevoie de alte cuvinte. Am auzit o bătaie cu pumnul în uşă.

Cunoşteam deja zgomotul făcut de Gestapo. De parcă Hitler şi Stalin ar fi concurat ca să afle cine rupe primul uşa. De parcă intrau oricum, fie că le deschideai sau nu. Doamna Diamant s-a răsucit şi a smuls o raniţă din mâinile lui Izio.

— Repede, a şoptit ea. Puneţi-vă cuferele în dormitorul din faţă. Sub pat. Haideţi! Chaim, Max! Băgaţi şi masa din bucătărie acolo. Şi patru scaune. Repede!

S-a creat vânzoleală în apartament. Pumnul a bătut iar. Sau poate că era un capăt de bâtă.

— Gestapo! *Öffne die Tür! Öffne!*[15]

[15] Gestapo! Deschideţi uşa! Deschideţi!; în germană, în original. (n.tr.).

Masa şi scaunele au dispărut în camera mea. Izio a aşteptat semnul mamei sale şi a deschis uşa. Patru ofiţeri SS s-au înghesuit pe hol, apoi s-au răspândit în toată casa. Unul a rămas pe loc. Craniul de pe caschetă rânjea la noi. Cizmele îi străluceau ca nişte oglinzi negre.

— Ce se întâmplă? a întrebat doamna Diamant.

— Linişte! a spus bărbatul. *Führer*-ul tău îţi va permite să donezi armatei germane lucrurile care nu-ţi sunt necesare...

Se părea că armata germană avea nevoie de canapeaua noastră, m-am gândit, fiindcă o cărau deja afară din cameră. Am alergat în camera de zi. Al treilea ofiţer intrase acolo pe uşa din bucătărie şi scotocea în cutia cu lucruri a lui Chaim, care nu mai apucase să fie dusă în dormitor. În cameră domnea întunericul, fiindcă draperiile erau trase, iar scaunul domnului Diamant era înconjurat de un nor de fum. Ofiţerul a strâmbat din nas şi a vârât cutia sub braţ.

— Voi, evreii, trăiţi ca nişte porci, a spus el (sau asta am crezut că a spus). Poloneza lui nu era la fel de bună ca a celuilalt. A pescuit un pachet de ţigări din buzunarul cămăşii domnului Diamant, l-a vârât într-al lui şi l-a plesnit. Apoi, a scuipat pe podea.

Chaim a făcut un pas de lângă perete, şi l-am văzut pe Max întinzând o mână să-l oprească, în tăcere. Henek se afla în uşa bucătăriei, cu pumnul încleştat şi cu Izio chiar în spatele lui.

Camera căpătase o senzaţie şuierătoare de bombă care stă să cadă.

M-am întors repede spre bărbatul care scuipase şi i-am zâmbit de parcă l-aş fi invitat să îmi cumpere ciocolată. A tresărit, m-a privit, a pus cutia pe podea, la picioarele lui, şi a scos o listă din interiorul hainei.

— Cum te numeşti? a întrebat.

— Ea este domnişoara Podgórska, a spus doamna Diamant, grăbindu-se să iasă pe uşă, după primul ofiţer SS. S-a dus drept la birou, scotocind prin hârtiile din sertar. Aşa cum v-am spus, i s-a pus la dispoziţie dormitorul nostru. Lucrurile de acolo îi aparţin ei, nu evreilor. A găsit scrisoarea de la oficiul pentru locuinţe şi i-a întins-o. Nu evreilor, a repetat, în timp ce bărbatul cu cizme lucioase citea. Mi-a aruncat o privire care îmi transmitea limpede să-mi ţin gura. Mi-am ţinut-o.

Al doilea ofiţer a verificat lista, apoi a clătinat din cap.

— Lăsaţi camera fetei! a lătrat primul ofiţer. Luaţi restul.

Am privit în timp ce cărau şi ultimele piese de mobilier, inclusiv scaunul domnului Diamant şi rogojinile de pe podea. În faţa clădirii era parcată o camionetă, cu partea din spate plină de lucruri care aparţinuseră familiilor vecinilor noştri, şi am văzut o femeie de cealaltă parte, aruncând apă pe trotuar, cu găleata. Apa era roşie.

Am lăsat perdeaua să cadă iar. Uitasem că nu trebuie să umblu la ea.

Bărbatul din SS cu lista s-a mai uitat o dată la apartamentul gol, la noi, şapte câţi eram, aşezaţi pe podeaua goală. Părând mulţumit că nu lăsase nimic de valoare, s-a întors să plece. Dar s-a răsucit iar spre mine şi m-a ciupit de obraz.

— Găseşte-ţi alţi prieteni, *ja*?

A zâmbit şi a plecat, iar eu mi-am spălat obrazul la robinetul din bucătărie, frecând bine.

Nu a durat mult până ce familia Diamant şi-a adunat lucrurile lăsate în noua mea cameră. Dar masa şi scaunele, a spus doamna Diamant, erau pentru mine. M-a sărutat pe frunte, iar domnul Diamant, cocârjat sub greutatea pachetului din spate şi cu obrazul roşu, m-a bătut pe braţ. Henek mi-a făcut un semn cu bărbia, iar Izio

m-a sărutat pe gură. Max studia modelul crăpăturilor din perete.

— Aşteaptă-mă, a spus Izio.

După ce uşa s-a închis, m-am dus la fereastră şi am deschis-o. Afară, am văzut un şir de evrei cu braţele încărcate sau împingând cărucioare, croindu-şi drum pe stradă spre gară, şi i-am ascultat pe cei care, altădată, cumpăraseră clătite, apă carbogazoasă, biscuiţi şi brânză din prăvălia Diamant aruncând vorbe grele, în timp ce familia îşi părăsea căminul.

— Câini.

— Şobolani.

— Evrei jegoşi!

Am încuiat uşa din faţă, m-am dus în noua mea cameră, am încuiat şi uşa aceea, am pus un scaun sub clanţă şi m-am băgat în pat. Am plâns până a apus soarele, până când gălăgia de afară s-a stins. Podelele nu trosneau sub paşi. Nu se auzea niciun strigăt, nicio uşă trântită. Clădirea fusese evreiască, iar acum era la fel de goală ca un mormânt proaspăt săpat. Eu eram singură, într-un colţ. Am văzut umbre mişcându-se. Mi-am imaginat cizme negre, lucioase, apropiindu-se pe hol. Şi nu aveam cu cine vorbi. Nu puteam spune nimănui. Aveam nevoie de mama. De doamna Diamant. De Izio. Mi-am strâns pătura la piept, transpirată.

Nu îmi plăcea să-mi fie teamă.

În dimineaţa următoare, mi-am pus haina veche a doamnei Diamant, cea pe care mi-o împrumutase după ce a mea fusese tăiată, şi am tras cu ochiul de după uşa apartamentului plin de ecouri. Am pus un picior în prag, apoi l-am trecut, am mai făcut un pas, şi iată-mă coborând grăbită pe scări şi ieşind pe uşile din faţă, în curtea tăcută, unde nu se jucau copii. Am ţâşnit pe aleea îngustă care era Mickiewicza 7, am cotit şi am traversat podişca peste

şinele de tren. Dincolo de gară se afla cartierul transformat în ghetou, şi acolo doream să ajung.

Fusese ridicat un gard, rând după rând de sârmă ghimpată, şi o poartă făcută din scânduri proaspete. Un poliţist german patrula încolo şi încoace în faţa porţii şi, când m-a văzut uitându-mă lung, a strigat, fluturând automatul. Am alergat de-a lungul şinelor, în cerc, şi am încercat să găsesc capătul gardului, însă toate străzile care duceau spre ghetou erau blocate. Evreii nu fuseseră „relocaţi", ci luaţi prizonieri.

Am rătăcit pe străzile din Przemyśl toată ziua. M-am uitat la grămezile de dărâmături, unde se înălţau cândva clădiri, la vitrinele magazinelor şi la muncitorii din fabrici – acum germane –, care veneau şi se întorceau de la muncă. Mi-am spus că aveam nevoie şi eu de o slujbă, că de-aia rătăceam aşa. Că nu avea nimic de-a face cu singurătatea. Cu teama de a merge acasă.

Am cercetat un semn pe care scria „Angajez ajutoare", din vitrina unei coafeze, şi am descoperit că nu puteam găsi nicăieri de lucru pentru că nu aveam actele potrivite. Documentele mele erau poloneze. Trebuiau să fie germane. Aşa că am mers la Oficiul Forţelor de Muncă de la Primărie. Actele mele poloneze nu erau bune, pentru că nu aveam niciun certificat de naştere, a spus omuleţul neamţ din spatele biroului, împingându-şi cu un deget ochelarii cu rame de sârmă. Aş fi putut să fiu romă; chiar evreică. Aveam nevoie de o fotografie pe care nu mi-o puteam permite şi de un certificat de naştere, care nu exista, ca să fac rost de acte. Nu aveam? Atunci poate că exista cineva care mă ştia de la naştere. Cineva care să semneze o declaraţie, jurând că acela era numele meu, că acelea îmi erau naţionalitatea şi religia. Nu? Atunci, *auf Wiedersehen*[16].

[16] La revedere; în germană, în original. (n.tr.).

M-am întors în apartament. Nu ştiam ce altceva să fac. Am închis uşa încetişor. Îmi era teamă de goliciunea ecoului. Dar apoi, am auzit o uşă trântindu-se. De undeva de jos. Am ascultat cum îmi bate inima, tot mai repede, cât au urcat paşii pe scări. Cineva a bătut la o uşă, dar era de cealaltă parte a coridorului. Apoi, paşii s-au apropiat iar, şi bătaia s-a auzit în uşa mea.

— E cineva? a întrebat o voce de afară. O voce firavă, feminină. Am deschis niţel uşa şi m-a întâmpinat un zâmbet. Am deschis-o până la capăt şi am văzut o femeie într-o rochie albastră, cu model, care se legăna pe călcâie. Eu sunt Emilika, a spus ea. Şi am o cameră la parter, doar că acolo e groaznic. Apartamentele sunt toate goale, şi uşile, închise. E prea multă linişte – dar să ştii că am zahăr. Nu mult, dar suficient, şi m-am gândit că poate ai dori nişte ceai. Asta dacă şi tu crezi că e o clădire prea mare şi vrei să iei ceaiul cu mine. Înainte să rămân fără zahăr...

— Da! am întrerupt-o, până să apuce să mai zică ceva.

Zâmbetul i s-a lăţit.

— Mă duc să-l aduc. Şi a dispărut pe scări în jos.

M-am grăbit să intru în camera mea şi am îndesat cutiile sub pat, am întins pătura peste cearşafurile şi peste cămaşa de noapte boţite, am agăţat mătăniile de stâlpul patului şi am îndreptat icoana cu Iisus şi Fecioara Maria de pe geam. Apoi, am aprins sobiţa. Emilika a apărut în goană, cu un ceainic, două ceşti, ceai şi un pacheţel de hârtie cu zahăr. Mi s-a părut extraordinar cum, scăldată în lumina apusului, camera mea a părut dintr-odată intimă şi plăcută, şi nu un loc desprins din coşmarurile mele.

Emilika avea douăzeci şi trei de ani. Era catolică, la fel ca mine. Avea părul castaniu şi nasul pistruiat. Lucra într-un atelier foto. Credea că tot ce făcuseră nemţii în Przemyśl era cumplit. Când trenurile aveau să circule iar şi reuşea să pună suficienţi bani deoparte, voia să se

întoarcă la Cracovia, la familia ei. Sau poate că ruşii aveau să vină iar. Sau poate că războiul avea să se încheie curând şi totul va reveni la starea dinainte. Dar, între timp, noi eram proprietarele clădirii, nu? Eram reginele conglomeratului de apartamente. Puteam face tot ce doream, aşa-i?

Şi-a adus o saltea şi a dormit în camera mea în noaptea aceea, şi niciuna dintre noi nu şi-a mai făcut griji din pricina liniştii – fiindcă nu ne-am mai scăldat în ea. Emilika m-a întrebat despre iubiţi. I-am mărturisit că aveam unul. Dar nu i-am spus că era evreu. Am întrebat-o acelaşi lucru. Mi-a spus că avea mai mulţi. A dormit în apartamentul meu în fiecare noapte.

De dimineaţă, zece zile mai târziu, m-a trezit un zgomot. Am auzit o cadenţă de paşi pe trotuarul de piatră. Am dat draperia la o parte. Strada se umpluse de oameni, de bărbaţi evrei, care mergeau în rând, unul în spatele celuilalt, cu paznici germani înarmaţi mărşăluind de o parte şi de alta. Capetele bărbaţilor erau plecate, cu ochii în pământ; doar unul privea drept spre fereastra mea.

Era Max.

Mi-am smuls cămaşa de noapte, am aruncat o rochie pe mine şi am alergat pe scări, desculţă. Am ieşit pe uşa clădirii, am trecut prin pasajul Mickiewicza 7, am cotit şi am ajuns în spatele blocului meu. Un tren sosea în gară, iar eu m-am strecurat prin mulţime şi am încercat să ajung la el. Am fost împiedicată însă de oamenii care stăteau pe trotuar, privindu-i pe evrei cum treceau. Mi-am croit drum de-a lungul coloanei de bărbaţi care mărşăluiau, am ales un moment în care paznicul privea în altă parte şi am intrat în rând, lângă Max.

— Bună, a spus el.

— Ce se întâmplă? Unde pleci?

— Să muncesc – sau aşa ni s-a spus. Că trebuie să muncim.

Aveam bănuiala că nu pentru bani.

— Eşti bine? Ce fac ceilalţi? Mama ta? Izio?

A ridicat din umeri. Arăta ca Max, dar avea o expresie pe care nu i-o cunoşteam. Era încordat. Crispat.

— *Mame* ar vrea să vinzi din lucruri şi să ne aduci de-ale gurii. Nu putem cumpăra mâncare în ghetou, iar în apartamentul nostru mai locuiesc opt familii. Am mâncat deja tot ce aveam.

— Cum aş putea să ajung la voi? Am încercat să vin, dar sunt garduri...

— Trecem aşa în fiecare dimineaţă. Ne vedem aici. Fac eu cumva.

— *Halt*[17]!

Am tresărit la asprimea lătratului. Un paznic neamţ mă văzuse. Acum avea o armă îndreptată spre capul meu.

— Voiam doar să-i spun ceva prietenului meu, am explicat, îndepărtându-mă de şirul de bărbaţii în mişcare. Am terminat...

M-am întors şi am fugit, fără să ştiu dacă bărbatul mă va împuşca sau nu. Nu m-a împuşcat. Am urcat scările, am descoperit că Emilika dispăruse şi m-am spălat pe picioare în timp ce mă gândeam intens.

Opt familii într-un apartament. Cum era posibil? Asta însemna 20-30 de persoane. Cel puţin. Şi deja nu mai aveau mâncare. Nu puteau cumpăra. Flămânzeau şi nu aveau altă soluţie, până nu le aducea Max de-ale gurii, în ziua următoare, după muncă. Cum avea să reuşească însă Max să ducă suficient pentru toţi? Şi chiar dacă putea, îi era oare permis? Sau nemţii aveau să-i confişte mâncarea?

---

[17] Stai!; în germană, în original. (n.tr.).

Mi-am trecut peria prin buclele încâlcite. Cum se putea supravieţui în ghetou? Oare naziştii plănuiau să înfometeze toţi evreii din Przemyśl? Mi-am tras şosete în picioarele curate şi mi-am legat şireturile.

Poate că asta aveau de gând. Dar nu le permiteam să-i înfometeze şi pe ai mei.

Am căutat prin cutia cu lucruri de vânzare şi am ales o bluză de mătase, care îi rămăsese mică doamnei Diamant, şi un set de sfeşnice de argint pe care ofiţerii SS nu le găsiseră, pentru că fuseseră ascunse în spatele unui dulap. Mi-am petrecut jumătate de dimineaţă târguindu-mă în piaţă şi la prăvăliile cu marfă la mâna a doua. Am primit la schimb un pui, un sac de făină necernută, o jumătate de kilogram de unt, trei duzini de ouă şi nişte mărunţiş cu care să umplu ţeava aragazului.

Mi-am umplut poşeta cu ouă, câte au încăput, am pus pachetul de unt deasupra, sperând să nu se topească, apoi am învelit puiul în hârtie maronie şi l-am legat cu o aţă lungă. Celălalt capăt mi l-am prins de încheietură. La fel am procedat cu sacul de făină, apoi mi-am strecurat cu grijă braţele, cu tot cu aţe, în haina enormă a doamnei Diamant. Acum, aveam un pui şi un sac de făină atârnate de fiecare braţ, ascunse sub haină. Mi-am umplut buzunarele cu ouăle rămase, am înşfăcat o batistă şi mi-am luat poşeta.

Nemţii confiscaseră oglinda, dar nu aveam nevoie de ea ca să ştiu că arătam caraghios.

M-am strecurat pe scări, evitând să fac zgomot, în cazul în care Emilika s-ar fi întors între timp de la muncă. Am păşit pe iarba din curte, am trecut prin pasaj, am cotit şi am traversat podul ce trecea peste şinele de cale ferată. Iată şi ghetoul, cu poarta păzită. Am evitat-o de data asta şi m-am strecurat de-a lungul gardului, spre o alee îngustă între două clădiri, unde era doar o porţiune mică de gard.

Am privit peste umăr. Nu am văzut pe nimeni. Aşa că m-am apropiat.

În pământ fuseseră înfipţi doi ţăruşi de lemn, la colţurile clădirii, cu sârmă ghimpată întinsă în strat gros între ei. Dar stâlpii nu erau foarte bine înfipţi. De fapt, dacă zgâlţâiam şi trăgeam...

Stâlpul s-a desprins. Am tras de gard ca de o uşă, am intrat şi am vârât stâlpul la loc, adunând pământul cu vârful pantofului. Intrasem în ghetou.

Am pescuit batista din buzunar şi am încercat să mi-o leg în partea superioară a braţului. A fost mai dificil decât crezusem şi, într-un final, m-am folosit de dinţi. Apoi, am ieşit dintre clădiri, cu inima bubuindu-mi în piept.

Am văzut trei bărbaţi în vârstă, în haine negre, cu banderole albe şi bucle de o parte şi de alta a capetelor, şezând lângă clădirea de vizavi şi privind, cu faţa lipsită de expresie, în direcţia mea. Apoi, s-au uitat cu toţii în jos, mormăind între ei. Am auzit un tropăit de cizme. Venea un poliţist. Am traversat strada cu umerii lăsaţi şi fruntea plecată, aşa cum părea să meargă toată lumea. Poliţistul şi-a mutat arma dintr-o mână în alta şi a trecut pe lângă mine. Am ridicat capul, l-am privit plecând şi am zâmbit.

Nu-mi mai era frică.

Asta demonstra cât de nechibzuită eram.

— Familia Diamant? am şoptit către cei trei bărbaţi. Izaak Diamant şi Lea, soţia lui? Au patru fii...

— *Gai avek*, a spus unul dintre ei.

Mi se spunea să plec.

— Du-te de unde ai venit, fato, înainte să fii ucisă! a şoptit altul, de data asta în poloneză. Apoi, s-au întors cu spatele la mine, iar eu am mers mai departe pe stradă.

Oamenii se adunaseră în faţa uşilor. Copiii se jucau pe trotuare şi în şanţuri. Arăta ca un cartier în vacanţă, când fabricile sunt închise, dar fără niciun iz de sărbătoare.

Dacă trecea un poliţist, oamenii se topeau după colţuri, ca umbrele la soare. Am întrebat iar şi iar de familia Diamant, până când o femeie mi-a şoptit în sfârşit: „Reymonta 2”. Am găsit strada şi clădirea, care arăta ca oricare alta din oraş, deşi avea doar două etaje. Am deschis uşa.

Coridorul gemea de trupuri. Prin cotloane, pe scări, strecurându-se pe sub rufele atârnate între uşi. Bebeluşii gângureau, copiii strigau şi se agitau şi, după miros, aş fi zis că toaletele se înfundaseră. Am trecut pe lângă o fetiţă de pe scări, care pocnea un copil mai mic decât ea şi îi spunea să înceteze cu plânsul. Fireşte că, în felul ăsta, îl făcea să plângă şi mai tare. M-am oprit, gata să iau copilul în braţe şi să îi găsesc mama, dar fetiţa m-a privit pregătită de luptă, apucându-l de mijloc. Am înţeles. Copilul plângea de foame. Fetiţa era şi ea flămândă, şi poate fusese aşa şi înainte să ajungă în ghetou. Tuturor le era foame aici, iar eu aveam o haină doldora de mâncare.

Vina mi s-a strecurat în măruntaie. Ar fi trebuit să le dau şi lor. Voiam să îi hrănesc pe toţi. Dar cum? M-am îndepărtat de copii, am avansat pas cu pas pe scări şi am încercat să-mi concentrez atenţia doar pe găsirea uşii familiei Diamant. Am dat de ea, am bătut şi mi-a răspuns un străin. Era un bărbat cu barbă mare şi voce aspră.

— Ce vrei?

— O caut pe...

— Fusia?

Iat-o şi pe *babcia* mea, grăbindu-se spre mine, cu şuviţe atârnându-i din părul cenuşiu în neorânduială. M-a strâns la pieptul ei moale. Am oftat, calmându-mă pe loc. Apoi, m-a îndepărtat.

— Ce cauţi aici?

Am clipit.

— De ce-ai venit?

— Dar ai spus să...

— Nu aşa! Nu ţi-e teamă pentru viaţa ta? Tu... Apoi mi-am deschis puţin haina, iar ea a văzut puiul.

Doamna Diamant m-a tras înăuntru şi a închis uşa după noi, vârându-mă într-o cameră care fusese cândva loc de luat masa, iar acum servea tuturor necesităţilor familiei. Domnul Diamant şedea pe podea, cu o pătură la spate. A întins mâinile, le-a luat pe ale mele şi le-a sărutat, dar i-au fost smulse, pentru că doamna Diamant mă dezbrăca de haină.

— Cu grijă la ouă... am şoptit, apoi am închis gura. Ea mormăia furioasă, într-un amestec de poloneză şi idiş. A desfăcut aţele din jurul încheieturilor mele, cu ochii la hol. Parcă se temea să nu intre cineva şi să îi înşface mâncarea din mâini.

Poate că ar fi făcut-o.

— Fată nechibzuită, a repetat ea, în şoaptă. Fată proastă şi nechibzuită...

— Dar ai spus să vin!

— Am spus să-i dai mâncarea lui Max, nu să-ţi pictezi o ţintă între umeri. S-a învârtit cu sacul de făină în mână şi l-a ascuns, în cele din urmă, în spatele soţului ei. Vrei să mori? Ce m-aş face dacă te-ar împuşca pe stradă?

M-am ruşinat. Poate că fusesem necugetată. Dacă sfârşeam ucisă, ei puteau muri de foame. Am deschis poşeta, supusă, iar doamna Diamant s-a uitat la untul strivit şi la ouă. Apoi, a făcut o grimasă, mi-a luat faţa între palme şi m-a sărutat.

— Eşti o fată bună, *ketzele*, a şoptit ea. Dar nu pricepi. Cum ai putea, dacă nici eu nu pricep? Dar acum o să mă asculţi. Mi-a ridicat capul şi m-a privit în ochi. Te vor ucide. Şi se vor bucura să te ucidă. Să nu le dai ocazia!

— Fusia! Am privit peste umărul ei şi l-am văzut pe Henek intrând în cameră, urmat de o fată. Zâmbea. Nu

eram sigură ce mă uimea mai tare: că zâmbea în ghetou sau că îmi zâmbea mie.

— Oamenii spuneau că întreba cineva de noi pe stradă. Tu erai? Trebuie să ai grijă. Ai adus...

— Taci, Henek! a spus doamna Diamant. M-a mângâiat pe păr şi s-a îndepărtat. Fusia o să plece acum.

Fata care îl însoţea pe Henek s-a uitat la mine pe după umărul lui. Buclele întunecate în înconjurau faţa palidă – nu eram sigură dacă era nuanţa naturală a tenului ei sau nuanţa căpătată în ghetou.

— Am auzit multe despre tine, a spus, cu voce blândă. Eşti binefăcătoarea familiei, nu-i aşa?

Am ridicat din sprâncene.

— Este fata lui Henek, Danuta, a explicat repede doamna Diamant. Fata mi-a întins mâna, iar eu i-am strâns-o. De când avea Henek o iubită? Doamna Diamant a început să mă îndese la loc în haină.

— Unde este Izio? am întrebat.

— Lucrează, a răspuns ea. Măcar el va primi supă.

— Pot să-l aştept?

— Tu mă asculţi când îţi vorbesc? Nu! Şi-a proptit o mână în spatele meu, iar eu am făcut un semn de rămas-bun, în timp ce ea începuse să mă împingă pe hol, spre ieşire. Ne-am oprit în faţa uşii.

— De ce mai aveţi nevoie? am întrebat.

S-a gândit repede.

— De săpun. Şi de ceva mâncare, în fiecare zi. Îi dai lui Max doar cât poate duce, ne-am înţeles?

Am încuviinţat.

— Şi să nu te mai întorci aici. Ne-am înţeles?

Am încuviinţat iar. Mi-a aşezat mai bine banderola falsă de pe mânecă şi m-a sărutat pe frunte, aşa cum făcea mama când aveam doi ani.

— *Şalom aleihem*[18], mi-a spus. Am crezut că va începe să plângă. Du-te repede. Să fii isteaţă şi cu mare grijă, şi să faci tot ce-ţi stă în putinţă să rămâi în viaţă. Îmi promiţi?

I-am promis, m-am întors şi mi-am croit drum printre copiii care plângeau. Fiecare pas mi se părea tot mai greu, de parcă aş fi crescut sau aş fi luat în greutate. Dar era numai apăsarea fricii. Mă temeam.

Mă temeam că nu aveam să-i mai văd vreodată.

[18] Transliteraţie a formulei de salut specifică evreilor aşkenazi din Europa de Est: „Pacea să se pogoare asupra voastră!”; în idiş, în original. (n.tr.).

6. IUNIE 1942

La ieşirea din ghetou, am văzut o fată. A fost ucisă în bătaie cu patul unei puşti. Nu mi-am dat seama ce vârstă avea, ce făcuse, sau dacă făcuse într-adevăr ceva. Dar ofiţerul SS zâmbea, lovind-o. Apoi i-a lăsat trupul şi sângele pe stradă. Abia am reuşit să ies din umbră, să îmi forţez picioarele să traverseze trotuarul, să aştept clipa potrivită şi să ridic stâlpul gardului din locaşul lui. Am alergat acasă, fără să mă pot opri din tremurat.

În noaptea aceea, pentru prima dată, am înţeles cu ce mă confruntam. Înainte, fusese uşor să îmi imaginez că toate lucrurile acelea cumplite erau doar nişte greşeli, idei prost înţelese ale unui conducător rătăcit, care îşi ducea, la rândul său, armata şi poporul din eroare în eroare. Nu existaseră mereu oameni care mureau de foame? Oameni detestaţi şi dispreţuiţi? Nu existaseră mereu războaie, în care tinerii luptau şi cei nevinovaţi mureau? Era oribil, dar aşa stăteau lucrurile. Însă nu asta văzusem pe chipul acelui ofiţer. Ce văzusem fusese efluviul urii – bucuria de a pricinui durerea şi moartea altei persoane.

Ce văzusem fusese răul.

Şi îl sfidam din tot trupul.

Începuse a treia parte a educaţiei mele în Przemyśl.

Muncitorii, am descoperit noi, erau percheziţionaţi pe drumul de întoarcere spre ghetou, şi orice mâncare în plus era confiscată. Aşa că m-am întâlnit cu Max în fiecare dimineaţă, pe când mergea să dea la lopată, la cărbuni, nu pentru a-i da mâncare, ci pentru a stabili un semn. Am făcut asta atât de frecvent, că paznicul s-a obişnuit cu

mine şi clătina doar din cap, urmărindu-mă până ce plecam iar. I-am trimis o bezea. Apoi, seara, Max fluiera sau tuşea, strănuta sau cânta, anunţându-mă că nu era poliţie, iar eu îi treceam mâncarea prin partea slăbită de gard. Era primejdios. Dar nu la fel de primejdios ca o persoană care nu era evreică şi totuşi intra în ghetou. Mi-am ţinut promisiunea făcută doamnei Diamant. Sau nu am încălcat-o prea mult.

Nu era suficient ce aduceam. Vedeam asta după trupul lui Max, care se tot subţia. Dar era mai bine decât nimic.

Emilika dormea mai departe în camera mea, deşi, în timpul săptămânii, rămânea adesea până târziu la atelier, developând filme. Uneori, ajungea chiar înainte de stingere. Aşa că am rămas surprinsă când am auzit-o bătând la uşă înainte să apună soarele. Doar că nu era ea – nu era Emilika.

Era Izio.

Nu ştiam cum ajunsese aici. Nu am întrebat. Nici el nu a spus nimic, nici măcar nu m-a salutat. M-a cuprins doar în braţe. Era ca stâlpul gardului de la ghetou, subţire şi dur, şi îl trăgeam atât de uşor spre mine! Am încuiat uşa în urma lui.

Soarele a apus şi s-a lăsat seara, dar a mai durat o vreme înainte să mă obosesc să aprind lampa. Petrolul era mai ieftin decât becurile, iar tremurul flăcării făcea întunericul să danseze. Eram fericită, atât de fericită! Izio mi-a dat părul la o parte de pe faţă şi m-a sărutat pe frunte şi pe obraji.

— Ştii că te iubesc? m-a întrebat.

Am încuviinţat. Ştiam.

S-a rostogolit pe o parte, şi-a sprijinit capul în palmă şi a continuat să mă ţină aproape de el cu celălalt braţ.

— Am venit să-ţi spun că nemţii iau o mie dintre noi şi-i duc departe. Bărbaţi mai tineri. Să lucrăm într-un lagăr.

— Unde?

— În Liov, cred. Nu ştiu cum au ales, dar numele lui Max este pe listă.

Am simţit o strângere de inimă. Oamenii dispăreau în Liov – aşa se întâmplase cu sora lor.

— Munca la cărbuni este dificilă. Oamenii cad cu lopata în mână, iar Max nu mănâncă suficient. Cred că în lagăr va fi mai rău. Şi-a împletit degetele cu ale mele şi s-a încruntat. A închis ochii. Nu vom supravieţui cu toţii, Fusia.

— Ba sigur că da! Ceva se va întâmpla...

— Adică vor veni ruşii? Nu prea ne-au fost de folos ultima dată, nu? Nu pe termen lung. Nu evreilor.

Am vrut să spun că Germania va fi învinsă, că războiul se va încheia şi totul va reveni la normal. Dar nu eram sigură că avea să se întâmple aşa.

Ştiam asta, chiar şi pe atunci. Nimic nu avea să mai fie ca înainte.

— Vreau să ştii, a continuat Izio, că îmi doresc să fiu eu cel care trăieşte. Şi tu. Să nu uiţi că asta îmi doresc, mai mult decât orice.

Nu pricepeam rostul cuvintelor lui. Nici măcar nu mă gândisem la asta. Mă orbise dragostea. Cel puţin nu până data următoare, când l-am văzut pe Max, încolonat cu ceilalţi bărbaţi de la cărbuni. I-am trimis o bezea paznicului, care s-a uitat în altă parte, şi am intrat în rând, adaptându-mi paşii la cadenţa marşului. Max arăta cumplit. Avea umbre adânci, vineţii, sub ochi. Nu se ducea în lagărul de la Liov, mi-a spus.

Izio îi luase locul.

În dimineaţa următoare m-am dus la Primărie, să-l văd pe neamţul cu ochelari cu rame de sârmă. Am dat peste alt bărbat, deşi purta aceiaşi ochelari. Acesta arăta ca nevăstuica pe care o prindeam la găini, când eram copilă.

S-a încruntat când l-am întrebat cum poate afla cineva în ce lagăr se află o persoană. Polonezii din Przemyśl plecau în Germania şi în fosta Cehoslovacie, făcându-şi datoria întru gloria patriei, în timp ce evreii jegoşi ai oraşului îşi câştigau pâinea în Bełżec şi în lagărul de muncă silnică de la Liov, mi-a spus el.

Deci era vorba despre Janowska.

I-am mulţumit, deşi ar fi trebuit să-l scuip, apoi m-am întors în apartament. La intrarea pe Mickiewicza 7 fusese lipit un afiş.

PEDEAPSĂ CU MOARTEA PENTRU TOŢI CEI CARE AJUTĂ UN EVREU.

PEDEAPSĂ CU MOARTEA PENTRU TOŢI CEI CARE ADĂPOSTESC UN EVREU.

PEDEAPSĂ CU MOARTEA PENTRU TOŢI CEI CARE HRĂNESC UN EVREU.

PEDEAPSĂ CU MOARTEA PENTRU TOŢI CEI CARE OFERĂ TRANSPORT UNUI EVREU.

PEDEAPSĂ CU MOARTEA PENTRU TOŢI CEI CARE ACCEPTĂ PLATĂ DE LA UN EVREU, ÎN BANI, SERVICII SAU LUCRURI DE VALOARE.

Am citit afişul de trei ori. Făcusem aproape toate acele lucruri; pe unele, chiar în acea zi. Iar acum aveam nevoie de un bilet de tren, care costa mai mult decât dispuneam.

Am mâncat doar pâine o săptămână, ca să economisesc bani. Disperată, am vândut o fustă din cutia doamnei Diamant. Nu mai rămăsese aproape nimic înăuntru, dar trebuia să aflu dacă Izio era bine. Dacă era în putere. Dacă trăia. Iar ceilalţi şi-ar fi dorit şi ei să ştie.

Soarele nu se ridicase încă suficient, ca să pătrundă pe ferestre. Când, în loc să îmi beau ceaiul, mi-am ros patru unghii, Emilika a devenit agitată.

— Ce te nemulţumeşte? Nu te înţelegi cu iubitul?

— Nu despre asta e vorba. Bărbatul cu ochelari mi-a spus că Janowska e şi pentru prizonieri politici, dar şi pentru polonezi, romi, şi chiar ucraineni. Oameni de peste tot. Emilika nu trebuia să ştie că Izio era evreu. A fost trimis într-un lagăr din Liov. Vreau să merg să-l văd, dar

biletul de tren este scump, şi chiar dacă aş face rost de bani, tot nu mi l-ar vinde. Am nevoie de acte nemţeşti.

— Păi, schimbă-le pe cele poloneze.

— Am încercat. Dar nu am certificat de naştere şi am nevoie de o fotografie nouă.

— Şi? m-a descusut ea.

— Nu pot face rost de certificat şi nu îmi permit să plătesc un fotograf. Cel puţin deocamdată. Mi-a luat două săptămâni să economisesc pentru bilet.

— De-aia nu mănânci? Pentru numele lui Hristos, Fusia!

Am tresărit când a pomenit ambele nume. Nu o încurajasem să-mi spună aşa. Dar pentru ea contau doar faptele şi n-a băgat de seamă.

— Nu mai sta bosumflată şi îmbracă-te, a spus. Avem treabă.

Credeam că se referea la rufele murdare. În schimb, şi-a legat o eşarfă peste păr. Imediat ce m-am îmbrăcat, m-a condus afară. Am trecut pe lângă rufele murdare şi am ieşit în soarele arzător.

A trebuit să iuţesc pasul ca să ţin ritmul. Emilika le-a făcut un semn prietenos – şi nu prea – celor doi ofiţeri germani care fumau lângă o grămadă de cărămizi căzute şi a continuat să meargă vioi, de parcă aveam treabă şi armata lor ar fi făcut bine să nu ne întârzie. Nu ne-au întrebat nimic. Am trecut pe lângă steaua galbenă de pe geamul spart de unde fusese prăvălia familiei Diamant, apoi un zgomot puternic m-a făcut să tresar. Clopotele catedralei. Era duminică.

Emilika s-a oprit în faţa atelierului foto, a privit repede în jur, şi-a scos inelul de chei din buzunar şi ne-am furişat înăuntru, a închis şi a zăvorât iar uşa, înainte să îmi dau seama ce se petrecea. Atelierul era întunecat, cu obloanele trase, dar vedeam portrete înrămate, canistre cu substanţă pentru developat şi piese pentru aparate, pe

rafturi. Emilika a ridicat draperia care separa partea din faţă de cea din spate a atelierului.

— Repede, a spus ea, apropiindu-se de un aparat pregătit pe un trepied. Stai acolo! În faţa unui perete vopsit în nuanţe de cenuşiu se afla un scaun.

— Dar...

— Stai jos! mi-a poruncit. Ca să văd încotro să îndrept luminile.

— Dar...

A rotit un mâner şi m-a orbit cu o rază neaşteptată.

— Stai jos! a repetat ea.

— Dar nu pot plăti!

Emilika şi-a ridicat capul din spatele aparatului.

— Fireşte că nu poţi, idioato. De aceea suntem aici într-o zi de duminică! Vrei sau nu să-ţi vezi iubitul? Stai jos!

M-am aşezat. Emilika a ajustat aparatul, m-a pus şi pe mine la loc, a apăsat de două ori pe declanşator şi a stins luminile.

— Ar trebui să fie în regulă, a spus ea, împingându-mă spre uşă. Domnul Markowski nu va observa că sunt două cadre în plus, iar eu voi vârî fotografiile în poşetă imediat ce sunt gata. A încuiat atelierul, a lăsat cheile să-i cadă în buzunarul şorţului şi a zâmbit.

— Mulţumesc, am spus.

M-a luat de braţ şi am pornit la pas pe trotuar.

Am învăţat trei lucruri de la Emilika în ziua aceea: în primul rând, să mergi de parcă ai avea o treabă importantă, şi mai toţi oamenii vor crede că ai. În al doilea rând, să am întotdeauna părul aranjat. Şi al treilea, ajutorul poate veni de unde nu te aştepţi, ceea ce însemna că nu eram singură.

Chiar dacă aşa mă simţeam.

Marţi, m-am aşezat iarăşi în faţa bărbatului mărunţel şi a ochelarilor săi cu rame de sârmă. Azi nu avea pălărie, ci îşi arăta chelia din creştetul capului.

— Când te-ai născut, *Fräulein*[19]?

I-am spus data naşterii pe care o născocisem, şi, potrivit ei, aveam şaisprezece ani. Ştiam că măcar anul era corect. Bărbatul s-a uitat la mine.

— Certificatul?

— Am o declaraţie, am răspuns. I-am întins o hârtie pe care scria că Emilika e verişoara mea, cu toată falsa încredere din lume.

S-a uitat mai lung la mine, la hârtie, la fotografie şi apoi la ea, care stătea în spatele scaunului meu.

— Şi asta-i semnătura dumitale, *Frăulein*?

— Evident. Emilika i-a zâmbit leneş.

Două ore mai târziu, eram în trenul spre Liov.

Mi-a mai luat încă patru ore să ajung şi, când am găsit lagărul, la capătul unei străduţe lăturalnice din mijlocul oraşului, era deja trecut de şapte seara. Pe o colină se afla o fabrică, iar câmpia de la poalele ei era plină de clădiri fragile, aranjate într-un pătrat şi înconjurate de garduri şi de sârmă ghimpată. Nu vedeam nimic dincolo de ele. M-am îndreptat spre singura clădire care avea uşă şi am păşit înăuntru.

Oamenii stăteau la rând. Nu îmi dădeam seama dacă încercau să îşi găsească prietenii sau rudele, la fel ca mine, sau dacă făceau afaceri cu nemţii. Nu voiam să ştiu. Femeia din faţa mea era prinsă într-o conversaţie lungă cu oricine s-o fi aflat în spatele ghişeului. S-a întors brusc şi a plecat, permiţându-mi să-i văd faţa. Pe oricine căuta – prieten, frate, soră, părinte sau copil – nu era acolo. Sau nu mai era.

Sau poate nu mai era în viaţă.

---

[19] Domnişoară; în germană, în original. (n.tr.).

Brusc, m-a cuprins groaza. M-am grăbit spre ghişeu târându-mi picioarele parcă turnate în beton şi am dat peste o nouă pereche de ochelari cu rame de sârmă. Chiar nu vindeau niciun alt model în Germania?

— *Nein*[20], a spus bărbatul.

Nici măcar nu îl întrebasem ceva.

— *Nein, nein, nein*! a strigat el către întreaga încăpere, într-un amestec stricat de germană şi poloneză. Fără vizitatori. Nu puteţi aduce mâncare şi nu vă spun numele niciunui prizonier din lagăr! Scaunul lui a scârţâit când s-a ridicat, vârându-şi teancul de documente într-un dosar. *Heil* Hitler! a mai spus, şi a plecat.

Ne-am uitat unii la alţii, apoi am ieşit pe rând afară, ca nişte oi ascultătoare. Mai erau încă două ore până la trenul următor, iar trenurile nemţilor, observasem eu, respectau mereu programul. Auzeam muncitorii undeva, în interiorul pătratului de clădiri. Strigăte, icnete, zgomot de maşinării şi, pe cât de straniu părea, o orchestră cântând. Soarele de vară încă ardea, şi mai toţi oamenii se adăpostiseră în umbra clădirii.

Dintr-odată, nu mi-a mai fost frică. Eram furioasă. Nu îi minţisem pe nazişti de pomană. Iar un bilet cumpărat fără motiv însemna să le iau hrana de la gură celor din familia Diamant.

A apărut un paznic, luând poziţie în faţa uşii de la cămăruţă. M-am uitat la uniforma lui. Nu era din SS. Bărbatul era prăfuit şi avea uniforma mototolită. Mitraliera îi atârna între mâini. Arăta aproape la fel de rău ca noi, ceilalţi.

Cu frica, nu ajungeam nicăieri. Eram conştientă. Nici cu furia. Mi le-am şters de pe faţă şi m-am apropiat de paznic. Ochii lui au fugit spre stânga şi spre dreapta, înainte să se fixeze asupra mea.

---

[20] Nu; în germană, în original (n.tr.).

— Te-au trimis să păzeşti uşa, am spus. Ghinion.

— Cel mai mare dintre toate, a răspuns.

M-am bucurat să aud poloneză corectă, chiar dacă rostită cu accent german. Am zâmbit.

— Cum se ajunge cel mai uşor în lagăr?

— Nu există drum uşor spre lagăr, a spus el. Nu ţi-ai dori să ajungi în lagăr. Nu mi-aş lăsa iubita nici la zece kilometri distanţă de lagărul ăsta.

— Dar... am pe cineva înăuntru. Îmi este prieten.

I-am văzut bărbia ridicându-se. Mi-am plecat ochii.

— Iar soţia lui, sora mea, a născut. Un băieţel... Minciunile mi se rostogoleau pe limbă ca vinul de coacăze. Vreau doar să-i spun c-a devenit tată. Că soţia şi fiul lui sunt bine. Cu siguranţă nu e mare lucru. Şi nu crezi, am continuat, că un bărbat care ştie că este tată va munci mai din greu şi va fi atent să respecte regulile, ca să îşi poată revedea soţia şi copilul, într-o bună zi? Nu este o... motivaţie bună? Şi, uite – am pescuit un pacheţel din geantă, conţinând pâinea şi brânza pe care le pusesem deoparte pentru drum. Petele de grăsime începeau să se întindă prin ambalaj. Am aici şi cina pentru tine.

Pazniculuі i-au tresărit colţurile gurii. Am zâmbit mai larg. Cred că s-a înroşit.

— Cum se numeşte cumnatul tău? a întrebat el, încet.

— Izydor Diamant.

— Îl aduc. Dar trebuie să-mi dai ceva în schimb. Altceva decât mâncarea.

Mi s-a întors stomacul pe dos.

— Un sărut, a spus. Pe obraz.

Simţeam privirile celorlalţi, din umbră, priviri care îmi perforau spatele ca nişte gloanţe. Mi-am păstrat zâmbetul, m-am ridicat pe vârfuri şi i-am sărutat faţa de nazist.

A zâmbit şi el.

— Hai cu mine. M-a condus înapoi pe uşă, spre biroul acum gol, apoi pe o altă uşă, din spatele ghişeului. Acolo se afla o cameră simplă, cu o masă şi un scaun. Am văzut o altă uşă. Mirosea a ţigări şi a sudoare. Aşteaptă aici, a spus. Şi a încuiat uşa în urma lui.

Am rămas singură în cameră şi am hotărât, pe loc, că eram exact aşa cum spusese doamna Diamant: nechibzuită. Şi foarte, foarte naivă. Acestor oameni nu le păsa de ce era bine şi ce era rău. Erau prădători, iar eu tocmai mă oferisem drept pradă. Mama m-ar fi plesnit fiindcă nu avusesem mai multă minte, şi cred că la fel ar fi făcut şi doamna Diamant.

Am observat că uşa cealaltă era încuiată, când am tras de ea, şi că nu existau ferestre. Dar o scândură din podea era desprinsă, pentru că nu fuseseră bătute bine cuiele. O gaură în podea era una; o scândură cu nişte cuie în ea putea fi altceva. Încercam să îmi vâr degetele sub ea, când s-a auzit o cheie răsucită în uşă, în cea încuiată. S-a deschis şi a intrat un străin în haine largi, cenuşii.

— Zece minute, a spus paznicul, scoţând capul pentru o clipă, înainte să tragă uşa după el şi s-o încuie.

Străinul a încercat să păşească spre mine, dar se mişca încet, fiindcă avea gleznele încătuşate.

— Fusia, a spus, şi, dintr-odată, nu a mai fost un străin. Era Izio. Am străbătut încăperea dintr-un salt şi i-am înconjurat gâtul cu braţele.

Fusese ras în cap şi era plin de praf şi de murdărie. Îi simţeam fiecare os din spate. Îmbătrânise cu treizeci de ani într-o lună şi nu aş fi crezut că un om poate mirosi atât de rău. Dar era tot Izio.

— Fusia, a repetat, apoi s-a îndepărtat, să mă privească. Omul a spus că am devenit... tată?

Mi-am dat seama de ce era atât de confuz, ţinând cont de legile biologice. Am fluturat din mână, îndepărtând

minciuna, şi i-am oferit mâncarea mea. Ne-am aşezat pe cele două scaune şi l-am privit înfulecând sendvişul fără să respire. Era încordat. Tresărea mereu. Îi tremurau niţel mâinile.

— Ai apă? a întrebat. Nu aveam. Apoi a şoptit: Trebuie să mă scoţi de aici.

Am deschis gura. Am închis-o la loc. M-a luat de mână.

— Trebuie să mă scoţi de aici! Nu pot să rămân... Mă vor ucide. Ne vor ucide pe toţi. Înţelegi?

Nu înţelegeam. A închis ochii strâns. Pielea i s-a întins pe craniu.

— Scoate-mă de aici, Fusia. Te rog.

Înăuntrul meu s-a frânt ceva – probabil inima mea. Dar inimile frânte nu ne puteau ajuta să supravieţuim; nici furia mea. Am spus:

— Zi-mi ce să fac.

Drumul cu trenul înapoi la Przemyśl a fost mult mai scurt decât cel până în Liov. Cel puţin aşa mi s-a părut. Gândurile nu-mi dădeau pace.

— Vor ucide fiecare evreu, spusese Izio. Fiecare comunist. Toţi cetăţenii romi. Dar mai ales pe evrei...

„Ne vor ucide, ucide, ucide”, pufăia motorul trenului. Am închis ochii şi am încercat să nu mai ascult.

— Ei ştiu că vom muri, aşa că îşi bat joc de noi. Ne bat. Ne înfometează. Ne umilesc. Ne torturează. Împuşcă oameni în pădure, apoi le zdrobesc oasele, ca să nu fie găsiţi. Au o orchestră formată numai din captivi, şi scriu melodii special pentru fiecare execuţie, pentru fiecare bătaie...

„Ne vor ucide”, repetau roţile de tren.

— Nu este nimic întâmplare. Totul e plănuit. Asta vor ei...

Ca ofiţerul acela SS din ghetou, cu patul puştii lui.

Izio spusese că paznicii erau adesea relaxaţi. Că prizonierii erau dezlegaţi peste noapte. Că, dacă pleca după tura de seară, era posibil să nu i se simtă lipsa până la raţia de noapte. Avea nevoie de haine obişnuite, de săpun, de pantofi, de o şapcă şi de o pereche de ochelari. De un bilet de tren. Puteam veni să-l vizitez, aşa cum făcusem astăzi. Puteam ascunde hainele în spatele unui tufiş din apropierea latrinelor ofiţerilor şi îl puteam însoţi afară din lagăr, după ce se schimba, apoi puteam aştepta trenul cu el, pe peron. N-ar fi remarcat nimeni, nu dacă purta haine obişnuite şi mă însoţea. Ne puteam întoarce la Przemyśl, plecând apoi în Rusia.

— Ajută-mă, Fusia, spusese, cu lacrimi pe obraji.

Am vândut totul. Ce altceva puteam să fac? Am cumpărat din prăvălii la mâna a doua şi am vândut în altele, pentru câţiva bănuţi în plus. Am economisit bani. Ultimele două rochii pe care le mai aveam mi-erau largi în talie. M-am întâlnit cu Max la gard şi le-am dus mâncare celor din familia lui. Poate nu aşa ca înainte – dar tot i-am hrănit.

I-am spus lui Max că îl văzusem pe Izio. Că trăia şi muncea. Nu i-am spus în ce hal era.

Şi nu i-am spus nici despre plan.

În ziua stabilită cu Izio, am cumpărat un bilet de tren. Cu câte un pantof de bărbat ascuns sub fiecare braţ, dedesubtul unei haine prea călduroase pentru luna iulie, cu o cămaşă îndesată în rochie, o şapcă, nişte pantaloni şi o pereche de ochelari niţel îndoiţi, găsiţi pe stradă, toate rulate laolaltă într-un pacheţel pe care îl puteam justifica drept prânzul meu.

Am stat în trenul care se clătina şi tresărea, transpirând toată, apoi m-am îndreptat spre gaura ce servea drept toaletă şi am vomitat ceaiul pe care îl băusem la micul dejun. M-am simţit mai bine, m-am întors la locul meu şi

am coborât geamul, concentrându-mă la vântul care îmi bătea în faţă şi la ce se va întâmpla când toate se vor sfârşi. Războiul se va încheia. Izio va absolvi Facultatea de Medicină şi va găsi de lucru într-un spital. Urma să avem un apartament nou, cu covoare de un crem pal, care nu s-ar fi murdărit niciodată, şi cu tapet modern, fără flori. Doi copii, cu jachete şi panglici. Cu certificate de naştere.

Nervii îmi zăngăneau în ritmul roţilor de tren.

Apoi, vântul a început să sufle mai încet. Locul de sub mine care se clătina şi-a încetinit şi el mişcarea, iar roţile trenului s-au oprit. M-am uitat pe geam. În depărtare erau tancuri care traversau şinele, cu arme iţindu-se din turele, şi maşini de teren marcate cu svastici, care le însoţeau. În urma lor veneau şiruri de bărbaţi.

Nimeni n-a scos un cuvânt, în vagon. Nu avea sens. Am stat şi am aşteptat să treacă armata germană.

Am aşteptat cinci ore.

Trenul s-a smucit să pornească. Dinspre pasageri s-a ridicat un oftat colectiv de uşurare. Ne-am mişcat vreo douăzeci de minute şi ne-am oprit iar.

Am aşteptat alte trei ore şi jumătate. Când am ajuns în Liov, răsărise luna, iar tabăra era închisă.

Îl ratasem pe Izio.

7. IULIE 1942

Am găsit o femeie care mi-a oferit o cameră peste noapte, deşi rămâneam astfel fără bani de mâncare a doua zi.

Speram ca el să nu mă fi aşteptat. Cu siguranţă, dacă nu mă zărise lângă latrine, nu se apropiase. Cu siguranţă, nu făcuse ce pusesem la cale împreună.

Femeia mi-a permis să rămân în cameră doar până la ora prânzului şi, cum nu aveam ce mânca de amiază, mi-am pus haina mult prea groasă şi am rătăcit prin Liov până când s-a lăsat seara şi a sosit vremea ca muncitorii prizonieri să străbată drumul de întoarcere spre Janowska. Au intrat în lagăr, şiruri de spinări încovoiate, iar eu mi-am luat în primire postul de lângă latrine, legându-mi o eşarfă de un roşu aprins în păr. Am aşteptat. Nu l-am văzut pe Izio, dar ar fi fost dificil, în mijlocul mulţimii de bărbaţi cu capete rase şi haine cenuşii. Eu, pe de altă parte, eram uşor de remarcat – chiar şi în amurg.

Am aşteptat.

Am tot aşteptat.

Seara de vară s-a lăsat greu înduplecată. Dacă Izio nu apărea curând, pierdeam ultimul tren. Dacă nu venea deloc, trebuia să dorm pe vreun câmp şi s-o iau de la capăt a doua zi. Paznicul din faţa uşii de la „birou” tocmai se schimba. Am auzit un „pssst”.

Am privit în jur. Mă chema noul paznic. M-am apropiat încet, în timp ce mă urmărea cu privirea. Era soldatul german pe care îl sărutasem pe obraz. A clătinat din cap.

— Tu eşti, a spus. Nu părea deloc încântat. Mă gândeam eu. Îţi cauţi *cumnatul*?

Nu am răspuns. Vorbea pe un ton moleşit, lungind vocalele de parcă ar fi fost beat – însă nu eram sigură. Nu îi puteam interpreta expresia feţei.

— Ştiam eu că nu trebuia să te las să intri. N-ar fi trebuit să... A continuat cu nişte vorbe în germană, străine mie, dar urâte, şi a scuipat pe pământul de la picioarele mele.

Am ridicat privirea.

— De ce eşti supărat pe mine?

— Pentru că l-ai ucis, nu-i aşa, *Liebchen*[21]? Pentru că una dintre soţiile ofiţerilor s-a dus să folosească latrina, iar el a crezut că erai tu. Doar că nu erai tu. Aţi făcut un plan, doar că tu n-ai mai venit. Aşa a fost, nu?

În mintea mea s-a pornit un zgomot surd. Îmi era greu să mă concentrez. Să aud.

— Asta ne-a spus, într-un final. Dar ar fi spus deja orice. N-ar fi trebuit să... Omul s-a strâmbat, a scuipat iar şi a mormăit: Orchestră nenorocită!

— Mă minţi.

Bărbatul a râs.

— Eşti poloneză şi spui că eu mint? Am crescut în Polonia şi sunt de părere că toţi polonezii sunt nişte mincinoşi. A făcut brusc un pas înainte, m-a apucat de păr şi mi-a tras faţa aproape de a lui. Mi-a şoptit în ureche tot ce îi făcuseră lui Izio. Am clătinat din cap, am strigat că nu era adevărat, dar el nu s-a oprit. Apoi, m-a împins atât de rău, că m-am împleticit în spate. Pleacă, a spus. Înainte să-l chem pe comandant.

Am rămas încremenită, respirând greu.

Mort. Mort. Izio era mort.

— Pleacă! a urlat omul.

---

[21] Drăguţă; în germană, în original. (n.tr.).

Am făcut încă un pas în spate, apoi altul, apoi am început să alerg spre câmpul de lângă lagăr. În cap auzeam zgomotul unui avion care zbura foarte jos. Mă înconjura. Nu mai simţeam nimic. Nu puteam gândi. Abia dacă mai vedeam. M-am împleticit şi m-am împiedicat, străbătând terenul colţuros, am scos pantofii pentru Izio de sub haină şi i-am aruncat cât colo. Apoi, am aruncat pachetul cu şapca şi ochelarii, cu toată puterea, strigând în timp ce-l vedeam dispărând în noapte. Aproape că am căzut peste un morman de oase, m-am lovit la fluierul piciorului şi m-am aşezat pe ele.

Şi am plâns. Am plâns cu suspine prelungi, care m-au zguduit şi care cred că s-au auzit până în stradă, şi poate chiar în lagăr.

Îşi dorise să trăiască. Încercase să trăiască, iar eu nu îl lăsasem. Naziştii îl uciseseră. Îl făcuseră să sufere.

Ceva s-a răsucit înăuntrul meu, arzând, bolnăvicios.

Am simţit că mă trage cineva de mânecă şi am văzut că în faţa mea se afla o femeie, iar în spatele ei se vedeau alte patru-cinci siluete. Una dintre ele a ridicat o lanternă. Mi-am văzut pantofii murdari şi rochia boţită, haina udă, care atârna în iarba înrourată.

— Eşti bolnavă, copilă? a spus femeia.

Am întins o mână şi m-am sprijinit de piatra rece pe care şedeam. Era netedă, plată, şi acum, că era lumină, vedeam scrisul dăltuit în ea. Nu şedeam pe pietre, ci pe un morman de pietre de mormânt aruncate. M-am uitat la pământul moale. Eram într-un cimitir.

Poate că Izio se afla aici.

— Ai mâncat?

Mi-am dat seama, pentru a doua oară, că lângă mine se afla o femeie, care acum îmi întindea un pesmet. L-am luat şi l-am mâncat, ca o copilă ce mă credea.

— Ai pierdut pe cineva? a întrebat altă voce.

Am încuviinţat.

— Sărmana fată!

— Te putem duce acasă?

Bunătatea lor aproape că mă durea, pentru că Izio nu avusese parte de bunătate.

— La gară, am şoptit.

M-au luat pe sus şi m-au dus la gară într-o căruţă, asigurându-se că am bilet şi un pachet întreg cu sărăţele în mâini, înainte să plece. Nu ştiam câte persoane erau. Nici măcar nu îmi amintesc cum arătau.

Am ajuns în Przemyśl după stingere, dar m-am dus oricum acasă – în mormântul pustiu al clădirii. N-am văzut nici picior de poliţist, nici vreo patrulă germană pe drum. Emilika îmi lăsase un bilet. Se dusese să-şi viziteze mama, în Cracovia. Am băut apă şi m-am întins în pat. Oare chiar trecuse atâta vreme de când fusese el aici?

Da. Pentru că aceea era o altă lume.

M-am trezit în zori, am găsit hârtie şi ceva de scris şi am compus o scrisoare pentru familia Diamant. Le-am spus că Izydor murise în lagăr. Că fusese împuşcat şi nu suferise. Că îl îngropaseră în Liov şi că puteau să-i viziteze mormântul după război.

Minciuni.

Doar că era, într-adevăr, mort.

I-am dat scrisoarea poştaşului nostru, domnul Dorlich. Şi-a scos şapca. Era evreu, însă i se permitea mai departe să livreze corespondenţa, câtă vreme ajungea în ghetou în fiecare seară. Bărbaţii din SS îl aşteptau la poartă. L-am privit mânând calul care trăgea la poştalion şi ducându-mi scrisoarea pe pavaj, apoi mi-am luat raniţa la spinare.

Aveam nevoie de mama.

De surorile mele.

De acasă.

Rămăsesem fără un ban.

Aşa că am pornit la drum.

Mergeam ca un automat, ca o carcasă răsunătoare, făcută din metal şi piese mecanice. După douăzeci şi cinci de kilometri şi o scurtă bucată de drum parcursă în căruţă mai târziu, păşeam pe drumeagul ce ducea spre ferma noastră.

Soarele apunea, trimiţând raze portocalii, strălucitoare, peste coline şi câmpii. Dar nu era nici ţipenie de om. Ovăzul se cocea în vânt, crengile fluturau la liziera pădurii şi, când am ajuns lângă casă, am ştiut imediat că era ceva nelalocul lui. Nu auzeam cotcodăcitul găinilor. Nu vedeam nicio găină, nicio vacă – nimic. Nu auzeam fornăitul şi nechezatul cailor. Hambarul era gol. Iar uşa din spate a casei era deschisă.

Am păşit înăuntru încet, cu teamă.

Bucătăria se micşorase de când o văzusem ultima oară. Masa era mai joasă, vatra, mai mică, şi peste tot domnea haosul. Scaune întoarse, uşa unui dulăpior scoasă din balamale, cu rafturile prăfuite şi goale în interior. Aerul era fetid. Nu se locuise şi nu se iubise de ceva vreme aici.

— Mamă? am şoptit. Stasiu? E cineva acasă?

Am trecut dintr-o cameră în alta, punând aceleaşi întrebări, dar casa nu mi-a dat niciun răspuns. Tot ce era de valoarea şi putuse fi luat dispăruse, inclusiv pernele de pe paturi. Unele dintre vechile haine ale mamei erau încă în dulap, şi una sau două dintre jachetele taicii, dar bijuteriile ei lipseau, la fel şi oul încrustat de la bunica, cel care se deschidea ca o cutie.

Am ajuns în camera ce fusese cândva a mea. Balamalele au scârţâit când am împins uşa. Pereţii erau vopsiţi în altă culoare, iar la fereastra deschisă flutura o pereche de perdele galbene. În mijlocul podelei, pe o saltea fără cearşaf, pe care dormisem eu cândva, se afla o fată şatenă, făcută ghem.

— Helena! am exclamat.

A început să plângă.

— Unde este mama? am întrebat-o pentru a zecea oară, însă ea doar plângea în continuare, lăsându-mă să o port în braţe pe scări în jos, ca pe un viţel nou-născut. Am întors un scaun şi am aşezat-o pe el, căutând ceva în care să pot fierbe nişte apă. Am găsit doar o oală de noapte veche, din care pisica noastră bea cândva apă. Nu aveam curent. Nu avusesem niciodată, însă am găsit chibrituri pe care nu se obosise nimeni să le ia, şi în vatră mai erau câteva lemne de foc. Am scos apă din fântână, am fiert-o, am aruncat-o pe uşa din dos şi am pus iar apă la fiert în oala curată.

Helena a rămas aşezată, cu mâinile în poală, privindu-mă. Părul ei scurt era încâlcit, rochia, atât de sfâşiată, încât era la limita decenţei. Găurile dădeau la iveală vânătăi pe braţe şi pe partea dindărăt a picioarelor. Am pescuit din raniţă singura cană pe care o aveam şi am turnat în ea apă fierbinte, apoi am adăugat o lingură de zahăr din proviziile mele şi o crenguţă de mentă din ghiveciul de la fereastră al mamei.

I-am spus Helenei să sufle înainte să bea. Aşa a făcut, şi apoi a băut totul dintr-o înghiţitură. I-am făcut alt ceai. Ochii ei mi se păreau imenşi. Oare avea şase sau şapte ani acum? Am hotărât că şase.

— I-au luat, a şoptit ea. Bărbaţii cu crucea ruptă.

Mi-am dat seama că se referea la svastică. M-am aşezat şi eu pe un scaun.

— Pe cine?

— Pe mama şi pe Stasiu.

„Dar suntem catolici”, m-am gândit.

— Mai era cineva aici? am întrebat. Au mai luat pe careva? Marysia era aici?

— Nu. Nu ştiu.

— Când ai mâncat ultima dată, Hela?

— Dimineaţă. Am găsit zmeură în pădure.

Deja le trecuse timpul.

— Câte boabe de zmeură ai găsit?

— Patru.

— Şi înainte de asta, când ai mâncat ultima dată?

— Ieri-dimineaţă. Am găsit tot zmeură.

— Şi înainte unde ai dormit?

— La doamna Zieliński. Acolo m-a lăsat mama.

Ah! Lucrurile începeau să capete sens.

— Şi eşti aici, de una singură, de ieri?

A încuviinţat, cu lacrimi pe obraji.

— De ce m-a lăsat aici, Stefi?

Habar n-aveam. Pentru că nu ştiuse ce altceva să facă? Îmi venea şi mie să plâng. Pentru tot. Doar că nu puteam. Am zâmbit, de dragul Helenei.

— Hai să mâncăm ceva.

— Trebuie să mă întorc la familia Zieliński?

M-am uitat la vânătăile ei. Doamna Zieliński fusese bună prietenă cu mama şi o jucase pe Helena pe genunchi, când era bebeluş. Dar de când venise armata germană, mi se părea că oricine era capabil de orice.

Nemţii. Îmi luaseră ambele familii. Am simţit că ard pe dinăuntru.

Helena îmi aştepta răspunsul. Nu ştiam ce să fac cu ea, aşa cum nu ştiuse nici mama, prin urmare, am spus:

— Rămânem aici peste noapte.

Am lăsat-o să mănânce restul sărăţelelor primite de la oamenii din cimitir, iar eu am tăiat un băţ verde din tufa de păducel din curte, de lângă uşa din faţă, şi am reuşit să pregătesc pâine prăjită cu brânză, din merindele împachetate. A mâncat încet, savurând fiecare îmbucătură. Eu m-am mulţumit cu un măr.

Am înteţit focul, am încuiat uşile şi am cărat-o înapoi sus, cu oala de noapte plină cu apă caldă şi o lanternă găsită în hambar. Am spălat-o cum m-am priceput, atingând cu grijă locurile dureroase. Am pieptănat-o, şi s-a înfăşurat într-una din cămăşile mamei. Nu aveam lenjerie de pat. M-am întins lângă ea pe saltea şi am adormit în câteva secunde.

Mă durea fiecare os din trup. Abia dacă mâncasem, abia dacă dormisem de când plecasem din Liov, şi mersesem aproape treizeci de kilometri într-o zi. Îi pierdusem pe Izio, pe mama şi pe Stasiu. Poate că şi pe alţii, despre care nici nu ştiam. Mă dureau picioarele. Mă durea capul. Iar în piept simţeam o durere cumplită, mai rea decât boala.

Am privit-o pe Helena dormind, în lumina lanternei. Era slabă, însă avea încă acea faţă rotundă de copil. Şi nu mă puteam gândi la altceva decât că era sora mea. Parte din familia mea. Şi era aici. Chiar acum. Avea nevoie de mine. Nu mai puteam ajuta pe nimeni altcineva.

L-am împins pe Izio într-un loc adânc dinăuntrul meu şi mi-am îndiguit tristeţea. Voiam să mă ocup de ea mai târziu, când îmi dădeam seama cum. Am înconjurat-o pe Helena cu braţul şi am adormit.

În dimineaţa următoare, am apucat-o peste câmpuri. Cât de straniu era că nu uitasem drumul. Cunoşteam toate cotiturile, la fel de bine ca străzile din Przemyśl. După vreo jumătate de kilometru, Helena a alunecat din braţele mele aproape amorţite pe pământul din faţa porţii familiei Zieliński. Un chip solemn trona deasupra rochiţei indecente, şi mă ţinea de mână atât de strâns, că mă durea. Am bătut la uşă şi a ieşit un bătrân, un străin cu câteva şuviţe de păr alb, ciufulit, care se uita clipind în soare.

— Aş putea s-o văd pe doamna Zieliński, vă rog?

— Nu, a răspuns bărbatul.

Am ridicat din sprâncene.

— De ce nu?

— A murit. Mă duc să-l chem pe ginerele meu.

Uşa s-a închis. Acela fusese tatăl doamnei Zieliński. Nu locuise înainte aici. M-am uitat la Helena.

— Nu mi-ai spus că doamna Zieliński a murit.

— N-ai întrebat, a răspuns ea. Era cât pe ce să plângă iar. Mâna îi tremura între degetele mele. Am strâns-o mai tare. Poarta s-a deschis iar şi l-am văzut pe domnul Zieliński. Helena s-a făcut mică.

— Oh, nu, altă Podgórska. Ce vrei?

Bărbatul era beat. Nici nu se făcuse opt dimineaţa. Şi nu cred că o remarcase măcar pe Helena. Acum îmi aminteam de ce nu-mi plăcuse de el.

— Vreau să ştiu ce s-a întâmplat cu mama şi cu fratele meu.

A ridicat din umeri.

— Au venit soldaţii şi i-au luat. I-au dus într-un lagăr din Germania. Acum lucrează pentru Hitler, iar ferma se duce dracului.

Germania. Lagăr. La fel ca Izio. Durerea dinăuntrul meu s-a aprins din nou.

— Asta s-a-ntâmplat când?

A ridicat iar din umeri.

— Acum şase, şapte săptămâni.

În timp ce aveam grijă de familia Diamant. Dacă aş fi fost aici, poate aş fi reuşit să-i pun în gardă. Le-aş fi putut spune cum erau nemţii. I-aş fi putut ascunde. Sau convinge să fugă.

Mi-am împins vinovăţia în spatele digului dinăuntrul meu. Lăsam pedeapsa pentru mai târziu.

— Aţi avut grijă de surioara mea, am spus.

— De cine?

— De sora mea, Helena.

S-a sprijinit de cadrul uşii. Asta îl ajuta să stea drept.

— Era treaba Elei mele. Dar ea nu mai e aici.

Nu ştiam dacă se referea la soţia lui sau la Helena.

— Aşadar, credeţi că treaba dumneavoastră este să bateţi copii nevinovaţi şi să-i alungaţi în pădure, să moară de foame, domnule Zieliński?

A îndreptat un deget spre mine.

— Maică-ta a zis că va plăti şi n-a trimit un zlot. Nu tu bani, nici mâncare. Iar dacă fata nu face curăţenie, îmi vede dosul palmei.

M-am uitat la caricaturile lui de favoriţi, la pungile de sub ochi şi la grăsimea ce i se adunase la subsuori. Duhnea. Deşi nu avea de ce. Am ţinut-o pe Helena în spatele meu şi am făcut un pas în faţă.

— Dumnezeu vă va răsplăti, am spus.

A părut niţel surprins.

— Pentru fiecare dată când aţi lovit-o, mă voi ruga să vină un soldat german şi să vă lovească de zece ori cu bâta. Şi pentru fiecare zi în care i-a fost foame, mă voi ruga să n-aveţi ce mânca zece zile, şi mai ales să nu aveţi ce bea. Mă voi ruga să vă apuce fierbinţeala şi să vă muşte un câine turbat. Să vi se înnegrească dinţii şi să... să vă cadă părţile... Am privit în jos, odată cu el. Şi votca aceea scârboasă pe care o fierbeţi în hambar să vă facă să putreziţi pe interior!

Domnul Zieliński a deschis gura. Şi a închis-o la loc.

— Şi, între noi fie vorba, domnule Zieliński, cred că ştiţi căror rugăciuni va răspunde Dumnezeu, *şmoc*[22] mizerabil!

Am luat-o pe Helena, m-am întors şi am plecat, izbind poarta în urma mea. Uşa casei s-a trântit şi ea. Cu satisfacţie, am auzit zăvorul căzând cu zgomot pe podea. Braţele Helenei mi-au înconjurat strâns gâtul.

---

[22] Cuvânt peiorativ de origine idiş, termen vulgar pentru organul genital masculin; prost, bădăran. (n.tr.).

— Ai pantofi sau haine în casa asta? am şoptit.
— Nu. Au vândut tot.
— Bine. Fierbeam de furie.
— Nu trebuie să mă întorc?
— Nu.
— Niciodată?
— Niciodată.

Şi-a lăsat capul pe umărul meu şi picioarele să-mi atârne în jurul genunchilor. Şi a chicotit.

Cu cât ne îndepărtam mai mult de casa familiei Zieliński, cu atât mai puţin se agita Helena. După o vreme, a început să meargă pe lângă mine. Încă puţin şi deja ţopăia. Trei kilometri mai încolo, am început să mă gândesc la ce făceam. Cum să hrănesc eu o copiliţă? Cum să o îmbrac? Trebuia oare să meargă la şcoală? Nu aveam nicio idee cum să am grijă de un copil.

Dar numai eu puteam face asta. Aşa că asta aveam să fac.

Dacă exista justiţie divină, m-am gândit, tropăind pe drumul deluros, avea să răspundă rugăciunilor mele în privinţa domnului Zieliński. Apoi, m-am rugat să se abată o agonie înmiită asupra nemţilor. Din cauza ghetoului. Din cauza mamei şi fratelui meu. Pentru că opriseră trenurile. Şi pentru ce îi făcuseră lui Izio.

Helena avea nevoie de odihnă la fiecare kilometru. Spunea că o dureau capul şi picioarele, aşa că am luat-o în spinare şi apoi am avut eu nevoie să mă odihnesc. Am împărţit ultimul coltuc de pâine cu ea, am băut apă dintr-un pârâu şi ne-am continuat drumul. Nu am văzut nici maşini, nici căruţe, întreaga zi, şi, cu toate opririle, ne-a luat de două ori mai mult să ne întoarcem, să coborâm printre coline şi să vedem luminile din Przemyśl scânteind pe ambele maluri ale râului.

Doar că erau tare puţine. Oraşul zăcea cufundat în semiîntuneric, ferestrele erau negre. Doar câte un felinar se mai vedea ici şi colo, pe jumătate ascuns de clădiri. Nu aveam ceas, dar cred că trecuse binişor de miezul nopţii. Cu Helena de mână, mi-am muşcat buza şi m-am gândit.

Mai intrasem în oraş după stingere şi înainte, o dată sau de două ori, când puteam căpăta în sate un preţ mai bun pentru lucrurile doamnei Diamant decât în prăvăliile din oraş. Dormisem pe câmp în nopţile acelea, aşteptând soarele şi dreptul de a ieşi pe stradă. Dar mai era mult până în zori şi nu îmi plăcea cum arăta sora mea. Era tăcută şi se uita fix, clătinându-se pe picioare, şi amândouă aveam o transpiraţie rece. Ea tremura, aşa că am luat o decizie. Nu văzusem nicio patrulă germană ultima dată când venisem acasă după stingere. Puteam s-o luăm pe străduţe lăturalnice.

— Haide, Hela. Nu mai avem mult. Bem un ceai şi facem o baie caldă, şi gândeşte-te că poţi dormi toată noaptea într-un pat...

A încuviinţat ca prin vis, pe jumătate dezbrăcată în rochia ei zdrenţuită. Mi-am muşcat iar buza. Nu putea merge aşa între oameni, chiar dacă se culcaseră cu toţii. Am dus-o în spatele unui copac, mi-am tras rochia peste cap şi am aruncat-o peste a ei. S-a trezit niţel, vârându-şi braţele în mânecile imense, iar eu i-am strâns tare cureaua. Materialul în plus s-a revărsat peste curea; măcar nu avea cum să se împiedice. Mi-am scos haina din raniţă şi mi-am pus-o peste furou.

— Aşa, nu va şti nimeni, i-am spus. Dar trebuie să fii foarte tăcută, să mergi repede şi să faci exact cum îţi spun eu, da? Ca într-un joc. Facem prinsoare dacă putem ajunge la uşa casei mele fără să ne vadă cineva...

Am pornit la trap, cu Helena rostogolindu-se pe lângă mine, şi ne-am furişat în Przemyśl. Ne-am ascuns în

spatele primelor clădiri, rămânând departe de lumină şi oprindu-ne să ascultăm şi să ne uităm după fiecare colţ. Oraşul era tăcut. Se auzeau doar zgomotele trenurilor, în depărtare. Am ajuns pe strada Mickiewicza. Era un drum principal şi nu prea ne puteam ascunde.

— Grăbeşte-te, Hela! am şoptit, târând-o de mână. Am ocolit cercurile galbene de la baza felinarelor, trecând pe lângă treptele prăvăliilor şi clădirilor.

— Stefi... a gâfâit Helena. Nu mai pot...

— Haide! am şoptit.

— Nu pot... să respir... Helena a scos un sunet gâtuit, care mi s-a părut prea strident în mijlocul liniştii depline. Apoi, mâna i s-a înmuiat şi ea a căzut pe trotuar, cu faţa înainte.

Nu s-a mai ridicat. Nu s-a mai mişcat.

Am căzut în genunchi şi am întors-o. Se zgâriase pe frunte, iar sângele parcă îi sclipea pe chipul foarte palid. Avea obrajii reci. Avea mâinile reci. Nu îi vedeam pieptul mişcându-se. Nu îi simţeam bătăile inimii.

Dintr-odată, digul dinăuntrul meu a plesnit, iar durerea a năvălit afară, şuvoi. Îi pierdeam pe toţi. Pe toţi oamenii pe care îi iubeam. Întotdeauna era vina mea.

„Vina mea. Vina mea. Vina mea...”

Am privit chipul împietrit al Helenei şi am urlat.

8. IULIE 1942

Am urlat iar. I-am urlat numele, dar Helena a rămas nemişcată, chiar şi după ce am zgâlţâit-o.

Apoi, a deschis gura şi a oftat.

Am icnit, cu mâna la piept, şi o voce din beznă a spus:

— Halt! Wer ist da[23]*?*

M-au orbit nişte raze de lumină. Am auzit pe cineva armând un pistol.

Helena nu era moartă. Dar tocmai ne ucisesem pe amândouă. Mi-am ridicat mâinile încet.

— Vă rog! am spus, mijind ochii. Sora mea este bolnavă. Am nevoie de un doctor...

Am văzut cizme şi tunelul îngust al pistolului, apropiindu-se pe trotuar. A lătrat un câine.

— Un doctor! am spus. Vă rog!

Cizmele s-au oprit şi un vârf de picior german a înghiontit-o pe Helena în coaste. Ea a tuşit, iar cizmele au sărit înapoi. Dindărătul luminii s-au auzit mormăieli.

Apoi, vocea care vorbise înainte a dat un alt ordin, într-o poloneză foarte proastă. Mi s-a părut că spunea „Ridic-o” şi „Vino cu noi”.

Am luat-o pe Helena în braţe, împleticindu-mă. Era mai grea aşa, inconştientă, şi eu tremuram, dar am reuşit. În spatele meu mergea un poliţist german, cu pistolul lipit de spinarea mea, în timp ce eu urmam restul patrulei, pe trotuar, într-o paradă lentă.

---

[23] Stai! Cine-i acolo?; în germană, în original. (n.tr.).

Eram arestate şi ştiam ce urma să se întâmple. Aveam să fiu bătută şi torturată. Vor afla că hrănisem evrei. Că încercasem să ajut un evreu să fugă. Că documentele mele conţineau informaţii false.

Că doar privindu-i mi se făcea rău de la stomac şi sângele îmi dădea în clocot, până când fiece oscior din trup începea să mă ardă.

Să le spun partea asta mi-ar fi dat o stare de bine – dar bănuiam că numai pentru un minut sau două.

Am ajuns la secţia de poliţie, dar am folosit o intrare lăturalnică, nu pe cea principală. Am întins-o pe Helena pe o bancă de pe un coridor auster, luminat electric, şi doi dintre poliţişti mi-au căutat prin raniţă. I-am văzut scoţând cana, chibriturile şi o jumătate de coltuc de pâine – porţia Helenei, de lângă pârâu. M-am uitat la faţa încremenită a surorii mele. De ce nu îşi mâncase pâinea?

Unul dintre poliţişti mi-a căutat prin buzunare, apoi a încercat să îmi scoată haina. I-am îndepărtat mâinile. Nu purtam decât un furou, şi toţi banii mei erau vârâţi în sutien. Şi nu aveam idee ce puteau să creadă despre asta. L-am îndepărtat iar, şi celălalt a râs. Au schimbat două vorbe, probabil despre mine, şi au ieşit pe unde intraserăm.

Un neamţ cu pistol a rămas cu mine. N-a scos un cuvânt. Nici măcar nu s-a uitat la mine. Probabil ştia ce urmează. Îmi era prea puţin teamă, faţă de cum credeam că avea să-mi fie.

Probabil îmi era mult mai puţin teamă decât ar fi trebuit.

M-am aşezat lângă Helena. Respira, dar nu deschisese ochii. Am mângâiat-o pe păr, întrebându-mă ce avea să păţească.

S-a deschis uşa din capătul coridorului şi prin ea a băgat capul un bărbat. S-a uitat la noi, apoi mi-a făcut semn să

mă apropii. M-am uitat la paznic, care nu a făcut niciun semn. Era timpul. M-am aplecat să o ridic pe Helena.

— *Nein*. Lasă-mă pe mine, a spus bărbatul. A traversat coridorul şi a luat-o în braţe. Purta uniformă de ofiţer german, dar vorbea o poloneză foarte bună, cu o urmă vagă de accent.

L-am urmat în camera din spatele uşii, care nu era ticsită de poliţie, de SS, de arme şi de bâte. Am văzut un birou, nişte rafturi şi un pat medical, pe care a întins-o pe Helena.

— Eu sunt doctorul Becker, a spus el, scoţând un stetoscop din buzunar. Este sora ta?

Am încuviinţat, uluită.

— Spune-mi ce-a păţit.

I-am povestit, în timp ce el desfăcea rochia ridicol de mare a Helenei şi o examina. Îmi era teamă să o atingă, dar mă temeam mai tare s-o las fără ajutor. A întrebat ce mâncasem şi când, şi cum se purtase înainte să leşine. I-a examinat vânătăile. Helena a început să se agite şi a deschis ochii.

— Stai liniştită, i-a spus doctorul Becker. Apoi, către mine: Te rog să stai jos. Ai vrea să-ţi agăţi haina undeva?

M-am aşezat şi am clătinat din cap, ţinându-mi haina strâns pe lângă corp.

— Aşteaptă aici, te rog, a spus, şi a părăsit camera.

„Acum va veni poliţia”, m-am gândit. „Mă vor lua şi nu o voi mai vedea niciodată pe Helena.” Am început să transpir.

Uşa s-a redeschis şi doctorul a revenit. Avea două căni de ceai. Mi-a întins mie una şi i-a dus-o pe cealaltă Helenei, ajutând-o să se ridice în capul oaselor, ca să bea.

— Sora ta este subnutrită şi extenuată, a spus doctorul. Are nevoie de odihnă şi de mâncare bună. A scos un pachet de biscuiţi din buzunar şi i-a dat unul. Bea, mi-a

spus. I-am pus mult zahăr şi niţel lapte. Cred că ţi-ar prinde bine.

Am făcut aşa cum mi s-a spus şi l-am privit peste marginea căniі. Am aşteptat clenciul.

— Are puţină febră şi aud ceva la plămâni, a continuat el. Aşa că îţi voi prescrie antibiotice şi aspirină. Promiţi să i le dai şi să nu le vinzi?

Am privit-o pe Helena. Mânca biscuiţi mult mai rapid decât ar fi fost politicos. Am clătinat din cap.

— I le dau.

— Bine. Vin să o văd mâine, să mă asigur că este totul în regulă. Unde locuiţi?

Eram atât de uluită, încât i-am dat adresa. Apoi a chemat doi poliţişti, care ne-au condus acasă – aşa, nu am fost interpelate de vreo patrulă. Am încuiat uşa şi am spălat-o pe Helena pe faţă şi pe mâini, i-am dat un antibiotic şi o aspirină şi am dus-o la culcare. Emilika nu se întorsese. Speram ca vizita la mama ei să fi avut alt deznodământ decât în cazul meu.

Am adormit pe un scaun, aşteptând să îmi bată Gestapoul la uşă.

Când a bătut cineva a doua zi dimineaţă, era doctorul Becker. Aşa cum promisese. Helena stătea în capul oaselor, în pat, cu părul pieptănat şi purtând cămaşa mea de noapte curată, iar el a ciupit-o de bărbie, i-a ascultat plămânii şi a numit-o „şoricel” şi „zână mică”. Apoi, mi-a spus că ar trebui să am mare grijă de ea, să nu mai facem drumuri lungi, şi ne-a lăsat o sacoşă cu mâncare şi o sticluţă cu vitamine.

Nu l-am mai văzut niciodată.

În acea zi, a început a patra parte a educaţiei mele în Przemyśl. Greşeam când consideram că toţi oamenii erau la fel. Fie ei evrei sau polonezi.

Sau chiar germani.

A doua zi, am rămas cu Helena, pe care am obligat-o să stea în pat. Am folosit ultimele provizii. În dimineaţa următoare, am privit pe geamul aburit de burniţă, iar când am văzut rândurile de bărbaţi păziţi care treceau pe stradă, am alergat să mă întâlnesc cu Max. Am vrut să intru în rând cu el, cu apa şiroindu-mi din păr, dar el a clătinat din cap şi a privit peste umăr. Nu era paznicul obişnuit, ci un om din SS. M-am retras, iar Max a ridicat şapte degete. Ne vedeam la gard, la ora şapte seara. Apoi, a lăsat capul în pământ şi s-a uitat în faţă, ca să nu atragă atenţia.

L-am urmărit îndepărtându-se, cu părul, ud de ploaie, la fel de întunecat ca al lui Izio.

Avea cei mai trişti ochi pe care îi văzusem vreodată.

Probabil primiseră scrisoarea mea.

Am continuat să merg pe stradă, adâncită în gânduri, apoi m-am oprit la o cotitură, am întors capul şi am vârât mâna pe furiş în sutien, după bani. Mai aveam încă zloţii de la biletul de tren pentru Izio. Dacă îi drămuiam, îmi ajungeau să îi hrănesc pe Helena şi pe membrii familiei Diamant încă o săptămână. Cel mult. Helena avea nevoie de o rochie, de pantofi, de lenjerie intimă, de o cămaşă de noapte şi probabil de alte lucruri la care nu mă gândisem încă.

M-am aranjat în vitrina unui magazin şi m-am îndreptat spre croitorie, unde mai întrebasem şi înainte dacă au de lucru, însă postul fusese luat cu mult timp în urmă. M-am oprit în fiecare prăvălie dintre Mickiewicza şi piaţă. Fie nu aveau de lucru, fie nu eram potrivită pentru ce căutau, fie nu mai existau, pentru că fuseseră deţinute de evrei. Am renunţat, m-am dus la piaţă şi am făcut un târg bun, pentru că nu ieşiseră mulţi pe ploaie. Am reuşit chiar să găsesc o fustă, cam largă, pentru Helena. Dacă obţineam

nişte aţă, poate o strâmtam în talie şi îi transformam rochia sfâşiată în bluză.

Când m-am întors pe trotuar, se însenina, şi am văzut două camioane blocând drumul din faţa clădirii mele. În spatele lor se încărca mobilă, de parcă fusese întoarsă pe dos o casă. Aveam vecini noi. Am urcat scările, strecurându-mă printre oameni şi cutii, şi, când am ajuns în camera mea, am găsit o vecină deja acolo. Emilika o ţinea pe Helena în poală şi o pieptăna, iar Helena nu părea deloc încântată.

— Am cunoscut-o pe sora ta, mi-a spus Emilika, dându-i părul de pe faţă. Îmi povestea despre vizita acasă, nu-i aşa? I se adresase Helenei şi n-a părut să remarce că sora mea nu-i răspunsese. Am pus jos pachetele şi mi-am lăsat haina peste ele. Dacă vedea câtă mâncare cumpărasem, avea să pună întrebări. A continuat să vorbească. Despre mama ei, chiar dacă eu nu o mai aveam pe a mea. Despre un băiat cu care se întâlnise, chiar dacă al meu nu mai era.

Nu era corect. Nu ştia. Dar îmi venea să o arunc pe fereastră.

— Fusia, ai mâncat ceva stricat? a întrebat ea, voioasă. Ştiam că se referea, probabil, la mutra mea acră. Aşa că i-am spus că nu reuşisem să îmi găsesc de lucru. Ah, dar sunt suficiente posturi în fabrici, a spus ea, dacă vrei să lucrezi pentru nemţi. Ieri, în faţa oficiului era o coadă foarte lungă, doar pentru depunerea candidaturii. Până în stradă.

Adică era prea târziu. Mi-am masat tâmplele.

— Gata, Fusia, găsim noi o cale, mi-a spus ea. Îi legase părul Helenei cu o aţă. Era prea strâns. Un mic cadou ar putea funcţiona – ceva care să-i ajute pe nemţi să îţi pună numele în capul listei.

— Ce vrei să spui? Ce fel de cadou?

— Cam 350 de zloţi. Aşa am auzit.

Trei sute cincizeci! De unde să fac eu rost de atâţia bani? Cutia era aproape goală. Nu mai aveam cu ce târgui.

Nimic din toate astea nu m-a făcut să mă simt mai bine, iar Helena nu era nici ea prea în formă. De îndată ce a plecat Emilika, s-a aşezat pe pat, cu braţele încrucişate la piept, şi a refuzat să vină la masă şi să mănânce pâinea cu unt pe care i-o oferisem. I-am zis că trebuie să mănânce. Mi-a răspuns că nu era aşa. I-am zis că aşa o sfătuise doctorul Becker. Mi-a răspuns că nu zisese asta. I-am poruncit să mănânce. Mi-a răspuns că nu primea porunci.

Era sora mea, dar încă o copilă, iar eu nu ştiam ce să mă fac cu ea. I-am zis că trebuie să ies. Aveam nevoie să merg şi să mă gândesc.

— Vreau să vin şi eu, mi-a spus.

Cred că mi se citea deja un „nu” mare pe faţă, pentru că s-a strâmbat şi a strâns braţele la piept.

— Vreau să vin.

— Nu.

— Atunci, du-mă acasă.

Nu ştiam ce să-i răspund nici la asta. Nu eram mama ei. Nu eram mama nimănui.

— Nu te duc înapoi la fermă, Helena.

— Nu mă vrei aici!

— Nu-i adevărat!

Dar am simţit muşcătura vinovăţiei, repede înăbuşită de uşurarea că sora mea era în viaţă. M-am aşezat pe pat, lângă ea.

S-a şters la ochi şi a spus:

— Te-am auzit noaptea trecută.

— Când ce?

— Când plângeai. Ai vrea să nu fiu aici.

Am expirat lung. Apoi m-am gândit la ea, singură, la fermă, singură cu un bărbat care o bătea şi o neglija. La

Helena bolnavă, într-o cameră străină dintr-un oraş necunoscut. La cum fusese pentru ea să se trezească de dimineaţă şi să vadă că lipseam, doar ca să intre o străină peste ea şi să-i strice părul. M-am gândit la bucata aceea de pâine nemâncată.

Nu voiam ca sora mea să creadă că era nevoie să se înfometeze ca să rămână cu mine.

Am tras de aţă şi i-am eliberat bretonul.

— Nu sunt mama, am spus. Nu voi încerca să fiu. Dar sunt sora ta. Dacă nu putem fi acasă cu toţii, măcar să te ştiu cu mine decât undeva în lumea largă. Acum suntem o echipă. Va trebui să faci ce-ţi zic, chiar dacă uneori nu înţelegi de ce, şi, în schimb, eu promit să-ţi spun întotdeauna adevărul, chiar dacă nu este plăcut.

S-a încruntat.

— Încep chiar acum. Seara trecută am plâns pentru că a murit cineva, iar eu nu îmi doream să moară. Da? Nu era despre tine.

— Cineva pe care-l cunosc?

Am clătinat din cap. Picioarele ei goale s-au lovit de pat.

— Nu sunt bebeluş, a spus ea. Pot să stau şi singură. Am mers singură până la fermă în fiecare zi. Doar că... nu s-a mai întors nimeni.

— Eu mă voi întoarce. Promit şi asta. Speram să nu mint. Mă voi întoarce, Helena.

Nu părea convinsă.

— Uite. Vino cu mine.

Am dus-o la uşa din faţă şi i-am arătat cum funcţionează încuietoarea, apoi i-am arătat cum să proptească un scaun sub clanţă, ca să nu se poată răsuci. Am inventat o bătaie specială în uşă, ca să ştie că eram eu. Apoi ne-am uitat în toate camerele goale din apartament, am încuiat uşa dormitorului şi am pus un scaun şi sub aceea. Helena zâmbea. A zâmbit şi mai larg când i-am dat fusta. S-a

aşezat pe unul din cele două scaune rămase şi a mâncat pâinea.

— Ţi-a zis „Fusia”, şi-a amintit Helena, cu gura plină. Şi Michał îţi spunea la fel. Vorbea despre fratele nostru mai mare. Nu mai ştiu cum îţi spuneam eu. Ca să te alint.

Probabil că nu-mi spunea nicicum, fiindcă era bebeluş când plecasem de acasă.

— Pot să-ţi spun „Fusia”?

Toată lumea îmi spunea aşa. Dar am zis:

— Spune-mi cum doreşti.

Helena s-a gândit şi a ridicat din umeri.

— O să-ţi spun „Stefi”.

Mai târziu, spre seară, când am închis uşa din faţă, cu pachetele de mâncare pentru familia Diamant vârâte în haină, am ascultat încuietoarea răsucindu-se la loc, în urma mea, şi scârţâitul scaunului de dincolo de uşă.

O parte din mine voia să o încuie pe sora mea în apartament până când se termina războiul.

Cealaltă parte voia să mă încui şi eu cu ea.

Am ajuns la gard puţin înainte de şapte. Soarele cobora în spatele clădirilor, însă era cald încă, iar haina mea groasă părea o alegere ciudată. Am aşteptat după colţ, bătând din picior, în timp ce deasupra capului îmi atârna un afiş nou cu PEDEAPSĂ CU MOARTEA PENTRU CEI CARE AJUTĂ UN EVREU. Nu îmi plăcea că-l vedeam acolo – de parcă nemţii ar fi ştiut că cineva, fix în locul ăla, are nevoie de un avertisment. Am auzit câteva măsuri de tango fluierate pe alee, de partea cealaltă a gardului.

M-am aplecat pe după colţ şi am intrat în pasajul îngust, cel cu stâlpul de gard. Max mă aştepta, dar, în loc să ia pachetele, a ridicat stâlpul şi m-a tras înăuntru.

— Şşş, a spus, când am protestat. Ai o batistă? A găsit-o în buzunarul meu, fără să aştepte să-i răspund, şi mi-a legat-o în jurul braţului drept. Apoi, m-a dus la o uşă şi a

deschis-o. Era un depozit abandonat, un loc umed şi întunecos, plin de şobolani. S-a aplecat spre urechea mea. Astăzi va fi *Aktion*[24] în ghetou.

— Ce este...

— Toţi cei fără carte de muncă vor fi trimişi în lagăr.

Nu aveam încredere în cuvântul „lagăr”.

— De ce vorbeşti în şoaptă?

— Pentru că oricine va denunţa pe oricine. Chiar şi evreii, dacă cred că asta le va salva viaţa.

— Tu ai carte de muncă?

I-am intuit încuviinţarea, pe întuneric.

— Şi Chaim, şi Henek, şi iubita lui. Părinţii noştri nu au.

— Deci vor pleca?

Din nou o încuviinţare.

— Când?

— În câteva zile. Aşa că le dăm lor astea... A luat pachetele cu mâncare. Sau cât vor putea duce.

Totul se întâmpla atât de repede, încât îmi era greu să-mi contabilizez emoţiile. Aveam să mă ocup de asta după aceea.

— Poţi să mai aduci? a întrebat el. Pentru mai târziu?

— Ai ceva de vândut? I-am povestit în grabă despre Helena şi despre lipsa de muncă – exceptând posturile germane, pentru care aveai nevoie de bani.

— Bine, întreb. Fusia... Cred că îşi râcâia capul cu vârfurile degetelor. Voiam să ştiu...

Ne-am oprit amândoi să ascultăm. Am auzit cizme traversând aleea. Au trecut de uşa noastră, sârma ghimpată s-a mişcat, şi cizmele au trecut iar.

— Cred că ştiu despre gard, am şoptit.

— S-ar putea să ai dreptate. Vino aici, înăuntru, mâine, şi apoi vom găsi un loc nou. Trebuie să te întreb ceva despre scrisoarea ta.

---

[24] Razie; în germană, în original. (n.tr.).

Am simţit un junghi în inimă. Abia dacă auzeam cuvintele lui Max.

— Ai minţit, nu-i aşa? Când ai spus că a murit... repede.

Nu reuşeam să îngaim două vorbe. Dacă ajungeam acolo la timp, poate nu s-ar fi întâmplat nimic. Poate că Izio ar fi fost acum cu noi. Dar, dacă era să-mi înţeleagă cineva durerea, Max ar fi fost acela. Izio îi luase locul. Am scrâşnit din dinţi şi am încuviinţat.

— Bine, a spus Max. Bine. Am rămas câteva minute în bezna care picura, apoi el a ascultat la uşă. Cred că aleea e liberă. Să ai grijă, şi... Mi-a luat mâna şi a sărutat-o. Mulţumesc pentru că ai minţit-o pe *mame*.

M-am strecurat prin gard cât de repede am putut, iar când am cotit pe sub afiş, nu era nimeni acolo. La fel şi în seara următoare, când Max mi-a dat două cămăşi, un ceas şi o broşă care fuseseră ascunse în brâul doamnei Diamant.

— Foloseşte-le ca să îţi găseşti de lucru, a spus Max. O să flămânzim acum, dar vom avea ce mânca mai multă vreme dacă eşti plătită regulat.

Am ascuns comorile sub haină, însă, de data asta, cât aşezam stâlpul la loc, am auzit lătratul aspru al unei comenzi în germană de pe strada din faţa depozitului gol. Apoi l-am auzit pe Max vorbind şi explicând că nu făcea nimic rău, ci doar căuta un unchi din priviri.

Am cotit şi am rămas sub afiş, respirând greu. Am închis ochii la zgomotul pumnilor care loveau carnea.

Te rog, Doamne, doar să nu-l ucidă pe Max.

Nu am putut dormi în noaptea aceea.

Dar în zori, la timp, Max a apărut sub fereastra mea, mărşăluind forţat. Avea o vânătaie pe faţă şi o buză umflată, dar era întreg. Mi-am petrecut ziua făcând târguieli, şi, a doua zi, aveam *340 de zloţi*.

Trebuia să sper că era suficient.

Am ajuns devreme la coada de la oficiu.

Huţpa[25]. Doamna Diamant spunea întotdeauna că am *huţpa*. Iar astăzi aveam mare nevoie.

M-am foit de pe un picior pe altul la coadă, cu mâinile apăsate pe stomacul care îmi chiorăia, cu părul frumos aranjat şi cu gura doar o idee rujată. Ajunsesem în clădire pe la mijlocul dimineţii. În toiul după-amiezii, îmi venise rândul. M-am îndreptat de spate şi am intrat voioasă, zâmbind neamţului care şedea în spatele biroului de parcă ar fi fost unica persoană din lume căruia aş fi vrut vreodată să îi vând ceva.

Nu purta ochelari cu rame de sârmă, ci avea o aluniţă pe bărbie.

— Bună, am spus. Sper că aveţi o zi plăcută.

Bărbatul şi-a mutat privirea de la faţa mea mult prea veselă la coada din spatele meu. Aproape s-a clătinat.

— Documentele, a spus, obosit.

M-am aşezat.

— Nădăjduiam să-mi găsesc ceva de lucru, am spus. Şi repede. Ştiţi... M-am aplecat în faţă. Am o surioară. Are doar şase ani şi a rămas fără mamă. Mama şi fratele meu sunt plecaţi, pentru moment, şi lucrează din greu pentru patrie, aşa ca dumneavoastră.

Bărbatul a oftat şi şi-a şters nasul cu mâneca uniformei. Mai puteam lungi pelteaua.

— Cât sunt plecaţi, trebuie să o hrănesc...

— Documentele, a repetat el, întinzând mâna.

— Speram, am continuat, să fiţi înţelegător şi să-mi puneţi numele în capul listei. I-am întins documentele, privindu-i chipul în timp ce le despăturea. Am încercat să-i citesc expresia feţei când a văzut banii ascunşi între foi. A

---

[25] Îndrăzneală; cuvântul a căpătat un sens mai larg în urma pătrunderii în vocabularul american, deşi conotaţia sa în idiş este mai degrabă negativă. (n.tr.).

urmat o tăcere scurtă. Sunt o muncitoare devotată, am spus repede. Muncesc de când aveam doisprezece ani. Nu întârzii niciodată.

Bărbatul a deschis un sertar, a înclinat documentele, iar zloţii au căzut în interior. L-a închis la loc. Mi-a înapoiat hârtiile, apoi mi-a întins un formular şi un creion.

— Completează asta, *Fräulein*.

Am completat formularul, cu stomacul făcut ghem. Banii erau pierduţi. Dar am zâmbit din nou când am terminat.

— Şi slujba?

— Vei primi o scrisoare.

— Dar...

— Vei fi contactată, *Fräulein*.

— Dar...

— Următorul!

Mi-am recuperat documentele şi m-am îndepărtat de birou. Ceasul. Broşa. Ambele sacrificii, şi tocmai le jucasem la roata nazistă. Pentru nimic.

Îmi făcea rău gândul ăsta.

M-am trezit în miez de noapte, cu mintea la Max şi la eşecul *huţpei* mele. Apoi mi-am dat seama ce mă trezise. Un strigăt. Strigătul unei femei, în depărtare.

Cunoşteam vocea aceea.

Salteaua a pârâit când am îndepărtat cuvertura. Am lăsat-o pe Helena dormind şi am alergat afară din dormitor, apoi prin apartamentul pustiu, către dormitorul soţilor Diamant. Am ridicat oblonul şi m-am aplecat în noaptea rece, atât cât îndrăzneam.

Am văzut lumini în ghetou, puncte luminoase care explodau şi lăsau celelalte spaţii să se înece în cerneala nopţii. Se aduceau vagoane de tren, oamenii se adunau laolaltă şi era imposibil să distingi trupurile individuale. Dar îi auzeam. Strigăte ascuţite, copii care plângeau. Câinii lătrau. Au răsunat focuri de armă – uneori pistoale, alteori

o rafală de mitralieră, şi apoi, la capătul cozii, am văzut cum erau împinşi oamenii în trenuri. Unul câte unul, în vagoane prea înalte ca să poată păşi în ele. Intrau cu burta sau cu spatele înainte. Uneori cădeau. Alteori, îi trăgeau câinii jos. Voiam să îmi astup urechile. Voiam să nu mai văd.

Dar, peste toate, am auzit din nou vocea aceea. Strigătul unei femei.

Era *babcia* mea. O cunoşteam. Doamna Diamant era urcată într-unul din trenuri.

Am rămas la geam până când mulţimea aproape s-a risipit şi trenurile s-au pus în mişcare, scoţând aburi.

L-am aşteptat pe Max pe drumul spre muncă, în dimineaţa următoare, abia reuşind să par calmă. Paznicul obişnuit s-a uitat urât la mine, dar, văzând că n-are cu cine, a renunţat. Am păşit în rând, lângă Max. N-am scos un cuvânt. Max era palid. Ochii lui întunecaţi aveau cearcăne. Mergea în ritm, pas cu pas, şi părea gata de luptă. De explozie. Apoi, a început să vorbească încet. Măsurat.

Henek şi iubita lui, Danuta, fuseseră luaţi – duşi însă la o fermă, să muncească la câmp până la recoltă. Părinţii lui, însă... îi implorase să se ascundă. Se rugase de ei. Spuseseră că era doar un lagăr. Un lagăr putea fi în regulă. Dacă se ascundeau şi îi găseau, erau ca şi morţi. Dar apoi veniseră trenurile, şi ofiţerul SS râsese când Max încercase să le aducă părinţilor lui ceai. Părinţii lui nu aveau nevoie de ceai, spusese bărbatul. Părinţii lui nu mai aveau nevoie vreodată de ceai. Asta pentru că mergeau într-un loc care se numea Bełżec, iar Bełżec nu era un lagăr, evreu prost.

Bełżec era o mare maşinărie a morţii.

Max s-a oprit din vorbit şi a privit drept în faţă, iar eu am ieşit din rând şi am rămas pe trotuarul aglomerat. Aproape ajunsesem la cărbuni.

Domnul şi doamna Diamant. Morţi. Toţi acei bărbaţi, toate femeile şi copiii pe care îi văzusem urcaţi în trenuri. Morţi.

Noi trăiam încă. Dar cred că trăiam în iad.

9. AUGUST 1942

După acea primă Aktion, au micşorat ghetoul, trăgând gardurile spre interior ca pe un laţ. Stâlpul meu slăbit nici măcar nu se mai afla la margine. Am stabilit un nou loc de întâlnire cu Max, deşi dacă poliţistul potrivit era la post, ne puteam vedea la poartă şi face schimb prin gard – la fel ca toată lumea. Evreii din interior vindeau orice pentru mâncare, iar pentru noi, cei din exterior, erau chilipiruri, cu sau fără legi germane. Uneori, trebuia să-l identific pe Max în mulţime. Alteori, ofiţerii SS erau de serviciu şi singurul zgomot dinspre poarta ghetoului era foşnetul unui ziar purtat de vânt pe stradă, ca să se înfigă în sârma ghimpată.

Max şi Chaim au fost forţaţi să meargă într-un alt apartament din ghetoul micşorat, unde împărţeau o fostă bucătărie cu doctorul Schillinger, dentistul pe care Max îl ajutase în Niżankowice, cu fiica lui, Dziusia, şi cu un alt domn în vârstă, doctorul Hirsch, şi fiul său adult, Siunek. Au început să strângă resurse, iar Max mi-a adus patru nasturi de aur, nişte cercei şi două haine pentru vânzare.

Nu credeam că ar fi trebuit să mi le dea mie. Pierdusem ce îmi adusese ultima dată. Şi îi pierdusem unul dintre fraţi. Dar genul acesta de vină nu era nou pentru Max. I-o citeam în ochi de fiecare dată când vorbeam despre părinţii lui, care erau morţi, în timp ce el trăia. Şi despre Izio, care murise în locul lui. Ne înţelegeam, Max şi cu mine. Vina nu îi aducea înapoi, şi nici foamea. Aşa că am făcut ce făcea şi Max, şi am dat la o parte vinovăţia şi durerea. Am devenit expertă în târguieli şi în vânzări la

mâna a doua, în prăvălii. Un lucru pentru altul, apoi pentru altul. Vindeam, vindeam şi iar vindeam, până când, cumva, reuşeam să procur mâncare.

Era ca un joc. Rămâi în viaţă, în ciuda naziştilor.

Am reuşit să găsesc şi încălţări şi o haină pentru Helena, şi un covor jerpelit pentru noi. Helena se juca pe scări şi pe stradă cu copiii care se mutaseră în clădirea noastră, iar pe Emilika o vedeam zilnic, deşi nu mai dormea în camera mea. Clădirea nu mai părea plină de fantome.

Cu excepţia apartamentului familiei Diamant, unde camerele erau încă pustii, şi, uneori, când ascultam cu atenţie, mi se părea că aud idiş pe coridor. Că simt miros de clătite şi de fum stătut. Iar dacă stăteam liniştită pe pervaz, aproape că vedeam umbra lui Izio întins pe podea, cu mâinile la ceafă şi cu picioarele proptite de canapea.

Doar că nimic nu era real.

Mă simţeam ca o tărtăcuţă – goală, zăngănind pe dinăuntru.

M-am întors în apartament după o zi întreagă de alergătură prin pieţe. Tot ce reuşisem să primesc de banii mei era caşă. Un sac de cinci kilograme. Era prea mare ca să-l ascund sub haină, aşa că mi-am legat o sfoară strâns în jurul mânecilor rochiei, în dreptul încheieturilor, şi alta pe după talie. Apoi, Helena, râzând de cât de caraghios i se părea totul, s-a urcat pe un scaun şi a golit cu grijă sacul de caşă în mânecile mele şi în partea de sus a rochiei. M-am zbătut, pentru că toate acele boabe mititele mă mâncau şi mă înţepau, iar în cele mai ciudate locuri îmi apăruseră umflături, deşi nu era atât de rău dacă aveam haina deasupra. Dar nu puteam să mă întâlnesc cu Max la gard aşa. Trebuia să intru în ghetou.

Helena a încuiat uşa din faţă în urma mea şi am auzit scaunul scârţâind. Ştia că le duceam mâncare altor

oameni, dar nu mă întrebase niciodată cui şi de ce. O luase ca atare. Mă credea când spuneam că mă întorc.

Nu putea fi atât de greu să intru şi să ies. Regulile se mai relaxaseră, de când se reduseseră dimensiunile ghetoului. În ultimele zile, fusese lăsat în mâinile Orpo[26], poliţia evreilor, creată de *Judenrat*[27] - evrei numiţi să guverneze peste alţi evrei, în numele lui Hitler. Dar, dacă poliţistul de serviciu era polonez, exista şansa să se uite în altă parte.

Am coborât pe trotuar. Soarele apusese şi bătea un vânt răcoros, aducând cu el primele izuri de toamnă. Dar atmosfera era încordată. Oamenii mergeau cu capetele plecate, cu gulerele ridicate; lumea se grăbea tare, deşi abia trecuse de ora şase. Nimeni nu vorbea. Nimeni nu privea în jur. Asta mă făcea să fiu precaută. I-am spus „bună seara” domnului Szymczak, noul nostru vecin, care cumpăra un ziar german de la colţ, însă el doar a scuturat din cap.

— S-a întâmplat ceva, domnule Szymczak?

A aruncat repede o privire pe stradă.

— Gestapo, a şoptit. N-ai auzit? Au scotocit fiecare apartament şi fiecare prăvălie din piaţa Na Bramie.

Nu auzisem. Na Bramie era numai la o stradă distanţă de cămăruţa mea, însă ferestrele dădeau în cealaltă parte.

— Ce căutau?

— Evrei, bineînţeles. Cei care se ascund de... ştii tu ce.

Se referea la *Aktion*.

— Şi ce-au găsit? am întrebat, prefăcându-mă că nu îmi prea pasă.

---

[26] Ordnungspolizei (Poliţia de Ordine), abreviat Orpo. (n.red.).

[27] Consiliul evreiesc, denumire dată structurilor administrative impuse comunităţilor evreieşti din zonele ocupate de Germania Nazistă în cel de al Doilea Război Mondial; în germană, în original. (n.tr.).

Dar domnul Szymczak nu avea informaţii. M-am îndreptat încet spre ghetou şi am rămas în umbra unei uşi, de unde am privit o vreme porţiunea noastră părăsită de gard. M-am apropiat, într-un târziu. Nu se afla nimeni prin preajmă. Dar sârma ghimpată era slăbită, fiindcă se ocupase Max de ea. Îmi oferea suficient spaţiu cât să mă strecor pe sub ea.

Cu o fustă plină de caşă, a fost greu să răzbesc, dar am reuşit. Nu s-a întâmplat nimic – niciun strigăt, niciun glonţ. Uşurarea mi-a iuţit paşii. Mi-am strecurat pe braţ banderola falsă, acum pictată cu o Stea a lui David proaspătă, şi am ţâşnit în ghetou ca o rândunică.

Am găsit repede apartamentul, pe un drum principal, nu departe de poartă. Au fost surprinşi să mă vadă, chiar mai surprinşi când mi-am scos haina, m-am aşezat pe o pătură, mi-am desfăcut sforile din jurul taliei şi mânecilor şi am permis caşei să se reverse. Siunek Hirsch a început să râdă mai tare decât râsese Helena, iar micuţa Dziusia, cu buclele ei lungi şi negre, până în talie, a primit sarcina să culeagă fiecare bob vărsat. Mi-am dorit atunci să fi avut mai multă grijă.

— Am primit o scrisoare, a spus Chaim, în timp ce eu îmi scuturam mânecile. Din Chaim mai rămăsese doar o umbră, care încerca să vindece oamenii înfometaţi în spitalul ghetoului, fără mâncare şi fără medicamente. Max spunea că, de obicei, îi ajuta să moară. Henek scria că nu ştie cât vor mai rămâne la fermă.

— Să stea acolo, a spus bătrânul domn Hirsch, din locul unde şedea pe podea. E mai bine decât să vină aici şi să-şi aştepte moartea.

Am schimbat o privire cu Max. Discutaserăm deja ce s-ar fi putut întâmpla după ce se culegea recolta, când nu va mai fi nevoie de Henek şi de Danuta.

— A mai scris şi că i-a cerut mâna Danutei, a continuat Chaim, încruntându-se. Ciudat, tocmai acum.

— Nu e ciudat, m-am răstit. Henek ar trebui să fie fericit, aşa cum poate – cât poate. Mi-am vârât un braţ în haină, încercând să-mi găsesc mâneca.

Domnul Hirsch a fluturat din mână.

— Lasă-l să se însoare! De ce să aştepte moartea dorindu-şi asta?

Doctorul Schillinger s-a dus să-i distragă atenţia, în timp ce Chaim a clătinat din cap. Am crezut că mişcarea îl va dărâma. Max s-a apropiat să-mi ţină haina, ca să mă pot îmbrăca. Ştia exact de ce mă înfuriaseră cuvintele lui Chaim.

— Sunt zvonuri, a spus el, încet, că va fi o altă *Aktion* în ghetou.

M-am întors.

— Nu se poate. Dar l-am privit mai atent şi m-am gândit că era perfect posibil.

— Există o listă?

— Poate. A ridicat din umeri. Sau poate se iau după străzi. Nu ştie nimeni. Nu este nimic oficial.

— Ce vrei să faci?

— N-am de gând să stau şi să aştept, asta-i sigur.

Max avea ochi căprui, imenşi. Îmi aminteau de ai fratelui său. Dar avea ceva diferit de ai lui, o privire care avertiza că nu se joacă, pe care nu o văzusem niciodată la Izio.

Poate că nu avusesem ocazia.

Max şi-a îndreptat reverul vechii haine a mamei sale.

— Nu va fi ca prima dată. Acum ştim. Ne putem pregăti. Să nu-ţi faci griji...

Dar eu îmi făceam. Cuvintele lui mă îngrijorau, în timp ce străbăteam ghetoul sub lumina lunii, în loc de lumină electrică, pentru că nu mai aveau curent, şi mă îndreptam

spre locul acela în care gardul de sârmă ghimpată era slăbit.

Doar că mă îngrijoram pentru ce nu trebuia. Tocmai ridicasem sârma, gata să mă strecor de cealaltă parte, când am simţit metalul rece lipit de gâtul meu. Am tresărit şi am încercat să întorc capul, dar prinsesem deja o sclipire cu coada ochiului. Era ţeava lungă şi lucioasă a unei puşti.

Am încremenit. Am ridicat încet mâinile. Am auzit un clic de lanternă şi un cerc de lumină galbenă, cu umbra trupului meu captivă în interior, a apărut de cealaltă parte a gardului. Am auzit paşi strivind pietrişul şi bucăţile de sticlă, şi o altă armă mi-a atins ceafa. Era un pistol, mă gândeam, fiindcă trupul se apropiase, suficient cât să-mi smulgă batista cu steaua de pe braţ. Începuse să îmi alunece pe mâneca acum goală.

A început o conversaţie pe şoptite, în germană. Am rămas în genunchi, cu mâinile sus, şi m-am gândit că voi muri. Să fiu împuşcată aşa era chiar o moarte acceptabilă. Nici n-aş fi ştiut ce mi se întâmplase. Dar cum rămânea cu Max, cu Chaim şi cu ceilalţi? Cu Helena?

Ar fi trebuit să fiu mai atentă. Să fac orice, numai nu ce făcusem.

Mă dureau genunchii, mă durea capul, mă dureau braţele. M-am rugat lui Dumnezeu, lui Hristos şi Fecioarei Maria. Conversaţia a luat sfârşit. Am închis ochii. Am încercat să-mi păstrez calmul. Am aşteptat să treacă un minut mai lung decât oricare din istoria oraşului Przemyśl.

Mi-am dat apoi seama că nu mai erau ţevi de armă în spatele capului meu. Cercul de lumină cu umbra mea în el îşi schimba forma şi se alungea, în timp ce paşii se îndepărtau pe trotuar.

Nu m-am întors. Nu m-am mişcat. N-am mai respirat.

Lumina s-a stins. A dispărut.

Am aşteptat pe alee, în genunchi. Am aşteptat. Şi când am privit, în sfârşit, peste umăr, strada era pustie. M-am strecurat pe sub sârma ghimpată şi am fugit. Am fugit pe lângă gară, pe lângă pod, am traversat o piaţă mică şi am urcat un drum deluros, pavat cu piatră dură, până când am găsit o alee în spatele unei clădiri şi m-am sprijinit de un zid, gâfâind lângă o grămadă de dărâmături. Transpiram şi tremuram. Îmi sângera un genunchi.

Nu ştiam cum de trăiam.

Am şchiopătat încet spre apartament, cu gulerul hainei ridicat în jurul gâtului, încercând să îmi şterg teama de pe faţă înainte să dau ochii cu Helena. Alături de PEDEAPSĂ CU MOARTEA PENTRU TOŢI CEI CARE AJUTĂ UN EVREU fuseseră lipite afişe noi, unele dintre ele în jurul stâlpilor de felinar. Modelul era simplu: cuvântul „Evreu” în partea de sus, cuvântul „Parazit” în partea de jos, şi, între ele, un desen detaliat a ceea ce se dorea a fi un purice. Am cotit şi mi-a luat mai mult decât era cazul să îmi dau seama că pe stradă era mare agitaţie.

O mică mulţime se adunase la doar câteva uşi distanţă de pasajul spre Mickiewicza 7. Am auzit zgomot de lovituri, strigăte şi un copil care plângea. Apoi, am văzut o fetiţă care fugea cât o ţineau picioarele pe trotuar, în direcţia mea. Era Helena.

— Ce cauţi afară din...

Mi-a cuprins mijlocul cu braţele, iar oamenii care umpleau străzile s-au dat la o parte, cât să pot vedea ce se petrece. Doi bărbaţi din SS loveau un copil cu bâtele, o fetiţă mai mică decât Helena. Un bărbat mai în vârstă s-a rostogolit afară dintr-un depozit, de parcă ar fi fost aruncat. Cred că fusese. A fost urmat de o femeie mai în etate şi de o fată cam de vârsta mea, dar mai micuţă. Avea ochi albaştri, foarte frumoşi. M-am uitat la bărbatul

cu barbă. Domnul Schwarzer. Fusese prieten cu domnul Diamant. I-am privit pe toţi trei.

Erau evrei.

Şi nu se aflau în ghetou.

Din depozit a ieşit o familie de polonezi: soţ şi soţie, doi copii – urmaţi de doi ofiţeri SS. Femeia a încercat să-i desprindă pe bărbaţii cu bâte de fetiţa ei, care nu se mai mişca Au început să o lovească pe ea.

Unul dintre ofiţerii SS a făcut un pas în faţă, iar rumoarea celor care priveau s-a stins.

— Moarte evreilor şi tuturor celor care-i ajută! a spus el. Şi-a scos pistolul.

I-am descleştat Helenei braţele de pe mijlocul meu, am luat-o de mână şi am rupt-o la fugă pe stradă, în direcţia opusă.

— Moarte evreilor! a răcnit ofiţerul. Mi s-a părut posedat.

Au început împuşcăturile.

Una. Două.

Oamenii ţipau. S-au împrăştiat. Alergau în jurul nostru, unii către zgomotele împuşcăturilor, alţii departe de ele.

Trei. Am tresărit. Patru.

— Ce se petrece? a întrebat Helena, trăgându-mă de mână.

Vecinii noştri îl ascundeau pe domnul Schwarzer.

Cinci. Am tresărit iar.

— Stefi, ce se întâmplă?

Ajutaseră trei evrei. Acum Gestapoul le ucidea copiii.

Şase. Tresărire. Şapte. Tresărire.

Promisesem să-i spun Helenei adevărul, chiar dacă era rău. Dar nu îi puteam spune asta.

Opt.

Am cotit, am mai alergat jumătate de stradă şi am cotit iar, fără să mă gândesc. Helena tropăia lângă mine. M-am

grăbit pe un rând de scări din piatră, într-o curte tăcută, şi am deschis o uşă sculptată în lemn de stejar.

Înăuntrul catedralei era pustiu. Domnea liniştea. Eram pe jumătate sub nivelul străzii, iar vitraliile erau reduse la un amestec palid de culori. Lumânările străluceau deasupra altarului. Undeva mai sus se vedea crucea, cu efigia lui Hristos murind. Ne-am muiat degetele în apă sfinţită, am îngenuncheat, ne-am făcut semnul crucii, aşa cum făcusem de mii de ori înainte, şi am dus-o pe Helena către o stranã. A trosnit.

Ne-am aşezat, inhalând mirosul de tămâie. Voiam mătăniile. Voiam să îmi mărşăluiască alte cuvinte prin minte.

„Împuşcau copii. Împuşcau copii. Împuşcau copii.”

— Bărbaţii aceia au bătut la uşa noastră, mi-a spus Helena. Doar că nu era bătaia corectă, aşa că nu i-am lăsat să intre...

Teama m-a săgetat ca un glonţ.

— Atunci, au rupt uşa şi au intrat, a continuat ea. Dar noi nu aveam ce căutau ei.

Am inspirat, am expirat. Helena m-a strâns de mână.

— Stefi, ce este un evreu?

Am ridicat ochii spre reprezentarea lui Hristos şi m-am întrebat ce să-i spun. Apoi mi-am amintit de omul din piaţă. Din ziua în care ieşisem prima dată în oraş. Pe atunci eram chiar eu o fetiţă, plină de speranţă. Ne-am întins mâinile unite.

— Priveşte-ne pielea, Hela, am şoptit. A ta este niţel mai maronie decât a mea, dar rămâne piele, nu? Este piele, peste sânge şi oase, la fel ca la orice altă persoană. Un evreu este o persoană cu sânge, cu piele, cu familie. Unii sunt buni, alţii răi, la fel ca toată lumea. Doar că, în loc de Iisus, l-au ales pe Moise drept conducător. Dar aminteşte-ţi

că şi Iisus a fost evreu. Un singur Dumnezeu pentru amândoi, Hela. Aşa a spus mama noastră.

Nu eram sigură că mama se referise la subiect aşa cum îl prezentam eu. Păruse confuză şi chiar dezamăgită. Dar Helena nu trebuia să ştie asta. Am văzut că se gândea.

— E greşit să ajuţi un evreu? a întrebat.

— Nu, am răspuns. Deloc.

Nu ştiam dacă înţelesese. Eu nu înţelegeam nimic. Dar a încuviinţat, şi am aşteptat până aproape de stingere înainte să mergem acasă, deşi am dus-o prin curtea mică şi ascunsă a clădirii noastre, folosind apoi cea mai îndepărtată intrare, ca să ne ţinem departe de violenţa care se petrecuse pe străzi.

Uşa apartamentului era deschisă, la fel şi cea spre dormitorul nostru – ambele încuietori fuseseră smulse din butucul de lemn. Un scaun era răsturnat, păturile, deranjate, însă, în afară de spaima surorii mele, totul părea în regulă. Avusesem norocul să nu ne jefuiască.

L-am întrebat pe domnul Szymczak dacă mă putea ajuta să montez încuietorile la loc, şi m-a ajutat, cu pompă, în timp ce-i pregăteam Helenei o cină târzie din porţia noastră de caşă. Ea cânta şi vorbea singură, jucându-se în timp ce mânca, şi nu ştiam cât înţelegea din tot ce se întâmplase. Domnul Szymczak mi-a lăsat un ciocan şi nişte cuie. A spus că voi avea nevoie de ele.

Cred că îi părea rău pentru noi.

După ce a adormit Helena, m-am dus în camera de zi şi am aprins lumina. Era murdară, pustie şi mi se părea străină, deşi zgârieturile de pe comodă îmi erau cunoscute. Acolo fusese mişcat ceasul, în faţă şi în spate, când era întors. Mai exista şi ruptura din tapet, pe care doamna Diamant o lipea mereu la loc. Mi-am dat seama că nu avea să vadă niciodată tapetul reparat. Fiindcă era moartă. Fiindcă era evreică.

De ce se întâmplau toate astea?

M-am aşezat pe pervaz şi mi-am şters ochii, proptindu-mi picioarele de perete. Era târziu, iar străzile, pustii, cu excepţia patrulelor nemţeşti. Nu vedeam leşuri acolo jos. Dar am privit luna, în schimb. Pentru că luna, cel puţin, era încă frumoasă.

Am auzit un pocnet şi un zăngănit de sticlă. Chiar deasupra capului meu, am descoperit o gaură care apăruse în cadrul geamului. Fisuri mici se întindeau dinspre ea, ca o pânză de păianjen. Gaura era mică şi perfect rotundă.

Era o gaură de glonţ.

Am coborât de pe geam ca propulsată, mi-am târşâit paşii peste scândurile parchetului şi am stins lumina.

Dinspre stradă au urcat râsete şi voci care glumeau în germană, iar patrula a mers mai departe. Am auzit alt pocnet şi alt zgomot de sticlă spartă.

M-am întors în dormitorul întunecos, am încuiat uşa, am tras un scaun lângă una dintre cele două ferestre şi am bătut în cuie o rogojină peste geam. A doua zi, am mai cumpărat o rogojină, foarte urâtă de altfel, pe nimica toată, şi am bătut-o în cuie peste celălalt geam.

Nu vor câştiga, m-am gândit. Nu-i voi lăsa să câştige. Nu împotriva mea.

Dar nu era cazul să mă expun.

Una câte una, ferestrele de peste drum s-au întunecat, la fel şi a domnului Szymczak. M-am întrebat dacă de-asta îmi lăsase cuiele.

Nu i-am povestit nimic lui Max. Nici el nu mi-a spus ce planuri avea pentru *Aktion*. Nu era timp. Cei din Orpo nu dădeau deloc dovadă de înţelegere, pentru că erau ţinuţi în lesă de Gestapo, şi până şi poliţiştii polonezi supravegheau cu atenţie. I-am dat repede pâine şi ouă, prin gard.

Se apropia ceva.

A şi venit, odată cu frigul de noiembrie, sub o perdea de nori grei de zăpadă care nu mai cădea. Gălăgie în ghetou. Zgomote cunoscute. De data asta, m-am apropiat de podul de cale ferată şi am văzut vagoanele pentru vite, mulţimile de oameni şi câinii. Am auzit împuşcăturile. Erau plutoane de execuţie. Panica m-a înconjurat ca o ceaţă.

„Aşa arată răul”, m-am gândit.

A trebuit să plec.

„Să rezistaţi, Max”, m-am gândit. „Chaim. Doctore Schillinger, Dziusia. Bătrâne şi tinere Hirsch. Sau să vă ascundeţi. Să faceţi orice, numai să nu le permiteţi să vă calce în picioare.”

Am ascultat şuierăturile locomotivei, când trenurile au ieşit din Przemyśl, şi mi-am încălcat din nou promisiunea făcută Helenei.

Cum să-i spun că asta era lumea ei?

Nu am ştiut câtă mâncare să cumpăr în ziua aceea, şi nici în următoarea zi. Nici în a treia. Ghetoul era păzit şi tăcut. Gardurile exterioare fuseseră dărâmate. Mutate spre interior. Închiseseră evreii rămaşi ca pe nişte animale într-o capcană. Am mers de-a lungul noii graniţe. Niciun semn de la Max. Ştiam că murise. Dar nu puteam accepta.

Poate că nu voiam să fiu înfrântă.

Ne-am spălat hainele. I-am arătat Helenei cum să cânte în timp ce îşi împletea un fir în jurul degetelor, potrivindu-şi modelele cu măsura melodiei. Ne-am răsfăţat cu ceai fierbinte cu zahăr şi ne-am dus la culcare.

Am ascultat bezna.

Cum de ştiuse Gestapoul că domnul Schwarzer se ascundea în depozitul acela? Fusese văzut? Recunoscut? Sau SS-ul căuta peste tot, spărgând uşi până când găseau ceva în neregulă?

Sau unul dintre noi, unul dintre vecinii lui, se dusese la Gestapo şi vânduse opt vieţi?

Dacă aşa făcuseră, nu îmi venea în minte niciun motiv pentru care n-ar fi făcut acelaşi lucru şi cu mine.

Am încercat să-mi amintesc dacă fusesem neglijentă. Dacă pomenisem câtă mâncare cumpăram. Dacă existaseră comentarii despre venirile şi plecările mele. Oare Helena spusese ceva vreunui copil cu care se juca pe scări?

Dacă nemţii aceia care mă ameninţaseră cu armele ştiau cine sunt? Dacă mă urmăriseră până acasă, sperând să mă prindă făcând ceva mai rău decât să hrănesc evrei? Dacă îmi dăduseră drumul pentru că voiau să pună mâna şi pe surioara mea?

Teama se lasă odată cu întunericul, când stai nemişcat şi aştepţi o bătaie în uşă. Teama nu este întotdeauna rezonabilă.

M-am ridicat în capul oaselor.

Przemyśl îmi oferise o educaţie solidă, de la drumul acela în căruţă, când aveam doisprezece ani. Mă învăţase că oamenilor le place să îşi pună etichete unii altora. Evreu. Catolic. German. Polonez. Dar erau numele greşite. Erau linii despărţitoare. Bunătatea, cruzimea, iubirea şi ura erau graniţele care contau.

Przemyśl îmi arătase unde mă aflam pe hartă.

Drumul se întindea drept şi întunecat înaintea mea.

Am pus capul pe pernă, lângă răsuflarea ca o succesiune de oftaturi a Helenei. Am ascultat. M-am gândit. Am încercat să-mi permit să adorm.

Până când am deschis ochii către ecoul din beznă.

La bătaia în uşă.

Până când am alergat pe hol şi nu am găsit Gestapo-ul.

Nu l-am găsit pe Izio.

Până în noaptea în care l-am găsit pe Max Diamant la uşa mea.

10. NOIEMBRIE 1942

– Max!

Stă în faţa mea, clipind. Becul de deasupra lui pâlpâie, parcă gata să-şi dea sufletul. Ochii lui sunt învineţiţi şi de pe un obraz i s-a jupuit pielea. Cămaşa îi atârnă, sfâşiată şi stropită cu sânge uscat. Se ţine cu un braţ de mijloc. Cu celălalt, se sprijină de cantul uşii.

— Fusia? şopteşte el.

Îl trag înăuntru şi aproape cade, împleticindu-se în timp ce eu încui uşa în urma lui. Se scurge pe lângă perete, pe podea.

— Am nevoie... de o noapte. De o singură noapte...

Îngenunchez lângă el. Tremură de frig.

— Hela, spun. Sora mea are ochii cât cepele. Du-te şi vezi dacă avem apă caldă în oala de pe foc. Dacă nu este, mai fierbe. Dar nu aprinde lumina. Aprind eu o lampă cu petrol. Nu vrem să trezim pe nimeni. Poţi?

Încuviinţează, se mai uită o dată la Max şi dispare. Ating faţa julită a lui Max. Sângele i s-a uscat. Are ochii închişi.

— Te-a văzut cineva venind aici? şoptesc eu. Capul i se bălăngăne, sprijinit de perete. Max, răspunde! Te-a văzut cineva?

Clatină din cap şi tresare.

— Eşti singur?

Se strâmbă. Apoi spune:

— Am sărit.

— Ai sărit?

— Din tren.

— Ai sărit dintr-un tren în mişcare?

Deschide ochii încet – căprui adânc, întunecat. Cu pleoape grele.

— Am nevoie... de o noapte, Fusia. Te rog.

„Bine”, mă gândesc. „Bine. Ce vrei să faci, Stefania-Stefi-Stefusia Podgórska? Ce vrei să faci?”

Să-l încălzesc. Să-l spăl. Să-l hrănesc.

— Hai cu mine, spun. Nu răspunde. Ridică-te, îi spun. Încă puţin...

Geme când îl ajut să se ridice în picioare şi ne împletic im împreună până în dormitor. Helena intră pe uşă, ţinând oala noastră de supă de parcă ar fi plină cu apă sfinţită. O aşază cu grijă pe plită, iar eu iau un prosop pe care îl folosim pentru baie şi îl întind pe pat. Max este murdar. Aprind lampa şi încep să-i dezleg ghetele.

— Era niţică apă caldă rămasă, a spus Helena, aşa că am turnat-o în cană.

— Ştii cum să faci ceai?

— Da. Ochii ei sunt lipiţi de Max.

— Atunci, fă ceai. Te rog. Şi pune două linguriţe de zahăr. Şi poţi adăuga şi o mână de cărbuni pe foc.

Acum, se uită lung la mine. Sunt extravaganţe. Dar nu comentează. Mai pune cărbuni în sobă şi face un ceai.

Max fie a adormit în picioare, fie aproape şi-a pierdut cunoştinţa. Îi deschei cămaşa şi îmi dau seama că materialul sfâşiat este ţeapăn de sânge şi se lipeşte. Se trezeşte puţin când i-l desprind de pe trup şi icneşte de durere. Îi lipseşte o bucată de piele dintr-o parte, iar în mijlocul pieptului are cea mai urâtă vânătaie pe care am văzut-o vreodată: o floare roşiatică, verzuie, violetă, de la un braţ la altul, până la stomac. Pariez pâinea pentru o săptămână că are nişte coaste rupte.

Mă bucur că n-a fost împuşcat.

Apa de pe sobă nu este caldă, dar nici rece nu mai este, aşa că încerc să spăl cu buretele sângele uscat şi murdăria

de pe faţa şi de pe trupul lui. Ici şi colo începe să sângereze iar. Helena stă nemişcată în spatele meu şi, când aud cana zăngănind, îmi dau seama că are ceaiul în mână, dar îi este teamă să se apropie. Mi-l întinde mie, în schimb.

— Uite, îi spun lui Max. Bea.

Încearcă, dar palmele îi sunt rigidizate de pielea cicatrizată şi tremură încă. Îl ajut să o ţină şi goleşte cana. O pun la o parte şi continui să îl spăl cu buretele, încercând să nu îi fac rău. Apoi văd că Max plânge. Lacrimile îi curg din ochii închişi, pe faţa nebărbierită.

Of, Max!

Vreau să ştiu ce i s-a întâmplat. Să aflu unde sunt toţi ceilalţi.

Dar nu cu sora mea de faţă.

După ce l-am spălat cât m-am priceput, îmi iau rochia dintr-un colţ şi mi-o trag peste cap, apoi îmi scot braţele din cămaşa de noapte şi le vâr în rochie, lăsând cămaşa să cadă pe podea, în timp ce îmi trag rochia în jos. După aceea, îi trag lui Max rochia peste cap şi îl ajut să îşi vâre mâinile rănite prin mâneci. Aş prefera să umplu de sânge cămaşa, nu cearşafurile. Nu e tocmai grozavă, oricum.

— Scoate-ţi pantalonii, îi spun, şi o să te întindem în pat.

Face întocmai, aşezându-şi capul pe pernă. Ştiu că îl doare capul şi toată partea rănită a trupului. Îşi vâră încet picioarele sub pătură. Îl învelesc până la gât. Tremură un minut sau două, apoi adoarme.

Helena stă turceşte pe podea, lângă sobă. Ne priveşte.

— Stefi, spune, cine este el?

— Se numeşte Max. A locuit aici, cândva. Mi se pare că a trecut foarte multă vreme.

— Este prietenul tău? Ţi-a spus „Fusia”.

Îl privesc pe Max cutremurându-se şi suspinând adânc.

— Da, este prietenul meu. Familia lui... cu toţii îmi spuneau aşa, aici.

— Este evreu?

M-am întors să mă uit la ea.

— De ce mă întrebi asta?

— Pentru că este rănit.

Pentru că, în locul ăsta în care trăieşte sora mea, evreii sunt răniţi. Nu-şi poate aminti lucrurile altfel. Îngenunchez în faţa ei, în lumina lămpii, ca să mă poată privi în ochi.

— Max este un secret, spun. Unul mare. Unul pe care nu îl putem spune nimănui. Nici Emilikăi şi nici vreunuia dintre prietenii tăi de pe scara blocului. Dacă spunem, Max va suferi. Va suferi şi mai mult, mă corectez. Înţelegi?

Încuviinţează, foarte serioasă, şi cred că înţelege, până când întreabă:

— Primeşte patul?

— Da. Primeşte patul.

Oftează, resemnată. Are pleoapele grele.

Îi fac Helenei un culcuş pe podea, lângă sobă, din haina mea. Îi pun fusta drept pernă şi proptesc un scaun sub clanţă. Când mă întorc, o găsesc adormită, în timp ce strada de sub noi este pustie. Aşez un scaun sub clanţa dormitorului, sting lampa şi îmi aduc un alt scaun pe care să stau lângă pat. Lângă Max.

Mă uit la faţa lui învineţită, sfâşiată. Trăieşte. Respiră. Sângerează. Trăieşte. Şi apoi mă gândesc că poate nu vreau să ştiu ce s-a întâmplat, pentru că, să aflu, îmi va face mult rău.

Dintr-odată, mă trezesc. Nici nu mi-am dat seama că adormisem. Mă ridic mai bine pe scaun şi mă frec la ochi. Helena doarme împăcată, cuibărită în haină. Dar Max visează.

Nu. Are un coşmar.

Capul i se zbate dintr-o parte în alta a pernei şi una din mâinile rănite i se ridică să-i acopere ochii închişi.

— *Mame*, murmură el.

— Şşş, îi spun, cu o mână pe pieptul lui. Murmură din nou, iar eu mă aplec mai mult, să aud, dar nu înţeleg ce zice. Ar putea fi „Ernestyna”, sau ceva asemănător. Apoi spune „Sari”.

— Sari! urlă Max, deschizând brusc ochii. Îi duc mâna la gură şi, pentru o clipă, cred că se va împotrivi. Dar ochii lui se concentrează, iar el se linişteşte. Îi dau drumul şi clatin din cap.

Încuviinţează, încă gâfâind.

Mai aştept un minut, lăsându-l să se calmeze.

— Poţi mânca?

El încuviinţează iar. Îi dau un coltuc de pâine, restul de unt şi o cană cu apă. Se ridică în capul oaselor, cât să mănânce şi să bea, iar eu mă aşez pe marginea patului, lângă el, încercând să nu mişc lucruri şi să îl rănesc. Apoi, nu mai suport. Trebuie să ştiu.

— Max.

Se opreşte.

— Unde este Chaim?

Se uită la mine. Se întinde la loc în pat, privind spre colţul întunecat al încăperii.

— Este sora ta? întreabă el.

— Da.

Mai aştept un minut.

— Max, unde este Chaim?

— Dus, şopteşte. N-a sărit. Mi-a spus că va sări şi n-a sărit.

— Ce s-a întâmplat?

Clipeşte iar, cu privirea în gol, şi am impresia că nu va răspunde, dar spune:

— Am construit un buncăr. O ascunzătoare în pivniţă. Avea o uşă, şi noi am construit un zid în jurul ei, să nu se vadă, şi am blocat geamurile cu saci de nisip şi paie. Când a început *Aktion*, eram poate 50-60, aşteptând în beznă...

Mi-am amintit senzaţia de după bombardamente.

— Şi familiile Hirsch şi Schillinger?

Clatină din cap.

— Nu erau pe listă. Gestapoul mergea de la un apartament la altul, şi dacă erai pe listă şi nu te găseau la punctul de adunare, te împuşcau pe loc. Am auzit. Împuşcătură după împuşcătură. Iar şi iar. Poate că ar fi fost mai bine.

— Erai pe listă?

— Da. Şi Chaim. Aşa că ne-am ascuns toată ziua, iar eu am privit printr-o gură dintre saci – era doar o găurică, dar am văzut... Strânge din ochi. Am văzut ce au făcut. Am văzut... bebeluşii. De ce, Fusia? De ce?

Nu ştiu. Îi întind mâna şi mi-o strânge cu putere.

— Am tăcut toată ziua, chiar şi copiii, şi *Aktion* aproape se încheiase, când o puşcă a pătruns prin paie şi printre sacii cu nisip. Era unul din Orpo, şi a spus că, dacă era careva înăuntru, ar face bine să iasă, altfel aruncă o grenadă. Am făcut semn din mână, să stea toţi liniştiţi. Nu ştia că eram acolo. Voia să plece. Nu ne puteau găsi. Dar lângă fereastră era o mamă, care s-a pierdut cu firea şi a smuls sacii cu nisip înainte să o pot opri. Şi-a împins fetiţa afară, spunându-i să fugă, să-şi salveze viaţa, iar evreul din Orpo, nenorocitul... a dus-o pe fetiţă la Gestapo, iar ei au bătut-o până le-a arătat drumul spre...

Îmi aşez cealaltă mână peste a lui. Vorbeşte tot mai repede.

— Şi ofiţerii din Gestapo au venit şi ne-au scos din pivniţă, ne-au lovit cu puştile, iar când cădeam, ne împuşcau. Pe restul ne-a încolonat, şi Chaim mi-a zis... să

mă întorc cu pieptul spre puşti, pentru că nu ne vor împuşca de două ori. Dar un ofiţer SS a apărut şi a spus că aveau loc în tren şi că le trebuiau evrei graşi... pentru săpun. N-am vrut să mă facă săpun, Fusia.

Clatin din cap.

— Erau atât de mulţi oameni în tren, că nu-mi puteam mişca braţele, nu puteam respira. Un bărbat s-a spânzurat cu centura lui şi am crezut... Lacrimile i se rostogoleau din nou pe faţă. Am crezut că ar fi mai bine să mor înainte să mă omoare ei. Încă aveam cleştele stomatologic ascuns în pantaloni şi am tăiat sârma de la geam, iar Chaim a promis... a promis să sară imediat după mine, ca să murim amândoi. Oamenii m-au ridicat şi m-au împins afară, pe geam. Doar că eram cu capul înainte, şi era o prostie, pentru că nu puteam sări aşa, fiindcă aş fi fost strivit de tren. Chiar dacă voiam să mor. Aşa că i-am făcut să mă tragă înapoi şi să mă împingă cu picioarele înainte. Trenul a cotit şi eu am atârnat acolo, într-un braţ, şi apoi am căzut şi m-am lovit de un stâlp, iar când m-am trezit, trenul aproape că trecuse, dar eu nu eram mort. Am căutat peste tot, numai că nu l-am găsit pe fratele meu, şi m-am întrebat de ce mi se întâmpla una ca asta.

„Pentru că trebuie să trăieşti, Max”, mă gândesc, ţinându-i mâna între ale mele. „Trebuie să fii în viaţă acum.” Dar nu pot spune asta. Să fii în viaţă nu-i de niciun folos, când familia ta a murit.

— Am găsit alţi doi oameni care săriseră după mine. O mână ruptă, o claviculă ruptă, şi unul dintre ei a spus că Chaim nu a sărit pentru că m-a văzut nemişcat, a crezut că murisem şi că nu mă mai poate ajuta... Aşa că a vrut ca sângele lui să fie pe mâini germane, nu pe ale lui...

Se opreşte aici, pentru că trebuie să plângă. Plâng cu el. Chaim, care îşi dorise întotdeauna numai să vindece.

— Am găsit adăpost la un prieten care avea o cafenea...

Mi-l amintesc pe Izio vorbind despre bărbatul de la cafenea.

— Mi-a oferit un loc în care să dorm, dar nu am putut rămâne, pentru că soţiei lui îi era teamă, aşa că m-a vârât pe ascuns în oraş, sub o pătură dintr-o căruţă, la picioarele lui, şi nu am ştiut unde să merg. Nu am ştiut...

Nu ştiuse unde să meargă, aşa că venise acasă. În vechiul lui apartament. Max tremură acum, de parcă ar fi fost vârât într-o baie rece. Doar că transpiră. Îi pun o mână pe fruntea umedă, unde pielea i-a rămas întreagă. Arde.

— Şşş, îi spun. Nu mai vorbi. Trebuie să dormi.

Are nevoie de un doctor. De medicamente. De mai multă mâncare şi de un loc sigur, în care să se ascundă. În schimb, tot ce va primi vor fi cele două aspirine rămase de la doctorul Becker, restul de caşă şi pe mine.

Îi aduc apă şi aspirină, iar când se calmează suficient cât să adoarmă, mă aşez pe scaunul de lângă pat. Plâng pentru ei toţi. Pentru Izio, pentru domnul Diamant şi pentru iubita mea *babcia*. Pentru Chaim. Şi mai ales pentru Max, care trebuie să trăiască fără ei acum. Dacă poate.

Trebuie să trăiască.

Soarele luminează lumea din spatele rogojinii din fereastră. Suflu în lampă. Helena se agită, oftând în somn.

Trebuie să iau nişte decizii.

Primul lucru pe care îl fac este să mă uit pe stradă. Nu văd patrule suplimentare, nici ochi plecaţi, ca în seara în care a murit domnul Schwarzer. Apoi, urc în pod şi tai una dintre frânghiile pe care le folosim ca să uscăm rufe, o aduc în apartament şi o leg de radiatorul din dormitorul gol al soţilor Diamant. Frânghia ajunge la fereastră, aproape până jos. De-or fi să se întoarcă cei din Gestapo, Helena poate coborî aşa, dacă are curaj. Cred că ar avea.

Când mă întorc în dormitorul nostru, o găsesc trează, pe locul meu de pe scaun. Îl priveşte pe Max dormind. Se întoarce spre mine, cu ochii mari şi cu mâna la gură. Îmi dau seama că îi vine să chicotească.

— Poartă o cămaşă de noapte! spune ea, printre degete.

— Poate-ai crezut că sunt sora ta, murmură Max, din pat, încercând să-şi deschidă ochii umflaţi. Sunt o surpriză.

Helena râde, şi, într-o lume în care moartea este o umbră la marginea fiecărei zone de lumină, descopăr că trebuie să zâmbesc.

11. NOIEMBRIE 1942

Când mă întorc de la piaţă, folosesc bătaia specială în uşă. Scaunul se târăşte pe podea, iar când deschide uşa, Helena aproape că ţopăie. Încui uşa la loc, înainte să-i dau voie să vorbească, apoi cuvintele îi curg şuvoi dintre buze.

— Te-a văzut Emilika urcând?

— Nu cred. Ce s-a întâmplat? Mi se strânge stomacul. A venit pe-aici?

— A bătut la uşă, i-am spus că nu poţi răspunde, şi a vrut să ştie de ce, aşa că i-am zis că eşti bolnavă, şi a vrut să intre oricum, în caz că ai nevoie de ajutor, dar i-am zis că nu poate, pentru că tu ai zis că microbii tăi sunt molipsitori.

Helena rosteşte toate astea dintr-o suflare. Aş vrea să-i fi spus doar că eram plecată şi că revin mai târziu, dar Emilika ar fi putut încerca să intre oricum. Emilika va fi o problemă, până când...

Vom face orice vom decide să facem.

O privesc pe Helena, care aşteaptă verdictul meu, şi o sărut pe creştet.

— O să am grijă să mă îmbolnăvesc.

Chiar este o fată deşteaptă.

Max stă în capul oaselor în pat când intru, şi, după cana goală, văd că Helena i-a pregătit ceai. Arată groaznic, dar măcar să-i fi scăzut febra.

— Fusia, spune el, cu ochii la pat, trebuie să-ţi cer o favoare.

Pun pachetele pe masă. Dacă avem grijă şi ciugulim doar câte două mese pe zi, ne ajunge pentru trei zile. După aceea, nu ştiu ce ne facem. Asta în cazul în care, între timp, nu vom fi împuşcaţi.

Mă întreb ce ar mai putea să vrea Max de la mine.

— Fratele meu, spune el. Henek. Nu ştie...

Ultimul lui frate. Henek nu ştie cine trăieşte şi cine nu.

— N-am idee ce planuri are, spune Max, dar nu trebuie să se întoarcă în ghetou. Trebuie să fugă, dacă poate. Nu ştie... cum a fost. Nu i-a văzut pe părinţii noştri duşi. Şi ce i-aş putea scrie?

Nimic. Nemţii ar citi scrisoarea, iar Henek ar plăti. Oftez.

— Plec astăzi, îi spun. Deşi se presupune că sunt căzută la pat.

Ferma la care lucrau evreii din ghetoul Przemyśl îi aparţinuse cândva unui evreu. Acum le aparţine germanilor, confiscată de patria lor. Este la unsprezece kilometri de mers pe jos, faţă de oraş. O apuc pe drumul care trece pe lângă castel, un loc desprins din basme, cu turle şi piatră încrustată, unde surorile mele făceau cândva picnicuri, însă amintirile acelea mi se par ca nişte fotografii vechi, albite de soare. Aerul este cenuşiu, vântul scuipă gheaţă, şi este greu să-mi amintesc o vreme când nu-mi era teamă de moarte.

S-o las pe Helena singură, ascunzând un evreu în apartament, este cel mai rău lucru pe care l-am făcut vreodată.

Iuţesc pasul. Pământul de aici este întins, deschis. Nu văd niciun deal în spatele căruia să mă ascund, şi când zăresc acoperişurile hambarelor ridicându-se deasupra câmpurilor golaşe, la distanţă, mă aflu deja mai departe decât credeam. Ajung la paznic, gâfâind.

Omul e polonez, fumează, are un nas rozaliu şi gulerul ridicat peste urechi. Are puşca sprijinită de poarta fermei.

Dacă sunt atentă, probabil voi vedea şi o sticlă de votcă în apropiere. Întreb de Henek, dar paznicului nu prea îi pasă dacă vorbesc sau nu cu prizonierii. Nu se prea oboseşte nici să-i supravegheze. N-au unde pleca.

Îi găsesc pe Henek şi pe Danuta într-o parte a hambarului în care s-au construit paturi de lemn suprapuse, cu scări în lateral. Unele sunt ocupate, în timp ce unii prizonieri s-au adunat în jurul focului, care emană mai degrabă fum decât căldură. Simt miros de vacă.

Henek sare în picioare şi mă sărută pe obraji, ceea ce mă surprinde. Danuta îmi strânge mâna. În hambar e rece şi murdar, şi amândoi par foarte slabi, dar nu la fel ca în ghetou. Şi nu au nici aceeaşi înfăţişare pe care o aveau în ghetou. Lipseşte ceva de pe feţele lor.

Nu le este frică.

Henek mă face să mă aşez pe un buştean lung de lângă uşă, iar eu îi spun ce aveam de gând să-i spun: că Chaim s-a dus, că Max este rănit, dar trăieşte, şi că eu îl ascund. Se încruntă şi îşi trece o mână peste faţă, aşa cum face Max. N-am mai remarcat asta până acum.

— Dar nu ştim dacă Chaim a murit, nu? întreabă el. Max n-a văzut...

— N-a sărit, Henek. A rămas în tren.

— La asta mă refer, spune el. Ca *mame* şi *tate*.

— Deci ce va face Max acum? întreabă Danuta, întrerupându-l.

— Nu ştim, dar... Mă aplec. Nu văd paznici, dar observ alţi prizonieri care încearcă să asculte, şi cine ştie care dintre ei va decide că un supliment de mâncare sau nişte privilegii merită să facă pe turnătorii pentru nemţi. Spune să nu vă întoarceţi în ghetou. Dacă reuşiţi. Şi, privesc eu în jur, aţi putea pleca foarte uşor de aici. Cred că...

— Să plecăm de aici? întreabă Henek. Nu poate fi aşa de rău. Cred că Max exagerează şi ce-a fost mai rău a trecut.

Îmi dau seama că fac ochii mari.

— Henek, în ghetou vă vor ucide. Max spune că vor să omoare şi ultimul evreu...

— Şi ce-ar vrea să facem? Să trăim în pădure şi să murim de foame? Aici avem mâncare şi adăpost, iar ghetoul aproape că s-a golit, acum. Probabil am avea un apartament doar al nostru.

Stau pe buştean, prea uluită să pot vorbi. Cum poate Henek gândi aşa, după cele ce tocmai i-am spus? După ce părinţii lui, doi dintre fraţii lui şi probabil sora lui au murit?

Danuta mă ia de braţ.

— Mă bucur c-ai venit, Fusia. Te conduc până la postul paznicilor.

De îndată ce ieşim din hambar, se întoarce spre mine.

— Nu te supăra. Se preface. Numai aşa poate... Îşi muşcă buza. Nu şi-a văzut părinţii duşi, iar aşa se poate preface că nu s-au întâmplat lucrurile acelea. Este mai uşor pentru el în felul ăsta.

Nu înţeleg, dar încuviinţez, de parcă aş înţelege.

— Spune-i lui Max că vorbesc eu cu Henek. Ar trebui să fim trimişi înapoi în trei zile, dar poate că găsim o cale să lucrăm aici. Să ne facem utili...

— Danuta! o strigă Henek, din hambar.

Danuta tresare.

— Trebuie să plec. Care este adresa la care îţi pot scrie să-ţi spun unde suntem?

Îi dau adresa şi îi fac semn cu mâna când trec pe lângă paznic şi ies pe poartă. Danuta are un zâmbet plăcut, un nas cârn şi bucle cărora le-ar prii o perie. Nu pare o fată prostuţă. Aşa că mă întreb ce caută cu un *Dummkopf* ca Henek.

Un bărbat cu o căruţă trasă de un măgar se oferă să mă ducă înapoi în oraş, dar merge prea încet. Toate felurile în care Gestapoul i-ar fi putut găsi pe Max şi pe sora mea în

apartament mi se derulează în minte ca un film pe care nu mi-am dorit niciodată să-l văd. Parcurg cei unsprezece kilometri înapoi spre apartament de parcă aş avea de prins un tren şi, când întorc cheia în broască, peste tot este tăcere. Inima îmi tresare, apoi îmi plonjează în stomac.

Nu e nimeni aici.

Au fost luaţi.

Au plecat.

Alerg în dormitor.

Şi iată-i pe Helena şi pe Max, alături, liniştiţi. Helena doarme cu braţele atârnate de gâtul lui învineţit.

Dacă ne-ar bate naziştii acum la uşă, m-aş lupta cu ei cu unghiile, doar ca să le permit să mai doarmă o vreme aşa.

Dar, trei zile mai târziu, nu Gestapoul este la uşă. Ci Danuta.

— Am fugit, îmi spune. De Henek.

Arată la fel de surprinsă ca mine.

— Cred că Max are dreptate, continuă ea. Ghetoul este doar un loc în care poţi fi omorât. Şi... Inspiră adânc. Părinţii mei au murit şi ei.

Deschid uşa mai larg şi o las să intre.

Nu ştiu ce să fac cu ea.

Un singur dormitor este un loc tare strâmt pentru patru oameni. Durează fix trei zile până să se piardă cineva cu firea. Helena loveşte piciorul mesei când îi spun că nu poate ieşi la joacă, pentru că nu se ştie ce-ar putea povesti. Ca răzbunare, mănâncă tot untul. Cu lingura. Gol. Atunci, mă pierd eu cu firea. Max stă în capul oaselor, în pat, fără cămaşă, fiindcă nu avem aşa ceva pentru el. Pielea lui e colorată în nuanţe de negru şi albastru, cu cicatrici roşii care au tendinţa să se crape şi să sângereze. Dar nu are febră.

— Vino să stai lângă mine, Hela, o îndeamnă el. Îţi spun o poveste.

— M-am săturat de poveşti! strigă ea.

Max i-a spus toate poveştile care au circulat prin Polonia, cel puţin de două ori. În ultima zi a început să le inventeze. Unele au mai mult succes, altele deloc.

— Ştii ce cred? întreabă Danuta. Nimeni nu ştie ce crede Danuta, aşa că sună promiţător. Cred că Hela ştie să ţină un secret. Nu-i aşa, Hela?

Clatin din cap. Este prea mult să îi cer asta unei fetiţe de şase ani. Vieţile noastre sunt în joc. Dar faţa Helenei s-a luminat. Danuta întinde braţele, iar Helena i se urcă în poală.

— Ce spui dacă întreabă cineva ce persoane locuiesc în apartamentul tău? o testează Danuta.

— Sora mea, răspunde Helena.

— Altcineva?

Clatină din cap.

— Şi dacă spune cineva: „Dar am auzit voci din apartamentul tău, fetiţo”... Glasul Danutei capătă un accent german ridicol, acuzator, care o face pe Helena să chicotească. Ridic o sprânceană. „Sora ta, micuţă *Fräulein*, ascunde vreun bărbat?”. Tu ce răspunzi?

— Că sora mea spune poveşti frumoase, şi uneori imită voci de bărbaţi, şi e amuzant.

Mă uit pe furiş la Max, care ridică din umeri. Trebuie să recunosc că e o replică bună. Danuta zâmbeşte.

— Şi dacă spune cineva că vrea să vină aici, sus, să vadă? Ce zici atunci, Hela?

— Că sora mea are microbi, care sunt molipsitori. Apoi le spun că şi eu am, şi încerc să-i îmbrăţişez.

Danuta râde, iar Helena rânjeşte triumfătoare spre mine.

— Of, du-te să te joci, fie! oftez eu. O oră, şi dacă totul merge bine, mai vedem mâine. Da?

Dar Helena aleargă deja pe hol şi deschide uşa din faţă. Încerc să îmi potolesc respiraţia. Teama s-a instalat, aşa cum ştiam că se va întâmpla. Vasele pentru micul dejun zăngănesc când le adun.

Detest să-mi fie teamă.

— Stefi?

Rămânem încremeniţi, Danuta în plin proces de a scutura pătura peste Max. Vocea a venit de la uşa din faţă. Uşa pe care nu a încuiat-o nimeni după ce a plecat Helena.

— Fusia! spune vocea, din nou. Se apropie paşi pe hol.

Max se aruncă la podea, se rostogoleşte sub pat, iar uşa dormitorului se deschide.

— Bună, spune Emilika. Am văzut-o pe Hela alergând pe scări, aşa că m-am gândit că te-ai făcut bine. În sfârşit.

Închid gura. Danuta încă ţine pătura. Emilika se uită când la una, când la alta.

— Ea cine e? întreabă.

Danuta îşi revine şi întinde pătura peste pat, lăsând-o să atârne mai jos în partea din faţă, ca să-l ascundă pe Max. Emilika mă priveşte, în expectativă.

— Este verişoara mea, spun repede. Danuta.

— Ah, spune ea, verişoara ta adevărată. Îmi face cu ochiul. Ai vreun motiv pentru care vă ascundeţi aici? Fiindcă nu pari bolnavă.

Emilika mă priveşte, dar eu o văd pe Danuta peste umărul ei, şi ea chiar pare bolnavă. Zâmbesc, pun vasele jos şi închid uşa după Emilika.

— Trebuia să-mi dau seama că nu-ţi pot ascunde nimic, spun eu, oftând. Da, există un motiv pentru care ne ascundem. Dar nu poţi spune nimănui, Emilika. Te rog.

Emilika clatină din cap. Are o privire curioasă. Cred că Danuta nu mai are mult şi vomită pe podea.

— Danuta se ascunde pentru că este...

Danuta inspiră adânc.

— Este însărcinată, iar părinţii ei nu trebuie să afle.

Danuta se aruncă pe scaunul de lângă pat.

Să inventăm minciuni rapide pare o trăsătură de familie.

— Ah, spune Emilika, şi se întoarce spre Danuta. Săracul şoricel! Chiar pare să-ţi fie rău... Emilika se aşază pe pat, mângâind mâna Danutei. Ai nevoie de... Mă priveşte, apoi se uită iar la ea. Ai nevoie de... sfaturi?

Mă uit la Danuta. Ea se uită la mine. Ne privim toate trei.

— Dacă ai nevoie de sfaturi, continuă Emilika, pot să-ţi spun exact ce să faci.

— Cred că ne-ar prinde bine sfatul tău, spun eu, şi de îndată ce ochii Emilikăi se dezlipesc de mine, îi fac un semn Danutei, invitând-o să intre în joc. Danuta face un semn din cap şi zâmbeşte vag.

— Ai nevoie de o oală, zice Emilika. O oală mare, pe care să o umplem cu apă cât de fierbinte poţi suporta, da? Şi o să stai în oală treizeci de minute...

„Sărmanul Max”, mă gândesc.

— Şi după treizeci de minute o să alergi în sus şi în jos pe scări, cât de tare poţi. Toate cele trei etaje, până când transpiri rău, şi apoi iar în oală...

Danuta încuviinţează.

— Ar trebui să începem imediat. Am o oală jos, spune Emilika. Fusia nu are ceva suficient de mare. O bate pe Danuta pe genunchi. Revin! Ţâşneşte pe uşă afară.

Danuta sare în picioare şi se întoarce spre mine.

— Ce crezi că ai de gând să...

— Îţi salvează viaţa, spune Max, scoţând capul de sub pat.

— Tu, şoptesc eu, te întorci cu capul la perete şi închizi ochii. Nu strănuţi. Nu te întinzi, nu scoţi picioarele afară. Nici nu respiri. Şi nu tragi cu urechea!

Max dispare sub pat.

— Te omor, şopteşte Danuta, când auzim paşi apropiindu-se.

— Sau poate că mă omoară Gestapoul înaintea ta, îi răspund.

Închide gura.

După două ture în care Danuta şi-a fiert părţile intime într-o oală şi a alergat zdravăn pe scări, în sus şi în jos, o întreb pe Emilika la ce oră ar trebui să fie la atelierul foto. Emilika exclamă „Oh!” şi ne sărută pe amândouă pe obraji, ne spune s-o ţinem tot aşa şi aleargă afară. Danuta se ridică greu. Îi întind un prosop. Se şterge, cu chipul rozaliu de la căldură, efort şi jenă.

— Crezi că asta chiar ar funcţiona? întreabă ea, aranjându-şi rochia.

Ridic din umeri. Mama a fost moaşă, şi cred c-ar fi râs. Îmi arcuiesc o sprânceană.

— De ce, ai nevoie?

— Vă rog! se aude vocea lui Max, de sub pat.

Danuta mă loveşte peste braţ şi zâmbeşte.

Apoi, Helena vine sărind pe scări, cu obrajii roşii, fiindcă afară e răcoare. Pare fericită.

— N-am spus nimic, zice, când încui uşa în urma ei. Ţi-am promis că nu voi spune. Unde-i Max? Ridică pătura şi se vâră sub pat.

Emilika bate de trei ori la uşă, în zilele următoare, întrebând dacă sfaturile ei au avut efect. Îi spunem că da, am rezolvat problema Danutei. Şi e oarecum adevărat. Graţie Emilikăi, toată lumea din clădire crede acum că Danuta este verişoara mea stricată, din Bircza. Nu o pot trimite la prăvălie, dar poate pune rufele la uscat în pod,

fără să se teamă, şi nu trebuie să se vâre sub pat de fiecare dată când bate un vecin să ceară cheia de la uscător.

Aşa că Danuta e în spatele meu, când răspund la uşă. Doar că nu sunt vecinii. Nici Emilika. Este un bărbat necunoscut, într-o haină jerpelită, care nu salută şi nu întreabă nimic. Arată doar peste umărul meu şi spune:

— Ea este evreica pe care o caut.

Mă sprijin de uşă, privindu-l pe străin de parcă ar fi dracul în persoană. Omul se foieşte, răsucind o pălărie în mâini, în timp ce Danuta se aşază la masă, citind scrisoarea pe care i-a adus-o el. Nu pare să fie de la poliţia secretă. Dar asta ar fi şi ideea, nu? Decid că oala pentru fiert rufe a Emilikăi este cea mai bună armă din încăpere. Danuta pufneşte şi pune scrisoarea jos.

— Henek, spune ea. S-a întors în ghetou şi vrea să vin şi eu. S-a întâlnit cu omul ăsta la gard şi a spus că-l plăteşte să mă aducă. Aşteaptă acolo. Ah, chiar mă iubeşte. Ce să fac?

Ce să facă? Să se întoarcă la Henek şi să-l lovească din răsputeri. Ce-o fi fost în capul lui când i-a dat unui străin la gard adresa mea şi i-a spus că ţin evrei în apartament? Şi cum să scrie totul într-o scrisoare pe care omul ăsta s-o poarte cu el pe străzi?

Ne va ucide pe toţi.

Sau îl ucid eu, mai întâi.

— Dacă nu mă întorc acum, spune Danuta, vrea să semnez, ca să aibă dovada c-am citit scrisoarea lui. Să mă întorc, Fusia? Ce să fac...?

— Nu te poţi întoarce în ghetou acum, mă răstesc la ea. Trebuie să plănuim, să ne asigurăm că există o cale sigură...

— Dar omul ăsta nu pleacă fără mine sau fără o semnătură.

Străinul îşi drege glasul.

— Băiatul evreu a spus că mă plăteşte mai mult dacă o aduc înapoi semnată, aşa că asta voi face.

E tot ce are nevoie Gestapo-ul.

— Nu sunt un ucigaş, spune el. Am nevoie de bani.

Îi dau Danutei singurul meu stilou, cu atâta furie, că îi izbeşte palma. Omul înşfacă scrisoarea de îndată ce ea a semnat.

— Nu sunt un ucigaş, repetă el, apoi iese în grabă pe uşă.

Capul lui Max se iţeşte de sub pat.

— Poate că Henek are dreptate şi bărbatul ăla vrea doar banii.

Iar noi, mă gândesc, nu avem de unde să ştim asta.

— Ce mai *iuţ*[28], spune Max, de pe podea. Se referă la fratele lui.

Sunt perfect de acord cu el.

Max şi Danuta au o conversaţie lungă în camera de zi, iar când se întorc, Max spune că mi-a cerut o noapte. I-am oferit două săptămâni. În schimb, amândoi ne pun viaţa în pericol, mie şi surorii mele. Am făcut destule. Se întorc amândoi în ghetou.

Nu vreau să plece Max. Are coşmaruri aproape în fiecare noapte şi îmi este atât de teamă că niciunul nu se va mai întoarce, încât îmi vine rău. O parte din mine se simte uşurată, pentru că Helena va fi în siguranţă. Dar o altă părticică se simte pierdută. Pustie. Ca o tărtăcuţă care zăngăne.

Sunt gata de plecare de îndată ce apune soarele, iar Helena plânge pentru că pleacă Max. El o sărută pe creştet şi îi spune că, după ce se sfârşeşte războiul, o va duce la plajă, unde se poate juca în nisip şi în oceanul mare şi sărat. Trebuie să fi fost cândva o poveste despre plajă, cât

[28] Prost (posibil din idiş, „ionţ”). (n.tr.).

eram eu la piaţă, pentru că faţa Helenei se luminează ca o lampă.

— Promiţi, Max?

— Promit.

Aş vrea ca Max să nu facă promisiuni, mai ales când abia i s-a vindecat faţa.

O încuiem pe Helena înăuntru, iar eu cobor înainte pe scări, ca să mă asigur că nu sunt vecini care să vadă un bărbat coborând din apartamentul meu. Cu cât mă gândesc mai mult la decizia asta, cu atât mai proastă mi se pare. Max nu va primi raţie în ghetou, fiindcă nemţii îl socotesc mort. Şi ce se va întâmpla dacă vor afla că e-n viaţă? Danuta încearcă să mă asigure că nu se va lăsa pe mâna naziştilor. Nici a celor din Orpo. Nici a polonezilor. Că ea are ceva bănuţi puşi deoparte.

Dar sentimentul e cumplit. La fel ca ultima dată când am văzut-o pe *babcia*. Ca atunci când am văzut expresia paznicului, în timp ce mă apropiam de lagărul Janowska.

Mă face să mă îndoiesc de toate.

Teama este cea mai bună armă a lui Hitler.

Îl luăm pe Max de câte un braţ şi coborâm în stradă.

12. DECEMBRIE 1942

Vorbim nimicuri în timp ce mergem, iar Max încuviinţează şi zâmbeşte. Poartă o pălărie şi o haină pe care le-am găsit într-un morman de gunoi şi le-am spălat de patru ori. Sunt numai bune, pe întuneric, şi el îşi ţine capul plecat, dar ne strecurăm de câte ori putem pe străduţele lăturalnice, peste şine, evitând luminile, până când ajungem la porţiunea de gard unde Max a slăbit sârma ghimpată. Când nemţii au decis să nu mă împuşte.

Henek ne aşteaptă, numai zâmbet când ne vede împreună cu Danuta. În jur nu e nici urmă de armă, de uniformă. Dar eu îmi amintesc senzaţia metalului lipit de gâtul meu, siguranţa că voi fi împuşcată. Simt cum mi se umezeşte fruntea de sudoare.

Max mă priveşte.

Danuta se strecoară pe sub gard, se ridică şi îl loveşte pe Henek cât de tare poate în stomac.

Nu o credeam capabilă.

— Laşule! şopteşte ea. Să dai adresa Fusiei unui străin! Ai fi putut veni chiar tu, dacă aveai tupeu...

Henek îi înconjoară talia cu braţul.

— Dar au spus... Au spus că e de încredere! Face afaceri la gard!

— Şi de unde ştii că nu face afaceri şi cu Gestapo-ul?

Max se întoarce spre mine.

— Cred că e timpul. Încearcă să zâmbească, dar nu prea îi iese. Mulţumesc, Fusia. Mă sărută pe obraz, îmi întinde şi el obrazul, scurt, şi apoi se strecoară pe sub gard, făcând cu mâna. Îmi spune să plec.

Doar după ce i-am atins obrazul cu al meu îmi dau seama că nu doar mie îmi este teamă să se întoarcă în ghetou. Şi lui îi este. Bineînţeles, după tot ce s-a petrecut acolo.

Nu vreau să plece. Dar Helena va fi în siguranţă acum. Iar raftul pentru provizii este aproape gol.

Sunt o tărtăcuţă goală.

În dimineaţa următoare, o iau pe Helena cu mine şi mergem să îmi caut de lucru. Nu găsesc nimic, doar fete, sau femei, sau bărbaţi ca mine, care caută acelaşi lucru. Trec chiar şi dincolo de şine, în cartierele care se aflau cândva în ghetou, unde se mută oameni noi şi unde ar putea fi magazine noi, care caută ajutoare. Dar nu găsesc nimic.

Mi-aş dori să îmi recapăt cei 340 de zloţi.

— Acolo locuieşte Max? întreabă Helena, arătând cu degetul când cotim. Poarta ghetoului e chiar în capătul străzii. Un poliţist german patrulează în faţa ei. Oamenii se adună într-o mulţime mică de partea cealaltă, aşteptând, dar astăzi nu vor fi tranzacţii. Nu cred că Max se află printre ei. Şi apoi aud un strigăt.

Un băiat, sau poate un tânăr, nu îmi dau seama de aici, a căzut în genunchi dincolo de gard şi un poliţist ridică patul armei. Vreau să o întorc pe Helena din drum, dar mă opresc. O las să vadă. Când patul armei loveşte băiatul, el cade fără un sunet. Nimeni de partea cealaltă a gardului nu face o mişcare, nu ridică o mână. Paznicul nici măcar nu se opreşte.

— Stefi? întreabă Helena, deşi nu cred că ştie ce vrea să mă întrebe.

— Da, spun eu încet, acolo locuieşte Max. De aceea l-am ajutat. De aceea, el şi Danuta vor fi întotdeauna secretul nostru. Helena ridică privirea spre mine. Cel mai mare şi mai adânc secret pe care l-am putea avea, chiar dacă au

plecat. Poate fi periculos pentru noi să afle cineva. Aşa cum a fost pentru băiat.

Ea se uită din nou spre poartă.

— Asta înseamnă că nu-l mai putem ajuta pe Max?

Nu vreau să-i spun că răspunsul este „da”. Nu vreau să fie acela răspunsul. Helena mă ia de mână şi plecăm.

Cumpăr de la brutărie două bulci la reducere, fiindcă este seară, pentru cină, şi la două săptămâni după aceea trebuie să decid între pâine şi cărbuni. Aleg pâinea, şi temperatura scade parcă imediat. Aerul devine aspru, iar vântul aduce gheaţă dinspre dealuri.

Ne ţinem hainele pe noi în pat, înghesuindu-ne laolaltă sub pătură, în timp ce vântul geme. Bem apă fierbinte la micul dejun, fiindcă nu mai avem ceai. Nu am nimic de vândut, nu am bani să cumpăr ceva ca să revând, şi nici măcar la Emilika nu putem merge, pentru că a plecat la mama ei, în Cracovia. Helena slăbeşte iar. Fusta pe care i-am ajustat-o îi este largă în talie, iar când doarme, pieptul îi şuieră.

În a treia noapte, împrumut un fierăstrău de la domnul Szymczak şi tai masa în două. Mă doare braţul şi pe podea e mizerie, dar masa se poate încă folosi, dacă o proptesc de perete. Avem lemn. Îl folosim cu multă cumpătare, iar Helena strânge şi rumeguşul să îl ardem.

Ne urcăm în pat şi o ţin pe Helena în braţe până adoarme. Mă gândesc. Dacă abia ciugulim, ne mai rămân două zile cu mâncare. Nu avem bani şi mai deţinem o jumătate de masă. Nu i-am văzut pe Max sau pe Danuta de când s-au întors în ghetou, şi cu siguranţă le merge mai rău decât nouă. Aş putea să încerc iar să-mi caut de lucru, mâine. Poate m-ar plăti cineva din clădire să spăl rufele. Chiar dacă ar face-o, nu am săpun. Am putea să ne ducem la fermă, dar n-am avea cum încălzi clădirea prea mare şi

nu ştiu ce am mânca. Nu pe timp de iarnă. Nu cu casa golită de toate bunurile.

O mângâi pe păr pe Helena şi mă gândesc la prietenele mamei, din Bircza. Cine să o ia pe Helena? Când mama avea de ales, o lăsa cu familia Zieliński, dar numai gândul de a o duce pe sora mea acolo iar mă face să mă cutremur. Numai că nu o pot lăsa să moară de foame. Îmi aşez capul lângă al ei, pe pernă.

Dacă nu găsesc nici mâine de lucru, trebuie să fac ceva.

Nu găsesc în zori. Nu găsesc nici la apus. Şi încă nu ştiu ce înseamnă „să fac ceva”. Ştiu doar că mi-am dezamăgit sora, în toate felurile.

Pun deoparte porţia mea pentru a doua zi.

Îmi amintesc că este Ajunul Crăciunului şi i-o dau Helenei, sperând că nu îşi va aminti în ce zi suntem.

Temperatura nu este la fel de scăzută ca în noaptea anterioară, aşa că hotărâm să nu punem pe foc cealaltă jumătate de masă. Tremurăm, iar mie îmi chiorăie stomacul şi, de îndată ce adoarme Helena, încep să plâng. Tare. Pentru toţi cei dispăruţi. Pentru băiatul lovit cu puşca, pentru fetiţa cu ochi albaştri împuşcată în stradă, şi pentru Ernestyna Diamant, pe care nu am cunoscut-o. Plâng pentru Max şi pentru Danuta, şi pentru Henek – fiindcă durerea capătă tot soiul de forme. Dar adevărul este că plâng mai ales pentru mine, pentru că sunt tristă, frustrată, flămândă şi învinsă. Pentru că nu ştiu cum să suport eşecul.

În mijlocul lacrimilor, calmul îmi acaparează pe rând fiecare părticică din corp. O adiere de căldură, în îngheţul din jur. Ca un braţ încolăcindu-mi-se pe după talie. Ca un obraz lipit de al meu. Îmi aminteşte de Izio şi de noaptea în care mi-a spus că îşi doreşte să trăiască. Mă gândesc la tangouri şi la cum mă conducea până la apartamentul Marysiei, prin zăpadă. Cum râdeam, încercând să ajungem

la uşa din faţă fără să ştie Regina şi Rosa, cum ne strecuram în pod fără să afle doamna Pohler, cu braţele pline de...

Deschid ochii. Mă ridic brusc în capul oaselor. Probabil c-am adormit şi visam. Dar visam lucruri reale. Arcurile saltelei protestează când cobor pe furiş din pat, dar Helena nu se mişcă. Strâng pătura în jurul ei, îmi vâr picioarele în papucii îngheţaţi şi mă întind spre raftul de sus al comodei, să găsesc cheia de la uscător. Apartamentul este tăcut când ies din dormitor în vârful picioarelor şi închid uşa în urma mea.

În continuare nu vreau să mă audă vecinii.

Scările spre pod sunt ca o baltă de cerneală în umbră, dar eu ştiu precis cum să evit scârţâitul. Descui uşa de la pod. A răsărit luna, strălucind prin geamlâc şi argintând frânghiile de rufe. Desenează contururi fantomatice pe podeaua prăfuită. Acoperişul se înclină într-o parte, către un coş de cărămidă, şi îngenunchez în locul unde bârnele întâlnesc podeaua.

Îmi amintesc cum îngenuncheasem acolo cu Izio, cu atâtea luni în urmă. Durase prea mult, fiindcă ne sărutam în loc să ne facem treaba, iar doamna Diamant era deja agitată când ne-am întors. Cred că ştia. Dar făcusem ce ne ceruse. „Nimeni nu se va gândi să caute aici”, îmi spusese Izio atunci, la ureche. „Nici măcar tu.”

Pentru că nu arată ca o gaură. Dar umbrele sunt înşelătoare. Dacă te laşi pe burtă şi întinzi mâna până la capăt...

Strâng din dinţi şi vâr mâna în gaură, iar transpiraţia îmi scaldă fruntea. Băieţii Diamant îmi spuneau poveşti despre pod, când eram mică şi credulă, poveşti despre cadavrele ascunse acolo de vechiul proprietar.

Nu cred că sunt pe cale să ating un leş. Cred că voi pune mâna pe un şoarece. Pe un şobolan. Că mă va

muşca. Sau că voi auzi ceva mişunând. Dar, când dau de o blană, este rece, şi nu se mişcă. O scot afară.

Căciula din blană de vulpe a doamnei Diamant. Gulerul şi mănuşile asortate. Şi mai sunt şi alte lucruri, cum ar fi o căptuşeală de haină, un brâu – un braţ de blănuri de a căror existenţă uitasem, până când le visasem.

Sau până când se întorsese Izio şi îmi amintise că dorise ca eu să trăiesc.

Helena râde când se trezeşte, pentru că-i este cald şi bine, aşa învelită în blănuri. Stă în pat multă vreme şi ascultă ce trebuie să fac mai departe.

Am un văr, unul adevărat. În Leżajsk. Nu îl cunosc prea bine, dar, poate, suficient cât să obţin un pat timp de o noapte şi să fac afaceri cu el. Locuieşte la cincizeci de kilometri de aici, destul de departe de oraş pentru ca blănurile să fie greu de găsit. Produse de lux. Şi am nevoie de bani. Helena se cuibăreşte, cu brâul în jurul gâtului.

— Sigur trebuie să le vinzi, Stefi?

Zâmbesc.

— Ajută-mă tu să decid. Preferi blănurile sau să ai burtica plină?

Alege burtica. Pentru că este o fetiţă foarte deşteaptă.

Trebuie să fie deşteaptă. Cu Emilika încă plecată, Helena se va descurca singură, se va hrăni singură, va ţine uşile încuiate şi îşi va ţine de cald fără să dea foc clădirii.

— Deci nu vei ieşi nici măcar la joacă, până mă întorc, da? Înţelegi cât este de important?

Încuviinţează.

— Şi dacă ai vreo urgenţă, cobori la domnul Szymczak, da?

— Nu te îngrijora, Stefi. Pot să am grijă de mine.

Prostia este că o cred. Îi las mâncare pentru două zile, puţinul lemn rămas din masă şi nişte reviste vechi, găsite într-o grămadă de resturi, pe care le poate tăia cu

foarfeca, să facă un colaj. Promite că va fi tare frumos, până mă întorc, şi, când soarele de iarnă se ridică pe cer, sunt deja la cinci kilometri distanţă de Przemyśl.

Am noroc şi mi se oferă un drum în căruţa unui fermier, pentru mai bine de douăzeci de kilometri. Sunt pe jumătate îngheţată când mă dau jos, dar pădurile sunt frumoase, sclipind ca praful de diamante. Ceaţa se ridică peste câmpuri şi coline. Merg restul drumului, şi asta mă încălzeşte.

Soţia vărului meu răspunde la uşă, în Leżajsk, surprinsă şi destul de bănuitoare, dar în jumătate de oră fac dublu cât aş fi putut face la prăvăliile cu lucruri de mâna a doua din Przemyśl. Capăt mai multă mâncare decât pot duce. Soţia vărului meu întreabă ce voi face cu ea, iar când îi spun că o voi vinde iar, râde şi promite să aducă restul cu trenul, săptămâna viitoare, pentru că vine oricum să-şi viziteze sora şi se poate opri în drum.

Dorm pe canapeaua lor şi, în seara următoare, sunt înapoi în apartament, încălzindu-mi degetele şi înmuindu-mi în apă fierbinte picioarele obosite. Helena ţipă de încântare când vede prada din raniţa mea. Mâncăm ouă, pâine prăjită cu unt şi bem câte un pahar cu lapte fiecare. Avem un săculeţ de cărbuni într-un colţ şi tăieturi din reviste prinse pe pereţi. Nu am idee de unde a luat piunezele, dar nu contează. Dacă avem grijă, putem mânca între patru şi cinci săptămâni şi aveam de unde-i hrăni şi pe Max, Henek şi Danuta.

Nu ştiu ce vom face apoi, dar, deocamdată, mă simt ca în noaptea când a apărut Emilika. Sunt regină în propriul meu regat.

Când adorm, îl visez pe Izio. Dar el este departe.

Verişorul meu ne vizitează, o săptămână mai târziu, cu două lăzi de cartofi, o tură nouă de unt şi ouă, sfeclă, mere uscate, napi şi trei legături de ceapă. După o lună, leg

firele în mânecile hainei şi îmi umplu poşeta şi buzunarele cu ultimele provizii pentru ghetou. Este mai mult decât pot să îi trec lui Max prin gard, pentru că trebuie să le ajungă multă vreme. Am făcut negoţ şi am adunat lucruri de vândut de prin prăvăliile la mâna a doua şi uneori de prin tomberoanele din faţa caselor mai frumoase. Am spălat, şi am cusut, şi am reparat tot ce s-a putut. Acum, că nu prea mai avem mâncare, va trebui să plec iar şi să obţin cel mai bun preţ. Două, poate chiar patru zile.

Şi nu pot să-i las să moară între timp.

Îmi scot banderola de unde am ascuns-o, într-o tăietură din saltea, şi îi spun Helenei că se poate juca pe terenul de lângă stradă până când i se face prea frig sau până când mă întorc. Soarele încălzeşte mai mult decât de obicei în ultima zi din februarie, de parcă lumea şi-ar aminti că există primăvară, şi, când ajung la poarta ghetoului, văd poliţistul polonez, nu pe cel german. Câteva persoane îşi încearcă norocul, vânzând mâncare la gard, dar eu merg pe aleile lăturalnice spre locul nostru, unde sârma ghimpată desprinsă îmi permite să intru în ghetou.

Din senin, îmi dispare dispoziţia. Inima îmi bate puternic în piept. Aud voci de nemţi şi simt capătul ţevii unei puşti lipit de gâtul meu. Îmi vine greu să respir. Să gândesc. Îmi duc o mână la gât, să îndepărtez metalul rece.

Ştiu că puşca nu e acolo.

Dar nu îmi pot face ochii să se deschidă. Mi-e teamă să mă uit la gard. Mi-e teamă de ce s-ar putea afla de cealaltă parte.

Apoi, mă întreb dacă îi voi lăsa pe Max, pe Danuta şi pe Henek să flămânzească pentru că îmi este frică de un gard.

Deschid ochii. Tot ce văd este sârmă ghimpată şi o conservă veche de roşii, bătută de vânt. Trec pe sub ţepii

care ies în afară, mă ridic, mă scutur şi îmi trag banderola peste mâneca dreaptă. Încep să merg.

Din ghetou mă privesc ochi. Privirile lungi se îndreaptă în altă parte când încerc să le întâlnesc. Sunt diferite de ultima dată când am fost aici. Nu sunt sigură unde locuieşte Max acum, dacă este tot acolo sau în altă parte, ori dacă este sigur să îi rostesc numele. Mi-e teamă să nu bat la uşa greşită. Aşa că întreb de Henek, iar femeia care îmi răspunde are bărbia ascuţită şi clavicule proeminente de ambele părţi ale gâtului. Este o linişte atât de apăsătoare când se îndepărtează, că îi aud paşii pe pavaj. Dinspre uşă se aude o tuse. Nu vorbeşte nimeni.

Nu văd deloc copii.

Adresa este aceeaşi ca înainte, pe Kopernika, în centrul ghetoului, şi Danuta îmi răspunde. Mă sărută pe obraji, mă ceartă fiindcă mi-am asumat aşa un risc şi mă conduce în vechea bucătărie în care locuiesc. Nu mă mai ceartă când vede mâncarea. Doctorul Schillinger, un bărbat serios, îmi sărută mâna, iar Dziusia îmi face semn din pat, unde stă acoperită cu una dintre cămăşile tatălui ei, în loc de pătură. Mă bucur să-i văd. Nu eram convinsă că aveam să-i mai găsesc în viaţă.

Mi-aş dori să fi putut aduce mai multă mâncare.

— Max? întreb eu.

— A ieşit cu Siunek. Nu poate suporta să rămână înăuntru. Danuta pleacă privirea. Aşteaptă cizmele de pe scări.

Înţeleg. Prea bine, încă.

— Şi bătrânul domn Hirsch?

— Trăieşte.

Şi sunt convinsă că e la fel de morocănos, după expresia Danutei.

— Şi Henek?

— E bine. Danuta roşeşte atât de puternic, încât ştiu că l-a iertat. Probabil complet. Mă întreb cât de frecvent

trebuie să-l ierte pe Henek. Apoi, mă uit la faţa ei rozalie şi la nasul cârn, şi sper că va fi nevoită să-l ierte pe Henek de multe, multe ori în viitor.

Danuta mă împinge pe uşă de îndată ce reuşeşte să ascundă mâncarea, sfătuindu-mă să ţin privirea în pământ şi să nu intru în discuţii. Să nu atrag atenţia poliţiei. Zâmbeşte când mă îmbrăţişează, dar are o privire neliniştită.

Cobor repede scările. Un şobolan îmi taie calea, în fugă. Mă gândesc cât de mult mi-ar plăcea să intru cu un tanc în gardul ghetoului.

Pe stradă, simt din nou privirile. Aşa slăbuţă cum sunt, cred că par sănătoasă. Am haină, am poşetă, am părul curat. Capetele se întorc niţel, când trec, şi îmi dau seama că aş putea la fel de bine să merg pe străzile ghetoului cu o coroană de aur strălucitoare pe cap. Aud un strigăt.

— Tu! Tu de colo!

Vorbeşte polonează. De nativ. Continui să merg.

— Stai!

Nu mă opresc, până când o mână nu mă trage, şi văd că am un poliţist în faţă. Este unul chipeş, cu bărbie dăltuită şi ochi albaştri. Dacă nu i-aş fi auzit vocea, mi-aş fi dat seama după uniformă că nu este neamţ, lucru care mă înfurie. Sau poate că privirea neliniştită a Danutei m-a înfuriat deja, sau teama lui Max, sau bărbatul care zace în şanţul din spatele poliţistului, un bărbat care poate fi deja mort. Un bărbat care e tot polonez, şi evreu. Îmi smucesc braţul.

— Ce vrei?

Poliţistul pare surprins. Asta nu mă surprinde.

— Vreau să ştiu ce faci. Se uită la banderola mea şi se încruntă. N-ai ce căuta aici, nu?

Nu-i răspund.

— Unde-ţi sunt documentele?

Nu mă clintesc.

— Prezintă documentele!

Le prezint, deşi nu vreau. Îl privesc citind. Documentele mele nu conţin cuvântul „evreică”.

— Ar trebui să-ţi fie ruşine, spune el, dându-mi-le înapoi. O fată drăguţă ca tine să bântuie prin ghetou.

El este cel căruia ar trebui să-i fie ruşine, şi cred că îmi citeşte asta pe faţă, pentru că sprâncenele blonde şi groase de sub caschetă se încruntă.

— Spune-mi ce cauţi aici sau te arestez.

— Am vândut nişte mâncare. Şi ce dacă?

— Să ajuţi evreii este împotriva legii.

— Nu ajut niciun evreu. Evreii mă ajută pe mine. Au nevoie de mâncare, eu am nevoie de bani. Încalc vreo lege?

Pentru o secundă, cred că neobrăzarea mea îl va face să zâmbească. Dar mă înşel.

— Ar trebui să te arestez, spune el. Ştii? Orice poliţist ar trebui să te aresteze şi să te ducă la Gestapo. Locul ăsta e periculos.

Asta nu era nevoie să-mi spună el.

— Iar cei din Gestapo nu vor fi blânzi cu tine pentru că eşti o fată drăguţă. De fapt, cred că o fată ca tine n-ar mai părăsi vreodată biroul lor.

Încearcă să mă sperie şi nu funcţionează. Nu fiindcă aş fi eu curajoasă, sau pentru că nu l-aş crede. Doar că mi-am făcut deja plinul de teamă.

Şi sunt încă furioasă.

Mă uit lung la el. Îi tresar colţurile gurii.

— Bine, spune el. Fie cum vrei tu. Te arestez. Hai cu mine. Şi începe să meargă repede pe trotuar.

Eu tropăi în spatele lui. Nici măcar nu ştiu de ce. Nu are pistolul scos. Nu mă atinge. Se uită înapoi cu ochii lui albaştri şi iuţeşte pasul. Eu încetinesc, iar el se grăbeşte şi mai şi.

Ciudată arestare!

Ajung la o cotitură şi mă opresc. El nu încetineşte. Este cu jumătate de stradă înainte. Aştept, apoi fac un pas imens într-o parte. Sunt pe o altă stradă. Nu aud niciun strigăt. Nici măcar un fluierat. Aşa că fug, fug cât de repede pot pe trotuar, trec de următoarea cotitură şi mă lipesc de clădire. Când mă uit pe după zidul de cărămidă, ca să văd dacă sunt urmărită, zăresc cascheta bleumarin a poliţistului, cu marginea ei aurie. Se uită de după colţul de vizavi.

Mi-a luat atâta vreme să-mi dau seama că încerca să mă lase să fug!

Urmez o rută care înconjoară ghetoul şi, când nu mai văd picior de om, mă strecor pe sub sârma ghimpată, îmi scot banderola de pe mâneca hainei, alerg peste pod, cotesc pe o alee şi ajung pe strada Mickiewicza. La trei străzi în urma mea, săltând printre oameni, este cascheta poliţistului.

Nu renunţă. Mă urmăreşte.

Merg repede, croindu-mi drum spre cea mai aglomerată piaţă pe care o găsesc. Dar nici aici nu sunt la fel de mulţi oameni ca de obicei. Încerc să mă pierd printre trupuri şi fum, printre femeile care strigă preţuri, şi mă aplec în spatele unei gherete, de unde mă strecor printre gunoaiele dindărătul tarabelor. Privesc mult timp din spatele unei grămezi de dărâmături de pe urma unei bombe germane căzute chiar acolo. Nu mai văd poliţistul. Mă grăbesc să mă întorc, mă strecor prin pasajul spre Mickiewicza 7, înconjor curtea cu iarbă prea înaltă şi intru pe uşa din faţă a clădirii.

Helena este acasă, cu obrajii roşii de frig, după joacă. Vrea să ştie de ce a durat atât. Ridic marginea rogojinii de la geam cu un deget şi trag aer în piept. Iată-l pe poliţistul meu. În curte, vorbind cu doamna Wojcik şi căţelul ei. A

reuşit să se ţină după mine. Apoi, îmi dau seama că sunt o proastă.

Documentele includ şi adresa mea.

— Cine e omul acela? întreabă Helena, privind pe sub cotul meu.

— Nimeni.

Poliţistul şi doamna Wojcik îşi întorc capetele spre geamul meu, iar eu las degetul jos şi, odată cu el, şi rogojina.

— Mi-e foame, Stefi, spune Helena. Ţie nu?

— Mă întorc imediat, Hela.

Aud oftatul ei frustrat când ies pe uşă în fugă şi cobor scările. Aştept până îl văd plecând. Zâmbeşte. Are o gropiţă în obraz. Când pleacă, ţâşnesc pe uşă spre doamna Wojcik. Ea şi-a lăsat căţelul să-şi facă treaba în tufişuri. Îmi încrucişez braţele la piept, să mă apăr de frig. Mi-am uitat haina.

— Deci tu erai, domnişoară Podgórska, spune ea. Ce treabă ai cu poliţia?

— Niciuna, spun, verificând dacă bărbatul nu a reapărut. Ce i-aţi zis?

— Că locuieşti cu sora ta şi că nu vin să te viziteze părinţii, ci numai verişoara aceea. Că vii şi pleci des, că nu lucrezi şi că îţi petreci mai tot timpul vânzând la piaţă şi în prăvălii.

Nu aveam idee că doamna Wojcik m-a urmărit atât de atent. Tremur.

— Nu fă faţa asta, spune ea. Cunosc eu bărbaţii. Şi ultimul lucru pe care îl are în minte omul ăla sunt treburi de poliţie.

— Deci nu credeţi că am probleme?

— Nu este vreun papă, fetiţo. Se va întoarce. Şi singura problemă pe care o vei avea va fi peste nouă luni, după ce-l laşi să-ţi intre pe uşă.

Chicoteşte tare şi îmi dau seama cât de mult îmi displace doamna Wojcik. O las cu câinele şi cu treaba ei şi mă grăbesc să intru. Am un ghem în stomac, care nu vrea să se descâlcească.

Când Helena îmi deschide uşa, mă prefac că sunt binedispusă.

— Hai să facem curat aici, spun. Să punem totul deoparte.

— Dar mi-e foame!

— Nu va dura mult.

Helena mârâie, apucând mătura, iar eu aşez mâncarea în plus pe rafturi, undeva să nu se vadă, şi îmi vâr banderola în gaura din saltea, căutând apoi din priviri orice alt lucru care ar trebui ascuns de un poliţist.

Adun tăieturile din reviste şi găsesc două plicuri sub bucăţi.

— Ce-ai pus aici? întreb.

— Ah! Sunt scrisorile aduse de domnul Dorlich cât timp erai plecată. Am uitat...

Înşfac unul din plicuri şi îl desfac. Este din Salzburg, Germania. De la mama. Nu spune multe – doar că lucrează într-o fabrică. Ea şi fratele meu, Stasiu, sunt împreună. Să merg să o văd pe Helena, să mă asigur că este bine, şi să-i spun că mama ei o iubeşte şi că-i este dor de ea. Helena şi cu mine citim împreună partea aceea, de încă trei ori. Apoi, rup celălalt plic, citesc scrisoarea şi o pun pe masă.

Este de la Forţele de muncă. Am o slujbă. O slujbă bună. Încep poimâine.

Mita mea câştigată cu greu şi-a făcut treaba.

Sărbătorim cu o conservă de şuncă fiartă pe pâine prăjită, iar Helena adoarme devreme. Eu stau lângă sobă şi beau ceai, gândindu-mă la noua mea slujbă, la Izio şi la Max, şi, din când în când, la poliţistul acela foarte chipeş.

După ce îmi termin ceaiul deja rece şi îmi scot cămaşa de noapte, aud o bătaie în uşă.

Este trecut de stingere. Cred că e după miezul nopţii. Dar poate că un poliţist nu se preocupă de asemenea detalii. Ghemul din stomac se strânge la loc. Îmi netezesc părul, deşi nu intenţionam, iar când deschid uşa, hotărăsc că ar fi o greşeală să-l las să intre.

Dar nu este el.

— Fusia, spune Max, gâfâind. Tocmai am încercat să ucid un poliţist.

13. MARTIE 1943

– Cine te-a văzut urcând? şoptesc, trăgând uşa după mine şi încuind-o.

— Nimeni, jur! Am avut grijă. Am aşteptat în pivniţă...

— Max! exclamă Helena şi îşi deschide braţele. S-a trezit. El o ridică, o lasă să îl îmbrăţişeze, dar mă priveşte, întrebându-mă din ochi dacă poate rămâne.

Îi dau pâine şi ceai, iar el îi spune Helenei poveşti până când ea adoarme iar. Stăm în faţa sobei, şi eu aştept. Durează ceva până când începe să vorbească. Îmi spune că voia să iasă din ghetou, fără motiv. Că se săturase să privească oamenii din zona împrejmuită, ca un animal în cuşcă. Ca un exponat de la zoo.

Că ar fi preferat să fie împuşcat.

Îmi schimb poziţia pe podeaua rece, cuprinzând în palme căldura de la apa turnată peste frunzele de ceai şi gândindu-mă cât de aproape de sinucidere a fost Max când a sărit din tren. Dar astă-seară, spune el, a pierdut noţiunea timpului. A crezut că mai erau câteva minute până la opt, dar trecuse deja de nouă. Un poliţist l-a oprit pe drumul de întoarcere, până să ajungă la gard.

— I-am spus că lucrez în fabrică, povesteşte Max. Că tura mea a întârziat. I-am spus că se poate întoarce cu mine şi că oricine va garanta pentru spusele mele, dar el ştia că mint. Nu arătam ca şi când aş fi venit din fabrică. Nu eram îmbrăcat corespunzător. Arătam ca un evreu murdar şi înfometat, din ghetou.

Ridic privirea brusc.

— Mi-a cerut actele.

Actele lui Max răcnesc „evreu”, cu litere mari şi negre, chiar deasupra fotografiei.

— Am spus că nu le am, şi mi-a zis că sunt spion.

— Spion? întreb. Pentru cine?

— Nu ştiu. Dar şi-a scos pistolul, m-a arestat şi a spus că mă duce la Gestapo.

Pun ceaiul jos.

— Nu credeam că mă va duce acolo. Mi-am spus că încerca să mă sperie, să-mi dea o lecţie şi apoi să mă lase să plec. Dar am ajuns aproape de geamurile luminate ale secţiei de poliţie. L-am întrebat de ce ar face aşa ceva. E polonez, sunt polonez. Dar n-a răspuns. Eram atât de supărat şi de speriat, şi nu era nimeni pe stradă, că l-am lovit în faţă cât de tare am putut. A căzut, înainte să se gândească măcar să tragă... şi când a căzut, l-am lovit iar. Şi iar. Aş fi putut pleca, dar eu... l-am prins de gât, şi m-a implorat să nu-l ucid.

Max îşi priveşte mâinile, de parcă nu i-ar aparţine. Are încheieturile vinete.

— Ce s-a întâmplat mai departe? şoptesc.

Ridică din umeri.

— Nimic. Am fugit. L-am lăsat în şanţ şi am fugit.

La mine.

Se întinde pe podeaua din faţa sobei, cu mâinile sub cap.

— Ar trebui să mă dai pe uşă afară, Fusia, spune el, închizând ochii. N-ar trebui să mă laşi să rămân.

Cred că va spune că mă pune în pericol fiindcă este evreu.

Dar spune:

— Nu sunt cu nimic mai bun decât ei.

E atât de obosit. Prind momentul în care adoarme. Max are nevoie să se radă şi să facă o baie, apoi să primească

de mâncare o lună, dar mie nu mi se pare un evreu care moare de foame.

Mi se pare un supravieţuitor.

Aşez cănile pe masă, îl învelesc cu vechea haină a doamnei Diamant şi mă vâr în pat, lângă Helena. Dar nu pot să dorm. Mă tot gândesc la ce mi-a spus Max. Pentru că a spus ceva greşit – total greşit.

A ales viaţa.

Şi asta nu-l face deloc să fie la fel ca ei.

Helena îl trezeşte devreme pe Max, pentru că vrea să-i arate jocul cu fire pe care am învăţat-o să-l joace, până să plece înapoi în ghetou. Îl învaţă pe Max cântecelul, în timp ce eu tai pâinea şi fierb ouăle. Dar cineva bate la uşă.

Cântecul lui Max şi al Helenei se opreşte brusc, de parcă aş fi închis radioul, şi când mă întorc, nu-l mai văd pe Max, ci o văd doar pe Helena, cu mâna la gură, arătând spre spaţiul întunecat de sub pat. Îi fac semn să tragă pătura mai jos, iar ea împinge sacul de cartofi în faţa lui Max, mai întâi. Să fie sigură. Duc un deget la buze, ea încuviinţează, şi eu traversez holul pe vârfuri.

Bătaia în uşă se repetă. Nu sunt loviturile dure ale Gestapo-ului şi nu este nici Emilika. Mi se pare ceva oficial. Ezit în faţa uşii, întrebând:

— Da?

— Domnişoară Podgórska?

Acum ştiu precis cine se află de cealaltă parte.

— Domnişoară Podgórska, pot vorbi cu tine, te rog?

Descui zăvorul şi întredeschid uşa. Este poliţistul blond. Are cascheta sub braţ şi zâmbeşte.

— Bună din nou, spune el.

De data asta, neliniştea mea nu are legătură cu ochii lui albaştri şi cu gropiţa.

— Pot să intru?

Strâng clanţa mai tare.

— Nu cred că ar fi o idee bună.

— Fireşte că nu. De aceea am adus un prieten.

Alt poliţist, de asemenea polonez, tot numai zâmbete, intră în cadru. Simt că mă ia cu leşin.

— Se poate?

Poliţistul blond face un pas în faţă, cu palma pe uşă, şi nu îmi lasă altă opţiune decât să îi permit să intre sau să îi strivesc braţul. Îl las înăuntru, iar prietenul lui îl urmează, şi stăm cu toţii pe holul pustiu, stânjeniţi. Niciunul dintre ei nu are vânătăi pe obraz sau un ochi umflat, deci sper că n-a fost vreunul atacat de Max. Domnul Poliţist Blond se îndreaptă spre uşa deschisă a camerei mele.

— Aici locuieşti? întreabă. Apoi: Şi ea cine este?

Helena ne priveşte prin uşa întredeschisă, cu ochii mari. Nu are încredere în poliţişti. Nu-i plac. El intră în cameră, iar ea se dă înapoi, se bosumflă şi se trânteşte pe pat. Sfidătoare. Gata să apere patul acela până la moarte.

— Ea este sora mea, Helena, spun eu repede. Hela, el este... un bărbat pe care l-am întâlnit ieri.

— Ce vrei de la sora mea? spune Helena. Celălalt bărbat chicoteşte, urmându-mă dincolo de uşă, în timp ce domnul Poliţist Blond se îndreaptă spre ea şi se aşază pe vine. Cred că picioarele lui sunt la câţiva centimetri de faţa lui Max.

— Vreau doar să vorbesc cu ea, spune el. Să-i spun nişte lucruri. Nu vrem să aibă probleme...

Din păcate, cuvintele doamnei Wojcik îmi vin acum în minte.

— Nu te superi dacă încerc s-o ajut, nu?

Helena îşi muşcă buza, se strâmbă, şi nu am idee ce îi va ieşi pe gură.

„Fă ceva, Fusia. Fă ceva acum.”

— De ce nu staţi jos? spun, zâmbind şi trăgând un scaun. Domnul Poliţist Blond se aşază şi pare încântat. Eu

sunt încântată că nu mai este suficient de aproape încât să-l audă pe Max respirând. Pot să vă pregătesc un ceai sau vreţi nişte pâine?

— Nu, mersi. E numai dinţi şi gropiţă omul ăsta. Face semn spre pat. Unde sunt părinţii voştri?

— Tata a murit. Mama este într-un lagăr din Salzburg. Mă uit la scrisoarea ei, încă pe masă, printre firimiturile de pâine, iar el o ridică. Aştept cu răbdare, urmărindu-i ochii care trec peste conţinut. Dar fierb pe dinăuntru. Cine se crede, să vină aşa în casa mea, să îmi spună ce să fac şi ce să nu fac? Văd că nici Helena nu e mult mai în largul ei. Şi sper că a măturat sub pat, aşa cum trebuie, şi că Max nu va strănuta. Domnul Poliţist Blond aruncă scrisoarea.

— Domnişoară Podgórska... pot să-ţi spun Stefania?

„Dacă îmi spui aşa, vei fi singurul”, mă gândesc.

Îi zâmbesc.

— Nu credeţi c-ar fi nedrept?

— Nedrept?

— Îmi ştiţi două dintre nume, iar eu nu ştiu nici măcar unul.

Asta îi place şi mai mult. Cred că ştie că gropiţa îl avantajează.

— Scuzele mele. Sunt ofiţerul Berdecki. Dar poţi să-mi spui Markus. Bate darabana cu degetele pe masă, în timp ce prietenul lui examinează tăieturile din revistele Helenei, pe peretele de lângă pat. Apoi spune: Ai fugit ieri de mine, Stefania.

— Am crezut c-a fost invers.

— Să spunem c-am fost separaţi, atunci. Priveşte în jur. Trebuie să fie dificil să faci bani, în condiţiile date. Te înţeleg că eşti... creativă şi câştigi cum poţi. De aceea rişti, poate, să faci lucruri care nu sunt în regulă.

Dintr-odată, mă întreb dacă omul crede că sunt prostituată.

— Dar am venit să-ţi spun foarte serios să nu te întorci în ghetou. Şi fiindcă părinţii tăi nu sunt aici, simt că este de datoria mea să te avertizez că acolo ţi se poate întâmpla orice. Nu este un loc potrivit pentru tinerele fete.

— Ghetoul nu este un loc potrivit pentru nimeni, spun eu, dulce. Nici măcar pentru dumneata.

Markus schimbă o privire amuzată cu celălalt poliţist.

— Ai nevoie de ajutor? Cu banii? Cauţi de lucru? Aş putea să te ajut să îţi găseşti ceva, pe un salariu bun, ca să nu mai fi nevoită să intri în ghetou.

— Am de lucru.

Sprâncenele lui se ridică deasupra ochilor albaştri.

— În clădirea Minerwa. Încep de mâine.

— Sunt uşurat.

Deşi nu sunt sigură cât de uşurat este, cu adevărat.

— Poate nu vei avea nimic împotrivă dacă mă întorc într-o zi, să văd cum îţi merge la muncă.

— Nu cred că ar fi o idee bună, spun eu, întorcându-i zâmbetul. Vecinii mei sunt numai ochi, şi să am bărbaţi care intră şi ies de la mine... Vă daţi seama cum ar arăta.

— Atunci poate că ai fi dispusă să ne vedem după muncă, într-o cafenea.

— Poate că v-ar plăcea să-mi aduc şi surioara. Adoră cafenelele.

Mă ridic şi aştept să facă la fel. Îi ia câteva secunde să priceapă. Celălalt este roşu la faţă, şi nu îmi dau seama dacă îi este ruşine pentru prietenul său sau dacă se străduieşte să nu râdă.

— Ne revedem curând, atunci. Mult succes la muncă, Stefania.

— La revedere, ofiţer Berdecki.

Îi conduc la uşă, şi când intru din nou în dormitor, Helena stă ghemuită pe pat, cu genunchii la piept. Tremură.

— Acum e totul bine, îi spun. Mă aşez lângă ea şi o trag la piept. Serios, e totul bine. Max scoate capul de sub pat. Are o pânză de păianjen în părul negru.

— Mereu vin poliţişti să flirteze cu tine în zori?

— Ce-ai zice să te bagi înapoi sub pat? îi propun.

Uşurarea mă face ţâfnoasă.

Max rămâne mai mult decât intenţionase, în caz că ofiţerul Berdecki sau prietenul lui supraveghează clădirea. O trimit pe Helena în curte, la joacă, sperând că prietenii ei o vor ajuta să uite de spaimă, şi fac o plimbare în zonă. Nu văd nimic. Nici urmă de poliţie, şi nimeni nu mă abordează, aşa că îi spun lui Max c-a venit timpul. Dar el rămâne pe loc, pe marginea patului, cu coatele sprijinite pe genunchi.

Spune:

— Nu mi-ai zis despre slujba ta, Fusia.

Nu apucasem.

— Mă gândeam, cât eram sub pat. Mă tot gândesc. Acum vei avea un venit. Ai putea cere mai multe camere.

— Adică restul apartamentului? Locul ăsta îi va aparţine mereu lui Max, în mintea mea.

— Nu. N-ai înţeles.

Îl privesc chinuindu-se. Se luptă cu amintirile, cu nehotărârea, sau cu un lucru dinăuntrul lui – nu ştiu. Dar nu-mi place când îl văd aşa. Mă aşez lângă el. Îşi trece o mână prin păr.

— Nu ştiu cum va veni moartea. Dacă va fi Gestapo. Tifosul. Câinii sau înfometarea, sau trenurile. Nu ştiu. Dar nu se vor opri până când nu vor curăţa lumea de evrei. Henek nu mă crede. Dar eu i-am auzit. Văd ce fac. Ne vor folosi pentru gulaş. Pentru săpun. Pentru cremă de ghete…

Nu vreau să ascult.

— Iar noi nu facem decât să stăm în cuşti şi să aşteptăm. Eu nu mai pot să aştept. Aşa că multă vreme m-

am gândit pe cine să întreb. Cine să mă ajute, acum că nu valorez nimic...

— Nu este adevărat!

Max clatină din cap.

— Când priveşti copii mici ucişi, în timp ce tu te ascunzi într-o gaură din pământ şi îţi este prea teamă să ieşi afară, ştii că nu valorezi nimic. Când ţări întregi îţi doresc moartea, când mii de oameni ovaţionează la discursurile despre distrugerea ta, când câinii paznicilor sunt trataţi mai bine decât tine, nu se mai pune problema, Stefania. Ştii că nu valorezi nimic.

Ochii mei se îndreaptă spre uşă, pentru că vorbeşte prea tare. El se strâmbă.

— Scuză-mă, Fusia. Dar eu privesc moartea în faţă şi nu-mi place deloc ce văd.

Vreau să-i spun să se oprească, fiindcă nu este adevărat. Să nu vorbească aşa. Că războiul se va termina. Că se va schimba ceva. Apoi, îmi amintesc că, după primul bombardament, nu crezusem poveştile despre evreii împuşcaţi în cimitir. Nu crezusem pentru că nu dorisem să cred. Poate că nu sunt chiar atât de diferită de Henek, în fond.

Max spune:

— Aşa că m-am gândit, la cine să mă duc? La fostul meu şef, poate. La un băiat pe care îl ştiu de la şcoală, dar el are acum nevastă şi copil. M-am gândit la Elżbieta, sau la mama ei...

— Cine este Elżbieta?

Ridică privirea.

— Elżbieta este iubita mea din Niżankowice.

— Iubită? N-ai spus nimic.

Ridică din umeri.

— Este evreică?

— Nu.

Mă întreb ce ar fi avut de zis *babcia* mea despre asta. Şi Max, şi Izio, în relaţii cu fete care nu erau evreice. Mă întreb ce cred eu despre asta. Apoi îl privesc cu atenţie pe Max. Trebuie să aibă douăzeci şi trei, douăzeci şi patru de ani. Are cam aceeaşi vârstă cu ofiţerul Berdecki. Ce ciudat că nu ştiu asta! E uşor să uit că a crescut, chiar înainte de război, şi că a avut o altă viaţă, în afara Przemyślului. Dar eu am împlinit şaptesprezece ani şi nici nu mi-am dat seama.

— M-am gândit la ea, continuă Max, dar n-am primit niciun semn, de când s-a făcut ghetoul. Nu cred că voi primi vreun semn. N-ar risca atât de mult, nu aşa ca... Îşi trece iar mâna prin păr. N-am dreptul să întreb. Dar întreb. Nu pentru o noapte. Îţi cer să ne ascunzi pe mine, pe fratele meu, pe Danuta, şi familiile Hirsch şi Schillinger. Suntem şapte. Până când murim, sau până când se încheie războiul.

Mă ia de mână.

— Ştiu ce îţi cer. Nu e deloc corect, şi trebuie să te gândeşti la Hela. Înţeleg dacă spui nu.

Nu ştiu cum să-i răspund. Mi se pare o întrebare prea mare.

— Ar însemna să cauţi un apartament din care să facem o ascunzătoare. Bătrânul Hirsch mai are nişte bani. Vrea să contribuie. De aceea este şi el parte din plan, dar chiar şi aşa va fi dificil să hrănim nouă persoane din ce are el şi din salariul tău. Ar fi mai uşor pentru două persoane. Dacă ar fi două persoane care muncesc. Ar putea cumpăra mâncare.

Ridic privirea.

— Mă gândeam la prietena ta, la Emilika.

— Emilika? Nu ştiu...

— Crezi că ştia că Danuta este evreică? Eu cred că da. Cred c-a răspândit zvonurile acelea ca s-o protejeze. În plus, are o slujbă bine plătită.

Nu sunt atât de sigură în privinţa asta.

— Crezi c-ar fi în regulă s-o întrebi şi să vezi ce spune?

Nu ştiu. Nu ştiu nimic. Mă strânge de mână.

— Vrei să mă bag înapoi sub pat?

Clatin din cap.

— Aş putea să petrec acolo tot războiul.

Îmi muşc buza.

— Poate ai nevoie de şapte paturi.

Remarca asta îmi pune capac. Zâmbesc. Max a ridicat o sprânceană niţel mai sus decât cealaltă. E un mic semnal că glumeşte. Glumeşte acum – dar numai în parte.

— Am nevoie de timp să mă gândesc, spun.

— Ştiu.

Mergem spre ghetou braţ la braţ, vorbind de parcă n-am avea nicio grijă pe lumea asta atât de întunecată. Max se uită atent după poliţişti, pentru că există unul care nu i-a uitat chipul. Eu mă uit atentă după poliţişti, din pricina ofiţerului Berdecki. Ocolim gardul ghetoului spre un loc nou, aproape de o ferestruică de la subsol. Ne uităm să nu fie nimeni în zonă, iar Max mă sărută pe obraz şi se bagă pe sub sârma ghimpată, intrând direct prin ferestruică.

Trebuie să mă gândesc.

O privesc pe Helena dormind, în noaptea aceea, dar ce văd este pistolul bărbatului din SS dement, îndreptat spre domnul Schwarzer. Îndreptat spre fetiţa cu ochi albaştri, nu foarte diferită de mine. Îndreptat spre copii. Văd pocnetul flamei la capătul ţevii.

Şi nu ştiu ce să fac. Nu ştiu cum să pun în balanţă viaţa lui Max – şi alte şase vieţi – şi viaţa surorii mele.

Îl întreb pe Dumnezeu.

Dar cerul tace deasupra mea.

14. MARTIE 1943

La 5:30, în dimineaţa următoare, mă îndrept spre noul meu serviciu, în albastrul lucios al întunericului de iarnă târzie. Lumea a uitat de primăvară. Dar eu abia remarc zăpada, sau străzile, sau ferestrele goale ale fostelor prăvălii evreieşti. Îmi fac griji pentru Helena şi pentru cum se va descurca singură toată ziua. Îmi fac griji pentru o slujbă în fabrică, despre care nu ştiu nimic. Îmi fac griji pentru Max.

Nu ştiu cum să fac ce mi-a cerut.

Nu ştiu nici cum să nu fac asta.

Văd ceaţa înainte să văd clădirea. Furnale râgâind smog, al cărui gust îl simt pe limbă. Trec un pod de fier de peste o ravenă cu şine de cale ferată, găsesc ziduri de cărămidă care se ridică la multe etaje deasupra mea, trec dincolo de nişte uşi duble, şi iată-mă în fabrică.

Când am ajuns prima dată în Przemyśl, aici se făceau jucării mecanice. Maşini acţionate de mecanisme, clovni şi căţeluşi. Mă gândisem mereu la fabrica asta ca la un loc fericit. Acum, biroul micuţ în care mă aflu este dubios şi miroase a metal încins. Sunt cincisprezece, şaisprezece alte persoane acolo, bărbaţi şi femei care arată la fel de pierduţi ca mine, adunaţi în jurul unui funcţionar german inevitabil, cu inevitabilul teanc de dosare şi de formulare. Îmi desfac eşarfa de lână din jurul capului, o împăturesc, să îi ascund capetele roase, şi îi întind documentele mele. El mă bifează pe listă.

Aşa îmi încep viaţa de muncitoare în fabrică.

Fabrica Minerwa, spune Herr Braun, directorul, transpirând în costumul lui, în timp ce stă pe o ladă întoarsă, este un sistem de reguli şi reglementări în care noi, muncitorii, suntem preţuiţi – câtă vreme nu intervenim în sistem, nu încălcăm regulile şi respectăm reglementările. Avem noroc că am primit slujba. Avem noroc pentru că slujba asta ne va împiedica să murim de foame. Suntem uşor de înlocuit, iar cei care întârzie, nu sunt eficienţi, obosesc repede sau se poartă nechibzuit vor fi înlocuiţi imediat.

Scurt şi la obiect.

Slujba mea este să acţionez şase maşinării care fac şuruburi. Mecanicul îmi arată cum, pentru că, dacă treaba e uşoară, în schimb, maşinăriile sunt delicate şi tind să se strice, iar el nu poate străbate tot coridorul de fiecare dată, să mă ajute. Aşa pretinde el. Cota mea este de 30 000 de şuruburi pe tură, iar diferenţa îmi va fi scăzută din salariu.

În hală este gălăgie – o gălăgie incredibilă, cu motoare şi troliuri care traversează permanent tavanul. Maşinăriile mele sunt fierbinţi, rapide şi periculoase, dacă nu îmi îndepărtez degetele la timp. Le hrănesc cu drugi metalici, unul după altul, şi, la mijlocul zilei, ştiu deja cum se repară o pompă de apă. În pauză, un tânăr îmi zâmbeşte la adăpostul ţigării. Are părul blond şi ochi albaştri, deşi nu seamănă cu Berdecki, poliţistul. Este încă un băiat. Îl ignor. Mi-au ajuns zâmbetele. O fată pe nume Januka îmi dă o muşcătură din sendvişul ei.

Pe drum spre casă, cu umerii şi picioarele numai durere, cu urechile zăngănind din cauza zgomotului, soarele a ieşit şi s-a dus deja. Acum, frigul de un albastru întunecat se simte proaspăt şi curat. Are un efect calmant, după atâta fum. Când intru în clădire, Emilika scoate capul pe uşa ei.

— Iată-te! Abia ce-a plecat Hela. I-am dat nişte ceai. Arăţi de parcă ţi-ar prinde bine şi ţie.

Deschid gura să refuz, să îi spun că sunt prea obosită, dar Emilika ridică zaharniţa.

— Ai zahăr?

Clatin din cap.

— Atunci, ar fi bine să intri.

Emilika toarnă apă deja fierbinte într-un ceainic şi mă invită la masa ei din bucătărie. Vorbeşte non-stop despre iubitul ei – nu despre fostul, ci despre actualul, care este mult mai chipeş! Şi despre ofiţerii SS care vin la atelierul foto să li se facă poze. Câtă vanitate!

Privesc în jur. Locuieşte singură, dar are la dispoziţie un apartament întreg, cu o canapea şi o lampă, dormitor separat şi veselă asortată. La ferestre are draperii grele, în loc de rogojini, draperii care blochează lumina periculoasă.

— Unul vine după fotografii, spune Emilika, şi portretele îi ies bine, însă nu vrea să plătească. Spune că are nasul prea mare. Nu toată faţa, doar nasul. Spune-mi, Fusia, cum ar putea aparatul să schimbe forma nasului cuiva? Domnul Markowski dă acum vina pe mine pentru că am dăruit portrete, însă nici el n-ar spune „nu” unui ofiţer SS, aşa-i? Dacă vrea să iau cu asalt Gestapo-ul, ar trebui să-mi dea muniţie. Îşi pune jos cana şi oftează. Ştii ce-mi lipseşte? Muzica. Îţi aminteşti de orchestra aceea mică din restaurantul de peste drum, ce cânta afară, vara? Şi când erau nunţi la club? Dansam toată noaptea...

Pentru o clipă, sunt la etaj, dansând cu Izio în faţa geamului deschis dintr-un apartament întunecos, pe acordurile orchestrei. Apoi o privesc, curioasă.

— Ai locuit aici înainte? Nu-mi amintesc să te fi văzut.

— Nu. Am locuit în Cracovia. Dar veneam aici pe timp de vară, la sora bunicii. Locuia în apartamentul ăsta. Dar

acum s-a dus. E într-un lagăr, undeva. S-a căsătorit cu un evreu.

De câte ori am vorbit cu ea, Emilika n-a pomenit niciodată despre asta. Mă întreb dacă ştie că „într-un lagăr” înseamnă că sora bunicii ei este moartă.

— E cumplit ce fac naziştii, spun eu, atentă.

— Da, ştiu. Nu cred că Przemyśl va mai fi vreodată la fel. Naziştii mă dezgustă.

Mă aplec spre ea.

— Te-ai gândit vreodată să-ţi iei un apartament nou, Emilika?

— Un apartament nou? De ce?

— Să fie mai mare. Poate să-l împarţi cu... alţii.

Emilika se apleacă şi ea spre mine.

— Ce-ai în minte, Fusia?

Îmi muşc buza. Încerc să mă hotărăsc cum să-i spun. Cum s-o conving.

— Îţi aminteşti de băiatul pe care am vrut să-l văd? Când mi-ai făcut fotografia?

Ea dă din cap că da.

— M-a cerut de nevastă. L-au ucis. În lagărul de muncă silnică din Liov. Era evreu.

Sprâncenele Emilikăi se ridică şi coboară. Apoi, se întinde peste masă şi mă ia de mână.

— Mă gândeam eu că despre asta a fost vorba. Îmi pare rău. Sincer.

— Acum, fraţii lui... Cuvintele abia dacă îmi vin, de parcă secretul ar vrea să rămână ferecat. Fraţii lui sunt în primejdie şi ei. În ghetou. Şi mă gândesc... să fac ceva.

— Ce să faci?

— Vreau să iau un apartament mai mare, cu cineva... poate cineva ca tine... ca să-i ascund.

Inspir adânc. Gata. Am zis-o.

Emilika se lasă pe spate, cu gura căscată. Se uită la mine preţ de un minut foarte lung.

— Ce tot spui acolo, fetiţă proastă? zice ea, încet. Vrei să mori? Crezi c-ai trăit suficient? Eu nu. Plănuiesc să mai trăiesc ani de zile de-acum înainte şi nu îmi voi risca viaţa pentru un evreu de care n-am auzit în viaţa mea! E ca şi cum mi-ai cere să sar pe fereastră. Şi n-ai decât să sari tu. Va fi o moarte mai rapidă decât prin împuşcare.

Undeva, în bucătăria plăcută a Emilikăi, este un ceas. Tic, tac! Tic, tac! Îmi tremură mâinile. Am avut încredere în ea. Tocmai mi-am pus viaţa în mâinile ei.

Poate că tocmai ne-am semnat sentinţa.

Îmi împing scaunul la o parte, iar Emilika spune:

— Stai, Fusia. Expiră şi îşi coboară vocea. Poliţia secretă e peste tot. Ştii asta, nu? Pozează în cerşetori, în proprietari de magazin, în muncitori. Oferă ajutor evreilor, sau ajută pe altcineva să le ofere ajutor, şi când persoana aceea spune „da”, o arestează şi pe ea, şi pe evreii pe care încerca să-i ajute. Nu poţi avea încredere în nimeni...

— Doar nu crezi că spionez pentru nemţi?

Emilika zâmbeşte. Aproape pufneşte în râs.

— Nu, Stefania Podgórska, nu cred că eşti spioană. Dar de unde ştii că nu sunt eu?

— Eşti?

— Nu. Ceea ce înseamnă că ai mare noroc. Se apleacă în faţă. Ce sugerezi tu este o şansă la un milion, iar asta înseamnă că sunt alte nouă sute nouăzeci şi nouă de mii de şanse să mori.

— Dar nu este zero.

— Ce?

— Nu sunt zero şanse la un milion. Ar putea funcţiona.

— E sinucidere curată. Cu Hela cum rămâne?

La asta n-am răspuns.

— Oamenii ăştia, Fusia. E groaznic ce li se întâmplă. E trist. Dar nu-i din vina ta, şi nici ceva ce poţi tu repara. Ei nu sunt răspunderea ta. Hela este. Dacă nu vrei să te gândeşti la tine, gândeşte-te la ea.

De data asta, îmi dă voie să mă ridic. Las cana pe jumătate plină pe masă.

— Îmi pare rău. A fost o idee proastă.

Flutură din mână şi zâmbeşte.

— Eşti tristă pentru iubitul tău, atâta doar.

— Sper că nu vei pomeni... discuţia asta nimănui.

— Ce discuţie? Nici măcar nu ştiu despre ce vorbeşti. Cred că sufăr de amnezie.

Mă îndrept încet spre scări, iar uşa Emilikăi se închide în urma mea. Mă doare înăuntru. Durerea, îmi dau seama, este dezamăgire.

Nu este răspunderea ei şi nici a mea. Atunci a cui este, Emilika?

Helena mă îmbrăţişează lung şi îmi aduce pâine prăjită cu unt. Cad pe pat cât încă mestec ultima bucată, iar ea îmi scoate pantofii şi se cuibăreşte lângă mine. Înainte să-mi dau seama că adorm, visez deja.

Visez o pădure întunecată, cu pomi înalţi cât clădirile. Muşchiul şi frunzele sunt dure precum cimentul sub tălpile mele, luna atârnă jos pe cer, foarte mare, iar razele se îndreaptă către pământ ca nişte lanterne de căutare. Îmi croiesc drum printre crengi care îmi zgârie faţa ca sticla pisată, tot mai repede, fiindcă aud ţipete. Un bărbat, o bunică, un bebeluş, atât de mulţi oameni, cu sutele, o amestecătură de cuvinte diferite care sunt unul şi acelaşi, fiindcă înseamnă un singur lucru. Milă. Îndurare.

Apoi, încep împuşcăturile. Alerg şi alerg, las crengile să îmi taie faţa, fiindcă vreau să opresc împuşcăturile. Dar, cu cât alerg mai repede, cu atât mai slab se aud zgomotele, cu atât mai lente sunt focurile de armă, până când nu se

mai aude nimic şi nu mai văd nici oameni, nici copaci, iar eu alerg în beznă, într-un vid care se simte precum moartea...

Deschid ochii, gâfâind, inspirând cu lăcomie, de parcă aş fi fugit într-adevăr. Dar sunt în pat cu Helena, încă îmbrăcată în rochie. Soba scoate icnete slabe, răcindu-se. Sună precum ceasul Emilikăi. Helena îmi atinge mâna.

— S-au auzit împuşcături în stradă, şopteşte ea, adormită. Dar au terminat acum...

Închid ochii, şi Max e în pădure, cu mine.

— Fuga! spune el. Dar nu vorbeşte cu mine, ci cu Henek şi cu Danuta. Îi ia pe fiecare de mână şi îi obligă să fugă, în timp ce ei se opun, îi târăşte în zigzag printre copacii făcuţi acum din cărămidă şi din piatră. Avioanele se tânguie ca nişte păsări deasupra capetelor noastre. Alerg după ele şi mă săgeată într-o parte, şi mai sunt alţi oameni cu noi, umbre mărunte care ţâşnesc în dreapta şi în stânga mea. Se rostogolesc, şi cad, şi nu se mai ridică, şi când privesc în jos, durerea dintr-o parte nu este de la fugă. Îmi curge sânge printre degete.

— M-au împuşcat, spun. Max încetineşte şi se întoarce. Ochii Danutei se măresc. Umbrele trec pe lângă mine, lăsându-ne în urmă. Salvaţi-vă! le strig eu.

Doar că din gura mea iese vocea lui Izio. Nu a mea. Max începe să meargă, dar nu în direcţia bună. I-a lăsat pe Henek şi pe Danuta şi se îndreaptă spre mine.

Helena mă scutură, spunându-mi că au sunat clopotele catedralei. E trecut de ora cinci.

Pe drum spre fabrică, văd două leşuri ţepene, îngheţate, atârnate de gardul ghetoului. Au fost ucişi, spune un semn, pentru că au făcut negoţ cu evreii. Merg la muncă şi fac 28 208 şuruburi. Inspectorul, care este polonez, notează 30 208. Merg la piaţă, în drum spre casă, cumpăr

ce mai găsesc, şi dorm. Am coşmaruri. Am coşmaruri în fiecare noapte, săptămâna asta.

— Azi a venit Max, spune Helena, vineri seara. A bătut aparte, aşa că l-am lăsat să intre. A vrut să ştie dacă ai veşti pentru el, dar eu nu ştiam. I-am dat restul de pâine. Apoi a venit poliţistul acela, dar nu l-am lăsat înăuntru. I-am spus să plece.

— Cel care a mai venit şi înainte?

Helena încuviinţează.

— A venit cât era Max aici?

Clatină din cap.

Dar dacă venea atunci? Mi-i imaginez pe Max şi pe ofiţerul Berdecki, amândoi la uşa mea, şi mi se face rău. Max n-ar trebui să iasă din ghetou. Nu e bine să-şi mai asume riscuri. Celălalt poliţist, cel pe care l-a sufocat, ar putea să-l găsească. Sau unul dintre vecini. Sau Emilika.

Poate că Max n-a mai ajuns înapoi în ghetou. Poate c-a murit deja.

Poate că n-am nicio decizie de luat.

— Fusia, ce este? întreabă Helena şi mă trage de fustă.

Încerc să-i zâmbesc, să îmi ascund teama, dar transpir. Apoi spun:

— Mi-ai zis „Fusia”.

— Da, spune Helena. Am cedat.

Sâmbătă dimineaţa, am ochii lipiţi şi sunt atât de amorţită din cauza lipsei de somn, că uit să-l ignor pe băiatul de la muncă. Îi zâmbesc absentă când mă salută şi mă împleticesc prin tura mea, vag atentă – o cale sigură de a-mi pierde o mână.

— Stefania! Stefi!

Ridic privirea, uluită că-mi aud numele. Este mecanicul. Dintre lamele maşinăriei mele iese fum. Pompa de apă nu mai funcţionează.

— Ce se întâmplă cu tine? strigă mecanicul. Închide maşinăria. Ai capul în nori astăzi! Eşti bolnavă sau îndrăgostită?

Dacă bărbatul ăsta ar şti pe cine iubeam, ar fugi la sute de kilometri distanţă.

— Nu ştiu ce să fac, spun, şi apoi îmi amintesc cu cine vorbesc. Adică... nu mă simt bine. Sunt ameţită.

— De ce nu zici aşa? întreabă bărbatul. Hai cu mine!

Mă conduce în zona de reparaţii, unde se află o masă mare, de lemn, plină cu unelte şi piese metalice, pătată cu ulei. Arată sub ea, şi, când mă aplec, văd că masa are un raft de mărimea unei persoane, la doar câţiva centimetri de podea. Cineva a lăsat o pernă pe ea.

— Treci acolo şi trage un pui de somn, spune el. Îţi repar eu maşinăriile şi te trezesc în jumătate de oră.

Cred că îi mulţumesc, dar sunt atât de obosită, că nu ştiu sigur dacă rostesc cuvintele. Mă târăsc pe raft şi pun capul pe pernă.

În plină gălăgie, visez.

Suntem iar în pădure, doar că acum copacii sunt pătraţi, iar crengile cresc între ferestrele din trunchiuri. Max aleargă mână în mână cu Henek şi cu Danuta, iar eu o am pe Helena într-o parte şi pe Dziusia Schillinger în cealaltă. Frunzele pe care le dăm la o parte zăngănesc ca nişte conserve.

Ştiu că este ceva în spatele nostru. Că se apropie tot mai mult. Simt cum se strecoară, ca tigrul pe care l-am văzut într-una dintre cărţile taicii, când eram mică.

— Aproape am ajuns, spune Max. Apoi văd înspre ce fugim. Înspre o gaură în pământ. Un buncăr subteran. Un adăpost în faţa naziştilor.

Nu ne vor găsi acolo.

— Du-te, Dziusia, şoptesc şi îi dau drumul mâinii, împingând-o spre gaură. Se strecoară după Max, după

Henek şi după Danuta, apoi Helena mă trage de mână. Mă întorc. În spatele nostru sunt doi soldaţi cu cranii rânjind pe caschete. Craniile au mustăţi mititele, la fel ca bărbaţi.

— *Vu zenen zei gegangen*? spune unul dintre cranii, şi mă gândesc cât de ciudat este ca o caschetă SS să vorbească idiş. Apoi repetă: Unde s-au dus? în poloneză.

„Ah, aşa e mai bine”, mă gândesc.

— Unde s-au dus? întreabă craniul. Unde-s evreii?

Acum mi-e teamă. Helena ridică un braţ şi arată. În direcţia opusă.

— Acolo sunt, spune ea.

— Da, spun şi eu, doar că într-acolo. Arăt în cealaltă direcţie, niţeluş la stânga, departe de buncăr. Craniile sunt derutate. Dar bărbaţii de sub ele, nu. Văd una dintre mustăţi tresărind. Ştiu că mint.

„Ştiu că mint, ştiu că mint, ştiu că mint, ştiu că mint...”

Cel de lângă mine ridică braţul. Are în mână un pistol. Îl îndreaptă spre mine şi îl lasă în jos, tot mai jos. Va trage în gaură. Va trage în Max.

Strig.

Mă trezesc în fabrica de unelte, şi ştiu că tocmai am ţipat, dar nu m-a auzit nimeni în mijlocul vacarmului. Mă ghemuiesc sub masă, până când revine mecanicul şi îmi spune, amabil, că sunt inutilă, dar că nu mă va turna şi că ar trebui să plec acasă.

Nu merg direct acasă. Rătăcesc prin Przemyśl până când picioarele mele găsesc drumul spre catedrală. Deschid uşile grele, îmi fac cruce, aprind o lumânare şi mă aşez într-o stranã, cu Iisus muribund deasupra mea.

Moartea nu este atât de cumplită, mă gândesc. Mai trist e să-ţi pierzi şansa la viaţă. Aşa cum s-a întâmplat cu Izio. Izio a murit fiindcă eu n-am ajuns la timp să-l salvez. Dar dacă n-aş fi încercat să vin?

Dacă supravieţuiesc războiului, pot să trăiesc cu faptul că nu am făcut nimic, sau voi avea o viaţă otrăvită de regrete?

Cum să îi spun Helenei când voi afla că Max e mort?

Cum să îi spun mamei că alegerile mele au ucis-o pe Helena?

N-aş avea şansa. Aş fi şi eu moartă.

Dar cine să îi salveze, dacă nu eu?

Doamne, Dumnezeule. Fecioară. Daţi-mi un răspuns.

Aerul păstrează tăcerea.

Ies din catedrală şi picioarele mă duc spre ce a fost cândva o stradă evreiască, nu departe de noi. Clădirile sunt goale, rând după rând, cu ferestrele sparte, fără uşi – probabil arse pentru căldură –, şi, când îmi vâr capul înăuntru, văd că până şi podelele au fost smulse. Apartamentele acestea semănaseră cu al meu. Erau standard. Toată lumea le cunoştea configuraţia. Toată lumea ştia câte camere aveau, ce dimensiuni. N-ai fi putut încropi o ascunzătoare pentru evrei într-un apartament ca acestea. Ca al meu. S-ar fi văzut imediat diferenţa.

Ar trebui să vâr şapte persoane sub pat.

Soarele aproape a apus, iar cerul este portocaliu aprins, de o parte, şi albastru luminos, de cealaltă. Pantofii mei lovesc pietrele pavajului, iar vântul geme prin ferestrele lipsă. Pustietatea mă nelinişteşte. Ciudat. Îmi strâng haina pe lângă corp şi cred că aşa va fi cândva ghetoul. Numai ecouri şi vânt. Mă opresc. Închid ochii.

Urmează tăcerea. De parcă aş fi singura persoană din Przemyśl.

Doar că liniştea nu este goală.

Simt că mă împinge cineva.

Deschid ochii şi mă împleticesc, aproape îmi pierd echilibrul. Două femei au apărut de după colţ, cu mături în mâini. Să cureţe trotuarul abandonat.

Poate că ştiu un apartament gol. Să le întreb.

Cealaltă parte a minţii mele spune că e ridicol. De ce-ar şti aşa ceva?

Nu strică să le întreb.

Ar trebui să merg la oficiul pentru locuinţe.

„Întreabă-le!”

Picioarele mele se mişcă şi cele două femeie ridică privirile de la grămada de gunoi pe care o strâng. Se uită la mine cum mă apropii.

— Scuzaţi-mă, încep eu, ştiţi cumva apartamente goale?

— Ce? spune una dintre ele, mijind ochii la mine.

— Cunoaşteţi apartamente care ar putea fi descuiate? Îmi schimb greutatea pe celălalt picior şi mă simt prost.

— Eu cunosc unul, spune cealaltă, sprijinindu-se în mătură. Este sfrijită şi ridată, cu nasul roşu de la frig sau de la votcă, cu părul cenuşiu ieşindu-i în şuviţe de sub eşarfă. Există un spaţiu gol pe Tatarska 3. Nu este un apartament. Este o casă... cât de cât.

— O colibă, completează cealaltă.

Mă uit la feţele lor murdare şi ridate şi întreb:

— Unde este strada Tatarska?

15. MARTIE 1943

Înconjor apartamentul de pe Tatarska 3. Femeile aveau dreptate. Sunt mai degrabă colibe cu pereţi adiacenţi decât apartamente. Au două etaje şi acoperişuri abrupte, ascuţite, din tablă. Se află pe o porţiune scurtă de stradă, pe o colină cu foarte puţine case. Clădirea goală a unui liceu se află chiar vizavi, o mănăstire împrejmuită pe vârful colinei, şi văd vârfurile a două turnuri de catedrală şi alte lumini care coboară spre piaţă. Construcţia se întinde în formă de L, iar spaţiul liber ocupă partea întunecoasă din spate, pe un petic de noroi îngheţat. Într-o parte se află o fântână, iar în cealaltă, un hambar lunguieţ şi puturos, care nu poate fi decât latrina.

N-am văzut oameni, dar le simt mirosul.

Aproape că mă cuprinde dorul de fermă.

Merg într-o parte şi bat la uşa pe care a descris-o măturătoarea. Se deschide imediat. Cineva m-a urmărit din spatele perdelei.

— Da, spune o femeie.

— Sunteţi custodele de pe Tatarska 3? Spaţiul mai e liber?

Femeia încuviinţează.

— Pot să-l văd? Ar fi posibil acum?

Mormăie şi încuviinţează iar, dispare înăuntru pentru o clipă şi revine cu un set de chei şi o lanternă aprinsă.

— Nu e ceva pretenţios, spune ea. Este o femeie scundă, bondoacă. Are părul aranjat şi un şorţ care pare pătat de sfeclă roşie. Mă conduce spre o uşă de lemn, nu

departe de toalete, şi vâră cheia în broască. Durează ceva, dar reuşeşte să deschidă şi intră prima, cu lanterna.

Suntem într-o bucătărioară combinată cu o cameră de zi, adăugată mai târziu la construcţie, cu pereţi de lemn şi o podea cu scânduri nerindeluite, o sobă, o chiuvetă cu scurgere, dar fără robinete, şi o găleată pentru fântână, atârnată într-un cui. Nu are electricitate. Există două alte uşi. Prima dă într-un dormitor, urmat de un alt dormitor, chiar în spate. Cealaltă uşă, vizavi de chiuvetă şi de sobă, duce într-un holişor cu podea de pământ bătătorit şi o scară.

— Sus ce este? întreb.

— Podul, spune femeia.

Mă întorc şi mă opresc în bucătărie, dând roată încăperii, în timp ce femeia mă priveşte.

— Nu e ceva pretenţios, repetă ea. De parcă i-aş fi găsit vreo vină.

Dar eu zâmbesc, zâmbesc aşa cum n-am mai făcut-o de o săptămână.

— Nu-i pretenţioasă, spun. E perfectă.

Custodele se numeşte doamna Krajewska şi începe să-i placă de mine de îndată ce îşi dă seama că nu sunt demoralizată de găleţi pentru apă şi latrine exterioare. Îmi spune să mă duc la oficiul pentru locuinţe şi să completez un formular, şi că i-ar plăcea să aibă ca vecină o tânără drăguţă. Cât de bine le-ar prinde băieţilor ei să se joace cu surioara mea. Alerg înapoi la apartament, parcă patinând pe gheaţă, parcă având aripi de avion militar, şi intru pe uşă atât de repede, că Helena scoate un strigăt. A venit Max.

Se ridică.

— Ce este?

— Cred c-am găsit un apartament.

— Ai găsit un loc în care să-l ascunzi pe Max? întreabă Helena. Ştiam eu că vei căuta.

Ea ştia. Eu nu. Nu-i spusesem nimic despre intenţia de a-l ascunde.

— De unde ai ştiut?

— L-am întrebat pe Dumnezeu. Mama spunea mereu că aşa se face dacă vrei ceva. Şi aşa am făcut.

Da, erau vorbele mamei.

— Dar de unde ştiai că vreau să-l ascund?

— Pentru că-l ascunzi mereu!

Avea dreptate.

— Asta vrei? Asta L-ai rugat pe Dumnezeu?

Ea mă priveşte ciudat.

— Fireşte! Tu nu?

Max stă pe loc, ascultându-ne. Ridic privirea spre el. Ştiu deja că se uită la mine.

— Ba da, răspund.

El clipeşte.

— Da, Hela. Asta am vrut şi eu. Dar încă îl privesc pe Max.

El nu vorbeşte. Ne privim încă un minut foarte lung, apoi încuviinţează. Parcă am semna un contract.

— Cât este ceasul? şopteşte el.

— Nu ştiu... Privesc în cameră, ca şi când ar putea creşte un ceas în ea. Nu e încă şapte, spun.

— Atunci, să mergem să-l vedem.

— Acum?

— Da, acum, zâmbeşte el.

Străbatem strada la braţ, ca un cuplu ieşit la plimbare, Max cu vechea mea eşarfă înfăşurată peste jumătate de faţă, de parcă i-ar fi frig. Helena a fost dezamăgită că am lăsat-o acasă. Nu ştiam încă dacă puteam primi apartamentul, i-am spus. Mă gândeam că va bate din

picior. În plus, am mai spus, nu voiam să atragem atenţia asupra lui Max. A cedat.

Acum, nici măcar nu îmi este frică.

— Unde e Tatarska? şopteşte Max, prin eşarfă. Nu cunosc strada.

— Este vizavi de liceu, de cel pe care l-au închis. Altfel, n-ai de unde s-o ştii. Nu e mare lucru prin zonă.

— Ceea ce e foarte bine.

— Pe alee, spun eu, şi îl întorc brusc pe Max spre stânga. Un poliţist german a apărut pe stradă, în patrulă, şi vine direct spre noi. Ne înghesuim în pasajul îngust dintre clădiri, înainte să treacă, înconjurăm prin spate, aşteptăm şi ieşim chiar pe stradă, în urma lui, de parcă nici nu ne-am fi oprit din mers. Max râneşte şi mă cuprinde cu braţul.

Îi place să-i păcălească pe naziţti mai mult decât credeam.

Când ajungem pe Tatarska, Max priveşte cu atenţie în jur, ridicând capul spre acoperiş când intrăm în curte.

— Stai aici, spun şi îl las lângă apartamentul cu numărul 3. Bat iar la doamna Krajewska.

— Ah, spune ea, deschizând complet uşa. Te-ai întors?

— Doamnă Krajewska, îmi pare rău că vă deranjez din nou, însă aţi fost amabilă mai devreme, şi acum am venit cu fratele meu mai mare. Ar dori să vadă şi el casa, înainte să depun formularul. Vă deranjează să ne mai deschideţi o dată?

Oftează.

— Vin cu lanterna.

Când ne întoarcem la Max, care stă încă în frig lângă uşă, ridică lanterna şi îi aruncă o privire care ar putea părea înfricoşătoare, dacă nu ar fi procedat la fel şi în cazul meu, cu o oră în urmă.

— Bună seara, spune Max. Îşi ţine mâinile în buzunare, şi mă întreb brusc dacă are o armă.

Doamna Krajewska icneşte şi descuie uşa.

— Nu este ceva pretenţios, spune ea, când intrăm. Îl las pe Max să exploreze. El ia lanterna şi intră în dormitor, urcă pe scară în pod şi chiar iese să examineze latrinele.

— Ai pomenit de o soră, spune doamna Krajewska. Va sta şi fratele tău aici?

— Nu, el locuieşte în Cracovia, mint eu. Doar că îşi face griji pentru mine, poate prea mult. Dar este un frate bun.

Max intră iar şi îşi bagă capul în sobă, încercând să se uite pe horn în sus. Faţa doamnei Krajewska se înmoaie ca un baton de ciocolată care se topeşte.

— Cât de drăguţ, spune ea. Vă las lanterna, vă sfătuiţi, şi mi-o aduceţi când sunteţi gata, da?

— Mulţumesc, doamnă Krajewska.

După ce închide uşa, Max se apropie de mine. Şuşotim, în cazul în care femeia trage cu urechea.

— Sunt îngrijorat din cauza vecinilor, spune Max. Pereţii dormitorului nu sunt groşi, iar de partea cealaltă e altă căsuţă. Toţi vor trebui să treacă prin faţa ferestrei din spate şi pe uşa aceea ca să ajungă la toalete. Va fi dificil să păstrăm liniştea...

— Credeai cumva că voi găsi un apartament în deşert? Sau în Himalaya?

— Nu fă pe deşteapta, Fusia. Dar rânjeşte la mine. Locul ăsta e făcut pentru noi. Sub podea este pământ de cinci centimetri. Putem săpa un buncăr sub scânduri, pentru cazul în care ne trezim cu cineva la uşă.

Ne mai uităm o dată prin cameră şi dintr-odată îmi dau seama că are nevoie de curăţenie. De apa care va trebui cărată mereu. De mâncarea de cumpărat şi de cărat pe deal în sus. De distanţa dublă până la muncă. De cele nouă persoane în trei camere şi de lipsa intimităţii.

Max spune:

— Eşti sigură?

— Da. Sunt.

Ne întoarcem la Helena braţ la braţ, din nou, pozând în cuplu. A trecut multă vreme de când l-am văzut pe Max arătând atât de viu.

Max rămâne în apartament pentru că este prea aproape de ora de stingere ca să ajungă în siguranţă la gard. Nu că gardul ar fi sigur. Mai sunt doi oameni spânzuraţi de el, ucişi pentru că au părăsit ghetoul să cumpere de afară.

Mă supără că Max, deşi ştie asta, totuşi a venit.

Îşi pune pantofii, în dimineaţa următoare, când aud o bătaie în uşă. Dură. Oficială.

Încremenim, iar Max se strecoară sub pat, luându-şi încălţările. Helena vrea să îi mute cana, dar eu clatin din cap, cu un deget la buze. În vârful picioarelor, străbat holul şi aştept. Bătaia se repetă de trei ori, iar eu transpir înainte să aud scârţâitul care dă de gol că a pus cineva piciorul pe a doua treaptă. Coboară. Mă strecor înapoi în cameră, cu degetul la buze, şi mă uit pe după colţul rogojinii bătute în cuie peste fereastră, cu grijă să nu o mişc.

Iată-l pe ofiţerul Berdecki, care ridică privirea spre fereastra mea şi apoi se îndepărtează.

— Poţi ieşi, spun, dar Max e deja la jumătatea distanţei.

— E poliţistul ăla?

— Ce te face să crezi asta?

— Ce? Ai şi alţi iubiţi care-ţi bat la uşă la 6:30 dimineaţa?

— Nu, răspund eu, dulce. De obicei, îi las să stea peste noapte. Văd cum i se ridică arcul sprâncenei şi cum zâmbeşte larg. Nu se supără că îl tachinez, fiindcă e fericit. E fericit că am găsit strada Tatarska.

— Dar, Fusia, aici rămâne doar Max! spune Helena. N-ai întârziat la lucru?

— Trebuie să merg la oficiul pentru locuinţe, explic eu. L-am plătit pe băiatul Szymczak să ducă un bilet la Minerwa. Nu le va plăcea asta. Dar orele de lucru ale oficiului şi ale turei mele aproape coincid.

— Trebuie să plec, spune Max. Înainte să ajungă aici soldaţii din schimbul de zi. Cât sunt încă obosiţi cei din tura de noapte.

— Max, spun eu, serioasă. N-ar trebui să mai vii aici. Ar trebui să stai în ghetou până...

Până când vine vremea să rişte să îl părăsească pentru totdeauna.

— Trebuie să aflu dacă primeşti Tatarska, spune el. Nu vreau să spun nimănui până nu ştiu cum vor sta lucrurile. Avem nevoie de timp să ne pregătim.

— Încă se citeşte corespondenţa?

— Da, cel puţin ce ajunge din ea.

Ne gândim pentru un minut. Apoi Helena propune:

— Îţi pot aduce eu o scrisoare, Max.

Amândoi ne întoarcem spre masă, unde Helena pune vasele în chiuvetă. Este treaba ei acum, fiindcă eu muncesc.

— Pot duce o scrisoare la gard, insistă ea.

Îmi pun haina.

— Nu, Hela.

— Dar pot! M-am mai jucat acolo, şi paznicilor nu le pasă de copii. Chiar dacă ne apropiem de gard.

— Când ai fost tu la gard?

— Săptămâna trecută. L-am căutat pe Max.

— Are dreptate, spune Max. Nu se leagă de copii.

— Trebuie să ne gândim la altceva, spun. Hela, spală vasele, şi fii atentă. La fel şi în cazul tău, îi spun eu lui Max. Exceptând vasele.

— Haide, îl aud pe Max spunând, în timp ce mă grăbesc pe hol. Te ajut să le ştergi înainte să plec.

În oficiul pentru locuinţe nu sunt ochelari cu ramă de sârmă. În schimb, există o secretară poloneză amabilă, care îmi aduce documentele de completat pentru a solicita apartamentul de pe Tatarska 3. Sprâncenele ei se ridică când vede că nu plec, ci mă retrag într-un colţ să le completez, rozând capătul creionului. I le înapoiez.

— Cât va dura? întreb.

— Două zile.

— Şi sunteţi sigură că e încă gol? Că nu l-a mai cerut nimeni?

Femeia zâmbeşte.

— Nu prea cred, fluturaş. Vei primi o scrisoare.

Alerg pe uşă, străbat oraşul până la fabrică, iar când mă grăbesc să intru în hală mă aşteaptă Herr Braun. Opreşte motoarele şi zbiară la mine în germană şi în poloneză. Biletele nu sunt suficiente, şi nici scuzele. Sunt o fată proastă şi leneşă, care nu va mai avea niciodată tupeul să întârzie la muncă. Voi sosi cu cinci minute mai devreme. Îmi voi depăşi cota. Dacă nu îmi depăşesc cota, voi fi recunoscătoare şi bucuroasă să continui să lucrez până o depăşesc.

Uneori, cel mai bine este să dai din cap aprobator.

Muncesc şi în pauză, şi, când ridic privirea, băiatul blond se află de cealaltă parte a maşinăriilor mele. Se numeşte Lubek, mi-a spus Januka, fata care îşi împarte ocazional sendvişul cu mine.

— Să-mi spui dacă ai nevoie de ajutor, se oferă el, şi se îndepărtează.

A doua zi am nevoie de ajutor, iar Lubek îmi aduce mai mult metal cu care să hrănesc maşinăriile, ca să nu pierd timp făcând eu asta. Îmi depăşesc cota. De îndată ce o depăşesc, în ziua următoare, mă grăbesc să părăsesc hala,

strecurându-mi braţele în mânecile hainei în timp ce fug pe podul de fier, cu eşarfa în mână, şi nu pe cap, pentru că nu vreau să aştept scrisoarea. Am douăzeci şi trei de minute la dispoziţie până se închide oficiul pentru locuinţe.

Năvălesc pe uşă. Mica sală de aşteptare este plină de oameni şi miroase a transpiraţie, după fuga mea prin frigul proaspăt. Secretara ridică privirea. Ridică şi sprâncenele. Apoi, ia un teanc de documente şi le agită spre mine.

— L-am primit? strig, printre trupuri.

Ea încuviinţează.

Mă strecor prin mulţime, o apuc pe secretară de obraji şi o sărut zgomotos.

— Termină, spune ea, râzând, şi îmi dă hârtiile. Şi un set de chei.

— Dacă te sărut şi eu, primesc apartament? întreabă un bărbat.

— Sărută-mă pe mine! strigă un altul.

Toată sala râde.

Mă îndrept cu paşi mari spre apartamentul încă al meu, sub un cer plin de stele, şi îi dau Helenei vestea cea mare. Sare în sus de bucurie. În noaptea aceea mă culc gândindu-mă cum aş putea muta un pat.

Nu visez nimic.

A doua zi dimineaţă, plec devreme şi trec pe lângă gard, în caz că l-aş vedea pe Max. Nu vreau să am cum să-l văd, pentru că mă tem de ce se poate întâmpla dacă atrage atenţia nemţilor. Sau poliţiei poloneze. Dar vreau să-l văd pe Max, să-i spun despre Tatarska. Zona de dincolo de gard, de obicei plină de oameni disperaţi, este pustie. Nu se aude decât ţăcănitul cizmelor ofiţerului de gardă. Înconjor până în locul în care sârma ghimpată este slăbită, doar că nu mai este. Au fost bătute în cuie scânduri de lemn peste deschizătură şi, când mă apropii de ferestruica de la subsol în care s-a vârât Max ultima dată, nu văd nici

acolo pe nimeni. Acum trebuie să fug la muncă. Doar ca să descopăr că, mulţumită lui Herr Braun, sunt pe tura de noapte. Mai am douăsprezece ore până să încep.

Când intru iar pe uşă, o sperii pe Helena de îi dau lacrimile, pentru că îşi închipuie că mi-am pierdut slujba. Este la chiuveta din bucătărie, cu şorţul meu în jurul taliei, spălând vasele în apa pe care a încălzit-o pe sobă. O sărut pe creştet şi o ajut să termine.

— Uite ce-am găsit, spune ea. Scoate lada veche de lemn pe care mi-a dat-o cândva doamna Diamant din nişa din spatele patului. Acolo îşi ţine acum lucrurile, revistele pentru colaje, aţa, bilele, nasturii şi ce mai găseşte pe stradă. Acum, scoate o minge dezumflată. Domnul Szymczak mi-a spus ieri că are o pompă de umflat cauciucuri şi că o poate umfla, îmi spune ea.

— Nu crezi că are o gaură pe undeva şi de aceea nu poate reţine aerul?

— E-n regulă. Nu trebuie să stea umflată multă vreme. Doar cât s-o pot lovi de gardul ghetoului.

— Ce vrei să spui?

— O să merg la gard şi o să mă joc cu mingea, şi o să strig chestii gen „Maxi! Maxi! Scrisoare Fusia!”, iar paznicul nu va şti ce înseamnă, dar Max va şti, şi va ieşi, aşa că eu voi arunca mingea pe sub gard, când paznicul nu e atent, iar Max mi-o va da înapoi şi, când mi-o dă înapoi, eu îi dau scrisoarea. M-am jucat cu mingea de două ori cu paznicii, să văd dacă merge, şi merge – e atât de uşor.

Mă uit la surioara mea. Care se joacă în compania ofiţerilor SS.

— Pot s-o fac, confirmă ea.

Batem palma. Poate încerca, dar merg şi eu cu ea şi o urmăresc de după colţ. Dacă Max nu vine în cinci minute, se opreşte. Dacă ceva cât de neînsemnat pare nelalocul

lui, se opreşte. Mă postez în spatele unui mic stand de lângă şine, unde se vindea cândva îngheţată, iar Helena începe să arunce mingea pe care i-a umflat-o domnul Szymczak. Are o bucată de hârtie în buzunar, pe care scrie „L-am primit. Fereastră. În două zile”. Adică, am primit apartamentul de pe Tatarska, iar Max trebuie să se vadă cu mine la fereastra de la subsol – care pare cel mai sigur loc – în două zile.

Inima îmi bate atât de tare, încât cred că-mi vine rău.

Pentru că sunt cea mai nesăbuită soră din câte există.

Helena loveşte mingea de peretele unei clădiri, prinzând-o când ricoşează.

— Maxi! Scrisoare Fusia! strigă ea. O loveşte iar şi strigă, ca într-un joc. Văd omul din SS privind-o pentru o clipă, în timp ce parcurge distanţa de lângă gard. Apoi, ea se întoarce şi o aruncă spre el. El se apleacă şi o prinde, după care i-o aruncă. Helena râde şi o azvârle înapoi.

Se pricepe.

Omul din SS zâmbeşte şi îi aruncă mingea iar, arătând spre peretele de cărămidă. Helena strigă, loveşte mingea de perete şi o prinde. Strigă, loveşte, prinde.

Apare Max, ca o umbră, în uşa unei clădiri de dincolo de gard.

Nu cred că Helena îl vede. Loveşte mingea, în timp ce Max se apropie, iar când omul din SS i-o aruncă înapoi, la câţiva metri de unde trebuie să se întoarcă, Helena loveşte mingea de gard.

Se rostogoleşte dedesubt. Max aleargă după minge, iar Helena aşteaptă, cu nasul vârât prin gard şi, când el rostogoleşte mingea înapoi pe sub sârmă, văd hârtiuţa mototolită, strecurată din mâna ei într-a lui. În cealaltă mână, o altă bucată de hârtie trece de la el la ea.

La asta nu mă aşteptam.

Se termină în câteva secunde. Max dispare, iar Helena loveşte iar cu mingea în perete şi aleargă după ea. Paznicul se întoarce şi începe să măsoare gardul în pas cadenţat. Ea se mai joacă un minut, două, apoi aleargă după colţ, rânjind.

— Poftim, spune, dându-mi hârtia. O iau de mână şi mergem repede, până când ajungem la două străzi distanţă şi ne aşezăm la coada care se formează la brutărie. Cumpărăm bulci? întreabă Helena.

— Chiar şi o prăjiturică, îi spun. Pentru că eşti cea mai isteaţă fată pe care o cunosc.

Am impresia că zâmbetul îi va despica faţa în două. Despăturesc bileţelul.

Tifos. Mâncare şi medicamente.

Mă întreb cine e pe moarte.

Oricine ar fi, trebuie să aştepte până mâine, când iau primul salariu.

O duc pe Helena pe strada Tatarska, una ţinând în mână o mătură, alta, un mop şi un şervet de vase distrus. Helena aleargă dintr-o cameră în alta, trântind uşile, căţărându-se pe scară, rotindu-se cu braţele întinse prin bucătărie.

— E atât de mare! strigă ea.

Cred că i se pare că a trecut o veşnicie de când am plecat de la fermă.

Aprind focul în sobă cu nişte rămăşiţe de lemn pe care le găsim în spatele scării de pe micul hol. Ne apucăm de treabă: ştergem pereţii, frecăm podeaua, deranjăm mai mulţi şoareci decât mi-aş fi dorit să văd. Helena învaţă să folosească pompa şi să ia apă din fântână, umplând găleată după găleată şi, în acelaşi timp, ţinându-i la distanţă pe cei doi băieţi ai doamnei Krajewska. Într-un târziu, suntem mai murdare decât Tatarska 3.

Mă grăbesc spre casă pe înserat, mă spăl şi mă grăbesc iar la muncă, ajungând chiar înainte de ora începerii turei. Nu văd pe nimeni cunoscut şi nimeni nu mă poate ajuta să îmi fac norma. Nu reuşesc, dar inspectorul se uită la faţa mea obosită şi i se face milă. Când plec, neamţul de la birou îmi dă un plic cu numele meu pe el. Salariul. Mă întorc şi mi-l vâr în sutien.

Alerg la prăvălii în zori şi intru în drogherie în secunda în care deschide spiţerul uşa. Aspirina costă o jumătate din salariul meu, iar asta mă sperie. Mă liniştesc cu gândul că voi continua să primesc bani, şi merg la piaţă. Soţia fermierului cu care mă târguiesc de obicei tocmai îşi instalează taraba şi se plânge că m-am dus în altă parte. Îi explic că nu, doar că am acum o slujbă şi că am lucrat de noapte. Cumpăr ouă, brânză, unt şi o jumătate de pui. Bolnavii au nevoie de proteine. Sau cel puţin aşa spunea mama despre femeile care năşteau, şi cred că e cam acelaşi lucru.

Mă împleticesc pe uşa apartamentului, îi spun Helenei că poate mânca o felie de pâine şi un ou, dorm trei ore şi împachetez mâncarea pentru Max. Nu au trecut două zile, însă atunci nu ştiam despre tifos. Sper că îşi va da seama. Pregătesc un pachet învelit în hârtie maronie şi în şorţul meu, apoi ocolesc gardul ghetoului şi mă îndrept spre fereastra de la subsol, evitând poarta păzită.

Aleea îngustă este pustie, cu excepţia unor grămezi de resturi şi de petele îngheţate de apă murdară de la vasele cuiva. Ferestrele de deasupra mea îmi par nişte ochi. Mă sprijin de o clădire, cu pachetul în mâini. Este frig. Foarte frig. Dacă aş fi Gestapo, cred eu, aş posta câte un om în unele dintre apartamente, care să supravegheze gardul, fără să fie văzut de jos. Gândul mă face să mă cutremur. Nu se întâmplă nimic o vreme, aşa că arunc o pietricică în geamlâc.

Ratez. Mai arunc una şi provoc zgomot. După câteva secunde, fereastra se deschide şi capul lui Max iese afară. Aud paşi venind dinspre gard. Max dispare, geamul se închide pe neauzite, iar eu mă ascund sub porticul unei prăvălii abandonate. Privesc deschizătura din gard prin geam şi văd un poliţist polonez care trece, cu cascheta înfundată pe frunte.

Mi-aş dori să ştiu când trece patrula.

Mă strecor înapoi spre gard, şi Max scoate iar capul, chemându-mă. Mă grăbesc să înaintez, îngenunchez şi împing pachetul prin sârma ghimpată. El îl trage prin geam.

— Cine e bolnav? şoptesc.

— Henek şi doctorul Schillinger.

Numai să nu piardă Max încă un frate!

— Este şi aspirină, spun.

— Le-am spus despre casă, zice Max. Am un plan...

Paşii revin. Max dispare, fereastra se închide, iar eu mă ridic în picioare. Cizmele macină pietrişul dintre pietrele de pavaj. Tropăie. Ţâşnesc dincolo de alee, dar n-am timp să mă ascund. Mă sprijin de perete, parcă plictisită.

O fulgerare de albastru, şi iată un poliţist alergând pe lângă mine. Se opreşte, dă înapoi şi se uită pe alee.

Este ofiţerul Berdecki.

Ochii lui albaştri clipesc şi ne privim. Are obrajii roşii.

Chiar este foarte chipeş. Parcă-i din reviste.

Eu mă prefac că aştept pe cineva la poarta ghetoului.

Ar trebui să mă aresteze.

Dar pleacă. Pleacă, clătinând din cap.

Mă întreb ce-oi fi făcut ca să îl conving pe bărbatul ăsta să mă placă suficient cât să mă lase iar să plec.

Sau cum voi plăti pentru asta, mai târziu. Ştie unde locuiesc.

Alerg acasă, dau năvală în apartament şi spun:

— Hela, ne mutăm. Astăzi.

Ne ia trei ore să împachetăm tot ce avem, şi numai pentru că durează o oră să găsesc pe cineva care să-mi închirieze un cărucior. Două dintre cutii le cărăm chiar noi pe Tatarska, şi o las pe Helena cu ele cât mă întorc să încarc vasele, cadrul patului şi salteaua. Vreau să mă mişc repede, ca să dispar înainte ca ofiţerul Berdecki să îşi încheie tura şi Emilika să vină acasă. Mă tem că, dacă mă vede, îşi dă seama ce fac. Este mai bine să o las să se întrebe.

Trag salteaua pe scări în jos, o aşez deasupra căruciorului încărcat, îl plătesc pe băiatul Szymczak să îl supravegheze, apoi alerg înapoi sus, să mă asigur că nu am uitat nimic.

Mă uit prin camera goală, unde murdăria şi praful despre care aş fi putut jura că nu există acoperă podeaua, şi străbat fiecare centimetru din apartamentul plin de ecouri. Amintirea a ce a fost cândva şi vederea a ce este acum se ciocnesc în mintea mea, ca două tangouri în chei diferite. Ar fi trebuit să deretic. Doamna Diamant şi-ar fi dorit asta. Păstra mereu podelele curate, mai ales în prăvălie.

Dar apoi mă gândesc că *babcia* mea ar fi preferat să îi salvez fiii.

Las cheia pe comodă, închid uşa şi împing căruciorul amărât până pe Tatarska 3.

16. MARTIE 1943

Sunt atât de obosită la muncă, în noaptea aceea, că am noroc să ajung la miezul nopţii cu toate degetele la locul lor. Mecanicul de noapte vine şi mă bate pe umăr, făcând semn din cap spre masa de reparaţii. Dorm o oră şi mă întorc.

Când ajung pe strada Tatarska, Helena este pe podea, pe salteaua goală, tremurând în somn pentru că vremea este încă aprigă, iar ea ştie că nu are voie să aprindă focul. Dar a agăţat hainele noastre de cârlige în dormitor, a pus rogojinile urâte, cu care acopeream ferestrele, pe podea şi a aranjat vasele pe raftul de lângă chiuvetă. O acopăr cu haina mea, aprind focul şi asamblez patul. Au rămas două ouă şi o jumătate de cană cu lapte pentru micul dejun. Trebuie să merg la piaţă. Şi trebuie să îi trimit un mesaj lui Max. Dacă ne caută la apartament, nu va fi nimeni acolo care să îl ascundă.

Scriu trei cuvinte pe o bucată de hârtie maronie, de la măcelărie. „Mutat. Bolnavi? Când?” De îndată ce ochii Helenei se deschid, întreb:

— Ţi-ai luat şi mingea?

Peste o oră, Helena se află la poarta ghetoului, jucându-se cu mingea, cu bileţelul în buzunar, iar eu sunt la post, lângă vechea tarabă de îngheţată. Doar că, de data asta, va aştepta şi se va mai juca după ce îi va fi dat bileţelul lui Max, ca să vadă dacă primeşte răspuns. Sper că îmi va spune cine trăieşte, cine este încă bolnav şi când pot veni pe Tatarska. Helena loveşte mingea de peretele din cărămidă al unei clădiri.

— Maxi! Maxi! Scrisoare Fusia! strigă ea.

Astăzi mai sunt şi alţi copii la gard. Unii încearcă să se joace cu Helena, dar ea îi ignoră. Lângă fântâna secată din piaţa dezafectată, un grup de patru băieţi, tineri adolescenţi cu puf deasupra buzelor, îşi trec de la unul la altul o ţigară. Helena aruncă mingea spre paznic – un tip din SS, deşi nu acelaşi –, şi el latră la ea ceva neprietenos, deşi îmi este greu să înţeleg, peste claxonul unei maşini. Ea se joacă mai departe şi strigă, dar evită paznicul.

„Bravo, Hela.”

Apoi îl văd pe Max mergând de cealaltă parte a gardului, departe de sârmă. Helena aruncă tare mingea, ratează şi o lasă să se rostogolească sub gard. Paznicul e cu spatele. Max opreşte mingea şi se apropie repede să i-o înapoieze. Nu îmi dau seama dacă Helena i-a dat sau nu bileţelul.

— Stefania Podgórska, ce faci în mijlocul drumului?

Tresar ca arsă. Este doamna Wojcik, care stă lângă mine, ţinându-şi căţelul. Zâmbesc fals.

— Aştept pe cineva.

— Pe cine? întreabă.

Nu îmi place deloc de ea. Ce caută pe partea asta de şine? Mă uit după Helena. Se joacă foarte aproape de gard. Nu-l văd pe Max.

— Pe poliţistul tău? întreabă doamna Wojcik. Aşa este, nu? Deja ţi-a făcut buclucul? Nu mă poţi păcăli. Am fost măritată treizeci şi doi de ani, am crescut doi fii şi mă aştept să am din nou un soţ, curând. Se opreşte aici, sperând că voi întreba mai multe. Aşa că nu mă poţi contrazice. Îi ştiu eu pe bărbaţi.

Sunt prea obosită pentru aşa ceva.

— Doamnă Wojcik, am un singur lucru să vă spun. Se apleacă spre mine, aşteptând. Mai precis, *geyn in drerd*!

Sigur nu are idee că tocmai i-am spus să se ducă naibii, în idiş, dar, după expresia feţei, cred că i-am transmis emoţia corectă.

Căţelul schelălăie când doamna Wojcik pufneşte şi pleacă, şi, când mă întorc, copiii se joacă şi paznicul se află în faţa porţii, vorbind cu unul dintre băieţii cu ţigara. Mingea Helenei se rostogoleşte încă de-a lungul gardului.

Dar nici urmă de Helena.

Ies de lângă gheretă.

— Hela? strig. Helena? Mă îndrept spre gard. Helena! strig iar, învârtindu-mă în cerc. Apoi îl văd pe Max dincolo de gard, arătând disperat în dreapta mea. Paznicul din SS se opreşte din discuţie să se uite la mine. Arăt şi formez cuvintele „Pe aici? „.

Paznicul ridică pistolul, dar, la încuviinţarea lui Max, sprintez în direcţia respectivă, înainte ca paznicul să poată lătra un cuvânt.

— Helena!

Oamenii se întorc să se uite la mine, iar eu alerg spre următorul colţ de stradă, alunecând şi oprindu-mă brusc, să privesc în ambele direcţii. Nu o văd. Şinele arată o singură direcţie de întoarcere. Dar pe care stradă?

— Aţi văzut o fetiţă? întreb un bărbat care se sprijină de stâlpul unui felinar. Icneşte şi arată spre stânga. Alerg într-acolo, de-a lungul gardului ghetoului, spre un cartier cu apartamente. Acolo sunt nişte fetiţe care desenează un şotron pe trotuar. Aţi văzut o fetiţă alergând pe aici? le întreb, gâfâind. Una cu codiţe se uită suspicioasă la mine şi clatină din cap.

— Am văzut nişte băieţi, spune ea. Şi un soldat.

Mă gândesc la băieţii care împărţeau ţigara. La cel care discuta cu paznicul. Nu.

„Nu, nu, nu.”

Ce i-o fi dat Max?

— Pe unde au luat-o? întreb. Vocea mea e sfâşiată de panică. Pe unde? Ce fel de soldat?

Dar fetiţa nu ştie.

Mă uit spre trotuar. Văd cel puţin patru intersecţii unde Helena ar fi putut coti. Dar dacă ai vrea să ajungi la pasarela de peste şine, dacă ai vrea să scapi de o haită de băieţi şi de un ofiţer din Gestapo, şi să ajungi înapoi pe Tatarska, atunci ai lua-o pe aici, unde sunt o mulţime de străduţe.

Alerg în toate direcţiile în care ar fi putut pleca Helena, dar nu văd nimic şi pe nimeni. Mă întorc spre casă, zburând peste pod, peste piaţă şi în sus, pe colină, până când picioarele mele lovesc pământul îngheţat din curtea Tatarska 3. Descui uşa. Poate a intrat pe fereastră.

— Hela? urlu. Strig chiar şi spre scara ce duce în pod. Dar simt că nu e nimeni acolo. Alerg înapoi în curte. Helena?

Doamna Krajewska scoate capul pe uşă.

— Ce s-a întâmplat?

— Aţi văzut-o pe sora mea?

— Nu e chiar în spatele tău?

Mă întorc pe călcâie, şi iat-o pe Helena, urcând dealul dinspre curţile din spate, şi nu dinspre stradă. Are buza spartă şi lacrimi în obraji.

— Scuze pentru deranj! îi strig doamnei Krajewska peste umăr, şi o bag pe Helena în casă. De îndată ce închid uşa, cad în genunchi şi o strâng în braţe. Se cutremură de suspine.

— Băieţii... spune ea. Urmăreau. Voiau... să prindă oameni care ajută evrei, şi au văzut... unul dintre ei l-a văzut... pe Max... dându-mi bileţelul.

O privesc în faţă, ştergându-i sângele de pe buză cu mâneca şi încercând să nu-i arăt cât sunt de speriată.

Pentru că i-am pipăit deja buzunarele. Sunt goale, şi în mână nu văd niciun bileţel.

S-ar putea să trebuiască să fugim. Acum.

— Băiatul acela mare, suspină Helena, a spus să-i dau ce-am primit de la evreu şi, când am fugit, a strigat după soldatul cu caschetă neagră, şi au fugit după mine. M-au urmărit multă vreme, iar eu nu... n-am mai putut să fug. M-au prins.

Mă uit pe geam, dar strada e pustie.

— Hela, ce spunea bileţelul?

— Nu ştiu! Nu m-am uitat! Nu ştiu toate cuvintele...

Dacă Max a folosit numele nostru sau adresa, orice ne-ar fi putut da de gol, ei nu mai au un loc sigur.

— Ce-au făcut băieţii când au luat bileţelul?

Helena se încruntă.

— Cine a luat bileţelul, băieţii sau soldatul? Ce-au spus? L-au citit?

— Nu, spune Helena, ştergându-şi lacrimile. Nu l-au putut citi.

— De ce?

— Pentru că l-am mâncat.

Mă sprijin pe călcâie.

— Ai mâncat bileţelul de la Max?

— Îmi pare rău, Stefi! Dar îmi era teamă că, dacă spunea ceva important... aşa că l-am rupt şi l-am băgat în gură... doar că alergam, şi mi-a fost greu să înghit... mă înecam, şi ei m-au prins din urmă, şi băiatul m-a lovit şi... l-am înghiţit!

Mă mai uit o clipă la ea, apoi o strâng tare, tare în braţe.

— Apoi a venit soldatul cu caschetă neagră...

Mă aplec iar spre ea.

— Voia să mă ia, şi...

Îi cuprind faţa cu palmele.

— Aşa că l-am lovit, şi am căzut, şi l-am muşcat!

— L-ai muşcat?

— De picior! Eşti supărată? mă întreabă, apoi repetă: Eşti supărată? Doar că, de data asta, are vocea înfundată în părul meu.

Clatin din cap.

— Dar dacă spunea ceva important...

— Tocmai de aceea l-ai mâncat, fată isteaţă. Şi eşti mai curajoasă decât toată armata poloneză la un loc, pentru că pun pariu că niciunul dintre soldaţii noştri n-a muşcat vreodată un nazist de picior. Nici măcar o dată.

— Serios?

— Serios. Îi sărut fruntea şi ambii obraji, şi apoi iarăşi fruntea, şi, înainte să termin, lacrimile ei s-au uscat şi zâmbetul începe să i se formeze pe buzele crăpate. Sunt atât de mândră de ea, încât simt că pocnesc.

Sunt hotărâtă să nu mai fie niciodată nevoită să fie atât de isteaţă şi de curajoasă.

Asta înseamnă că mâine mă voi strecura în ghetou.

Hotărăsc să merg de dimineaţă, după muncă. Este intervalul preferat de Max, pentru că, spune el, paznicii de noapte dorm în picioare. Cea mai simplă cale, decid, este prin ferestruica de la subsol. Dacă o găsesc descuiată. Dacă n-am vreun poliţist polonez pe urme.

Nu sunt sigură ce mă fac dacă s-ar întâmpla să am.

Înconjor iar gardul şi urmez o cale în zigzag pe alei şi prin spatele clădirilor, până când ajung la intrarea ferită a prăvăliei abandonate. De acolo privesc, la fel ca înainte, prin vitrinele goale. Stau multă vreme pe loc. Nu trece nicio patrulă, ceea ce înseamnă că nu există una, sau că va apărea din minut în minut. Mai aştept puţin, apoi mă apropii de marginea aleii şi mă aplec ca şi când mi-aş lega şireturile. Ridic privirea şi cercetez gardul. Nu văd pe nimeni.

Ţâşnesc în faţă şi mă târăsc pe sub sârma ghimpată. Fereastra e atât de aproape, că nici n-am trecut de jumătatea gardului şi trebuie să o deschid. Dar se deschide şi eu mă târăsc în interior, întorcându-mă cu greu să îmi vâr picioarele înainte şi să alunec la subsol, unde aterizez dur şi simt că mă furnică tălpile. Nu ştiam că sunt atât de departe de podea. Fereastra se trânteşte mai tare decât ar trebui, iar acum geamul a crăpat, deşi e atât de murdar, că nu permite luminii să intre aproape deloc.

Sunt în beznă.

Apoi, ceva se mişcă. O umbră mai mare decât un şobolan se ridică brusc. Am nevoie de toată puterea voinţei să îmi înăbuş strigătul, dar aud:

— Fusia?

— Max, şoptesc, tu eşti?

— Uite, propteşte niţel geamul...

Are un soi de băţ pe care îl foloseşte ca să ţină geamul deschis, şi, când îl împinge, văd locul în care ar trebui să-i fie ochii şi îi văd silueta în penumbră. Cam atât.

— Ce faci aici? întreb.

— Aşteptam să văd dacă te apropii de gard, ca să-ţi spun să nu faci asta. Credeam că vei arunca înainte cu o piatră. Ce s-a întâmplat cu biletul?

— Helena l-a mâncat în timp ce fugea, dar nu ştia ce-ai scris. Cum se simte Henek? Dar domnul Schillinger?

— Vor trăi. Tifosul face ravagii. Trebuie să ai grijă când vii aici. Schillinger e atât de slăbit, că Gestapoul aproape l-a împuşcat.

— Cum adică?

— Împuşcau pe toată lumea care era prea bolnavă să se ridice din pat. l-am pus pe Henek în buncărul din pivniţă, dar pe Schillinger a trebuit să-l rostogolesc sub pat. Dziusia s-a aşezat deasupra, cu picioarele atârnând...

Cred că ştiu de unde i-a venit ideea asta. Apoi, îmi dau seama că vorbim cu nonşalanţă despre uciderea cu sânge rece a bolnavilor.

— N-ar fi trebuit să vii, spune el. Ghetoul este periculos acum. Să intri şi să ieşi.

Deşi pare să fi ştiut că voi veni.

— Am un plan să ieşim de aici, dar va dura o vreme să fac rost de hainele potrivite şi de lucrurile de care avem nevoie. Siunek Hirsch şi cu mine vom ieşi primii. Peste o săptămână. Ne vedem la gară, pe peron. Dacă tu întârzii, ne putem preface că aşteptăm trenul. Apoi, tu pleci prima şi noi te urmăm, şi, dacă e poliţie, îi distragi tu, iar eu îl duc pe Siunek pe Tatarska.

— La ce oră?

— La şase dimineaţa, când se termină tura de noapte.

— Dacă sunt pe tura de noapte, nu pot ajunge înainte de 6:30. Dacă sunt pe tura de zi, va trebui să ne vedem la cinci.

— Să treci pe lângă gard cu o zi înainte şi să ridici şase sau cinci degete, ca să ştiu.

— Bine.

Braţele lui Max mă înconjoară. Este cald şi murdar, de la podeaua pivniţei. Şi foarte slab.

— Mulţumesc, Fusia. Îmi dă drumul. Trebuie să te grăbeşti, spune el. Totul este supravegheat. Ferestruica de la subsol – nu ştiu cum de n-ai fost prinsă.

Mă întreb dacă motivul este că e supravegheată de poliţistul meu polonez.

— Ieşi pe calea veche. E la o stradă distanţă, dacă faci stânga cum ieşi pe uşă şi o tai în dreapta, pe străduţa următoare. Am slăbit iar sârma, dar nu cred c-au aflat. la asta. Max se întoarce şi scotoceşte în beznă, apoi îmi vâră un pachet în mâini. Mi-aş dori să merg cu tine, dar noi doi, împreună... Dacă vezi că se schimbă paza, dacă vezi orice

ţi se pare în neregulă, ascunde-te. Sau culcă-te la pământ. Întinde-te. De parcă ai fi obosită. Dacă îi auzi strigând „Schwammberger! „, fugi. Cât de repede poţi. Promite-mi.

— Cine este Schwammberger?

— Ofiţerul care conduce ghetoul. Îi place să împuşte oameni când iese la plimbare. Dacă-i auzi numele, fugi. Îmi promiţi?

— Promit.

— Peste cinci zile, plimbă-te pe lângă gard. Peste şase zile, ne vedem la gară.

Apoi, va ajunge pe Tatarska. La mai bine. Sau la mai rău.

Max mă conduce la treptele care dau spre ieşirea din pivniţă, apoi la două uşi care ies în stradă. Le deschid, iar el şopteşte:

— Fusia?

Mă întorc.

— Cumpără-mi o lopată.

Mă târăsc afară, pe străzi, de parcă stau să cadă bombe.

Este mult mai rău decât ultima dată. Oamenii stau înghesuiţi în grupuri mici, sau tremură singuri în frig. Apoi, îmi dau seama că mulţi sunt morţi – sau atât de aproape de moarte, că nu mai contează. Tifos. Înfometare. Şi cine ştie câte altele pe deasupra. O tai pe alee, aşa cum mi-a spus Max, strângând pachetul la piept şi încercând să nu înţeleg ce văd.

Apoi, aud un lătrat.

— Stai!

Vocea este în spatele meu. Privesc peste umăr.

— Tu, de colo! Stai! Un bărbat se apropie în grabă pe alee. Poartă o salopetă murdară, de muncitor, şi o şapcă trasă peste ochi. Cizmele lui calcă zgomotos pavajul. Ce cauţi aici? întreabă el. Ce-ai acolo?

Este prea curat ca să fie muncitor. Iar eu sunt prea curată ca să locuiesc în ghetou.

Înăuntrul meu, ceva încetineşte, iar mintea mea accelerează. Privesc în jos şi îmi dau seama că duc două cămăşi şi nişte perdele – sau aşa cred.

— Am cumpărat perdele.

— Ştii că n-ai voie să cumperi sau să vinzi aici.

Încerc să zâmbesc.

— Dar am o soră de hrănit, şi am...

— Hai cu mine, spune el, apucându-mă de braţ. Acum! adaugă, când mă împotrivesc. Sau vrei să chem SS-ul? Mă împinge pe alee, apoi pe stradă, pe lângă vii şi morţi, într-o clădire ce pare de birouri, deşi dorm oameni şi aici. De-a lungul unui pat sunt aliniate paturi de campanie. Îmi trag braţul din strânsoare.

— Cine eşti?

— *Judenrat*, spune bărbatul.

— Poliţia evreilor? Dar unde ţi-e uniforma?

Nu răspunde. Mă duce într-o cameră cu un birou şi mă face să mă aşez. Intră alţi doi bărbaţi. Sunt membri ai Orpo şi poartă uniforme. Poartă o conversaţie lungă, pe şoptite, din care nu prind nimic. Apoi, îmi iau pachetul şi îl analizează, scuturând cele două cămăşi şi două seturi de perdele. Nu ştiu de unde le-a luat Max, însă materialul este întunecat şi gros, şi are crini albi imprimaţi pe el; şi ştiu imediat la ce sunt bune: ca să ascundă evreii de privirile care ar putea cerceta ferestrele de pe Tatarska 3.

Lasă grămada de material pe un birou. Bărbatul care m-a arestat pleacă, înlocuit de altul. Nici el nu poartă uniformă. Acesta se aşază în spatele biroului, iar ceilalţi doi rămân pe poziţii. Bărbatul arată bine hrănit, dar obosit. Şi hotărât.

— Actele, te rog, spune el.

Îi întind actele şi decid să nu pomenesc că adresa este greşită.

— Podgórska, spune el, trecându-şi ochii peste poza mea. Ridică privirea. Ştim cine eşti.

— Numele meu e pe documente.

Zâmbeşte.

— Poate ar trebui să spun că ştim *ce* eşti. Şi ce faci.

— Ştiţi că am venit să cumpăr perdele în ghetou?

— Domnişoară Podgórska, ştim că doreşti să ascunzi evrei.

Dacă aş fi ridicat privirea şi aş fi dat de Hitler stând la biroul acela, n-aş fi fost mai surprinsă decât sunt. Cum să fiu prinsă acum? Când nici măcar nu făcusem ceva? Mă las pe spate în scaun.

— Nu ascund evrei. Am cumpărat nişte perdele ieftine de la oameni care nu mai au nevoie de ele.

Bărbatul pune jos documentele mele şi deschide un dosar galben.

— Ai fost observată, domnişoară Podgórska, venind şi plecând. Te-am văzut dând bunuri peste gard. Am văzut-o pe sora ta la gard...

Asta mă înfioară. Răsfoieşte dosarul, citind mai departe.

— Ştim că încerci să îi ascunzi pe... doctorul Schillinger şi pe fiica lui. Pe Siunek Hirsch şi pe tatăl lui, doctorul Leon Hirsch. Pe Henek Diamant şi pe Danuta Karfiol.

L-aţi uitat pe Max.

— Vezi tu, domnişoară, nu poţi minţi. Pentru că ştim.

N-am nimic de zis despre ce ştie el. Tot ce vreau să ştiu *eu* este de unde ştie. Şi cum pot ieşi din povestea asta? Îi zâmbesc subţire.

— Există o problemă cu informaţiile dumitale. Sunt eronate.

— Ascunzi evrei, domnişoară Podgórska. Sau o vei face curând.

Unul dintre membrii Orpo rânjeşte arogant. Par să creadă că şi-au terminat treaba cu mine şi c-a fost frumos împachetată, ca la magazin. Bărbatul îşi aşază documentele în dosar şi îl pune pe birou.

— Conform legii, vei fi dusă la birourile Gestapo-ului, unde poţi explica şi poţi răspunde pentru ceea ce faci. Ofiţerul de faţă va...

— Legea cui? întreb.

Ridică privirea, uimit.

— Legea germană, fireşte.

— Sunteţi evrei, spun, şi încercaţi să mă daţi pe mâna nemţilor... pentru că salvez evrei.

Faţa omului se răsuceşte într-o grimasă.

— Şi noi încercăm să salvăm evrei, domnişoară Podgórska. Trebuie să înţelegi. Dacă toată lumea respectă regulile, nu vor exista urmări. Dar şi un singur evreu prins asupra faptului înseamnă că sute vor fi pedepsiţi. Aţi facilitat activităţile criminale a şapte evrei, domnişoară Podgórska. S-ar putea pierde mii de vieţi. Dacă vrem să supravieţuim, trebuie să avem ordine. Trebuie să îi protejăm pe cei nevinovaţi...

— Dar naziştii ucid nevinovaţii! Propriii voştri oameni! Şi, între timp, voi menţineţi „ordinea”, ca monştrii aceia să poată avea un ghetou întreg de victime mai uşor de ucis!

Bărbatul clipeşte.

— Ştiţi că spun adevărul. Mă uit urât la ceilalţi doi. Nu mai zâmbesc. Nu-i aşa? Sau n-a îndrăznit nimeni să vi-l arunce în faţă?

— Salvăm câţi putem, spune bărbatul.

— Stând şi uitându-vă, în timp ce sunt ucişi şi înfometaţi? Încărcându-i în trenuri ca să fie... Mă uit la ei, iar ei se uită la mine de parcă mi-aş fi pierdut minţile. Sper să mă duceţi la Gestapo, continui eu. Ca să le spun şi lor ce vă spun vouă. Că sunteţi laşi. Idioţi. Bineînţeles că vreau să

ascund evrei. Recunosc. Este adevărat. Vreau să-i ascund şi să-i salvez până când cineva decide să pună capăt războiului. Între timp, o să lupt să ajut cât pot, chiar dacă voi n-o veţi face, şi nu îmi voi căuta scuze pentru asta. Mă ridic, parcă pe punctul să plec. Am picioarele dintr-un cauciuc foarte moale. Duceţi-mă la Gestapo. Acum. Mă vor ucide şi îi vor ucide pe toţi cei pe care i-aş fi putut salva. Sper să vă ierte Dumnezeu, deşi nu prea văd cum ar putea.

— Afară, spune bărbatul de la birou. Li se adresează celor doi membri Orpo. Ei ies, şi uşa se închide cu un pocnet. Stai jos.

Rămân în picioare.

— Am spus să stai jos.

Mă aşez.

— Crezi că-mi place postura în care mă aflu, domnişoară Podgórska? Mă întreb ce fel de alegeri crezi că am. Poate ai impresia c-am ales de bunăvoie să fiu aici? Că SS nu poate intra oricând în casa mea, să-mi împuşte familia? Deschide un sertar şi începe să mâzgălească pe o bucăţică de hârtie pe care a rupt-o dintr-un carneţel. Încercăm să-i salvăm, spune el. Dăm listele greşite şi amânăm deportările. Limităm represaliile pricinuite de oameni ca tine, pentru ca, undeva, cineva să fie salvat. Dacă ai alte sugestii despre ce aş putea face să îmi salvez oamenii, te rog să-mi spui. Aşteaptă să-i răspund. Nu ai? Atunci, adună-ţi lucrurile şi hai cu mine.

Fac ce mi se spune şi împăturesc perdelele şi cămăşile. Curajul mi se scurge precum apa printr-o sită. Dacă mă ucid, ce se va întâmpla cu Max? Cu ceilalţi?

Ce se va întâmpla cu Helena?

Ar fi trebuit să fac mai multe pentru Helena.

Îmi iau actele, strâng materialele împăturite la piept, şi bărbatul deschide uşa. Îl urmez pe un coridor lung, slab

luminat, departe de intrarea pe care am venit, trecând pe lângă alte rânduri de paturi, unele cu bărbaţi dormind.

Încerc să mă gândesc ce să fac.

Să mă lupt? Nu am nimic cu care să fac asta. Doar perdele şi unghii.

Să plâng? Cred că oricum am s-o fac.

Să îl împing, să îl lovesc cât de tare pot şi să fug?

N-aş reuşi să ies din ghetou.

Ajungem într-o cămăruţă de la capătul coridorului, un soi de chicinetă încălzită de aburul de varză. Bărbatul deschide uşa din spate.

— Ia asta, spune el, dându-mi hârtia ruptă din carneţel. Du-te la uşa din faţă şi dă-i-o paznicului.

— Şi pe urmă?

— Du-te acasă, domnişoară Podgórska.

Mă uit iar la hârtie şi nu pricep.

— Du-te acasă, spune el, şi nu te mai întoarce. Şi... Mă străduiesc să-i prind cuvintele. Dacă vrei să faci ceva, ar fi bine să fie repede. Ai înţeles?

Încuviinţez şi ies repede pe uşă.

— Stai, spun, întorcându-mă. De unde ai ştiut?

— Vorbe, răspunde el.

— Vorbele cui?

— Oamenilor le place să vorbească.

— Şi cui îi place să asculte?

Ridică din umăr şi dintr-o sprânceană.

— Nu ştiu răspunsul. Ai grijă, domnişoară Podgórska. Să ne ierte Dumnezeu pe toţi.

Închide uşa, iar eu rămân acolo, holbându-mă, prea amorţită să simt uşurare. Ascult nefericirea din ghetou.

Mă gândesc la ce a spus despre familia lui. La Izio, care a murit în lagăr pentru că *Judenrat* a făcut o listă. La evreul din Orpo care a ameninţat că va arunca o grenadă

în ascunzătoarea lui Max şi i-a demascat pe toţi cei dinăuntru.

Ar trebui să organizeze o armată, nu trenurile morţii. Ar trebui să lupte.

Bărbaţii ca Max ar fi luptat.

Asta ar fi trebuit să-i spun. Aşa ar fi trebuit să-şi protejeze oamenii.

Sau poate că, la fel ca noi toţi, nu ştia nici el ce va urma. Poate că n-a ştiut până n-a fost prea târziu.

Nu mi-a spus nici măcar numele lui.

Mă grăbesc spre poartă, îi arăt paznicului biletul şi, spre surprinderea mea, mă lasă să ies. Când uşa mea de pe strada Tatarska este încuiată, lampa, aprinsă, şi Helena îmi face un ceai, mă pot gândi doar la vorbe şi la cât va dura până vor afla cei din Gestapo.

17. APRILIE 1943

Îmi petrec următoarele zile trudind la fabrică şi pe Tatarska 3. Cineva a vorbit, şi nu ştiu nici cine, nici ce, şi nici cu cine. Poate că am fost deja denunţate. Poate că cei din Gestapo vor veni în miez de noapte şi mă vor lua de lângă maşinării. Poate că vor da buzna în miez de zi şi îmi vor sparge uşa casei. Sau poate aşteaptă.

Să vină Max şi Siunek.

Nu am cum să îi avertizez.

Nu pot dormi. Abia dacă pot mânca. Îmi spun că, dacă Gestapoul ştie, atunci deja cunosc numele evreilor. Că-i vor lua din ghetou, nu-i vor căuta printre oamenii de pe stradă. Că SS-ul nu s-a preocupat niciodată de amănunte precum dovezile – de ce să aştepte să le aibă?

Dacă ar şti, îmi spun, ar fi deja aici.

Este mai uşor să îmi repet lucrurile astea decât să le cred.

Nu mă pot aştepta să fiu mereu arestată şi eliberată.

În cinci zile, trec pe lângă gard, în drum spre casă. Îl văd pe Max şezând, dincolo de sârmă. Sunt atât de uşurată să-l zăresc, încât zâmbesc. Parcă ar fi Paşte şi ziua mea.

Îmi răspunde la zâmbet.

Ridic şase degete şi merg mai departe.

Încuviinţează.

Mă duc acasă şi atârn perdelele.

La ora 6:20, trec pe lângă gară, în drumul meu de la muncă spre casă. Pe banca de pe peron stau doi bărbaţi. Au şepcile trase până aproape de nas, grăsime pe faţă, genţi mari, care ar putea fi pline de unelte, în spinare, şi

unul ţine un termos cu mâner. Cel cu termosul este Max, iar celălalt trebuie să fie Siunek. Nu sunt sigură în ce fel de muncitori pozează. Dar, indiferent ce sunt, se ridică de pe bancă şi încep să se deplaseze în direcţia mea.

Mă ţin zdravăn de reverele hainei, ca să nu îmi tremure mâinile foarte tare, chiar dacă nu e atât de frig, şi mă îndrept în pas lejer spre Tatarska 3. Apoi, iuţesc pasul. Văd un poliţist venind de pe o stradă lăturalnică şi întorcându-se în direcţia mea.

Nu îndrăznesc să privesc în urmă. Dacă văd un poliţist, se presupune că ar trebui să-i distrag atenţia. De-asta sunt aici, ca să atrag atenţia poliţiei asupra mea, şi nu asupra muncitorilor care nu sunt muncitori, aflaţi câţiva paşi mai în spate.

Dar creierul meu nu are nicio idee cum să acţioneze.

Atunci, aud o voce.

— Stefania?

Mă opresc. Este chiar el, ofiţerul Berdecki. Ofiţerul Markus Berdecki din poliţia poloneză, cu ochii lui albaştri, cu gropiţa lui şi cu bărbia aceea pătrată. Bărbatul care este peste tot unde nu vreau să fie.

S-a zis cu distragerea.

Îşi scoate cascheta.

— Te-am căutat, Stefania. Vii de la muncă?

— Da, răspund, comandându-le picioarelor să se repună în mişcare. Şi trebuie să mă grăbesc acasă. Sora mea este singură şi...

Ofiţerul Berdecki îşi potriveşte pasul după al meu.

— Te referi la noua ta casă.

Mă uit la gropiţa lui. Doi muncitori cu feţe unsuroase ne depăşesc, din mers.

— Să ştii c-am întrebat unde te-ai mutat, însă nimeni dintre vecinii tăi nu ştie unde se află noul tău apartament. Pot să te conduc acum acasă?

— Nu, mulţumesc, spun.

— Stefania, spune el, oprindu-mă. Vocea lui şi-a mai pierdut din dulceaţă. De ce te porţi aşa urât cu mine, când tot ce vreau este să fiu prietenul tău?

Deschid gura şi nu îmi vine în minte niciun răspuns. Ce mi-a făcut omul ăsta? M-a lăsat să plec, în loc să mă aresteze, m-a invitat la o cafea, şi a fost niţel cam prea conştient că este chipeş. Nu e vina lui că am mereu evrei sub pat, sau că mă urmăresc pe stradă, sau că îmi este mereu prea frică, sau îmi fac prea multe griji ca să mă bucur de viaţă chiar şi o secundă. Şi nici nu a pomenit de ziua când m-a găsit lângă gardul ghetoului. Din nou.

— Îmi pare rău, spun. Pare surprins. Doar că-mi fac griji pentru sora mea.

— Helena?

Şi-a amintit cum o cheamă.

— Atunci, lasă-mă să-ţi chem o maşină, ca să ajungi repede acasă...

— Nu! Pare din nou surprins. Mă uit spre drum. Din Max şi din Siunek nu se mai văd decât nişte siluete. Adică nu, mulţumesc. Ar înrăutăţi lucrurile. Vezi tu, surorii mele îi este teamă de bărbaţii în uniformă. Foarte. După ce aţi plecat voi data trecută, a fost atât de supărată, că mi-a luat multă vreme s-o liniştesc. Sunt convinsă că îşi va depăşi teama, dar...

— Mă bucur că mi-ai spus. Atunci, nu te conduc chiar tot drumul. Îmi spui tu când să mă opresc, bine?

Nu ştiu cum să-l refuz, aşa că mergem împreună.

— Există un motiv, Stefania, pentru care te-am căutat la vechiul apartament.

— Serios?

— Da.

Nu-i mai văd deloc pe Max şi pe Siunek. Sunt pe cont propriu. Mi se strânge stomacul. Am trecut de piaţă şi am

început să urcăm. Dar nu pe dealul care duce spre Tatarska.

— Aş vrea să discut ceva foarte serios cu tine. Deşi nu un subiect de pomenit pe stradă...

Sper că Max îşi va aminti drumul. Sper că Helena va descuia uşa pentru el.

Dacă Helena nu îşi aminteşte să descuie?

Dacă doamna Krajewska se uită pe geam, cum face întotdeauna, şi vede bărbatul despre care ştie că e fratele meu strecurându-se ca un hoţ în casa mea? S-ar putea să cheme poliţia. S-ar putea să cheme Gestapo-ul.

— Vezi tu, ştiu un secret despre tine, Stefania Podgórska.

Acum mă opresc şi mă uit în ochii lui foarte albaştri. Se opreşte lângă mine.

— Nu am secrete, şoptesc.

Zâmbeşte.

— Ştii că nu e aşa. Ai un secret anume, nu-i aşa, Stefania?

Mă uit lung la ofiţerul Berdecki. Ştie.

„Ştie. Ştie. Ştie.”

— Dar, cum am mai spus, şopteşte el, privind spre strada pustie. Nu este locul potrivit pentru a discuta asemenea lucruri. Haide la mine duminică, când nu lucrezi. Putem vorbi acolo. Uite adresa mea... Scoate hârtie şi creion din buzunar şi foloseşte zidul jos de piatră al bisericii ortodoxe, ca să scrie.

Privesc peste deal, către Tatarska. Dacă s-ar trage focuri de armă, aş auzi de-aici, nu? Sau voi fi săltată duminică?

Mi se face rău.

— La ora patru? întreabă el.

Iau bucata de hârtie cu adresa şi fac semn că da.

— Îţi aminteşti când am spus că vreau să te ajut, în orice chip pot?

Încuviinţez iar.

— Asta vreau să fac acum. Mă crezi?

Mai dau o dată din cap. Este ca un actor de film – de o perfecţiune la care nimeni nu ar putea să aspire.

— Eşti o fată atât de serioasă, Stefania. Îmi îndreaptă reverul hainei. Mai vorbim duminică, la patru. Se dă înapoi pe stradă, cu gropiţe în ambii obraji, şi mă salută înclinându-şi cascheta. Îi ia multă vreme să coboare dealul. Se tot uită înapoi şi îmi face cu mâna. Ridic şi eu mâna. Într-un târziu, coteşte spre piaţă.

Poate că nu mă va trăda, mă gândesc. Poate că mă şantaja. Îmi va lua tot ce am, apoi ne va servi pe mine, pe Helena, pe Max şi pe Siunek SS-ului.

Asta dacă Max şi Siunek au ajuns.

Asta dacă cei din Gestapo nu sunt deja acolo, aştep-tându-i.

Mă întorc şi mă uit dincolo de turnurile catedralei, spre drumul ce urcă în pantă către Tatarska. O iau la fugă.

Când cotesc pe stradă şi văd casa, izolată, aproape de vârful dealului, soarele s-a ridicat deja. Doamna Krajewska s-o fi trezit şi îşi face cafea. S-o fi uitând pe geam.

Ce-a văzut înainte?

Măcar ofiţerii Gestapo nu par să fi ajuns încă.

Doar dacă n-au plecat deja. Cu tot cu Max şi cu Siunek.

Cu Helena.

Nu pot să respir. Mă furnică braţele şi picioarele, am un junghi dureros sub ochiul stâng şi simt că-mi va exploda pieptul. Vreau să ţip. Dar încetinesc, mă oblig să trec pe lângă fântână şi să intru în curte, cu umerii plecaţi, de parcă am avut o noapte lungă şi grea la muncă. Ocolesc încetişor, prin spate, şi de îndată ce nu mă pot fi văzută de

la geamul doamnei Krajewska, alerg spre uşă şi bat cu pumnul.

Se răsuceşte broasca, iar uşa se deschide atât de repede, că aproape cad prin ea, împleticindu-mă în bucătărie. Îmi recapăt echilibrul, gâfâind.

Un tânăr îndesat, cu sprâncene groase şi negre şi grăsime pe faţă îmi poartă şorţul. Taie pâine pe masă, în timp ce Helena dă din picioare pe scaun, cu un pahar de lapte în faţă. Are mingea în poală. Cea pe care am lăsat-o să se rostogolească lângă gard. Nu ştiu cum a pus Max mâna pe ea. Nu îmi vine să cred că a cărat-o prin tot oraşul. Cei trei se uită surprinşi la mine, apoi uşa se închide în urma mea.

— Probleme? întreabă Max, încuind. Fusia?

Încep să plâng.

Mă ia în braţe.

— Ce s-a întâmplat? Ai avut probleme cu poliţistul ăla?

Poliţistul. Ofiţerul Berdecki şi gropiţele lui adorabile. Care ne ştie secretul.

Pentru că a vorbit cineva.

Dacă nu mă adun, vom fi cu toţii ucişi.

— Max. Fac un pas în spate, ştergându-mi lacrimile de pe faţă. Pot să discut ceva cu tine?

Încuviinţează.

— Siunek, vrei să supraveghezi tu fereastra?

Tânărul îşi şterge mâinile de şorţul meu şi se apropie de fereastra cu perdeaua trasă a dormitorului, de unde se vede strada şi oricine se apropie de curte. Max trage un scaun pentru mine, de parcă am fi la restaurant.

— Hela, spune el. Ai vrea să aduci nişte apă? Cred că sora ta ar dori un ceai. Se uită la mine. Ai ceai?

Încuviinţez, încă ştergându-mi faţa, iar Helena înşfacă găleata şi iese pe uşă, fără să comenteze. Este bucuroasă că Max se află aici, mă gândesc.

Apoi, îi spun totul lui Max. Ce s-a întâmplat cu *Judenrat*, ce a spus omul de acolo şi cum mi-a dat drumul să plec. Despre ofiţerul Berdecki. Când termin, sunt mai liniştită, însă Max se trage de păr atât de tare, că mi-e teamă să nu şi-l smulgă.

— Nu pot să cred, spune el. Nu-mi vine să cred. Am stat laolaltă, Schillinger, familia Hirscher, Henek şi Danuta, şi am jurat în faţa lui Dumnezeu că nu va răsufla nimic dincolo de pereţii acelei camere. Ştiau ce înseamnă să vorbească...

— Şi Dziusia?

— Nu era acolo.

— Unde? întreb. Unde vă întâlneaţi?

— În buncăr. Cel de dinainte. Nu era nimeni... care să ştie despre locul acela... toţi au plecat. Şi locul este sub pământ.

Cobor vocea.

— Eşti sigur în privinţa lui Siunek?

— Mi-aş pune viaţa gaj pentru el.

Deja a făcut-o.

— Dar când am vorbit eu cu tine, în pivniţă? Ar mai fi putut să fie cineva acolo?

Clatin din cap. Nu s-ar explica de unde ştiau numele. Numele tuturor erau deja la dosar.

Helena se apropie încet, cu găleata grea de apă, şi încuie uşa fără să i se spună.

— Uite ce cred eu, spune Max. *Judenrat* are oameni în tot ghetoul, la fel ca acela care te-a arestat pe tine. Poate că unii dintre ai noştri or fi vorbit, însă numai între ei, şi au fost auziţi. Dar dacă Gestapoul ştia, nu cred c-ar fi lăsat lucrurile să meargă atât de departe...

Aşa m-am gândit şi eu.

— Ne-ar fi oprit. Ne-ar fi împuşcat în somn. Şi ai fi fost deja arestată. Nu am văzut nimic neobişnuit pe drum

încoace, în afară de poliţist. Nimeni nu s-a uitat de două ori la noi. Şi am venit prin spate, peste zid, aşa că nu am trecut pe lângă nicio fereastră...

Este o uşurare.

— Şi poliţistul? întreb. Ştie ceva.

Max clatină din cap.

— Fusia. Nu ştie nimic. Tu nu te prinzi când flirtează un bărbat cu tine?

Venind de la el, asta mă doare. Mă tratează ca pe o fetiţă.

— Nu l-ai auzit vorbind...

— L-am auzit ultima dată şi a fost suficient. Nu îţi va cere bani, pentru că ştie că nu ai. Şi dacă nu vrea să îţi ceară ceva, de ce ar fi intrat în vorbă cu tine? Am fi deja împuşcaţi sau în custodia Gestapo-ului. Plătesc repede, din câte ştiu, iar cuvântul poliţistului tău este suficient.

Am remarcat accentul pus pe „tău”.

— Deci nu crezi că este un motiv în plus să merg şi să aflu ce ştie?

— Vrei să mergi şi să afli ce ştie?

— Nu. O părticică din mine nu este de acord, dar nu îi spun lui Max. Dacă nu încerc să aflu, lăsăm multe în voia sorţii. Este o chestiune de viaţă şi...

Helena îmi pune dinainte o cană cu ceai.

— De viaţă sau... nu. Nu vreau să vorbesc despre asta de faţă cu ea.

— Dziusia ar trebui să vină în două zile, spune Max.

Asta nu ştiam.

— Schillinger şi bătrânul Hirsch, la câteva zile mai târziu. Nu îi mai pot opri. Nu fără ca unul dintre noi să se întoarcă în ghetou, şi nu vreau să fii tu aceea.

Este periculos pentru amândoi. Beau din ceai – este perfect.

— Fusia, trebuie să-mi spui acum. Vrei să ne întoarcem? Poţi pune capăt situaţiei, dacă asta vrei.

Mă gândesc cum ar fi viaţa fără teama pe care o îndur acum, şi, pentru o secundă teribilă, mă tentează.

— Nu, Max! spune Helena. Am uitat amândoi că este şi ea prezentă.

Mă uit la Max şi îmi amintesc alternativele.

— Nu, Max, spun eu, aşa cum a făcut şi Helena.

El zâmbeşte, dar e un zâmbet trist. Apoi spune:

— Poliţistul ăla ştie unde locuieşti acum?

Clatin din cap.

— Bine. Dacă vine aici, s-ar putea să fiu nevoit să-l omor. Sprânceana i se zbate, semn că glumeşte.

Poate că sprânceana lui minte.

Nu cred că Max Diamant vede lucrurile prea limpede când vina vorba despre ofiţerul Berdecki.

Ultimul lucru pe lume pe care aş vrea să-l fac e să discut despre ofiţerul Berdecki cu Max.

— Sunt obosită, murmur. E adevărat. Mi se închid ochii.

— Du-te la culcare.

— Bea tu ceaiul meu, îi spun.

— Te trezesc înainte de muncă.

Mă împing pe picioare, mă duc în camera alăturată şi cad în pat, aşa îmbrăcată.

Am uitat că la fereastră se află un bărbat, care veghează strada şi curtea prin crăpătura dintre perdele.

— Eu sunt Siunek, spune el. Încă mai poartă şorţul meu.

— Stefania, îngaim. Dar îmi poţi spune Fusia.

— Aşa fac. Sora ta chiar a muşcat un ofiţer SS de picior?

Adorm înainte să pot răspunde.

Max mă scutură. Soarele a dispărut de parcă ar fi suflat cineva într-o lumânare.

— Fusia, şopteşte Max. Fusia!

Deschid anevoie ochii.

— Ai cumpărat o lopată?

Îi dau lopata înainte să plec la muncă, şi de fiecare dată când lamele maşinăriei mele taie canelura unui şurub, mă întreb ce face Max. Ce face Helena. Ce face Siunek. Dacă sunt în siguranţă. Sau dacă au fost prinşi şi îi voi găsi morţi când ajung acasă. Îmi îndeplinesc cota, iar când răsucesc cheia în broască pe Tatarska 3, stomacul mi s-a strâns deja de groază. Nu e nimeni în bucătărie.

— E cineva? strig.

Niciun răspuns.

Ţâşnesc pe uşa dormitorului, şi iată-l pe Siunek din nou la geam, cu degetul la buze, în timp ce Max stă până la genunchi într-o groapă săpată în locul unde se afla patul, fără cămaşă, transpirat, plin de noroi. Scândurile sunt aranjate ordonat lângă perete. Max vârâ lopata în pământ şi sare, uşor ca o pisică, afară.

— Ce faci? întreb. Unde este Helena? Mă uit la cealaltă uşă, cea care duce spre al doilea dormitor.

— N-aş intra acolo, spune Max, privind uşa. L-am folosit ca toaletă. Într-o găleată! spune el, răspunzând privirii mele dezgustate. Şi nu e găleata de apă! Drept cine mă iei?

— Şşş, ne avertizează Siunek.

Max mă conduce înapoi în bucătărie.

— Ne-am dat seama că îţi putem auzi vecina acolo, spune Max, cu voce joasă. Cea pe care am cunoscut-o în seara în care am venit să ne uităm. Etajul ei este chiar deasupra noastră, iar asta înseamnă că ne aude şi ea. Am crezut c-ar fi indicat să nu audă bărbaţi vorbind în apartamentul tău, toată ziua. Începe să îşi şteargă transpiraţia murdară cu prosopul de baie şi mă priveşte cum cântăresc ce mi-a spus. Mă priveşte cum mă asigur că găleata de apă e la locul ei. Ce credeai că vom face,

Fusia? Că ne vom ţine până se termină războiul? Nu putem merge la toaletă.

Nu ştiu prea bine de ce nu m-am gândit la asta, dar nu m-am gândit.

— Unde-i Hela?

— I-am spus că poate merge la joacă. E în regulă, nu?

— Şi tu ce faci?

— Construiesc un buncăr. Să ne putem ascunde dacă apare cineva la uşă. Acum, există doar podul, iar dacă urcă cineva pe scară, suntem prinşi.

Nici la asta nu m-am gândit.

— Dormi pe tine, Fusia, comentează el.

Aşa este. Sunt sfârşită. Iar el este plin de energie, ca o pasăre care îşi clădeşte cuibul.

— Dar... ce faci cu tot pământul ăla?

Max rânjeşte.

— Hai să vezi. Deschide uşa către micul hol, din care urcă scara spre pod. Camera aceasta n-a avut niciodată o podea de lemn – doar pământ bătătorit şi neted. Numai că, acum, pământul este cu câţiva centimetri mai înalt decât era, coborând în spatele scării.

Cine i-a spus că poate face asta? Dacă vede doamna Krajewska pământul, va şti că nu e ceva în regulă. Ar putea depune o plângere. M-ar putea da afară.

— Hela a tropăit pe el toată ziua, să se aşeze, spune Max, încă privindu-mă. Şi m-am gândit c-ai putea aduce nişte gunoi sau vechituri, ca să acoperim partea din spate, să nu se cunoască...

Acum, cred eu, ei vor să alerg să aduc gunoi. Sau vechituri. Şi, în acelaşi timp, să merg la piaţă şi să îmi cheltui jumătate din salariu şi restul zilei cărând mâncare sus pe deal. Apoi pot să mătur podeaua, să şterg stratul de praf cauzat de săpăturile lui Max de pe sobă, să pregătesc cina şi să mai spăl o dată totul, apoi să prind câteva ore de

somn, mai puţine decât am nevoie, într-o casă care miroase a bărbaţi transpiraţi şi a mormânt deschis – o casă în care să deschizi geamul este prea periculos –, înainte să mă trezesc şi să o iau de la capăt, petrecând douăsprezece ore în compania maşinăriilor care fac şuruburi.

Şi găleata din al doilea dormitor trebuie golită.

— Eşti supărată, spune Max.

— Nu sunt, mint eu.

Mi-e teamă.

Fac majoritatea lucrurilor de pe listă. Doar că mă întorc de la piaţă şi găsesc podeaua măturată şi soba ştearsă, iar Siunek îmi ia plasele grele şi spune că va pregăti ceva pentru cină.

Dar tot trebuie să golesc găleata.

Când mă întind, sunt atât de obosită, că mă doare trupul. Dorm pe patul aşezat în alt loc decât ar fi trebuit, deşi Max sau Siunek sunt pe poziţii, la fereastră, şi îl visez pe Izio şi tot ce mi-a spus paznicul că i-au făcut. Când deschid ochii, mi-e greaţă şi transpir, iar soarele după-amiezii pătrunde pe după marginile perdelei şi pe după silueta îndesată a lui Siunek.

Primul meu gând este că nu ştiu unde se află Helena, şi dacă nu ştiu unde se află, poate fi moartă. Al doilea gând este că Max şi Siunek au un buncăr, dar eu nu ştiu unde aş putea fugi dacă vin cei din Gestapo. Când vin cei din Gestapo.

„Moarte evreilor.” Aud vocea bărbatului în minte. Număr împuşcăturile. Una, două, trei...

„Termină, Fusia.”

„Termină.”

Mă ridic în capul oaselor şi Siunek îmi face cu mâna, de parcă am fi dat unul peste altul în parc.

Apoi, îmi amintesc că e duminică.

Max greşeşte în privinţa ofiţerului Berdecki. Şi chiar dacă are dreptate, greşeşte, pentru că nu pot trăi în nesiguranţă.

Mă ridic din pat, îi spun lui Siunek să mă lase câteva minute singură şi închid uşa în urma lui. Mă dezbrac de rochia boţită, înmoi o cârpă în ligheanul pe care-l folosim pentru apa de spălat şi frec toate locurile în care pot ajunge, până mă furnică. Apoi, îmi perii părul şi îl împletesc – nu am timp de bucle –, trăgându-l de pe faţă, aşa cum îmi stă bine. Când termin, mă duc tiptil spre pat, îmi vâr mâna sub pătură şi scot o bluză împăturită cu grijă. Este moale, de un albastru pal, cu o margine ferfeniţă în partea de jos, care nu se vede oricum. Am cumpărat-o ieri de la piaţă, cu banii de ouă.

Pot să o vând oricând.

Vâr bluza în celălalt articol vestimentar decent pe care îl mai deţin – fusta mea de lână maronie, şi, de pe fundul săculeţului pentru perie, pescuiesc rujul de buze mic şi compact, care i-a aparţinut cândva Marysiei. A mai rămas doar un pic, pe margini, şi ezit, întrebându-mă dacă ar trebui. Dar, când ies din dormitor, pe buze mi-a înflorit roşul.

Siunek este la masă, privind curtea cât de bine poate de la geam, iar Max stă cu Helena în poală. Îi spune o poveste, cred că despre ocean, pentru că am auzit cuvântul „rechin”. Ridică privirea. Rămâne blocat.

— Fusia! Ce frumoasă eşti! spune Helena. Ai o bluză nouă.

— Ba nu, spun eu. Este cea veche. Cea pe care nu o port.

Sora mea e suficient de isteaţă să nu insiste.

— Unde te duci? întreabă Max, încet.

— Fetele de la muncă dau o petrecere.

Sună ridicol. Periculos şi iresponsabil.

— Distracţie plăcută, spune el, fără să întoarcă privirea.

Helena îl îmbrăţişează.

Eu ies pe uşă şi o aud încuindu-se în urma mea.

Vinovată. Sunt atât de vinovată. Dar trebuie să aflu ce ştie poliţistul.

Merg pe strada Tatarska şi cotesc în capătul ei.

18. APRILIE 1943

Casa ofiţerului Berdecki este pe malul opus al Sanului, parte pe care Przemyśl era german când noi aparţineam încă de Rusia. Nu trebuie să găsesc adresa, pentru că iată-l, aşteptându-mă lângă pod. În caz că mă pierd, poate, sau mă răzgândesc.

— Stefania, spune el, venind să îmi sărute mâna. Eşti foarte frumoasă.

Şi el este. Nu l-am văzut niciodată altfel decât în uniformă. Arată puternic şi sănătos. Este proaspăt bărbierit. Îmi dau seama că mă uit lung.

— Haide, spune el. Vom sta de vorbă. Mă ia de braţ şi mă conduce pe stradă, apoi după un colţ, spre un şir de apartamente de piatră care par mai degrabă căsuţe, precum cele de pe Tatarska, însă cu acoperişuri noi, proaspăt văruite, cu ferestrele înlocuite. Mă priveşte cum le măsor. Locul ăsta a fost lovit de artileria rusă, la începutul războiului, îmi explică el, dar acum este ca nou. Mulţi dintre poliţiştii polonezi locuiesc aici.

Zâmbeşte şi descuie uşa, iar eu mă întreb dacă am fost păcălită şi dacă totuşi mă arestează, dar nu sunt alţi poliţişti înăuntru. Casa este simplă. Confortabilă. Miroase bine. Şi e multă linişte.

— Locuieşti singur? întreb, surprinsă.

— Bineînţeles.

Nu ştiu de ce mi l-am imaginat cu o mamă, o soră, patru sau cinci fraţi. Ce să facă un om cu o casă întreagă numai pentru el?

Poate se simte singur.

— Permite-mi să-ţi iau haina, spune el. Sper că nu te superi, dar ţi-am pregătit ceva de mâncare. De obicei, acum mănânc, aşa că...

— Ofiţer Berdecki...

— Markus, te rog.

— Ai spus ieri că ştii ceva despre mine.

— Da, spune el. Şi acum faţa lui arătoasă devine serioasă. Trebuie să vorbim. Te rog să te aşezi.

Stau lângă o masă aranjată festiv, cu faţă de masă şi veselă din porţelan. Ofiţerul Berdecki îmi trage un scaun, şi mi se pare nepoliticos să îl refuz.

— Îţi dau dreptate că vrei să treci direct la subiect, spune el. Aprinde un chibrit şi, de la el, o lumânare, chiar dacă soarele e încă sus. Dar, aşa cum am zis, cam asta-i ora mea de masă, şi mâncarea este caldă. Te deranjează?

— Dar ai spus că ştii...

— Mai întâi, cina. Face gropiţe, iar părul îi luceşte în lumina lumânărilor.

Îmi aşez mâinile în poală. Mă simt nelalocul meu. Parcă am cinci ani.

Aduce două farfurii cu felii de şuncă glazurată – sunt felii adevărate, de la fermă, cartofi prăjiţi în ulei, cu sare, brânză şi sărăţele mici, o salată de morcovi muraţi şi, dintre toate lucrurile de pe lume, pere la borcan. De unde a făcut rost de pere la borcan? Vinul îmi joacă purpuriu în pahar şi este dulce şi delicios. Nu poate fi cina lui obişnuită. Cred că a pregătit totul pentru mine.

Parcă ar fi Crăciunul. Dinainte de război.

Markus vorbeşte despre nimicuri şi face glume care nu sunt amuzante, dar eu râd oricum. Râd şi apoi mă întreb de ce. Am obrajii îmbujoraţi.

Îmi toarnă mai mult vin. Mănânc toată şunca. Mănânc tot şi, când vede cât de mult îmi plac, îmi oferă perele lui la borcan. E foarte amabil.

Nu îşi ia nicio clipă ochii de la mine. Îmi face complimente. Nu îmi cere să fac nimic dificil, periculos sau neplăcut. Sunt fericită. Mă simt specială. Niţel ameţită. Îmi amintesc că vreau să aflu ceva de la el.

— Am luat cina, spun. Cuvintele ies cu dificultate. Şi ai spus... că ştii un secret.

Undeva, în mintea mea, ştiu că este important.

Apar gropiţele.

— Da, ştiu ceva despre tine. Mai vrei vin?

Clatin din cap. Îmi mai toarnă puţin, oricum, înclinând sticla.

Da, aşa este. Am un secret.

— Hai să stăm pe canapea, propune el.

Îmi ştie Markus secretul? Asta ar trebui să aflu.

— Hai să stai cu mine, repetă Markus, şi putem vorbi despre ce ştiu. Mă prinde de mână şi îmi ia paharul cu cealaltă.

Soarele a apus, iar camera este slab luminată de lumânările de pe masă. Canapeaua este moale. Comodă. Îmi sprijin capul de ea.

— Spune-mi ce ştii.

Cred c-ar trebui să-mi fie teamă, dar nu par să o simt.

— Un sărut, şopteşte Markus, şi îţi spun.

Mă sărută şi, odată ce o face, cred c-ar trebui să o facă iar. Mă simt frumoasă. El este frumos. Greutatea lui mă ţintuieşte în canapea, dar nu vreau să mă mişc. Mi se despleteşte părul. Şi colţul acela încă alert al minţii mele îşi aminteşte.

— Şi... treaba noastră, spun, deşi buzele lui sunt pe gâtul meu. Ce secret... ştii?

— Secret? murmură el. Faţa lui pluteşte deasupra feţei mele. Secretul pe care îl ştiu despre tine, Stefania mea, este că ai nevoie să fii sărutată. Mă sărută iar.

Şi eu mă gândesc, şi mă gândesc, şi îmi amintesc, prin ceaţa purpurie a vinului. Crede că trebuie să fiu sărutată. Acela e secretul meu.

Nu ştie despre Max. Sau despre ceilalţi. N-a ştiut despre ei niciodată.

M-a făcut să cred că ar şti ceva. A vrut să-mi fie teamă.

De fapt, m-a vrut pe canapeaua asta.

Ridic un picior şi îl împing într-o parte, cât de tare pot. Ofiţerul Berdecki se rostogoleşte de pe canapea, lovind podeaua cu zgomot.

— Hei! Hei! Se ridică în picioare, şi mă ridic şi eu. Asta pentru ce-a fost?

— Mă întrebi pentru ce-a fost? Îndrăzneşti să mă întrebi aşa ceva? Ar trebui să te tai într-o mie de bucăţele, şarpe. Sconcsule! Îmi vâr bluza în fustă, căutându-mi disperată pantofii. Sconcsule! repet.

— Ai înnebunit? Cuvintele sunt rostite dur, şi par şi mai dure fiindcă vocea lui blândă şi măgulitoare a dispărut. Nu te mai purta ca o fetiţă, Stefania. Eşti femeie în toată firea.

„Sunt?”

— Tu şi verişoara ta...

Verişoara? Se referă la Danuta. Verişoara mea stricată din Bircza. Ce i-a spus doamna Wojcik?

— Nu fă pe nevinovata. Ştiai de ce vii aici!

Doar că nu ştiam. Probabil c-ar fi trebuit să ştiu. Max m-a avertizat. Sunt cea mai proastă fată din Przemyśl, dar nu ştiam.

— Am venit pentru c-ai spus că ştii ceva despre mine. Dar ai minţit!

— A fost un joc!

— Nu şi pentru mine! Apuc sticla goală de vin şi o arunc, ratându-i capul la milimetru. Sticla explodează în cioburi mititele, lăsând o pată mică, purpurie, pe perete.

— Eşti nebună, spune el, şi nu mai e deloc chipeş. Are părul vâlvoi, hainele în neorânduială şi ruj pe faţă. Dar nu asta îl urâţeşte. Partea urâtă este în albastrul rece al ochilor. Îţi pot face viaţa grea. Şi surorii tale. Te pot aresta. Asta vrei?

Ne privim. Zâmbeşte. Nu-mi place.

— Aşa zic şi eu, spune el. Acum vino aici, iar tu şi sora ta puteţi dormi liniştite. Gropiţele i se adâncesc. Şi n-o să fie ceva ce nu-ţi place.

Sunt atât de furioasă, încât mi se pare că se învârte camera odată cu mine.

Fac doi paşi în faţă şi îmi smulg haina de pe scaun.

— Cred c-ai face bine să mă arestezi, ofiţer. Fă-o, şi cât sunt arestată îi voi spune comandantului tău că îţi place să laşi răufăcătoarele să scape, dacă crezi că există o şansă de a le convinge să vină la tine acasă, pentru... cină.

Ameninţarea îşi atinge ţinta.

— Să nu te mai apropii niciodată de mine, spun. De data asta, nu ţip. Vocea mea este joasă şi plăcută. Să nu mai vorbeşti cu mine. Dacă mă vezi pe stradă, să te întorci şi să pleci în direcţia opusă. Să dispari. Sau merg la comandant. Poate că o voi face, oricum. Traversez camera, în timp ce el rămâne pe loc, şi deschid uşa. Şi dacă îi arunci chiar şi o privire surorii mele, te tai în zece mii de bucăţele, porc mincinos, puturos şi murdar! Trântesc uşa.

Merg cât de repede pot. Aerul este răcoros, dar nu mă opresc să îmi pun haina. Mă opresc să îmi leg pantofii şi mă clatin, pentru că încă sunt ameţită. Trece o femeie, ducând nişte cumpărături, şi se uită lung la părul meu despletit.

Mă întreb dacă am şi eu ruj pe faţă, ca el.

Nu. Doar lacrimi care îmi curg pe obraji.

De ce-am venit aici? Pentru că îmi era frică?

În mare parte, da.

Dar a fost şi plăcut, nu? Să îmi imaginez că un poliţist chipeş m-ar căuta. Să îmi imaginez că ar fi posibilităţi, după Izio, după război, chiar dacă erau posibilităţi nedorite. Fusese... plăcut.

Şi detest că toate astea mă fac să mă simt o proastă.

Mă opresc cu mult înainte de strada Tatarska şi îmi împletesc iar părul, uitându-mă în vitrina-oglindă a unei prăvălii de sub un felinar. Nu văd nici urmă de ruj. Mă asigur că am toţi nasturii încheiaţi înainte să urc dealul. Unul dintre ei, ştiu, mă va privi venind. Simt fiorul familiar de teamă, că nu a mai rămas nimeni care să mă urmărească, şi mă gândesc cu groază că voi vomita tot vinul băut.

Nu îl vomit. Intru în curte.

Îi voi salva, mă gândesc. Cât îmi stă în puteri.

Când deschid uşa casei, aud lopata din dormitor. Cineva lucrează din greu. În bucătărie arde lampa. Nu văd prea des bucătăria în lumina lămpii şi constat că arată mai blândă, mai drăguţă decât la lumina zilei. Ar trebui să cumpăr nişte mobilă, mă gândesc. Când fac negoţ. Ceva ieftin, care poate fi vopsit sau reparat. Poate un raft pentru mâncare şi vase, un dulap pentru dormitor – o masă întreagă, o canapea.

Poate nu o canapea. Un fotoliu.

Sau o bancă.

Zgomotul lopeţii încetează şi Max iese din dormitor. Iar nu poartă cămaşă. Este plin de pământ negru şi duce două găleţi.

— Te-ai întors. Cum a fost la petrecere?

Sunt convinsă că Max ştie că n-am fost la nicio petrecere.

— Bine, răspund.

— N-ai stat mult.

— N-a fost chiar atât de reuşită.

— Ah! Văd cum i se schimbă expresia, dar nu ştiu ce înseamnă.

— Hela doarme?

— Da.

— Şi aţi mâncat cu toţii?

— A gătit Siunek.

— Cum merge buncărul?

— E gata. Au mai rămas scândurile.

Cred că a dat la lopată în fiece secundă, cât am lipsit. Deschid uşa care dă spre pod. În partea din spate a micului hol, podeaua este cu cel puţin şaptezeci de centimetri mai înaltă decât ar trebui. Am nevoie de o soluţie ca să ascund asta.

— Hela a scos ultimele ture de pământ şi le-a golit în spatele latrinei, spune Max. Era întuneric, deci nu a văzut-o nimeni.

Este în gardă. Nu îl pot învinui.

— Du-te să te speli şi dă-mi hainele, îi spun. Ţi le spăl eu.

— Nu trebuie să faci asta.

— Nu mă deranjează. Nu pot dormi acum. Funcţionez după un orar invers.

Pun cea mai mare oală pe care o am pe sobă şi încep să torn în ea apa din găleată.

— Serios, nu trebuie.

— Hainele tale sunt murdare.

— Fusia, nu am altceva de îmbrăcat.

Încă mai stă în uşa dormitorului, lângă găleţile lui, nebărbierit şi cu o tunsoare care cere foarfecă.

— Există pături. Sau ţi-e teamă să-ţi văd pielea?

Cred că-i vine să râdă, pentru că oricum nu poartă cămaşă. Şi pentru că am locuit în aceeaşi casă şi niciunul dintre băieţii Diamant nu a fost vreodată modest. Mereu

m-au considerat sora mai mare. Cu excepţia lui Izio. Dar Max nu râde.

— Îmi place bluza ta, spune el.

— O s-o vând.

— N-ar trebui. Ţi se potriveşte culoarea.

Nu sunt sigură de ce, dar replica asta mă face să vreau să plâng.

Mai arunc o bucată de cărbune pe foc, îi dau lui Max nişte apă caldă să se spele cu ea, mai încălzesc o tură şi îi spăl hainele. El adoarme pe podea, înfăşurat într-o pătură, în timp ce eu îi atârn hainele la uscat şi mă apuc de ale lui Siunek. N-ar strica să caut şi nişte haine bărbăteşti, mă gândesc, ca să nu am parte de băieţi dezbrăcaţi, care tremură prin casă de fiecare dată când spăl. Şi mai avem nevoie de un pat. De săpun. Şi mai cred şi că Helena iar a mâncat tot untul.

Poate că nu mă va deranja să nu am niciodată viaţa mea.

Rămân trează cât timp casa doarme. Usuc haine la foc şi cos o ruptură în fusta Helenei, pe care nu am cusut-o bine prima dată. Siunek este la fereastră, dar pare pierdut în gânduri. La fel ca mine.

Mă întreb ce a pierdut din cauza războiului.

Probabil mai multe decât mine.

Îl trezesc pe Max înainte să plec la muncă, să vegheze fereastra şi să-l lase şi pe Siunek să se odihnească. El a dormit aproape toată ziua. Se freacă la ochi şi se ridică în picioare, cu pătura pe el, apoi îşi freacă şi braţele. Din cauza podelei şi a datului la lopată, ştiu că îl dor.

— Nu uita, spune el, că Dziusia vine mâine.

Nu uitasem.

— Cum o scot afară?

— O s-o împingă printr-o gaură făcută de Schillinger între cărămizi, în partea din spate a ghetoului, unde nu e

gard, ci doar clădirile cu ferestre blocate. Asta se va întâmpla la cinci, iar tu trebuie să te întâlneşti cu ea la podul de peste şine înainte să pleci la muncă. După ce vezi că e în siguranţă, treci pe lângă ghetou până când îl vezi pe doctorul Schillinger şi strănuţi. Asta înseamnă că a ajuns la noi.

Micuţa Dziusia, cu claia ei de bucle.

Nu-mi vine să cred că o trimit singură.

— Nu vor da atenţie unei copile, spune Max, de parcă aş fi vorbit tare.

Aşa am crezut şi despre Helena.

Simt ochii lui Max asupra mea cât timp cobor strada Tatarska.

Lucrez o tură întreagă şi abia reuşesc să îmi fac norma, şi simt urmările pierderii somnului de peste zi. La şase fără un sfert dimineaţa, când picioarele mă dor şi umerii mi-au înţepenit de la spălat rufe şi făcut şuruburi, Herr Braun vine la mine şi mă informează că am fost mutată în tura de zi.

Acum.

Pot să muncesc. Sau îmi pierd slujba.

Mă întorc la maşinăriile mele şi încep trapul necesar ca să le hrănesc continuu cu metal. Ca să fac să funcţioneze continuu pompele de apă. În două ore, sunt din nou moartă pe picioare şi în pericol să îmi pierd o mână. Lamele se vaită, iar motoarele torc în sincron.

„Dziusia. Dziusia. Dziusia.”

O împing prin gaura din zid la ora cinci. Eu nu pot pleca decât la şase. Herr Braun se plimbă printre noi şi mă priveşte lucrând. Poate că ar trebui să îmi pierd slujba.

Poate vom muri de foame.

Herr Braun mă priveşte toată ziua. În pauză, mă duc să stau afară, pe podul de fier, plesnindu-mă peste faţă ca să mă trezesc. Sunt ameţită de îngrijorare, atât de obosită, că

nu pot gândi, şi nimeni de pe strada Tatarska nu ştie unde sunt. Januka îmi aduce o cană de cafea tare.

— De la mecanic, spune ea, şi îmi oferă o înghiţitură de sendviş. Băiatul blond vine şi el, aprinzându-şi o ţigară. Cu excepţia ei, aerul miroase a nou. A primăvară.

— Lui Braun nu-i place de tine, comentează el.

— Ce te face să crezi asta? râde Januka.

Mă frec la ochi.

— La ce oră pleacă?

— La cinci. De obicei, spune Januka.

Cinci. Ar putea fi suficient.

— Am nevoie să-mi faceţi un serviciu. Credeţi că voi doi mi-aţi putea termina tura?

Januka se încruntă.

— Am o întâlnire, spun.

Januka spune:

— Nu poţi s-o reprogramezi?

Băiatul blond pufăie din ţigară.

— Ce-i atât de important?

— Este... Creierul meu amorţit reporneşte brusc. Este cu poliţia. Nemţească. Ar trebui să fiu acolo şi... ştiţi bine că nu le pasă ce slujbă am.

— Ai probleme? întreabă Januka, îngrijorată.

— Am o problemă cu documentele. Se rezolvă. Dar nu pot rata programarea.

— Nu sunt sigură...

— Facem, spune băiatul. Dacă pleacă Herr Braun. Inspectorului nu îi va păsa. Ştie că ai lucrat două ture.

— Serios? întreb. Crezi?

Ridică din umeri, iar stomacul mi se destinde niţel. Dau cafeaua peste cap.

— Mersi. Vă fac şi eu un serviciu, când pot.

— Mă numesc Lubek, apropo, spune blondul. În caz că te întrebai.

— Ştiu! spun. Deşi uitasem.

Januka râde iar. Râde mereu. Apoi, îl sărută pe Lubek pe gură şi se întoarce la cuterul ei de bolţari.

Nu ştiam că Lubek este iubitul ei.

Lubek îşi aruncă mucul ţigării peste pod şi întinde braţul, să intru prima pe uşă. Nu are părul la fel de deschis ca ofiţerul Berdecki. Are nuanţa grâului uscat, nu a aurului. Iar zâmbetul lui este mai prietenos decât mi-aş dori.

Sunt prevăzătoare cu zâmbetele.

Mă întorc la zgomotul maşinăriilor. Dacă plec la cinci, dacă fug – poate ajung la pasarelă înaintea Dziusiei.

Dar nu pot pleca la cinci. Herr Braun circulă. Şi la cinci şi un sfert tot asta face.

Cred că-l urăsc.

Nu pleacă decât douăzeci de minute mai târziu. Lubek îmi preia maşinăriile, iar eu fug parcă mânată de câinii germani.

Ajung la pod la cinci şi jumătate, şi iată câinii germani. Cu bărbaţi din SS, la ambele capete. Podul este păzit. Nu lasă pe nimeni să iasă sau să intre din şi în ghetou.

Oh, nu!

„Nu. Nu. Nu.”

Mă sprijin de un stâlp de felinar, parcă aşteptând autobuzul, şi privesc podul. Zece minute mai târziu, iat-o pe Dziusia Schillinger. Îi văd părul. Au îmbrăcat-o ca pe o ucraineancă şi loveşte o conservă de-a lungul străzii.

Se opreşte când vede paznicii, ia conserva şi se întoarce.

Aştept. Pieptul îmi striveşte aerul din plămân.

Se întoarce.

Şi pleacă iar.

Şi eu nu pot să fac nimic.

Loveşte conserva dincolo de primul paznic. Cred că un câine întoarce capul, dar paznicul, nu. Loveşte conserva

până la al doilea paznic, şi un tren se opreşte sub ea, într-un văl de abur. Când o văd iar, a lăsat conserva în urmă şi coboară scările, privind în stânga şi în dreapta, în mijlocul răcnetului de tren. Eu fac un pas spre pod şi trec pe lângă el, sperând că mă va urma.

Nu mă recunoaşte.

Se duce spre mica piaţă din apropiere de şină, locul unde se vinde peşte, iar eu încerc să o urmez fără să par dubioasă. Mă prefac că aş cerceta marfa. Dar Dziusia este mereu înconjurată de oameni. Femeia de la care cumpăr haine folosite. Şi una dintre femeile din sat trece şi ea; cea care îmi oferă un preţ bun pentru lapte. O văd pe Dziusia trăgând de mânecă o străină şi întrebând ceva. Este ignorată. Pare să-i vină să plângă. Dar nu îi pot surprinde privirea.

„Ai grijă, Dziusia.”

A ajuns în faţa catedralei, cea în care mă rog de obicei, lângă Na Bramie. Două femei cu baticuri urcă treptele dinspre uşile din faţă. Ea se îndreaptă spre ele.

„Da, Dziusia. O alegere mai bună.”

Văd cum le opreşte şi aproape că îi văd gura formând cuvântul „Tatarska”. Una dintre femei se apleacă. Arată în direcţia corectă, iar eu o urmăresc pe Dziusia printre tarabele şi gheretele pieţei mari. Pe deal. Cu cât urcăm mai mult, cu atât mai puţini oameni sunt, iar când strada este pustie, mă grăbesc şi trec de ea.

— Dziusia, şoptesc. Urmează-mă.

O aud suspinând încet.

Soarele coboară, dar nu a ajuns suficient de jos încât doamna Krajewska să nu se uite pe geam. Sper că va crede că este o prietenă a Helenei, care a venit să se joace. Când traversăm curtea şi mergem prin spate, se deschide uşa. O împing pe fetiţă înăuntru, iar Max încuie după noi.

— Ce s-a întâmplat? spune Max. Am crezut c-ai fost împuşcată!

— M-au obligat să lucrez tură dublă.

— 24 de ore?!

Dziusia a fugit la Siunek şi l-a luat în braţe. Are ochii uscaţi, dar respiră în icnete, de parcă ar plânge. Siunek o mângâie pe păr.

— S-a udat, şopteşte el, arătând. Privesc în jos, şi aşa este. Pantofii şi fusta ei sunt leoarcă.

— Aveau câini, îngaimă ea.

— Podul este păzit acum, spun eu. SS, cu câini. La ambele capete. Apoi o văd pe Helena în colţ. Hela, ea este Dziusia.

I-a spus cineva Helenei că vine alt copil aici? Sper că i-a spus Max.

— Îi poţi arăta unde este apa pentru spălat şi îi poţi împrumuta cealaltă rochie a ta, cât îi spălăm hainele?

Helena încuviinţează, timidă. Dziusia este cu doi, poate cu trei ani mai mare ca ea. Dar Helena o ia de mână şi o conduce afară din dormitor.

— Iau apă de spălat, încep să spun, dar Max clatină din cap.

— Spăl eu. Tu trebuie să te întorci în ghetou. Te rog. Tatăl ei. Doctorul Schillinger aşteaptă.

Mă uit în ochii lui mari şi căprui. La faţa lui palidă. Îmi pun haina şi ies iar pe uşă.

E atât de îngrijorat.

Iar eu sunt atât de obosită.

Nu am cum traversa acum şinele altfel decât ascunzându-mă de SS şi alegându-mi bine momentul. Fac asta, apoi înconjor tot ghetoul, îndreptându-mă spre poartă de parcă aş veni din direcţie opusă, dinspre clădirea Minerwa. De cealaltă parte a gardului, la colţul

unei clădiri, un bărbat se află în umbră. Unde nu-l poate vedea paznicul. Este rigid.

Cred că este doctorul Schillinger. Dacă am nimerit, atunci a slăbit mult. Probabil de la tifos. Sau fiindcă, de când au venit Max şi Siunek, nu am mai dus mâncare în ghetou.

Mă apropii mai mult de poartă şi privesc brusc în sus, de parcă m-aş fi rătăcit. Paznicul mă priveşte cu coada ochiului. Mă întorc în cealaltă direcţie, înapoi spre doctorul Schillinger. La trei metri de mine, băţos ca o mumie egipteană, este ofiţerul Berdecki.

Ne uităm unul la altul. Eu sunt epuizată. N-am dormit de când ne-am văzut ultima dată. Am spălat rufe, am curăţat casa, am fost la piaţă, am muncit tură dublă şi am ajutat la extragerea unei fetiţe din ghetou. Şi dacă nu se dă acum din calea mea, îl lovesc.

Pare să ştie asta. Se întoarce şi face cum i-am spus în camera lui de zi. Dispare. Îmi ofer două secunde de satisfacţie. Apoi, mă aplec şi strănut cu putere.

Umbra unui bărbat din spatele gardului ghetoului se aşază în uşă şi plânge.

19. MAI 1943

Îmi ia o săptămână să îmi redresez orele de somn şi de veghe ca să nu mă zbat în tura de zi. Când vin acasă, sâmbătă seara, dorindu-mi cu ardoare o zi liberă, descopăr casa plină de pui.

Max are o faţă vinovată.

Mă întorc spre el, şi îmi spune că doamna Krajewska a întrebat-o pe Helena dacă avem pisică, pentru că a auzit zgomote în casă cât timp Helena era plecată. Helena i-a spus că da, toată numai zâmbet, dar Max a decis că e imposibil să fie suficientă linişte. Că pereţii sunt prea subţiri. Atunci, la momentul oportun, Helena a vorbit de soţia unui fermier care îşi vindea tot stocul de pui la piaţă, iar Siunek mai avea ceva bani, aşa că, într-o ordine firească a lucrurilor, acum locuiesc într-un coteţ.

Iar.

Mă culc între cotcodăceli. Când mă trezesc, cotcodăcitul continuă. Este enervant şi mă irită. Măcar Helena a avut inspiraţia să cumpere doar găini.

Puii mă distrag de la faptul că putem muri cu toţii astăzi. Este iar duminică, şi aşteptăm să vină bătrânul Hirsch şi doctorul Schillinger.

Am cumpărat, totuşi, o canapea. Şi un dulap. Le-am schimbat, cu câteva zile în urmă, pe bluza albastră, de mătase. Este o canapea groaznică. Mă tem de ce substanţă o fi pe ea, mai ales după o noapte în compania puilor. Dulapul arată de parcă l-ar fi nimerit un obuz. Dar Max înşurubează balamalele la loc, iar gaura rămâne la spate, la perete, unde nu se vede, dacă uşile sunt închise.

Trebuie să ţinem uşile închise, astfel încât puii să nu se cocoaţe pe nicăieri.

Le pun pe Helena şi pe Dziusia la treabă, să aştearnă paie şi să facă un cuibar în holişorul cu scara, care ne va ajuta şi să ascundem înălţimea nefirească a podelei. Max şi cu mine dezasamblăm canapeaua, îi scoatem tapiţeria, spălăm materialul verde închis în trei ape cu săpun. Rezultatul este nuanţa limetei. Intră la apă, şi râdem când Max şi cu mine ţinem de un capăt, Dziusia şi Helena de celălalt, şi cu toţii ne clătinăm încercând să o readucem la forma anterioară. Max se urcă pe un scaun şi o atârnă pe Helena de un capăt, iar ea ţipă – tehnica funcţionează mai bine decât crezusem.

Ne distrage şi asta de la faptul că s-ar putea să murim astăzi.

Nu i-am spus Dziusiei că vine tatăl ei. În caz că nu vine. Şi nici Helenei, ca să nu-i spună Dziusiei. Dar Siunek se îngrijorează cumplit şi nu vrea să plece de la geam. Îşi muşcă unghiile până la sânge. Planul de dinaintea plecării lui Max a fost făcut de doctorul Schillinger şi implică mituirea poştaşului, un om pe care doctorul îl ştie de mai demult. Bătrânul Hirsch îşi va rade barba şi se vor îmbrăca amândoi ca nişte muncitori, cum făcuse Max. Apoi, vor ieşi din ghetou cu sacii de corespondenţă şi vor fi lăsaţi pe drum, undeva aproape de piaţă, după care vor merge spre strada Tatarska.

Max mă asigură că poştaşul nu îmi ştie nici numele, nici adresa. Că este plătit să lase doi evrei să călătorească în poştalion. Îi spun lui Max că duminică nu funcţionează poşta. Îmi spune că din ghetou pleacă şi duminica, pentru că toată corespondenţa trece pe la nazişti, care o verifică. Îi spun că fabricile nu sunt deschise duminica, deci hainele de muncitori nu au sens. Îmi spune că bărbaţii care

muncesc în cafenelele şi pensiunile germane nu au zile libere, şi aşa se vor îmbrăca Hirsch şi Schillinger.

Nu îmi place planul. Au fost deja prea multe limbi dezlegate.

Nu pot să fac nimic.

Ar trebui să ajungă aici undeva după ora trei. La două şi douăzeci, Siunek năvăleşte în bucătărie.

— Poliţia! şopteşte.

Ne uităm lung la el.

Max lasă jos ciocanul şi cuiele. Încă ţin tapiţeria pe care o prindea.

— Treceţi în buncăr, spune Max, şi repede!

Ne împletic, dar reuşim, în tăcere. Max dă scândurile la o parte, alunecă pe burtă sub pat şi în gaură, cu Siunek după el, deşi îi ia ceva mai mult. I-o dau pe Dziusia, pe care am luat-o din plin joc de şotron cu Helena, făcut cu creta pe podeaua celui de-al doilea dormitor. Îi dau lui Max scândurile de pus la loc şi mă uit în jur. Pe pervaz sunt un pămătuf şi un brici. Le vâr sub pernă. Helena îmi dă pantofii lui Siunek, fără o vorbă. Îi bag în dulap şi închid uşa.

— Spală vasele, îi şoptesc. Dă din cap. Sunt prea multe căni. Mă duc la geam şi mă uit de după perdea.

Inima îmi alunecă în stomac. Doi poliţişti stau în faţa uşii de pe Tatarska 3. Au bastoane şi se uită spre stradă. De ce au venit aici tocmai acum?

Pentru că ştiu.

Pentru că a vorbit cineva. Cineva a vorbit în tot timpul ăsta.

Din clipă în clipă, Schillinger şi Hirsch vor urca dealul.

Chiar vom muri cu toţii astăzi.

Tocmai mi-am amintit cât de mult nu vreau să fie adevărat; atât de mult, că mă supără tare.

Cineva ar trebui să afle ce vor poliţiştii.

Mă aşez pe pat să îmi leg şireturile.

— Ce se întâmplă? şopteşte Max.

— Acum, nimic.

Cred că îmi vede pantofii.

— Rămâi înăuntru, Fusia.

— Nu, răspund. Mă întorc imediat, Hela! strig, şi iau găleata de apă.

„Doamne, uite cum voi afla dacă eşti sau nu de partea mea.”

Poate c-ar fi trebuit să-mi aduc mătăniile.

Poate n-ar mai trebui să-L sfidez pe Dumnezeu.

Mă opresc lângă fântână.

— Bună ziua! strig eu. Poliţiştii se întorc. Nu suntem pe cale să fim răpiţi de ruşi, nu?

Amândoi râd, iar zâmbetul meu este mare şi fals.

— De americani?

— Ne ocupăm noi de ei, spune unul.

— Atunci, cine e jefuit? Sau ucis? Mă apropii cu găleata. Haideţi, nu mai am idei. Ce faceţi pe-aici?

Schimbă o privire. Sunt tineri – dar nici chiar foarte tineri. Polonezi.

Măcar nu sunt ofiţerul Berdecki.

— Locuiţi aici, domnişoară?

— Da. În spate. De ce?

— Pentru că am primit informaţii că ar ascunde cineva evrei.

Las curiozitatea să mi se oglindească pe faţă. Înăuntru, m-am înfuriat pe Dumnezeu.

— Evrei? Unde?

— Pe strada Tatarska, între numerele 1 şi 5.

Aşa că s-au proţăpit în faţa numărului 3. Să fie siguri.

— Doi evrei bogaţi ar trebui să vină aici după-amiază, dar poate că nu avem informaţiile corecte. Poate sunt doar bârfe.

— Aşa cred, spun eu, repede. Locuiesc aici de o vreme şi n-am văzut nici picior de evreu. Intru în toate casele vecinilor. Unde să-i ascundă?

N-am fost în nicio casă, dar îmi armez zâmbetul cu o inocenţă veselă, şi poliţistul îmi rânjeşte înapoi.

— Nu vă îngrijoraţi, spune el. Dacă îi găsim, e bine pentru noi şi n-are a face cu dumneata.

Sau s-ar putea să fie numai despre mine. Pentru că doctorul Schillinger tocmai urcă dealul.

Doamna Krajewska iese pe uşă.

— Ce se petrece?

— Este poliţia, spun. Caută evrei.

— Evrei?

— Hei! spune o voce din spatele meu. Dumneata! Domnişoară Podgórska!

Mă întorc încet. Este doctorul Schillinger, încă urcând încet dealul.

Cred că mi-a stat inima.

— De ce n-ai fost ieri la muncă? strigă el.

Casc gura.

— Am întrebat de ce n-ai fost ieri la muncă. A trebuit să-ţi găsim înlocuitor!

— Ar fi trebuit să mergeţi, mormăie un poliţist. Râd amândoi.

— Terminaţi odată! spune doamna Krajewska, ieşind în stradă. Domnişoara Podgórska este o fată bună!

— Dacă este aşa, ar fi trebuit să vină la muncă! spune doctorul Schillinger. Merge repede, roşu la faţă, dând din mâini. Chiar arată de parcă ar veni dinspre clădirea Minerwa.

Mă adun.

— Îmi pare rău. Sora mea s-a simţit rău.

— A spus că sora ei s-a simţit rău! Doamna Krajewska agită un deget. Nu poate pleca dacă sora ei este bolnavă!

— Ar fi trebuit să trimită un bilet! urlă doctorul Schillinger.

— Haide, fiţi politicos... începe doamna Krajewska.

Celălalt poliţist mormăie:

— Hai mai sus.

— Dar am trimis, mă jeluiesc eu. Am plătit un băiat din piaţă. N-aţi primit?

Doamna Krajewska îşi adună curajul să mă apere.

— Haideţi să beţi un ceai, spun repede, şi vă pot explica...

Doctorul Schillinger se opreşte în faţa noastră, iar poliţiştii se îndepărtează. Nici urmă de bătrânul Hirsch.

— Vreau să ştiu ce-ai de spus, evident, spune Schillinger. Vreau să fiu corect. Dar ai făcut probleme...

Îl iau de braţ şi îl conduc spre uşă, iar când privesc în urmă, fac un semn de „mulţumesc” către doamna Krajewska, iar ea îmi trimite o sărutare. Cotim, cu doctorul Schillinger certându-mă încă, şi apoi iată-ne trecuţi de uşa de pe Tatarska 3.

Încui, şi cred că Max era deja afară din buncăr şi privea de la geam, fiindcă se apropie de mine şi mă sărută pe obraz. Îi strânge mâna doctorului. Ar trebui. Schillinger tocmai ne-a salvat. Alunec pe lângă perete şi mă aşez pe podea, şi un pui vine să mi se suie în poală. Dziusia începe să ţipe de bucurie, în braţele tatălui ei, în timp ce toţi îi spunem să tacă.

Am crezut că voi muri. Sincer, chiar am crezut asta.

— Calmează-te, Dziusia, spune doctorul Schillinger, aşezând-o lângă el pe canapeaua dezmembrată. Pare dezamăgită. El pare să aibă nevoie să treacă peste spaimă.

Siunek spune:

— Tata unde e?

Doctorul Schillinger îşi scoate căciula şi se uită la ea. Clatină din cap.

— Poştaşul, spune el. Poştalionul a fost controlat, şi el a spus că noi îl ajutăm, că avem permisiunea, şi un evreu din Orpo pe care cred că-l plăteşte a venit şi a spus Gestapo-ului că aşa e, şi ne-au lăsat să plecăm. Dar apoi şi-a pierdut capul. A mânat calul şi căruţa prin oraş de parcă era urmărit şi ne-a lăsat în alt loc. Nu ştiam unde suntem – mai ales Hirsch.

Hirsch nu este din Przemyśl, îmi amintesc eu, ci din Dobromîl.

— Trebuia să stea la câţiva paşi în urma mea, să nu dăm impresia că suntem împreună, continuă Schillinger, stând picior peste picior acum. Arată ciudat în salopetă. Dziusia îl ţine de braţ. Dar, când am întors capul, dispăruse. Se uită la Siunek. Crezi că s-ar întoarce în ghetou?

Siunek clatină din cap.

— Cunoaşte adresa? întreabă Max.

Schillinger încuviinţează. Max mă priveşte. Ne privim. Nu e neapărat rău, fiindcă şi-ar putea găsi drumul încoace. Dar nici bine, pentru că ne poate trăda. Citesc întrebarea de pe faţa lui Max.

— Poliţia ştia de cineva care ascunde evrei pe Tatarska, spun eu. Între numerele 1 şi 5. Au auzit „vorbe”, dar nu ştiau dacă adevărate.

Max face un semn din cap. E furios. Se uită la Siunek şi la Schillinger, şi ştiu că îi va întreba dacă au spus cuiva. Apare Helena, în fugă.

— În curte a venit un bătrân!

Evident că este singura care şi-a amintit să păzească fereastra.

Ne agităm. Schillinger nu ştie unde este buncărul. Dar nu e timp pentru ascuns. Încă mă ridic, când Siunek se uită şi ţipă:

— Tata! Tata!

Deschide uşa şi mă gândesc că avem noroc că nu s-a dus nimeni acum la toaletă. Ar fi văzut toată hoarda de evrei din casa mea.

Bătrânul Hirsch se împleticeşte înăuntru, fără barbă, iar Siunek încearcă să-l îmbrăţişeze.

— Suntem morţi, suntem morţi, mormăie Hirsch. Suntem morţi cu toţii!

Trag şi încui uşa, iar el începe să alerge dintr-un capăt în altul al camerei.

— Suntem trădaţi! Vin! Suntem morţi!

Apoi, vomită pe podea.

Trece o vreme până când reuşim să-l liniştim pe bătrânul Hirsch cât să vorbească. Trebuie să o trimit pe Helena să aducă două găleţi cu apă ca să curăţ podeaua, şi nu pot decât să sper că doamna Krajewska crede că supraveghetorul meu şi cu mine bem ceai cu stacana. Când podeaua este curată, le las pe Helena şi pe Dziusia să ia câte un pui şi să meargă să joace noul lor joc preferat, în dormitorul din spate: şotron în coteţ, pe tăcute.

E preferatul lor, până când are nevoie cineva să folosească toaleta din găleată.

Mă spăl pe mâini şi liniştesc restul de pui în holişor, în timp ce bărbaţii se adună în jurul lui Hirsch. Nu s-a pierdut. Nu a fost separat de Schillinger. A fost jefuit.

— Hoţul m-a tras pe o alee şi a spus „Ha! Ştiu că eşti un evreu bogat şi ai ieşit din ghetou, şi îţi vreau banii”. Eu zic „Ce bani?”. Iar el mă ia de gât şi mă caută în buzunare şi găseşte zece mii de zloţi.

— Zece mii? întreabă Siunek. De ce atât de mulţi?

— Pentru că de suma asta mă pregătisem.

— Pentru ce? se încruntă fiul lui.

— Să fiu jefuit!

— Ştiai că vei fi? întreabă Max.

— Nu. Dar mă pregătisem! Pentru că aşa e lumea asta.

Clatin din cap, uscându-mi mâinile. Dacă nu ar fi vomitat de spaimă, aş crede că bătrânul Hirsch se amuză. Ce hoţ n-ar fi bucuros şi cu o mie de zloţi? Mă gândesc câtă pâine aş putea cumpăra de nouă mii de zloţi în plus.

— Găseşte banii pe care eram pregătit să-i dau, dar nu găseşte ce nu eram pregătit să dau, şi pe urmă îmi zic că sunt un om mort, pentru că de ce n-ar încasa şi recompensa de la Gestapo? Dar el spune: „Sunt eu hoţ, domnule Evreu, dar am onoare. Nu sunt ucigaş. Acum, hai cu mine, şi voi avea eu grijă să-ţi spun când pleacă poliţia”.

— Deci hoţul ştia unde mergi? întreabă Max.

— Da! De-asta zic că suntem morţi cu toţii!

Max clatină din cap. Se înfurie iar. E ca şi cum cineva ar fi făcut un afiş şi l-ar fi lipit în ghetou. Cazare pentru evrei pe strada Tatarska.

— Când ne-am întâlnit cu toţii în buncărul de pe Kopernika, spune încet Max, am făcut un pact şi un jurământ sacru. Că nimeni nu va pomeni numele sau adresa Stefaniei, sau că vom fi ascunşi. Era cel mai mare secret. Cea mai solemnă promisiune pe care o puteam cere, pentru că de ea depindea viaţa. A noastră, a ei şi a surorii ei. Dacă aici există o persoană care a încălcat acest jurământ, să spună. Dacă a fost accidental sau voit. Ca să ştim ce să facem şi să ne salvăm, dacă putem. Dacă nu putem, atunci trebuie să le dăm Stefaniei şi surorii ei şansa de a fugi. Acum.

Max mă priveşte. Ceilalţi trei mă privesc. Apoi se privesc între ei. Bucătăria de pe Tatarska 3 tace. Se aude o bătaie în uşă, care mă scoate din minţi de spaimă.

De ce uităm mereu să supraveghem fereastra?

Bătrânul Hirsch ridică mâinile, gata să strige, dar Siunek îi acoperă gura. Max se ridică încet, fără zgomot, şi îi cheamă pe ceilalţi să-l urmeze în dormitor. Când au ieşit cu toţii afară şi uşa s-a închis, bătaia se repetă, aşa că mă uit pe ferestruica de lângă uşă.

Nu este nici poliţia, nici Gestapo. Sunt doi băieţei.

Deschid uşa niţel.

— Da?

— O doamnă ne-a dat un bileţel, spune unul. Nu cred că are mai mult de zece ani.

— Ce doamnă?

— O doamnă, spune cel mai mic. A zis să ne întoarcem după răspuns peste o oră.

— Pa, spune celălalt, şi pleacă săltând.

Trag uşa după mine şi o încui, apoi deschid uşa de la dormitor.

— Puteţi ieşi, şoptesc. Bărbaţii ies în camera de zi. Nici n-au avut timp să îndepărteze scândurile de pe buncăr. Cred că Dziusia şi Helena joacă încă şotron. Despăturesc bileţelul şi îl citesc. Iar. Şi iar.

— Ce este? întreabă Max.

— Suntem şantajaţi, atât. Mă aşez pe un scaun.

— Şantajaţi?

— Femeia asta spune că fie îi ascund pe ea şi pe cei doi copii ai ei, fie în trei zile ne denunţă.

— Ce? Max îmi smulge biletul. Cine e doamna Bessermann?

— Nu ştiu! N-am auzit de...

— Bessermann? spune Siunek. Malwina Bessermann? Se răsuceşte spre bătrânul Hirsch, care se aşază pe

canapeaua parţial reasamblată. Pare şocat. Tată, nu-i iubita ta?

— Iubita? repetă Max.

Schillinger clatină din cap.

Hirsch pare încolţit.

Iubita.

Multe lucruri încep să se lege.

— Trimiteţi-mă de aici, spune bătrânul Hirsch. Îmi pare rău! A fost o nebunie de bătrân!

Dar nu mi se pare atât de plin de regrete, nu acum, că s-a liniştit. Se aşază înapoi pe canapea şi îşi aprinde o ţigară. Nu cred că se gândeşte că vom face asta.

Încep să învăţ că bătrânul doctor Hirsch are mereu un as ascuns în mânecă.

Arată spre mine cu ţigara.

— Dacă bărbaţii se pregătesc să vorbească, spune el, atunci să plece fata.

Serios? Foarte amuzant.

— Eşti în casa ei, spune Max. Pare gata să-l bată. Dar văd că bătrânul încearcă doar să ne distragă atenţia şi să detracteze conversaţia de la problema reală.

— Tată, spune Siunek, îţi dai seama c-ai dat-o pe mâna poliţiei pe fata asta?

— Nu mi se pare.

— Ar fi trebuit să spui!

— Ce?

— Că ţi-ai încălcat jurământul şi i-ai zis Malwinei Bessermann.

— Şi cui să-i fi spus?

— Fiului tău! strigă Siunek.

— Hirsch, spune Schillinger. Vocea lui are mai multă autoritate. Termină cu prostiile. Sunt şapte vieţi în joc. Cui i-ai mai spus?

Bătrânul Hirsch oftează, suflând fum. Pare cumva mai bătrân, fără barbă.

— Jur acum că i-am spus doar Malwinei, de dragul copiilor. Dar cui i-a spus ea, nu ştiu.

Oricine ar putea să ştie ce fac eu în casa asta. Absolut oricine.

Citesc biletul de la Malwina Bessermann încă o dată – un bilet deschis, trimis prin nişte necunoscuţi de pe stradă. Trebuie să dau un semn că am primit biletul, şi apoi am două zile să decid. Dacă în a treia zi n-am acceptat, Gestapoul află despre noi toţi, cu nume şi prenume.

Este o cale oribilă de a cere cuiva să-şi rişte viaţa pentru tine. Josnică. Egoistă. Dezgustătoare. Toată situaţia mă înfurie. Şi sunt convinsă că nu vom supravieţui. Nu toţi. Îmi amintesc când mi-a spus Izio asta, în ultima noapte dinainte de lagăr.

Şi totuşi, dacă aş fi mamă în ghetou, dacă aş fi pierdut un soţ, părinţi, fraţi şi surori în trenuri – şi asta spune Siunek că a păţit doamna Bessermann –, ce aş face ca să-mi văd copiii afară? Ca să nu aibă parte de aceeaşi soartă? Ce-aş face pentru Helena?

Orice. Asta aş face.

Aş înşela, aş minţi şi aş fi cât de josnică trebuie.

Rup o bucată de hârtie de măcelărie, îmi iau creionul şi, după ce termin de scris, împăturesc hârtia în două şi ies. De parcă aş merge la toaletă. De fapt, aştept în curte, căutând băieţii aceia din priviri. Când vin, le strecor biletul şi mă întorc înăuntru, unde bărbaţii se ceartă încă.

Mai târziu, după ce adorm fetele în patul meu şi bătrânul Hirsch face penitenţă, stând primul de cart la geam, mă duc în bucătărie, după apă, trec de siluetele înfăşurate în pături şi de respiraţiile uşoare de pe podea şi ajung la vechea haină a lui Hirsch, atârnată lângă fereastră. Caut banderola prin buzunare şi o găsesc.

Credeam că nu va mai trebui să mă strecor în ghetou. Tresar când Max îmi şopteşte:
— Fusia, ce faci?

20. MAI 1943

Regulile din ghetou par să se schimbe mereu. Schimbări mai mari, schimbări mai mici. Nu sunt permise interacţiunile la gard. Secţiunea aceasta este doar pentru lucrători. Secţiunea cealaltă, pentru cei care nu lucrează. Mergi unde vrei. Mergi într-un loc greşit, şi te ucidem. Astăzi, ne prefacem că nu vedem dacă te târguieşti la gard. Poate fi dificil să-ţi dai seama cum stai. Acum, poarta pare să fie păzită serios şi nu se mai traversează podul. Dar, odată ce eşti înăuntru, nu îţi vom mai da prea multă atenţie.

Am grijă, oricum. Mi-am ciufulit părul, mi-am murdărit faţa, mi-am ascuns poşeta şi am o banderolă adevărată pe mânecă, nu una care doar seamănă. Cu o seară înainte, Max m-a implorat să nu plec, şi înţeleg de ce. Dacă mi se întâmplă ceva, sunt morţi cu toţii. Dar cred că trebuie să îmi dau seama ce e cu doamna Bessermann.

Ar putea fi o capcană. Dar nu văd de ce ar fi.

Merg la locul nostru, cel dintotdeauna, unde Max a tot lărgit sârma ghimpată. Este încă slăbită. De acolo nu e decât o plimbare scurtă până pe strada Kopernika. Mă strecor la numărul 5 fără să atrag atenţia, apoi merg spre capătul holului, unde există un horn de cărămidă care urcă din subsol şi încălzeşte camerele, alături de o uşă către debaraua de sub scări. Doar că nu este o debara. Acolo e un perete fals. Când mişti o scândură şi intri, vezi o uşă către pivniţă.

Max a construit totul cu multă isteţime, aşa cum face de obicei.

Cobor treptele şi văd o lanternă deja aprinsă. Sunt Henek şi o femeie cu părul negru, lucios, care şed pe nişte lăzi. Exact aşa cum le cerea biletul meu. Nu mi-am dat seama cât de mult voi detesta locul ăsta. Este întunecos şi umed, şi nu îmi place cum miroase.

Sau poate e doar fiindcă mi-l amintesc pe Max, cu lacrimile curgându-i pe pielea desprinsă a feţei, şi povestea celor întâmplate aici.

Henek se ridică, mă sărută pe obraz, dar nu zâmbeşte. Mă aşez, se aşază şi el, şi ne uităm la doamna Bessermann.

Este o femeie frumoasă, spre patruzeci de ani. Mult prea tânără pentru domnul Hirsch. Mă întreb ce i-o fi promis. Mă întreb ce i-o fi promis ea. Stă într-o poziţie elegantă, cu spinarea perfect dreaptă.

— Doamnă Bessermann, de ce, în loc să mă rugaţi să vă ajut, aţi decis să îmi ameninţaţi viaţa, a mea, a altor cinci persoane şi a surorii mele de şapte ani?

— Dacă v-ar fi cerut-o politicos o străină, domnişoară Podgórska, sigur aţi fi ajutat-o. Sarcasmul ei ar putea descoji un cartof.

— Asta au făcut ceilalţi, doamnă Bessermann.

Strânge din buze. Aştept. Îşi mişcă mâinile. Apa picură. Apoi, se îndreaptă şi mai mult de spate, elegant, pe lada din subsolul murdar, în care oamenii şi-au pierdut vieţile.

— Atunci, vă rog, domnişoară Podgórska. Vă implor ajutorul. Pentru mine şi pentru cei doi copii ai mei.

Sprâncenele lui Henek se ridică. Îmi privesc mâinile.

— Am deja şapte oameni de hrănit într-un spaţiu foarte strâmt. Nouă, când li se vor alătura Henek şi Danuta. O aud respirând pe întuneric. Acum, încă trei n-ar putea face o diferenţă prea mare.

Stă complet nemişcată, asimilându-mi cuvintele. Apoi, faţa ei se strâmbă şi începe să plângă.

Noi stăm în tăcere şi îi ascultăm suspinele.

Cine, dacă nu eu?

Henek mă trage deoparte, înainte să plec.

— Eşti sigură, Fusia?

— Tristeţea se poate transforma în cruzime, şoptesc eu, gândindu-mă la *babcia* mea.

Henek clatină din cap.

— E o greşeală, spune el.

— Nu cred.

— Dar eşti sigură? O greşeală te poate ucide. Şi pe fratele meu.

Îl privesc cu atenţie pe Henek. E prima dată când aud că recunoaşte pericolul în care se află. Este slab, ca toată lumea, dar pare suficient de puternic, chiar şi după tifos. Şi-a tuns mustaţa.

— Când veniţi tu şi Danuta?

— Nu suntem încă pregătiţi. Lucrăm amândoi. Suntem bine.

Acesta este Henek, aşa cum îl cunosc.

— Ar trebui să veniţi curând. *Judenrat* a spus că nu mai durează mult. Îi văd deruta, dar nu am vreme de poveşti, iar el ştie asta.

— Avem timp suficient să ne mutăm în buncărul tău, Fusia. Dacă este vreun pericol, oamenii din ghetou vor fi primii care află.

— Dar veţi veni curând?

— Curând.

— Este o greşeală, şopteşte Max când îi spun. Nu cred că femeia prezintă încredere.

— Spune că ea este cea care a comis o greşeală. N-a ştiut ce altceva să facă. Cred că e disperată. Are doi copii.

— Of, Fusia, oftează el.

Îi dau o bucată de pâine, şi când crede că nu mă uit, rupe un colţ şi aruncă firimituri pe podea, pentru pui. Îl

lovesc peste braţ, iar bătrânul Hirsch se aşază înapoi pe canapea, privind şi fumând.

A doua zi, după muncă, mă duc în piaţa mititică din apropierea şinelor de cale ferată, locul unde se vinde peşte, unde Cesia Bessermann, cincisprezece ani, şi fratele ei, Janek, zece ani, aşteaptă o tânără cu eşarfă roşie, care cumpără cartofi. Mă urmează pe Tatarska 3.

Sunt convinsă că nu e o greşeală.

La două zile după aceea, Max mă cheamă repede la fereastră, şi îmi acopăr gura cu mâna ca să-mi opresc un icnet de groază. Doamna Bessermann este în curte, îmbrăcată frumos, cu o plasă în mână. Discută prieteneşte cu doamna Krajewska.

— Trebuia să vină abia săptămâna viitoare! şoptesc eu.

Max clatină din cap, iar doamna Krajewska îşi ia la revedere. Doamna Bessermann se îndreaptă voios spre uşa mea.

Nu trebuie să-mi repete. Cred c-a fost o greşeală din partea mea.

Două săptămâni mai târziu, arunc o găleată de apă în oală şi o încălzesc ca să spăl vasele, când doctorul Schillinger vine din tura de pază la geam şi şopteşte:

— Oameni în curte.

Nimeni nu spune nimic. Toţi se mişcă în tăcere spre buncăr, pentru că nimeni nu are voie să poarte încălţări şi pentru că Max i-a obligat să exerseze de o sută de ori. Fiecare persoană răspunde de propriile lucruri. Fără mucuri de ţigară, fără haine sau piepteni – mai ales nu bărbăteşti. Dacă mănânci, îţi iei mâncarea cu tine. Max îndepărtează scândurile, iar copiii – Cesia, Janek şi Dziusia – împreună cu Schillinger şi bătrânul Hirsch, urmaţi de Max, după rotaţia de astăzi, intră în buncăr. După ce scândurile sunt la locul lor, doamna Bessermann se vâră sub pat, iar Siunek, sub cel nou, cumpărat dintr-o căruţă

de vechituri, cu cinci zile în urmă. Abia încap. Mă asigur că mâncarea este ascunsă, în timp ce Helena verifică repede casa; oamenii mei au dispărut în mai puţin de un minut.

Nu am văzut cine se apropie de uşă. Aud o bătaie şi o voce profundă de partea cealaltă.

— Domnişoară Podgórska!

Este o voce prefăcută.

— Ai vreun bărbat înăuntru?

Deschid niţel uşa.

— Surpriză! spune Januka. Te-am găsit! Şi ai liber astăzi! Ridică o sticlă de votcă şi un cartuş de ţigări. Este raţia suplimentară pe care o primim pentru munca în fabrică. N-ai de gând să ne laşi să intrăm?

Deschid uşa şi iată-l pe Lubek, pe trei fete pe care nu le cunosc, dar le ştiu de la fabrică, şi încă două cupluri pe care nu le-am văzut în viaţa mea. Se scurg în camera mea de zi şi în bucătărie.

— Ce căutaţi aici? întreb.

— Ne adunăm mereu duminica, după raţii, doar ştii asta!

Cineva pune în funcţiune un gramofon pe jumătatea mea de masă din bucătărie, lângă o farfurie cu prăjiturele.

— Dar de unde...

— Mergeam spre Anna... spune Lubek.

Nu ştiu cine este Anna.

— ... şi Januka te-a văzut la fântână.

— Nu-i aşa că e frumos aici? spune Januka, vârând capul în dormitor. Ce perdele drăguţe!

Ştiu că oamenii mei sunt ascunşi, dar vreau să alerg şi să trântesc uşa, oricum.

Januka are o dispoziţie de zile mari. Cred că votca a fost deja deschisă.

— Ahhh, strigă ea, priviţi! Pui!

Se face mare caz de holişorul meu plin cu pui – de parcă i-aş ţine ca animale de companie. Helena aşa crede. Privesc în jur şi o găsesc într-un colţ, cu ochii mari, tremurând.

— E sora ta? întreabă o necunoscută cu buzele rubinii.

— Hela, spun eu, şi întind mâna. Vine la mine şi mă aplec spre ea, şoptind. Începe muzica şi trebuie să vorbesc mai tare. De ce nu ieşi la joacă? Nu trebuie să fii în zonă... În caz că se întâmplă ceva. Până când scap de ei.

— Poţi să-i faci să plece? şopteşte ea, privind spre dormitor.

— Da. Însă îmi va lua ceva timp.

Îmi îndrept spatele, şi ea aleargă spre uşă, parcă acţionată de un arc.

— E timidă?

Ridic privirea, şi iată-l pe Lubek cu ţigara lui.

— Foarte, spun eu, şi las lucrurile aşa. Dar nu-mi place felul în care ne priveşte el.

Cuplurile schimbă placa şi încep să danseze în faţa canapelei. Januka îmi întinde unul dintre pahare, plin vârf cu votcă.

— Nu-i aşa că-i o surpriză minunată? spune ea. Trebuie să fie atât de fain să trăieşti singură, fără părinţi!

Atât de fain. Să ai toată răspunderea pe umerii tăi.

N-are idee.

Dacă aş fi Januka, dacă aş avea o slujbă şi ceva bani, nicio soră şi un loc doar pentru mine, aş crede şi eu că e o surpriză minunată. Aş bea votcă şi aş coace prăjiturele, aş fuma şi aş dansa cu un băiat, dacă m-ar invita.

Nu sunt Januka.

Trebuie să mă gândesc la o cale să scot pe toată lumea de aici.

Găsesc sticla de votcă şi mă duc la chiuvetă, să torn conţinutul paharului meu înapoi în ea. Detest să irosesc raţia cuiva. Eu o vând pe a mea de fiecare dată.

— Deci nici votcă nu bei? spune Lubek.

„Trebuie să te duci s-o găseşti pe Januka”, mă gândesc. Încep să spăl paharul gol.

— De când locuieşti aici?

— De câteva săptămâni.

— Este un loc bun. Dar ai putea avea vecini mai buni.

Ridic privirea. Lubek e foarte înalt.

— Ce vrei să spui?

— Tipul din SS pe care l-am văzut în faţă. Nu mi l-aş dori ca vecin.

Un om din SS. În casa doamnei Krajewska. Ce caută acolo?

— E acolo acum?

— Da.

Simt un junghi puternic în spatele ochiului stâng şi tresar.

— Am fost în ghetou, spune Lubek. Cu unchiul meu. Dorea să se însoare, şi acolo era un aurar pe care îl cunoştea. S-a gândit că poate îi face un inel. Nu ţi-ar veni să crezi ce fac cei din SS acolo.

Ba da.

„Un bărbat din SS locuieşte alături. Un bărbat din SS...”

— Am auzit că ghetoul e pe cale să dispară.

— De unde?

— Poliţia vorbea la gard.

— Să dispară de tot?

— Să nu rămână nimeni. *Judenfrei*[29]. Spun că vor muta evreii în altă parte, dar eu nu cred că e aşa.

— Ce crezi că vor face?

— Vor încuia porţile şi îi vor da foc. Atât de ticăloşi sunt.

---

[29] Fără evrei; în germană, în original. (n.tr.).

Clatin din cap.

— Nu vor folosi focul. Îi vor împuşca. Pe toţi.

Henek. Danuta. Trebuie să fugiţi.

— Îi vor ucide, oricum ar fi, este de acord Lubek. Apoi, vor continua cu noi. Are sprâncenele ridicate. Se gândeşte. După care spune: Cred că paharul ăla e curat acum. Mă uit în jos. Încă mai spăl paharul. De ce nu ne arăţi restul casei?

— Nu mai e nimic de văzut, în afară de dormitoare.

— Atunci, ai putea să-mi arăţi dormitorul.

Aproape că zâmbesc. „Nu, Lubek, nu trebuie să-mi vezi dormitorul sau ce se ascunde acolo. Şi nici pe cel pe care îl folosim pe post de toaletă."

Păcat că nu pot să spun ce gândesc.

— Nu le arăt băieţilor dormitorul meu, decid să spun.

— Serios? Acum rânjeşte. Şi ei?

Mă întorc. Unul dintre cupluri dansează spre camera alăturată, ducând cu ei gramofonul.

— Staţi, spun eu. Staţi aşa. Nu aveţi voie... Alerg în dormitor.

Discul cântă atât de tare, că mă dor urechile. Un cuplu dansează pe podea, iar altul s-a aşezat pe patul de deasupra buncărului şi se sărută. De sub unul dintre paturi vine un zgomot, un soi de scuipat înfundat, apoi un pocnet. Zgomotul de lemn care cade.

Ce s-o fi întâmplat acolo?

Pieptul mi se strânge într-un ghem care pulsează.

— Stefi! spune fata de pe pat, întrerupând sărutul. N-am idee cine este. Zgomotul se aude iar. Ce-i asta? Ai o pisică sub pat? Ador pisicile.

Se desprinde din braţele iubitului şi cade în genunchi.

— Pis, pis...

— Termină! urlu eu. Nu te uita!

Cuplul care dansează se opreşte. Fata de pe podea şi iubitul ei se privesc lung. Nu ştiu unde sunt Januka şi celelalte fete, dar simt prezenţa lui Lubek undeva, în spatele meu. Mă las în genunchi lângă fata de pe jos, ca să mă lupt cu ea, dacă trebuie. Simt că întreaga cameră aşteaptă.

— Este o pisică rea, spun. Te va zgâria pe faţă.

— Ah! Fata îşi duce o mână la obraz.

— Să mă uit eu…

Arunc o privire sub pat şi o văd pe doamna Bessermann, toată numai păr ciufulit şi ochi speriaţi. Cred că cineva strănută sub podea.

— Da, este pisica. Dar scuipă. Am face bine să o lăsăm în pace.

— Domnişoară Podgórska! Ce se petrece aici?

Mă ridic. Doamna Krajewska este în dormitor, cu Januka în spatele ei, care îşi cere scuze prin semne. Cred că ea i-a dat drumul înăuntru.

De ce toată lumea pe care o cunosc e în camera asta?

— Ştii ce gălăgie faceţi aici? întreabă doamna Krajewska, acoperind muzica. Şi este duminică după-masă! Ţine mătăniile într-o mână, atârnate de pumnul încleştat peste un şold al rochiei imprimate, şi asta pare să aibă efect asupra petrecăreţilor. Acul este smuls de pe discul care se roteşte, şi mi-aş dori să nu se fi întâmplat. Se lasă tăcerea, şi cineva tuşeşte încet sub podea.

— Îmi pare rău, doamnă Krajewska, spun tare, ajutând fata de lângă mine să se ridice. Nu voi permite să se întâmple şi altă dată. E timpul să plecaţi!

— Dar eu…

Cred că doamna Krajewska voia doar să îmi roage prietenii să facă linişte, nu să plece. Dar eu n-o las să ne pretindă doar atât.

— Serios. Ştiu că n-am respectat regulile. Îmi pare rău.

Doamna Krajewska pare mulţumită şi niţel derutată, dar uşurată că oamenii îşi strâng băuturile şi muzica. Îi conduc afară şi închid uşa dormitorului. În câteva minute, farfuriile, şi sticlele, şi poşetele sunt toate strânse, iar grupul iese pe rând din apartament.

— Pa, Stefi! spune Januka, tristă, făcându-mi scurt cu mâna.

Lubek rânjeşte şi închide uşa după el. Doamna Krajewska priveşte în jur.

— Ai aranjat locul ăsta tare frumos, domnişoară. Acum, ştii că nu există reguli privind vizitele prietenilor, dar...

— S-au autoinvitat. Îmi doream să plece.

Ea zâmbeşte.

— Eşti o fată foarte de treabă. Ai cumva ceai?

Doamna Krajewska îşi trage un scaun de sub jumătatea mea de masă şi se aşază. Pun oala cu apă caldă înapoi la încălzit şi găsesc două căni curate. Durerea din spatele ochiului a revenit.

— Să ştii că îmi fac griji pentru tine, spune ea. Eşti atât de tânără, ai o soră... Şi nu ai mers la muncă în ziua aceea...

— Ni s-au încurcat turele, spun. S-a lămurit totul.

— Supraveghetorul tău mi s-a părut foarte bădăran. Cum se numeşte?

— Nu mai este supraveghetor, răspund. Din cauza atitudinii.

— Nu mă uimeşte, ţinând cont de cum a venit la tine atunci. Ce face mama ta?

— Poftim?

— Scrisoarea de la mama ta. Cum se simte?

Doamna Bessermann pretinsese că era o prietenă de-a mamei şi că îmi aducea o scrisoare de la ea, pentru că mama nu îmi ştia noua adresă.

— Spune că este bine. E încă la Salzburg, dar s-a întâlnit acolo cu una dintre surorile mele.

Încep să mă pricep la minciuni.

Poate că m-am priceput mereu.

Torn apa fierbinte în ceainic. Se aude un trosnet puternic din dormitor, de parcă una dintre scânduri ar fi căzut sau ar fi fost pusă la loc, iar ochii doamnei Krajewska ţâşnesc spre uşă.

— Pisica, spun.

Îşi întoarce atenţia spre ceai, ridicând capacul ceainicului ca să-i verifice nuanţa. Ochiul mă doare atât de rău, că trebuie să-l masez. Apoi spun:

— Aveţi un musafir?

— Da, am uitat să-ţi spun! Nepotul meu este aici, băiatul surorii primului meu bărbat. Este ofiţer, cred c-ai remarcat.

— Ofiţer german.

— Da, însă este un băiat bun! spune doamna Krajewska, cu acelaşi ton pe care l-a folosit ca să mă apere în faţa doctorului Schillinger. Nu e ca alţii din SS.

— Cu siguranţă nu, spun. Torn ceai.

„SS locuieşte în vecini. SS locuieşte în vecini.”

— Cât va rămâne aici?

— N-a zis. Face o pauză. E foarte chipeş.

— Sunt convinsă.

— De fapt, dacă vrei să vă aranjez o discuţie... pot să mă ocup. Ar fi de mare ajutor să ai un soţ.

— Mulţumesc. Cred că perioada războiului nu este prea sigură pentru soţi sau iubiţi. Voi aştepta până ce se termină totul.

— Cât de înţelept! Dar nu aştepta prea mult! Nu vrei să îmbătrâneşti şi să ratezi toate şansele.

„Voi ţine minte asta, doamnă Krajewska. N-ar trebui să vă rostiţi rugăciunile?”

Trebuie să-mi muşc limba ca să nu gândesc cu voce tare.

Ea soarbe din ceai. Eu îl înghit pe al meu. Cred că aud iar tusea de sub podea, dar musafira mea este prea ocupată să vorbească.

— Domnişoară Podgórska, am vrut totuşi să vorbesc cu tine despre un lucru. Am remarcat ceva la tine şi mă supără deja de o vreme.

Durerea din spatele ochiului meu stâng se răspândeşte în spatele frunţii.

Poate că astăzi este ziua. Dacă nu va fi Januka, SS-ul sau doamna Krajewska, va fi creierul meu, care va exploda.

— Sunt foarte îngrijorată că nu mergi la slujbă.

Îmi termin ceaiul. Ea îl soarbe încetişor pe al ei şi ascultă cum îi explic că merg la catedrala de pe Na Bramie să mă rog, de două ori pe săptămână. Dacă ar ştii exact cât de frecvent mă rog, cât de frecvent m-am rugat în ultimele cinci minute, ar fi surprinsă.

Apoi, spune că îşi face griji pentru pisică, din cauza puilor. Şi a Helenei, care petrece mult timp singură şi nu pare să dorească să fie în compania băieţilor ei. Dar nu este vina ei, pentru că băieţii doamnei Krajewska sunt două terori de cinci şi de şapte ani, iar Helena nu este deloc atât de singură pe cât crede ea. Ultima parte a cănii este consumată în timp ce-mi spune ce ar trebui şi ce nu ar trebui să fac cu apartamentul, cu banii, cu religia, cu viitorul meu soţ şi cu alte lucruri. La un moment dat, nici nu o mai ascult.

Când vorbeşte, nu se mai aude zgomotul de sub podea, aşa că o las să vorbească.

În cele din urmă, doamna Krajewska nu mai are sfaturi de dat şi pleacă. Încui uşa după ea şi mă grăbesc la geam, să mă asigur că a ajuns acasă, şi doar apoi şoptesc:

— A plecat.

Siunek şi doamna Bessermann alunecă de sub paturi. Doamna Bessermann este supărată. Dă la o parte scândurile pe care le împinge Max în sus.

— Cesia! Janek!

Dar bătrânul Hirsch este cel care iese primul afară. Este murdar, groaznic de ud – parcă ar fi căzut într-un lac – şi are chipul pământiu. Scuipă o batistă pe podea, îndesată, probabil, pentru a-l face să tacă, şi apoi tuşeşte, şi tuşeşte, de parcă nu va mai respira vreodată, încă întins pe burtă. Îi aduc apă. Max pune scândurile la loc, doamna Bessermann îndepărtează bucăţile de pământ din părul Cesiei, Dziusia şi Janek sunt pe cale să se încaiere, iar doctorul Schillinger şi Siunek sunt în genunchi şi încearcă să îl ajute pe Hirsch.

— Luaţi-l în cealaltă cameră, şoptesc. Repede! Doamna Krajewska şi nepotul ei din SS nu-şi vor închipui că tusea aceea este a mea. Cine veghează la geam?

Se mişcă, însă foarte încet. Am nevoie de Max. Max nu e aici.

— Ascultaţi-mă! Gesticulez, abia rostind cuvintele. Un om din SS este de cealaltă parte a peretelui!

Asta le atrage atenţia. Bătrânul Hirsch este dus în cealaltă cameră. Cesia se postează la geam. Doamna Bessermann îi separă pe Janek şi pe Dziusia. Când intru în bucătărie, a fost cotropită de pui. Cineva a deschis uşa de la hol şi, fiindcă holul este gol, cred că a urcat pe scară.

Urc, iar Max stă în lumina prăfoasă dinspre geamlâc, privind podul cu braţele încrucişate. Trebuie să păstrăm liniştea aici. Doamna Krajewska are camere sus, iar pereţii sunt mai subţiri decât jos. Mă apropii de el.

— Nu funcţionează, şopteşte el.

Ştiu.

— Suntem deja prea mulţi pentru buncăr, şi nu cred că îl pot lărgi mai mult, nu fără să pun în pericol siguranţa casei. Sau să cădem în pivniţă.

Care îi aparţine doamnei Krajewska.

— Ce facem când vin Henek şi Danuta?

— Mai luăm paturi? sugerez.

Zâmbeşte. Apoi, îi tresare sprânceana şi spune:

— Ah, Fusia. Pisica.

— Te va zgâria pe faţă.

Râdem amândoi, pe înfundate. Chiar dacă nu e deloc amuzant. Cred că suntem uşuraţi că trăim.

Suntem atât de aproape să nu mai trăim.

— Ai auzit de bărbatul din SS?

— În mare parte, peste tuse. Nu vrei să ieşi şi cu el, nu?

Clatin din cap. Îmi dau seama, după sprânceană, că mă tachinează. Dar nu îmi place că a folosit cuvintele „şi cu el”. Cred că încă e supărat din cauza ofiţerului Berdecki.

— Trebuie să ai grijă cu Lubek.

— De unde îi ştii numele?

— Ai fi uimită ce pot să prind de sub podea. Te-a întrebat multe.

Dar nu îmi dau seama dacă Lubek este curios în privinţa mea sau a activităţilor mele ilicite. Se plimbă prin pod, în şosete. Apoi, se apropie iar să putem vorbi.

— Mă gândeam la un perete. Chiar aici. Face nişte paşi, dând din mâini şi arătându-mi o linie care ar reduce suprafaţa podului îngust. Dacă facem rost de lemn, de lemn vechi, aş putea construi aici un perete fals şi aş face un spaţiu pentru noi în spatele lui. Ar fi strâmt, mai ales cu încă doi, dar mai bine decât sub pământ. Nu-ţi poţi imagina cât de tare doare să stai în aceeaşi poziţie, cât de frig se face. Este înfricoşător pentru copii şi dificil pentru bătrânul Hirsch, sau chiar pentru doctorul Schillinger, să se

vâre suficient de repede sub pat. Ne-am descurca mai bine cu o scară.

Încerc să îmi imaginez ce îmi descrie.

— Cred că poţi, spun.

— Crezi?

— Cel pe care l-ai făcut pe Kopernika părea trainic.

— Ce-ai căutat acolo?

— Acolo m-am văzut cu Henek şi cu doamna Bessermann.

— Aş vrea să nu te fi dus acolo, spune el.

— Ştiu. Îmi pare rău.

Ne uităm la peretele pe care vrea să-l construiască.

— Nu se va întâmpla nimic aici, îi spun. Ştie că mă refer la subsolul de pe Kopernika. Nu vom permite.

Încuviinţează.

— Voi găsi o cale să fac lucrurile să funcţioneze.

Îi scutur pământul din părul ciufulit.

Cred că va găsi.

21. IULIE 1943

Cercetez pieţele timp de trei săptămâni, fără să văd nici urmă de lemn care să arate potrivit pentru pod. Apoi, în soarele dimineţii, în drum spre fabrică, văd un om care împinge un cărucior spre piaţă, încărcat cu scânduri vechi, ce îi ajung până la bărbie. A demolat o casă, spune el, distrusă în timpul luptelor dintre ruşi şi nemţi, dar lemnul este încă bun, şi ce-aş putea eu să fac cu el? Să-l pun pe foc, mint eu, şi alerg înapoi pe Tatarska, după bani, avertizând pe toată lumea că va livra un bărbat lemn în spate.

O las pe Helena să se ocupe, îi explic doamnei Krajewska despre cum mi-a dat cineva lemn de foc, ca să nu creadă că l-am cumpărat, şi, când cobor dealul în fugă şi trec peste podul de fier spre Minerwa, am întârziat deja. Dar Herr Braun n-a remarcat, pentru că Lubek mi-a pornit maşinăriile.

Januka, Lubek şi cu mine petrecem aproape fiecare pauză împreună, acum, şi nu îmi dau seama precis care este aranjamentul dintre ei. Dar n-au mai fost petreceri. Par să fi prins ideea că nu am apreciat musafirii nepoftiţi nici eu, nici proprietara apartamentului.

Nepotul doamnei Krajewska se numeşte Ernst. Face parte din SS şi are un soi de permisie, şi cred că este un om de joasă speţă. Stă mai tot timpul înăuntru, bând – cred, pentru că, de câte ori îl văd, este beat. Dar îmi face evreii ascunşi să umble în vârful picioarelor şi să şuşotească, în ciuda zgomotului făcut de pui, şi de aceea devin iritabili. Mai ales pe copii. Când poate, Helena fuge.

Nici măcar nu ştiu unde se duce. Paza de la geam se schimbă la fiecare trei ore. Zi şi noapte.

Când mă întorc seara acasă, Max are câteva scânduri de lemn în camera de zi, pentru că a convins-o pe Helena să le târască înăuntru. Trage cuiele ruginite afară, ca să le poată refolosi. Ridică şi aşază scândurile ca pe bucăţi de sticlă, imaginându-şi în tăcere cum să arate peretele. Zâmbeşte când intru şi îşi trece mâna peste lemnul uzat.

— Este ce trebuie, şopteşte el. Exact ce trebuie!

Pentru că nu poate spune prea multe, mă sărută pe ambii obraji. Aşa cum ar fi făcut tatăl lui. Sau poate că nu. Doamna Bessermann pufneşte, dar el nu remarcă, pentru că este tare bucuros.

La trei zile după aceea, în ziua mea liberă, mă duc la doamna Krajewska şi întreb dacă are un ciocan. Îi spun că îmi spăl toate păturile şi lenjeriile de pat şi vreau să bat o frânghie în cuie, ca să le atârn în pod, să nu se murdărească iar afară. Nu doar că îmi dă un ciocan şi nişte cuie, dar şi nişte frânghie, în caz că nu-mi ajunge. Aşa că trebuie să car apă şi să spăl totul. Helena scoate puii în curte, unul dintre băieţii doamnei Krajewska aleargă după ei, iar Max dă lemnul din mână în mână până sus în pod.

Are grijă şi bate cât mai discret posibil, iar când termină, nu-mi dau seama că peretele lui nu este parte din pod. Nu până când nu împinge la o parte două dintre scândurile verticale, arătându-mi spaţiul din spatele lor. A agăţat chiar şi frânghia de rufe.

— Mut nişte lucruri din al doilea dormitor, îi spun, ca să arate a depozit.

— Vom avea nevoie de o găleată, spune el. În caz că... ştii tu.

Mă uit la spaţiul din spatele peretelui. Acoperişul se înclină spre două geamlâcuri joase, într-o parte, lăsând să pătrundă puţină lumină. Majoritatea nu ar fi capabili să se

ridice, nu va exista niciun strop de intimitate, şi acoperişul de tablă se va încălzi sub soarele de vară, ca un cuptor al diavolului. Dar ce mai contează, când viaţa ta e în joc?

— Trebuie să acoperim ferestrele, spune Max. Ştiai că băieţii Krajewskăi urcă pe acoperiş?

Eu nu. Pun pariu că Helena ştie.

— Te-au văzut?

— Aproape.

— Fac rost de perdele. Dar nu ştiu cu ce. Va trebui să caut iarăşi prin gunoaie. Hrănim zece oameni pe două cartele, salariul meu şi contribuţia lui Hirsch, şi tot nu ajunge. Doamna Bessermann nu înţelege de ce nu cumpăr pâine mai bună. Bătrânul Hirsch vrea să ştie unde-i sunt ţigările.

Nu îndrăznesc să-i spun că îmi vând raţia de ţigări.

— Ai vreo veste de la Henek sau Danuta? întreabă Max.

Clatin din cap. Ar fi trebuit să las o hârtiuţă goală sub o piatră de lângă locul slăbit din gard, arătând că sunt gata să vină. Trebuia să las şi eu o agrafă de păr acolo, să le arăt că am primit hârtia şi că eram gata să îi primesc.

— O să aştepte prea mult, spune Max. E singurul frate care mi-a rămas, şi o să aştepte prea mult.

Verific locul de la gard în fiecare zi a lunii august. Începând din august, Lubek începe să mă viziteze tot mai des.

— Iubitul Fusiei! şopteşte oricine e de serviciu la geam, şi nu sunt deloc încântată. Când vine el, opt oameni trebuie să dispară în podul apărat de perdele şi să se întindă pe podea, fără să mişte, în linişte absolută, nefericiţi, transpirând, în timp ce Lubek vorbeşte şi fumează la jumătatea mea de masă din bucătărie.

Asta nu ne asigură armonie în gospodărie.

Dar Lubek este interesant. Verişorul lui livrează peşte înfăşurat în ziare străine, şi aude că germanii nu se

descurcă deloc bine în războiul cu Rusia. Britanicii se opun, susţinuţi de americani, chiar dacă americanii se luptă şi cu japonezii. Germania are două fronturi imense.

S-ar putea să piardă, spune Lubek. Poate că vor pierde înainte să-i ucidă pe toţi, iar Przemyśl va aparţine din nou Poloniei.

Lubek este atent. Arată bine. Nu e chiar atât de hăbăuc cum credeam. Nu l-am văzut niciodată să-şi piardă cumpătul. Nu a fost niciodată nepoliticos – poate doar cu Januka, fiindcă nu cred că ea ştie că vine pe aici.

Lubek îl înfurie pe Max, ceea ce o amuză pe doamna Bessermann. Mă ofer să mă văd în altă parte cu Lubek, pentru ca lumea să nu fie nevoită să urce în pod, dar lui Max nu îi place nici ideea asta – ceea ce o amuză pe doamna Bessermann şi mai tare.

Doamna Bessermann este iritată pentru că Siunek îi dă prea multă atenţie Cesiei. Cesia are cincisprezece ani, dar nu-i arată, şi suntem într-un spaţiu restrâns. Dziusia se ceartă constant cu Janek, pentru că el o chinuie, iar domnul Schillinger se uită în gol, în loc să-şi apere fiica, ceea ce înseamnă că ne revine mie sau lui Max sarcina asta. Bătrânul Hirsch stă bosumflat, adulmecând mirosul de la ţigările fumate de Lubek.

Nu o pot învinui pe Helena că dispare în fiecare zi. S-ar putea să fie mai sigur pentru ea; mai sănătos.

Dar mă îngrijorează.

După o zi în care Dziusia a trebuit să folosească găleata din pod şi apoi s-a certat cu Janek fiindcă el a spus că se uitase, şi din cauza asta a trebuit să-i spun lui Lubek că sus era pisica şi alerga după şobolani, mă vâr în pat, lângă Helena. Luna străluceşte, argintând crăpăturile dintre perdelele cu crini. Trag cuverturile peste capetele noastre şi Helena se lipeşte de mine. Miroase a văzduh şi a fetiţă. Şoptesc:

— Hela, ce faci tu cât sunt eu la muncă?

— Hrănesc puii, aduc apă şi scot afară găleata. Ştii doar.

— Ce altceva?

Se gândeşte.

— Mă cert cu băieţii Krajewskăi. Dacă nu vor să-mi dea acces la apă.

Acum îmi doresc să o pot vedea.

— Ce vrei să spui?

— Zic mereu că apa din fântână este a mamei lor. Dar dacă nu iau apă, oamenilor le este sete, pentru că nu pot ieşi afară. Şi atunci trebuie să-i lovesc. Pe băieţi. Şi uneori încearcă să intre, şi atunci iar îi lovesc.

— Înţeleg. Voi vorbi cu doamna Krajewska despre asta. Şi când termini, unde te duci?

— În diverse locuri.

— Ce locuri?

Se gândeşte iar.

— Sus, pe deal, este o casă de piatră abandonată. Ca un castel. Uneori, mă joc acolo. De parcă ar fi o casă adevărată. Şi mă duc la mănăstire, pentru că îmi dau călugăriţele prăjituri, şi merg la catedrală...

— Aşa faci?

— Da. Miroase bine.

— Te joci cu altcineva?

— Bineînţeles că nu!

Ar fi dificil să ai un secret ca al ei şi să stai cu alţi copii. Nu mai este un secret de o noapte sau două. Nu ca Mickiewicza 7.

— Uneori, spune Helena, îmi închipui că s-a întors mama şi că îmi coase o rochie, iar pălmaşii aduc multă mâncare acasă...

Sunt surprinsă că Helena îşi aminteşte de oamenii care ne lucrau câmpurile.

— ... şi ziua, cât mama lucrează, mă duc la şcoală, ca să cunosc toate cuvintele de pe firmele prăvăliilor. Ştiu multe, dar nu pe toate.

— Te-aş putea învăţa eu să citeşti, Hela.

Dar vocea vine din afara cuverturilor. Trag pătura de pe noi şi-l văd pe Max, de serviciu la fereastră, cu scaunul lăsat pe spate.

— Ai vrea? o întreabă el.

Zâmbetul Helenei se lăţeşte tot mai mult, iar când vin acasă de la muncă, în ziua următoare, capul ei şaten este lipit de cel brunet al lui Max. Se uită împreună pe un manual de stomatologie. Helenei nu îi pasă de subiect – vrea să înveţe cuvinte.

Nu mi-am dat seama că era atât de singură.

Apoi, Cesia vine în fugă şi strigă:

— Iubitul Fusiei!

Se mişcă precis, în tăcere, apucându-şi lucrurile şi dispărând pe scară în sus, fără să deranjeze puii. Verific vesela, şi Helena oftează când Max îi ia cartea. Îl văd pe Max ezitând. În ultima clipă, în loc să urce, se strecoară în dormitor.

În celălalt buncăr. De unde mă poate auzi vorbind cu Lubek.

Mă enervează.

Lubek bate la uşă şi încearcă să intre direct, dar nu poate, pentru că este încuiat.

Nu-mi place deloc că se simte ca la el acasă.

Deschid uşa, iar Lubek rânjeşte şi împinge la o parte un pui care îi cotcodăceşte la picioare. Se duce direct la oală, să îşi facă o cană cu ceai.

Vorbeşte despre incendiul mic de la fabrică, cel care a închis maşinăriile, însă nu pentru multă vreme, şi despre cât de rău a fost cu fumul de după. Îi spun că mi se pare

amuzant, ţinând cont de cât fum respiră mereu. Spune că e diferit.

Aproape că simt urechile lui Max lungindu-se spre noi.

Aşa că spun tare:

— Ce crezi despre trasul cu urechea?

— La fel ca oricine, bănuiesc. Nimeni nu vrea să-i fie ascultate conversaţiile private. Cine a... Stai aşa. Unde e zahărul?

— Ce? Ah, da, scuze, nu mai am.

— Dar aveai alaltăieri. Aveai o jumătate de kilogram.

Doamna Bessermann şi Cesia au copt prăjituri, ceea ce l-a înfuriat pe Max, fiindcă ce i-am fi putut spune doamnei Krajewska sau bărbatului din SS, Ernst, dacă vedeau fumul ieşind pe horn? Când adulmecau mirosul? Că Helena pregătea o tură de *babka*?

— Nu cred, spun.

— Ba da, insistă el. Aveai.

— L-am mâncat eu, spune Helena, de pe canapea. Mă întorc spre ea. Am uitat că e acolo.

— Ai mâncat o jumătate de kilogram de zahăr? întreabă Lubek. Ştii cât costă? Sora mea îl priveşte cu încăpăţânare cum clatină din părul de culoarea grâului. Stefi, trebuie s-o pedepseşti.

„Nu-mi spune cum să mă port cu sora mea”, mă gândesc. „Mai ales că este minunată.”

— De ce nu scoţi tu puii afară? îi spun Helenei, severă. Vorbim mai târziu despre asta.

În timp ce ea adună puii, mă întorc cu spatele spre Lubek şi îi trimit o sărutare. Ea rânjeşte şi îmi răspunde la fel, ceea ce pare o impertinenţă din perspectiva lui, probabil. Apoi fuge pe uşă afară.

— N-aş vrea să cresc o soră mai mică, spune el. Ce altceva crezi că mănâncă?

Altceva decât unt, ocazional, nu ştiu la ce se referă.

— Consumi multă mâncare. Văd că sacul de caşă tot scade. Nu cred că mâncaţi atât de mult. Ce faci cu ea?

Lubek vede prea multe.

— O vând, spun. Revând, pentru profit. Trimit bani mamei.

El îşi aprinde o ţigară.

— Pare tipic pentru tine. Nu mai spune nimic timp de câteva minute, şi sper că Max are cârcei. Oare ce planuri ai? spune Lubek, brusc. Ce vrei să faci după război? Ai idee?

„Vreau să îmi găsesc familia. În afară de asta, nu ştiu ce altceva.” Ridic din umeri.

— Vreau să te gândeşti la asta, spune el.

— De ce?

— Pentru că vreau să te gândeşti să ţi le faci cu mine. Vreau să îmi fac planuri – în linii mari, fireşte. Dar vreau. Cu tine.

Asta e tot ce are de spus pe tema asta. Îşi termină ceaiul, îmi spune să fiu mai fermă cu Helena şi mă lasă singură cu gândurile mele.

Chiar n-aş fi vrut ca Max să audă discuţia.

Cred că şi el e de acord. Când iese din buncăr, cu pământ în păr, nu mă priveşte în ochi.

— Dacă o să tot vină, vom fi descoperiţi.

Da, ştiu asta. Dar, în noaptea aceea, ţinând-o pe Helena în braţe, o parte din mine se întreabă dacă Lubek ştie să ţină un secret. Dacă m-ar ajuta. Apoi, îmi amintesc ce a zis Emilika despre spionii germani. Ce face Lubek pare o metodă excelentă de a scoate evrei la iveală.

A doua zi, la muncă, îl evit. Vorbesc cu Januka până când el pleacă acasă. Ea mă conduce peste podul de fier, iar eu merg încet, ca nu cumva să mă găsească Lubek acasă, dacă trece pe la mine.

Ştiu că Helena nu-l va lăsa să intre.

Nu îi spun nimic Janukăi. Dar îi spun că trebuie să mă opresc la cărbunar, ca să cumpăr câteva kilograme pentru sobă. Spune că şi stocul lor a scăzut. Ar vrea să vină cu mine. Nu este atât de departe.

Cumpărăm fiecare câte cinci kilograme, în saci legaţi la gură. Januka începe să flirteze cu cărbunarul. De fapt, îl joacă pe degete. Sunt impresionată. Nu mă mai simt atât de prost în legătură cu Lubek. Apoi, văd că el are ceas la mână.

— Este opt şi douăzeci?

Januka înclină capul şi se uită la încheietura lui murdară.

— Ah!

Stingerea este la ora nouă, dar eu am de mers aproape jumătate de oră, şi Januka, mai mult. Trebuie să ne grăbim.

Ţâşnim afară, îngăimând un cuvânt, şi mergem repede pe trotuar. Soarele s-a scurs în spatele dealurilor, se lasă amurgul, iar străzile se golesc. Sentimentul de siguranţă al mulţimii se evaporă. Mergem mai repede, cărbunele devine tot mai greu, şi apoi ajungem la colţul unde Januka trebuie să cotească şi eu să o iau drept înainte, pe Tatarska. Ne oprim, ne luăm la revedere, şi iată doi soldaţi germani care trec strada, unul dintre ei făcându-ne cu mâna.

— *Halt! Wer ist da?*[30]

Eu şi Januka ne privim. Nu s-a făcut încă ora nouă.

Primul soldat este tânăr. Poate de vârsta mea, cu o mitralieră la spate şi un pistol la centură. Întinde mâna şi cere actele Janukăi. Ea pune jos cărbunele şi începe să caute prin geantă. Al doilea soldat se apropie de mine. Are părul castaniu şi o mustăcioară *à la* Hitler. Îi dau documentele.

---

[30] Stai! Cine-i acolo?; în germană, în original. (n.tr.).

Ceasul de la încheietura primului soldat arată 20:47. Aştept, bătând din picior şi uitându-mă la spaţiul unde a fost cândva sinagoga. Cei doi soldaţi fac o glumă şi râd între ei. Dar prind un cuvânt cunoscut: *Neun*.

Nouă. Ne vor reţine aici până la nouă, ca să ne poată aresta.

Mă uit la Januka, iar ochii ei mă ţintuiesc.

Am încurcat-o.

Soldaţii germani continuă să vorbească, şi acum este evident că despre noi. Cel mai tânăr îşi trece degetele prin părul Janukăi, iar când le spun că este aproape nouă, la revedere, şi încerc să plec fără acte, cel cu mustaţă strigă la mine, trăgându-mă înapoi de braţ. Januka a împietrit. Clopotele catedralei încep să bată.

Soldatul mai tânăr râde şi ne dau documentele. Cred că ne lasă să plecăm, şi ne ridicăm cărbunii. Dar ne prind de câte un braţ pe amândouă şi ne târăsc pe stradă, în jos. De unde am venit.

Am încurcat-o rău.

Simţurile mi se ascut ca nişte cuţite.

Cunosc strada pe care ne aflăm. Mergem pe mijlocul ei, pentru că trotuarul este ciuruit de bombe. La capătul străzii se află o pensiune germană, unde locuiesc soldaţi, mai toţi din poliţie. Dar, înainte de pensiune, sunt apartamente. De ambele părţi ale străzii.

Soldatul meu nu mai glumeşte. Mă ignoră, cu buzele strânse şi privirea înainte. Mă strânge tare de braţ. Îmi lasă vânătăi intenţionat. Al Janukăi îi atinge iar părul, apropiindu-şi faţa de gâtul ei şi adulmecând, din mers. Ea se retrage, iar soldatul meu latră ceva – probabil îi spune să se oprească.

Sau să aştepte.

— Nu cred că înţeleg poloneză, îi spun încetişor Janukăi. Căutăm amândouă o reacţie, dar nu există. Zâmbeşte, îi spun. Aşa facem. Râzi, îi spun. Şi râdem.

Cu siguranţă nici măcar un nazist n-ar putea crede că este adevărat; dar strânsoarea de pe braţul meu se relaxează puţintel.

— Se apropie de clădiri, spun eu, pe ton de conversaţie. Sunt apartamente, cu uşi în faţă şi în spate, şi cu un hol între ele. Pricepi? Râzi, Januka.

Râde, şi în acelaşi timp face semn din cap că nu.

— Când număr până la trei, îi lovim în faţă cu cărbunii. Eu alerg prin dreapta, tu prin stânga, pe uşa din faţă a clădirii şi până la cea din spate. Alergăm de parcă ne-ar fugări diavolul însuşi. Poţi? Râzi dacă da.

Râde tare. Râd şi eu cu ea. Soldatul meu pare tare mândru de el.

Januka trebuie să se implice trup şi suflet, altfel nu va funcţiona.

— Cât de tare poţi?

Încuviinţează, dar nu mai râde. Ochii ei sunt mari şi speriaţi.

Mă uit în faţă, spre clădiri, alegând. Şi cred că văd două care ar putea să meargă. Picioarele noastre tropăie pe o stradă pustie. Clădirile pe care le-am ochit se apropie.

— Unu, spun, zâmbindu-i Janukăi. Apoi mă uit în faţă. Doi. Şi trei...

Apuc brusc sacul de cărbuni cu ambele mâini şi îmi folosesc toată greutatea să îl balansez în sus. Sacul îl loveşte pe soldat în mustaţă, iar el se împleticeşte în spate, căzând pe pavaj. Mă opresc o secundă, uluită că a căzut, şi o aud pe Januka chiuind: „Fugi!”.

Al ei a căzut înaintea soldatului meu.

Alerg. Ca o iepuroaică. Ca vântul. Cum nu am mai fugit niciodată. Şi creierul meu hiperactiv îmi arată zăvorul

înainte să îl ridic. Trântesc uşa fără să mă opresc. Alerg pe holul întunecos, până la următorul zăvor. Uşa se deschide şi se închide, iar eu nu pierd o clipă. Cobor scările, ies pe o alee. Mă întorc spre dreapta şi apoi spre stânga. Sper să nu dau de o fundătură. Aud împuşcături pe stradă. Focuri de pistol. Cuvinte strigate în germană.

„Ah, Januka”, mă gândesc. „Sper că eşti bine.”

Dar nu mă pot opri. Rămân pe aleile lăturalnice, cotind şi cotind până când ajung să urc dealul spre Tatarska. Rămân în umbră. Nu ştiu dacă mă urmăreşte cineva. Nu aud.

Cred că, dacă mă urmărea cineva, aş fi fost deja împuşcată.

Alerg în curte, înconjor prin spate şi, dacă mă vede doamna Krajewska, cred că sunt doar o ceaţă. Bat tare în uşă, iar Max o deschide brusc, mă trage înăuntru şi încuie. Cred că a stat de veghe la fereastră.

— Ce s-a întâmplat?

Mă sprijin de uşă, icnind. Gâfâi. Nu mai pot respira.

Dar am un sac de cărbuni. Îl las să cadă pe podea.

— A venit tânărul tău, spune doamna Bessermann.

— Aduceţi-i nişte apă, porunceşte Schillinger, iar Dziusia se duce după un pahar. Siunek şi Cesia apar din cealaltă cameră, iar bătrânul Hirsch mă priveşte, cu o curiozitate vădită, de pe canapea. O văd pe Helena într-un colţ, chircită să încapă. Îi întind mâna şi ea se apropie, cuprinzându-mi talia cu braţele.

Cred că au fost îngroziţi când au văzut că n-am apărut înainte de stingere.

După ce îmi revin, îi povestesc lui Max despre soldaţi şi despre Januka. Este posibil ca ea să fie moartă. Gândul mă face să tremur. Aproape îmi dau lacrimile.

Max scrâşneşte din dinţi, în timp ce vorbesc. Îşi masează tâmplele. Apoi, loveşte uşa din faţa lui cu pumnul. Helena tresare în braţele mele.

— Bine, spune el. Ajunge. Te învăţ să boxezi. Chiar acum.

Mi se pare interesant că Max a devenit liderul celor ascunşi. Doctorul Schillinger este mai în vârstă, iar la cabinetul dentar era şeful lui Max. Hirsch este mai în vârstă decât Schillinger. Doamna Bessermann este mamă şi are obiceiul să dea ordine oamenilor, iar Siunek e de două ori cât Max. Dar, când trebuie să se ia o decizie, toţi se uită la Max. Dacă Max spune că trebuie să învăţ să lovesc nazişti – sau pe oricine altcineva care merită lovit –, atunci ei fac loc, şi eu presupun că voi învăţa cum să lovesc nazişti.

Max şi cu mine rămânem în mijlocul unor oameni nerăbdători, şi chiar şi Helena se aşază să privească, cu umerii aduşi în faţă, în aşteptare. În afară de pericolul zilnic de a fi găsiţi de Ernst, bărbatul din SS, acesta este, probabil, cel mai interesant lucru care s-a întâmplat de când au fost fugăriţi doi pui de un câine.

Cred că Helena speră la trucuri pentru băieţii Krajewskăi.

Mă simt caraghios. Obosită. Adrenalina mă face să tresar. Este o combinaţie neplăcută. Apoi, îmi imaginez ce s-ar fi întâmplat dacă nu aveam un sac de cărbuni, şi decid că nu este tocmai o pierdere de vreme. S-ar putea să-mi prindă bine să lovesc ceva. Ridic pumnii.

— Primul lucru, şopteşte Max, ca să nu ne audă vecinii, este să fii în defensivă înainte să ataci.

— Unde ai învăţat să boxezi? întreb.

— În liceu, spune el. Cred că ai ratat perioada în care veneam acasă cu ochii învineţiţi. Acum, trebuie să rămâi uşoară pe picioare, gata să te fereşti...

— Nu poţi lovi dacă ai fost deja lovită, fată! spune bătrânul Hirsch. Este limpede că se distrează.

— Haide, Fusia, spune Max. Saltă pe picioare.

Salt. Doar puţin. Mă simt caraghios, iarăşi.

— Acum, sprijină-te pe partea asta a picioarelor. Fii gata să te mişti.

Mă balansez pe partea corectă a picioarelor, iar Max mă face să exersez cum să mă feresc de loviturile lui. Mă pricep. Helena bate din palme. Cred că Janek ar prefera ca Max să mă lovească, dar nu cred că Max îşi dă silinţa. Apoi, îmi arată cum să pocnesc.

— Degetul mare aici, îmi ajustează el pumnul, şi pune-ţi greutatea în el. Gura închisă. Foloseşte-ţi greutatea...

Ştiu la ce se referă. Aşa cum am făcut cu sacul de cărbuni. Mă trag înapoi, îmi folosesc greutatea şi îl lovesc pe Max în nas.

N-am vrut. Mă gândeam la sacul de cărbuni.

Văd şocul de pe faţa lui. Simt şocul de pe a mea. Helena are mâinile la gură. Apoi, doamna Bessermann spune:

— Bravo! Janek bate din palme, iar bătrânul Hirsch începe să râdă, fără să se gândească la zgomot, în timp ce Max sângerează pe cămaşă.

Stau în spatele lui Max, cu o mână pe gâtul lui aplecat şi cu o cârpă umedă în cealaltă, apăsată pe nasul lui. Aştept să se oprească sângerarea. Şi ca Siunek să îi arate milă lui Max şi să nu îl mai tachineze. Max nu se supără – foarte tare. După ce Siunek se satură, termin de spălat faţa lui Max şi mă aşez lângă el la masă. Îşi atinge nasul. Este niţel umflat. I se ridică sprânceana.

— Cred c-am decis că nu ai nevoie de lecţii.

— Îmi pare rău. Mi-am pierdut capul.

— Este pedeapsa mea fiindcă am tras cu urechea. O accept.

Replica asta ne pune piedică discuţiei.

— Îţi place de el, Fusia?

— Da.

Max se încruntă.

— Ca prieten, vreau să zic.

— Nu i-ai spus aşa, când te-a cerut de nevastă.

— Nu cred că asta...

— Ba da, asta făcea.

Nu vreau să recunosc aşa ceva.

— Dacă eşti serioasă, va trebui să faci o alegere. În cazul în care vine în continuare, va trebui să-i încredinţezi secretul nostru. Crezi că poţi avea încredere în el?

Nu ştiu.

— Ce vrei, Max?

— Fusia, spune el, pipăindu-şi nasul. Nu este un moment potrivit să mă întrebi ce vreau. Nu cred că ţi-ar plăcea. Doar... aminteşte-ţi ce este în joc.

N-am nevoie să îmi spună el care e miza. Dar stau întinsă în pat, lângă Helena, şi mă gândesc oricum la asta. Sunt încă trează când Schillinger preia tura la fereastră, de la doamna Bessermann.

În dimineaţa următoare, în drum spre muncă, văd un bărbat spânzurat. Este în piaţă, păzit de ofiţeri din SS. Jumătate de oraş a venit să-l vadă murind.

A fost spânzurat pentru că a ascuns evrei.

Alerg spre fabrică. Iat-o pe Januka, venind peste podul de fier să mă îmbrăţişeze. Au tras asupra ei, şi a fugit atât de repede, că s-a lovit în peretele din spatele clădirii, în loc să intre pe uşă. Dar a scăpat.

Spune că nu ştie ce vom face dacă dăm nas în nas cu soldaţii.

Văd mai departe picioarele bărbatului spânzurat, legănându-se în bătaia vântului.

Ştiu că nu-i pot spune secretul meu lui Lubek.

Abia mă pot concentra. Las pompa uneia dintre maşinării fără apă. Îmi ratez norma aproape în fiecare zi, toată săptămâna.

Lubek îşi petrece pauzele cu mine, pe pod, şi nimic nu pare schimbat – doar că mă priveşte tot mai atent. Vineri, după ce intră Januka, spune:

— Te-ai gândit la ce vrei să faci după război?

— Nu este un moment bun să-mi fac planuri.

— Nu există moment prost pentru planuri. Doar dacă nu vrei.

— Lubek, spun eu, nu vreau. Nu acum. Nu cu tine.

Încuviinţează şi îşi aprinde o ţigară.

— Ai timp. Eu sunt hotărât, şi n-o să mă răzgândesc.

Auzim o şarjă de împuşcături în depărtare. Vin dinspre ghetou. Ne uităm într-acolo. Urmează ţipete, care se ridică şi răzbat cu ecou dintre clădiri, acoperind zgomotul trenurilor. Trei minute mai târziu, altă şarjă. Apoi alta.

— Ai avut dreptate, spune Lubek. Capătul ţigării îi luceşte. Îi împuşcă.

Ascultăm şarjă după şarjă, cam la trei minute una de cealaltă.

„Of, Henek”, mă gândesc, „nu-mi pasă dacă eşti un *Dummkopf* sau un *iuţ*. Nu vreau să mori. Danuta, de ce l-ai lăsat să aştepte atât? De ce nu l-ai obligat să vină? De ce nu ai venit tu?”

Împuşcăturile continuă, şarjă după şarjă, iar pauza noastră se încheie şi intrăm înapoi. Tărăboiul maşinăriilor îneacă sunetele morţii.

Nu îl las pe Lubek să îmi vadă lacrimile.

22. SEPTEMBRIE 1943

Timp de două zile după împuşcăturile din ghetou, fumul înnegreşte cerul. Germanii ard trupuri, la grămadă. Duhoarea este insuportabilă. Lasă un strat de murdărie grasă pe toate suprafeţele din gară. Dar, la poarta ghetoului, încă este postat un paznic, aşa că o fi rămas cineva în viaţă. Verific locul din gard, însă nu găsesc nimic sub piatră.

Ochii lui Max sunt roşii.

Este singurul Diamant rămas.

Lubek vine la mine două seri la rând. Încerc să nu îl las să intre. Încerc să îi spun că trebuie să plec la piaţă. Dar se întoarce şi mă însoţeşte, şi nu pot să cumpăr ce am nevoie, pentru că ar vedea cantităţile. În a treia zi, îl rog pe inspector să vină mai întâi la postul meu de lucru şi să-mi numere şuruburile, apoi mă strecor repede pe uşă, înainte ca Lubek sau Januka să termine. Îmi leg o eşarfă în jurul capului, ca să mă feresc de ploaia rece, şi alerg pe străzile ude până ce văd uşa de care am nevoie. Ezit, inspir adânc şi intru în atelierul foto.

Emilika este la tejghea, ajutând un bărbat cu pălăria udă. Ochii i se măresc când mă vede, dar continuă să îl servească pe client. Aştept. Mă simt agitată, murdară şi dubioasă, printre portretele zâmbitoare şi rolele de film. Bărbatul îşi ridică gulerul să se apere de ploaie, uşa se închide şi Emilika se sprijină cu coatele de tejghea.

— Stefania Podgórska, am crezut c-ai fugit în Rusia.

Clatin din cap.

— Am un apartament nou. Am profitat... de ocazie.

— Nu ţi-ai luat la revedere.

Voiam să-i ofer o scuză, cum că lucrasem toată după-amiaza la maşinării, dar îi spun adevărul.

— Îmi pare rău. Ar fi trebuit. Dar am crezut că erai supărată pe mine, din cauza... discuţiei.

— Ce discuţie? spune ea. Nu-mi amintesc.

Zâmbesc.

— Ce face Hela? întreabă ea. Cum e noul tău apartament? Unde este?

— Hela e bine. Evit întrebarea despre apartament. Dar am o problemă.

— Da?

— Am un tip.

— Aha! E toată numai ochi şi urechi. Ştiam că aşa va fi.

— Am un tip şi nu-l vreau. Este foarte...

— Insistent?

— De neoprit.

— Aluziile nu funcţionează?

Nu.

— Şi dacă-i spui „nu”?

— Degeaba.

— Şi eu cum pot să ajut?

— Mă întrebam dacă ai în plus o fotografie cu cineva din SS şi mi-o poţi da.

O privire pusă pe şotii îi schimbă expresia feţei. În ciuda tuturor defectelor ei, tot mi-a fost dor de Emilika.

— Am ceva perfect! Se strecoară în spatele perdelei care ascunde partea din spate a atelierului. Tocmai le-am terminat în dimineaţa asta, spune ea. Este de vis! Şi ai noroc, pentru că domnul Markowski nu-i astăzi aici... Vocea ei se aude tot mai strident dincolo de perdea. ... Şi am un lot care are o pată. Din cauza hârtiei proaste. Este greu să punem mâna pe hârtie de calitate. Toată lumea crede că gloanţele sunt mai necesare. Dar eu cred că asta

va funcţiona! Tu ce zici? Pune o fotografie pe tejghea şi se răsuceşte spre mine.

Este un bărbat frumos, cu părul deschis la culoare, ochi luminoşi şi un profil cu care s-ar mândri orice nordic. Chiar şi dinţii lui sunt perfecţi. Nu are cascheta pusă, dar pe guler i se văd două fulgere. Iau fotografia.

— Ah, da, îi spun Emilikăi. Merge. Mă uit lung la fotografie. Cred că prefer părul negru.

Lubek mă va detesta îngrozitor.

Încă ţin fotografia în mână când se deschide uşa atelierului. Nu văd expresia Emilikăi, până nu e prea târziu.

— *Guten Abend, Fräulein*[31], spune o voce.

Când întorc privirea, este chiar tipul cel chipeş din SS. Cel din fotografie. Mă vede cu ea în mână.

Cască gura.

O fi el chipeş, dar, în persoană, arată cam prostuţ.

Mai sunt doi ofiţeri în spatele lui, înghesuindu-se în atelier. Chicotesc când văd ce ţin în mână şi îşi înghiontesc prietenul în coaste. El se încruntă şi se întoarce spre Emilika, spune ceva în germană, apoi trece la o poloneză foarte stricată.

— Vinzi... *Die Fotos*?

— Ah, nu, spune Emilika. Doar ne uităm. Îi zâmbeşte strălucitor, adăugând: Chipeş. Mă ciupeşte de braţ, peste tejghea.

— Chipeş, sunt eu de acord.

— *Gut aussehend*[32], traduce unul dintre ceilalţi, dându-i încă un cot, iar chipul ofiţerului se luminează.

— Îţi... place? întreabă el.

Dau din cap că da, pentru că nu ştiu ce altceva să fac.

---

[31] Bună seara, domnişoară!; în germană, în original. (n.tr.).

[32] Arăţi bine; în germană, în original. (n.tr.).

Unele lucruri sunt la fel peste tot, cred eu. Chiar şi în germană îţi dai seama cu uşurinţă că bărbatul cel chipeş din SS este tachinat de colegii lui. Râd şi mă privesc. Emilika mă ciupeşte iar de braţ. Abia dacă i se mişcă buzele.

— Fugi, şopteşte ea. Fugi!

Las fotografia pe tejghea.

— Bună ziua, spun, şi încerc să mă mişc, dar tipul întinde braţul.

— *Nein, nein, Fräulein!* Apoi, se gândeşte la cuvântul potrivit şi spune: Aşteaptă, ridicând un deget. Prietenii lui vorbesc unul cu altul. După aceea, este împins niţel în faţă. Ia fotografia, mi-o apasă pe piept şi îmi întinde obrazul.

Un sărut. Pot păstra fotografia pentru un sărut.

Îi sărut obrazul, fiindcă am nevoie de poză.

Mă întreb dacă el i-a împuşcat pe Henek sau pe Danuta.

Apoi, sărut şi celălalt obraz pe care mi-l întinde, pentru că nu ştiu ce s-ar întâmpla dacă nu l-aş săruta. Şi, între timp, mă întreb dacă bărbatul ăsta e răspunzător de fumul oribil.

Ceilalţi doi bărbaţi din SS izbucnesc în urale şi aplaudă, bătându-şi prietenul pe spate. Emilika se întinde pe sub tejghea.

— Poftim, spune ea, dându-mi un plic mare, galben. Vâr fotografia înăuntru şi plicul sub haină.

— Mersi, îi spun, încet.

— *Auf Wiedersehen, Fräulein!* strigă frumuşelul, făcându-mi semn cu mâna.

Închid uşa atelierului şi stau între vitrine, trăgându-mi sufletul înainte să ies din nou în ploaie. E a doua oară când am fost nevoită să ofer o sărutare unui ofiţer german. Mi-a plăcut chiar mai puţin decât prima oară.

Şi nu cred că-i voi povesti lui Max despre asta.

Urc dealul spre strada Tatarska, în bezna umedă, şi simt un freamăt cunoscut de teamă. E ca o pasăre care îşi ia zborul în pieptul meu. Voi găsi uşa spartă. Voi găsi casa şi buncărele goale. Voi vedea că toţi au fost împuşcaţi. În seara asta, când pun mâna pe clanţă, găsesc uşa descuiată.

Cred că voi fi împuşcată în secunda în care o deschid.

Stau în ploaie, cu fotografia ascunsă sub haină.

Zborul de pasăre se transformă în zvârcolire.

Deschid complet uşa, încet, şi o văd pe Helena pe un scaun, dând din picioare. Are ochii mari. Pe canapea şade, cu spatele drept, o femeie cu căciulă de blană şi haină maro închis. O femeie pe care nu am mai văzut-o în viaţa mea. Mă bucur că nu este de la Gestapo. Păşesc înăuntru, închid uşa. Domneşte tăcerea, iar eu picur în mijlocul ei.

Cred că toată lumea este în pod.

Sper că sunt în pod.

Femeia se ridică.

— Domnişoara Podgórska?

— Da.

— Mă numesc Krawiecka.

Scot plicul cu fotografia, îl pun pe zaharniţă, în siguranţă, şi îmi atârn haina care picură în continuare.

— Pot să vă ajut cu ceva, doamnă Krawiecka?

— Da, puteţi. Aş vrea să ascundeţi un evreu.

Mă uit la femeie. Am reuşit să îmi desfac eşarfa pe jumătate.

— Ce-aţi spus?

— Aş vrea să ascundeţi un evreu pentru mine. Nu pot fi mai directă decât atât.

Îmi atârn şi eşarfa, trag un scaun şi mă aşez. Femeia se sprijină de spătarul canapelei. Helena se uită de la una la cealaltă.

— De ce mi-aţi cere aşa ceva? spun.

— Vă rog. Eu sunt sinceră aici. Aveţi decenţa să fiţi sinceră cu mine. Am un evreu, pe nume Jan Dorlich, care ar dori să fie ascuns aici.

— Eu nu cunosc niciun Jan Dorlich.

— Serios? Jucaţi bine rolul de fată naivă. Pentru că el vă ştie. Domnul Dorlich a scăpat din ghetou ieri, înainte să vină trenurile. Ştiaţi că au revenit trenurile? Gardurile sunt dărâmate. Ghetoul este pustiu.

Nu, asta nu ştiam. Simt din nou o strângere puternică în piept.

— Domnul Dorlich a ajuns la mine acasă, dar nu poate rămâne. Nu este un loc sigur. Ştie că ascundeţi evrei. Familiile Hirsch, Diamant şi Bessermann. Cred că ar fi cel mai bine pentru toată lumea să mai acceptaţi unul.

Cel mai bine pentru cine? Pentru noi? Ca să nu ne trădeze? Şi presupun că se va întoarce şi va cere şi bani. Femeia asta nu e decât o şantajistă. Alta.

Cred că-l ucid pe bătrânul Hirsch.

— Doamnă Krawiecka, cred că aţi venit în casa greşită. Eu nu vă cunosc şi nu cunosc niciun Jan Dorlich. Şi nici evrei nu ascund. Muncesc, am grijă de casa asta şi îmi hrănesc surioara. De unde timp, să am grijă de oamenii aceia? N-am auzit de ei.

— Nu te mai juca, fată, îmi spune ea, schimbând tonul. Nu eşti în postura de a mă refuza.

— Sau ce? Ne veţi turna, pe mine şi pe surioara mea, la Gestapo, şi îi veţi lăsa să ne tortureze până mărturisim? Asta doriţi?

După ce tocmai am sărutat un membru al SS, sângele îmi fierbe. Şantajista asta şi-a ales ziua nepotrivită.

— Trebuie să fiţi sigură de afirmaţiile pe care le faceţi, înainte să năvăliţi în casa cuiva şi să lansaţi acuzaţii cum că ar ascunde evrei! De ce i-aş ascunde? Îi urăsc!

Helena tresare.

— Dar... Femeia îşi duce mâna la gât.

— Poate ar trebui să mă duc eu la Gestapo şi să le spun că ascundeţi un evreu.

— Nu! Era atât de sigur...

— Vedeţi vreun evreu pe aici, doamnă? Vă rog să inspectaţi casa. Uitaţi-vă în fiecare colţ!

Decide să facă întocmai. Străbate camera de zi şi bucătăria. Se uită peste tot. Intră în dormitor, se uită după perdea, sub pat. Intră în al doilea dormitor şi iese imediat. Vine înapoi în bucătărie, deschide uşiţa şi se uită la puii cocoţaţi pe scară. Pune un picior pe ea.

— Da, spun tare. Uitaţi-vă în pod, vă rog!

Urcă suficient de sus încât să îşi vâre capul prin deschizătura din podea şi să vadă tot ce am depozitat acolo. Coboară repede, călcând peste pui, se îndreaptă spre zaharniţă şi ia plicul.

Găseşte fotografia ofiţerului SS.

Helena îşi duce mâna la gură. Pare să găsească frustrarea doamnei Krawiecka amuzantă. Sau starea mea.

— Am primit informaţii false, spune femeia, lăsând poza pe masă. Voi şti ce am de făcut. Îmi cer scuze pentru timpul răpit.

Încui uşa în urma ei şi mă aşez la masă. Helena se duce la geam şi, după un minut, strigă: „A plecat!”. Deschid uşa de la pod, fără să mă ridic.

Puii ies. Apoi iată-i pe evreii mei, coborând unul câte unul scara. Au auzit aproape tot şi sunt zdruncinaţi.

— De o mie de ori iertare! spune bătrânul Hirsch. Barba a început să-i crească la loc. Îmi pare atât de rău!

Max cade pe scaunul de lângă al meu.

— Fusia, îl cunoşti pe Jan Dorlich.

Ridic privirea. Aveam faţa îngropată în mâini.

— Ce?

— Era poştaşul nostru, pe Mickiewicza.

Domnul Dorlich. Uitasem. Nu îmi vine să cred, deşi nu sunt sigură că îi ştiam prenumele. Şi nu e de mirare că el ştie. Probabil îl cunoştea pe celălalt poştaş, pe care l-au plătit Schillinger şi Hirsch să îi scoată din ghetou. Îl privesc pe Max.

— Ce-i de făcut?

— Nu ştiu. Sper că este bine, atât.

Frica mea şi-a găsit companie: sentimentul de vinovăţie.

Max ia fotografia omului din SS.

— Ah, spune el. Da, cred că va merge. Cred că va fi foarte bine aşa.

Ştie pentru ce e şi se bucură. Mă enervează.

— Vine Lubek! strigă Helena.

Opt persoane trebuie să se înghesuie din nou în pod. Cu excepţia lui Max. El priveşte scara. Mă priveşte în ochi. Apoi, intră în dormitor. Să asculte. Helena îl urmează şi închide uşa. Are manualul de stomatologie ascuns sub pernă.

Nu voiam să fac asta acum.

Lubek încearcă să intre, dar uşa este încuiată.

— Aşteaptă! Verific casa de lucruri, închid uşa spre pod şi sprijin fotografia de zaharniţă. Deschid uşa.

— Ai plecat mai repede astăzi, spune Lubek, retrăgându-se din ploaie. Fără un cuvânt de salut.

— Trebuia să ajung undeva.

— Mereu pari să te grăbeşti undeva. Îşi scutură haina chiar în prag, apoi o atârnă şi închide ploaia afară. Nu mă eviţi cumva?

— Nu. Mă duc să mă aşez la jumătatea de masă. Din clipă în clipă, va pregăti ceai şi se va întinde după zahăr.

Ştiu că fac ce trebuie. Am ales cele şapte vieţi de deasupra capului meu şi cea de sub podea. Dar detest clipa în care va vedea poza aceea.

Lubek rânjeşte.

— Cred că nu vrei să vorbeşti despre ce vreau eu să vorbim.

Dacă îmi place un lucru la Lubek, este felul în care trece direct la subiect, fără introduceri inutile. Acum, stă şi mă priveşte în faţă. Cu spatele la poză. Decid să fiu şi eu directă.

— Lubek, mi-ai fost prieten bun. Dar eu nu sunt fata potrivită pentru tine.

— De ce?

„Pentru că mint pe toată lumea, mereu. Chiar şi pe tine. Pentru că aş putea fi împuşcată în orice zi. Pentru că am iubit cândva un băiat, iar el a fost ucis, şi mă tem că se va întâmpla din nou.”

De ultima nu-mi dau seama decât acum.

— Pentru că îmi placi, spun. Dar nu te iubesc.

„Gata, Max. Sper că apreciezi.”

Lubek se încruntă. Sunt surprinsă că n-a scos încă o ţigară.

— Asta se poate schimba.

Poate că da. Însă nu.

Clatin din cap. Lubek îşi împinge scaunul, se ridică şi se întoarce. Să facă un ceai.

Vede fotografia.

Împietreşte.

Îmi încrucişez braţele peste stomac. Ştiu ce am de făcut.

— Cine este? întreabă el.

— Un tip cu care mă văd.

— Te vezi cu... unul dintre ei?

— Este foarte drăguţ, spun, gândindu-mă cât de prost mi se păruse în atelier. Este... din Salzburg.

Lubek se uită paralizat la fotografie.

— Acolo te duci după muncă?

— Uneori.

— Apoi stai cu mine aici, la masă.

Să fiu sinceră, nu l-am invitat niciodată pe Lubek să luăm ceaiul la masa asta. Dar nici nu m-a deranjat.

Lubek mă priveşte. Fierbe de furie.

— Presupun că are bani.

— Are ceva, şoptesc.

— Nu ştiam că eşti atât de ieftină.

Clipesc, dar nu-i permit să mă vadă tresărind.

— Credeam că eşti altfel. Că eşti mai bună decât Januka şi decât celelalte. Credeam că ai minte în cap. Acum aflu că eşti la mezat, ca toate celelalte. Se duce la uşă şi îşi ia haina. Ţi-am spus că nu mă răzgândesc. Am greşit. M-am răzgândit. Deschide uşa şi întoarce capul. Îmi produci silă. Apoi trânteşte uşa atât de tare, că se zguduie pereţii.

Mă ridic de la masă, mă duc la uşă, o încui. Apoi, mă sprijin de ea.

A durut, şi încă tare.

A fost o zi oribilă.

Când deschid ochii, Max intră în cameră, cu cămaşa scoasă din pantaloni, desculţ. Sunt convinsă că l-a auzit pe Lubek plecând. N-am dat semnalul pentru ceilalţi din pod, încă, şi nu o face nici el. Mă ia în braţe şi încep să plâng.

— Îmi pare rău, spune el.

— Mi-a spus că sunt ieftină, şoptesc.

— Ştiu. Mă mângâie pe păr. Nu eşti. Eşti cea mai bună, din câte cunosc.

E atât de bine să fiu ţinută în braţe. Max mă prinde de tâmple şi mă sărută pe frunte. Aşa cum făcea tatăl lui.

Doar că nu seamănă deloc cu săruturile acelea.

Senzaţia gurii lui pe pielea mea îmi taie respiraţia.

Totul s-a schimbat.

Ne oprim, cu mâinile lui în părul meu. Cred că Max mă va săruta. Cu adevărat.

Dar nu poate. Am traversat camera să-mi şterg faţa şi să pun ceainicul deoparte. El stă lângă uşă, acolo unde l-am lăsat.

Iar inima mea bate de parcă am alergat la maraton.

— Le spun că pot să coboare, zice Max.

— Aşteaptă.

Se opreşte.

— Ai pământ în păr.

Îşi trece mâna prin păr, în timp ce eu îmi fac de lucru cu ceainicul, inutil. Curând, oamenii coboară pe scară, camera se umple, iar el le aminteşte tuturor să facă linişte, pentru că alături de noi locuieşte un om din SS.

Iau fotografia şi o vâr sub saltea.

În noaptea aceea stau întinsă în pat şi mă gândesc la fiecare conversaţie, fiecare minut pe care îmi amintesc să-l fi petrecut în compania lui Max. Chiar a vrut să mă sărute, sau eram eu confuză? Poate am inventat totul. Oare am vrut eu să îl sărut? Ce-ar crede Izio, dacă Max m-ar săruta?

Nu vreau să iubesc pe nimeni. Nu în război.

Iubirea mă va face să sufăr.

Apoi, Siunek mă trezeşte dintr-un somn adânc, în care nu ştiam că am căzut. Mă doare gâtul. Am adormit pe manual. Apare teama, prinde aripi în pieptul meu, îmi sare în gât. Mă ridic în capul oaselor.

— Ce s-a întâmplat?

— Vin spre uşă, spune Siunek. Henek şi Danuta!

— Adu-l pe Max, spun, şi arunc cât colo cuverturile.

L-am sărutat pe Henek pe obraz şi am îmbrăţişat-o pe Danuta, iar acum sunt cu Max. Capetele lor s-au adunat laolaltă şi vorbesc încet. Max ţine mâinile fratelui său în ale lui.

Şi plânge.

Vreau să-i scutur pământul din păr.

Henek a aşteptat aproape prea mult. S-a ascuns până când a plecat şi ultimul tren. Apoi, ofiţerii SS au început să verifice clădirile. Împuşcau pe oricine rămăsese. Dar Danuta se pregătise, păstrase mâncare şi haine potrivite de ieşit pe stradă.

Apoi, hotărâseră să se strecoare în oraş după stingere şi să le dea nemţilor toate şansele de a-i vedea în orice loc n-ar fi avut ce căuta.

Sunt bucuroasă că amândoi trăiesc – mai ales pentru Max.

Dar acum suntem doisprezece. Şi există oameni care ştiu că suntem aici.

Mă întreb cât vom rezista.

Durerea din tâmple mă supără întreaga zi, şi Lubek mă tratează ca şi cum aş fi moartă pentru el, la muncă.

Merg direct la piaţă, după muncă, şi cumpăr ce mai găsesc, adică un sac de cartofiori, nişte morcovi şi patru cepe. Le car cu greu pe deal în sus spre Tatarska, luptându-mă cu teama cotidiană. Poate că azi este ziua în care doamna Krawiecka a trimis după Gestapo. Sau în care ofiţerii din *Judenrat* au spus ce ştiau, dacă or mai fi trăind. Sau poate că Ernst, tipul din SS, n-a mai băut suficient cât să nu-şi dea seama ce e de cealaltă parte a peretelui.

Mă întreb dacă să pregătesc o supă.

Când încui uşa după mine, obosită, îngrijorată şi speriată, Max şi Siunek robotesc în jurul mesei. Mută vasele în chiuvetă. Se uită la mine. Se uită unul la altul. Îşi târşâie picioarele.

Vinovaţi.

Las sacul jos.

— Bine. Cine a mâncat untul? Am bănuit-o pe Helena.

Ei nu răspund.

— Atunci, zahărul? Cad pe un scaun.

— Ai dori o cană de ceai? întreabă Siunek.

Decid că da. Îmi pocneşte capul. El încălzeşte deja apa.

— S-a întâmplat ceva cu Henek? Sau cu Danuta?

Max se aşază în faţa mea şi clatină din cap.

— Cu Dziusia?

— Nu...

— Hela? Aproape că sar de pe scaun.

— Nu, nu. Max îşi freacă tâmplele. Vreau să te întreb ceva.

Aş vrea să mă întrebe odată.

— Vreau să ştiu ce-ai zice să... mai ascunzi pe cineva.

— Pe cine?

— Pe Jan Dorlich.

Mă sprijin de spătar. Siunek îmi pregăteşte ceaiul, dar mă urmăreşte. Îmi masez tâmplele, care mă dor, şi oftez.

— Dacă are nevoie de ajutor... atunci are. Nu cred că femeia aceea i-l va da. Nu pentru multă vreme.

— Deci... începe Siunek. L-ai primi?

— Unde sunt zece mai încape încă unul, cred. Mă uit la Max. Să merg la femeia aceea?

— Nu este nevoie, spune el.

— Cum adică?

— Păi, spune Max, este în pod.

Îmi mut privirea de la Max la Siunek.

— Poştaşul este în pod?

Ei dau din cap. Siunek îmi pune ceaiul în faţă. Eu suflu în el şi iau o gură, recunoscătoare.

— Atunci, spune-i că vom mânca de îndată ce-mi termin de băut ceaiul.

— Ai avut dreptate, spune Siunek, de parcă Max ar fi câştigat un pariu.

Max ridică privirea. Îmi întâlneşte ochii şi le zâmbeşte, aproape sfios. Apoi, intră în dormitor cu Siunek.

Cred că încearcă să nu fie singur cu mine.

A doua zi, după muncă, mă duc la piaţă, pentru că iar am rămas fără mâncare. Folosesc ultimii bani ai lui Hirsch din săptămâna aceea şi cumpăr ce găsesc. Napi, nişte caşă. Urc dealul spre strada Tatarska, întrebându-mă dacă astăzi va fi ziua. Dacă voi deschide uşa şi casa va fi un mormânt.

Poate adaug napii în ce-a mai rămas din supă, s-o mai lungesc.

După ce încui uşa în urma mea, şi spatele meu este ostenit, şi mi-am tăiat mâna într-una dintre maşinăriile mele de făcut şuruburi, şi mă doare, Max şi Siunek apar deja în bucătărie. Se mută de pe un picior pe altul. Arată ca băieţii doamnei Krajewska, prinşi cu un pachet de ţigări asupra lor.

Îmi scot haina şi mă aşez la masă. Max se aşază vizavi. Siunek îmi pune ceaiul în faţă.

— Cine e în pod? întreb.

— Monek şi Sala, răspunde Max.

Cred că plouă cu evrei.

— S-au ascuns într-o pivniţă, fără nimic de mâncare, de când s-a închis ghetoul, spune Siunek. Nu aveau unde să se ducă...

— Dar cum au ştiut să vină aici?

Iarăşi vinovăţia.

— Staţi aşa. Cum se numesc?

Max ezită.

— Hirsch.

— Îmi pare rău! strigă bătrânul Hirsch, de pe scară.

Suflu în ceai şi sorb din el.

Treisprezece, mă gândesc. Treisprezece evrei în podul meu.

Nu-i ca şi cum naziştii m-ar putea omorî de mai multe ori.

23. DECEMBRIE 1943

Tatarska 3 este plină. Trebuie să folosim al doilea dormitor, să creăm un colţ privat, cu ajutorul unui cearşaf. Dar nu este suficientă o găleată, iar Helena trebuie să o golească de câteva ori pe zi, doar ca să fie mirosul suportabil. Durează mai mult să ajungă la scară de acolo, şi de pe scară în pod. Trebuie să le spun doamnei Krajewska sau vreunei fete de la muncă să aştepte, după ce bat, pentru că mă îmbrac, în timp ce treisprezece persoane îşi înşfacă lucrurile, se aliniază şi urcă în şir indian scara. Iar dacă musafirul este cineva pe care l-am văzut deja în ziua aceea, trebuie să mă schimb într-adevăr, ca să port altceva decât în ce m-a văzut ultima dată. Doamna Krajewska, cred eu, a hotărât că sunt vanitoasă. Dar cel mai dificil este să menţin liniştea, cu treisprezece oameni care se ceartă mereu.

Monek Hirsch este nepotul bătrânului Hirsch, vărul lui Siunek, dar asta nu înseamnă că se înţeleg între ei. Nu sunt sigură că s-au înţeles nici înainte. Sala este soţia lui Monek, iar ea şi Danuta se aliază împotriva doamnei Bessermann, care îi ia partea lui Janek împotriva Dziusiei. Jan Dorlich este mereu de acord cu Schillinger, căruia îi livra cândva corespondenţa, iar Cesia stă numai cu Siunek. Max îl apără pe Henek până în pânzele albe, chiar şi când acesta devine iraţional. Doar dacă nu se ceartă cu Siunek, cu sau fără Ernst, despre cum să taie morcovii pentru supă.

Helena fuge oricând are prilejul.

Mai sunt şi rufele. Hainele şi păturile fiecărei persoane trebuie spălate o dată pe săptămână, altfel avem mai multe discuţii pe tema asta decât despre găleată. Dar este dificil să aducem suficientă apă fără să intre doamna Krajewska în alertă, pentru că fântâna se află chiar sub geamul ei. Dacă se spală de două ori pe zi, sugerez, inclusiv hainele mele şi ale Helenei, atunci toate vor fi curate într-o săptămână şi putem să o luăm de la capăt. La opt zile după asta, Max vine la mine când mă întorc de la muncă.

— Bătrânul Hirsch a încercat să o plătească pe doamna Bessermann să-i spele rufele, folosind banii de mâncare, iar acum ea este supărată că n-a fost plătită, chiar dacă a obligat-o şi pe Cesia s-o ajute. Acum Cesia nu mai vrea să spele, şi Siunek spune că nu ar trebui, şi este şi rândul Danutei, însă Henek spune că e prea fragilă şi nu vrea să spele el în locul ei.

Pun jos plasele pe care tocmai le-am cărat pe deal în sus.

— Max, spun eu, tocmai am făcut 31 000 de şuruburi în 12 ore şi am mers pe jos 12 kilometri să găsesc ceva pentru cină. E problema ta.

Cumpărăturile sunt problema mea. Soţia fermierului, care îmi vinde lapte, se întreabă cum de pot două fete să bea atât, şi aproape că primesc aceeaşi întrebare din partea băcanului care-mi vinde ouă. Comentariile sunt doar pentru proviziile pe trei-patru zile, fiindcă în rest cumpăr din alte pieţe, tocmai ca să evit genul ăsta de întrebări. Doamna Krajewska menţionează că mă vede venind cu plase în fiecare zi, şi până şi Lubek remarcase sacul de caşă.

Aşa că încep o afacere. Falsă. Cumpăr mâncare de la fermieri şi o trimit pe Helena să o revândă la piaţă, cât

sunt eu la muncă, pentru că „mama noastră are nevoie de bani”. Aşa cum i-am spus lui Lubek – sau aproape.

Asta înseamnă că Helena urcă dealul în fiecare seară, cu două plase grele de provizii de pe lista pe care i-am dat-o, şi în fiecare dimineaţă coboară cu două plase care arată pline, dar nu sunt. Sunt doar transformate de Max. A prins două bucăţi de lemn înăuntru, ca să le ţină deschise, şi a pus deasupra o scândurică, pe care pot sta un coltuc de pâine şi alte lucruri. Plase pline. Helena exersează mersul aplecată, de parcă ar căra ceva greu, iar dacă doamna Krajewska întreabă de ce sunt pline plasele, ea răspunde că n-a vândut prea mult în ziua aceea şi va reveni mâine.

Plasele de seară sunt prea grele pentru ea, iar vântul se înteţeşte, chiar dacă nu ninge încă. Nu prea mai avem cărbuni. Apoi, bătrânul Hirsch ascunde banii pentru mâncare, fiindcă refuz să îi aduc ţigări.

Două zile, mâncăm varză şi cartofi, şi în ziua următoare n-a mai rămas mare lucru nici din ele. Puii sunt în pericol. Cu sau fără Ernst, începe cearta. Max, Schillinger, Henek şi Danuta contra bătrânului Hirsch, a lui Monek, a Salei şi a doamnei Bessermann. Dar Siunek găseşte banii într-un spaţiu îngust de deasupra uneia din bârnele din pod. Max preia banca, ţinând cu grijă socoteala pe un perete, să o vadă bătrânul Hirsch, şi când aduc acasă peşte uscat şi mere uscate, iar puii se salvează făcând patru ouă, micul nostru război ia sfârşit.

Avem nevoie de mai mulţi bani pentru mâncare.

Următoarea dată când iau salariul, vin acasă de la piaţă cu o investiţie. Patru pulovere vechi, urâte şi pline de găuri, şi cinci perechi de andrele. Copiii desfac cu grijă puloverele. Danuta păstrează apa de la sfecla fiartă şi vopseşte iarăşi lâna. Când s-a uscat, toată lumea învaţă să împletească. Femeile care ştiu îi învaţă pe bărbaţii care nu ştiu, aşa că toţi cei treisprezece ai mei sunt foarte ocupaţi,

iar Siunek este o minune: termină o mânecă în doar câteva ore. Vând primul pulover unei fete de la muncă şi, în câteva zile, primesc comenzi pentru alte cinci.

Nici măcar bătrânul Hirsch nu se poate gândi la ţigări, când trebuie să numere ochiuri.

Folosesc un sfert din banii pe pulover pentru alte pulovere vechi. Alt sfert merge pentru ceva bun, cum ar fi carne de pui sau brânză, sau – ce zi memorabilă! – cinci borcane cu murături. Dar restul banilor îi pun la ciorap. În secret. Vine Crăciunul. Şi pentru că este sâmbătă, voi avea vineri, sâmbătă şi duminică zile libere. Evrei sau nu, cei treisprezece au nevoie de o pauză.

Avem nevoie de o sărbătoare.

Sunt plină de secrete.

În duminica dinainte, mă trezesc devreme. Cesia este de veghe la geam, deşi nu sunt sigură că nu dormea, pentru că tresare când mă dau jos din pat. Aranjez păturile în jurul Helenei, îmi pun în tăcere pantofii şi haina, şi mă prefac că merg la toaletă. Dar încui uşa încet, îmi leg părul cu un batic şi cobor pe Tatarska, în dangăt de clopote. Ora stingerii s-a încheiat, iar eu am vârât deja în haină banii de pe pulover.

Una dintre doamnele mai în vârstă de la fabrică mi-a povestit despre un bărbat. La opt kilometri în afara Przemyślului şi departe de drum, într-o căsuţă din pădure, are bunuri de vânzare. Tot soiul de lucruri pe care nu le poţi găsi în pieţele din oraş. Lucruri despre care este mai bine să nu întrebi de unde provin. Dacă ai noroc, se târguieşte cu tine.

Eu vreau să îmi încerc norocul.

Păşesc iute în semiîntuneric, cu respiraţia în chip de nor, şi când găsesc cotitura de pe drumul principal, soarele abia a început să înroureze aerul. Trupul mi s-a încălzit de la mers. Transpir. Dar degetele mi-au înţepenit, nasul şi

degetele de la picioare mă furnică. Văd o casă printre copaci. Doar o colibă. Întunecată. Dar într-o parte este un hambar, cu un felinar la fereastră. Uşa se deschide puţin şi un bărbat scoate capul afară.

— Ce doreşti?

Mă opresc brusc.

— Să cumpăr ceva? Poate că am greşit casa.

Mă priveşte. Are o căciulă neagră, împletită, trasă peste urechi, şi împinge uşa mai larg.

— Haide, fată, spune el. Laşi căldura să iasă.

Ţâşnesc înăuntru şi descopăr că hambarul este un depozit. Sticle, conserve şi cutii umplu rafturile de-a lungul unui perete, iar boxele pentru cai sunt ca nişte tarabe de piaţă: pline cu lucruri. În hambar sunt şi vaci, care ajută la păstrarea căldurii. Poate că şi ele fac parte din ofertă.

Mă uit îndelung la ce are de vânzare. Cinci duzini de şosete de armată. O ladă plină cu conserve de fasole. Ciorapi. Parfum. Un ruj. Votcă. Aspirină. Hârtie igienică de armată. Şi grămezi de conserve de pere. Mă întreb dacă ofiţerul Berdecki îşi face cumpărăturile aici.

Apoi, văd o ladă ascunsă într-un colţ. Sunt lucruri diferite, poate din casa cuiva. Într-o parte, văd o păpuşă. Nu este un bebeluş, ci o fată, cu cozi împletite blonde şi ochi albaştri, pictaţi, şi buze roşii. Îi curge rumeguşul dintr-un picior şi îi murdăreşte hainele. Ezit, apoi o scot împreună cu celelalte lucruri din ladă şi duc totul omului cu căciulă împletită.

Se uită la ele, face un calcul în minte şi spune un preţ. Clatin din cap şi îi propun cât am. Clatină şi el din cap.

— Nu dau lucruri pe gratis, îngeraş.

— Dacă eram îngeraşul cuiva, răspund, aveam mai mulţi bani decât am.

Rânjeşte şi spune alt preţ. Tot prea mare. Mă ofer să înjumătăţesc zahărul. Este mai ieftin aici, dar pot să

cumpăr din oraş. Ridică din umeri. Iau două conserve de pere. Ridică iar din umeri. Ezit şi elimin un sac de un kilogram de făină – din aceea pe care n-am mai văzut-o altundeva decât în brutării, din 1941 – şi o cutie de aspirină. Apoi ezit iar, iau păpuşa şi pun aspirina înapoi. Am plătit jumătate de salariu pe aspirină când a făcut Henek tifos. Bărbatul mă priveşte punând păpuşa deoparte.

— A fost deja Sfântul Nicolae, spune el.

— Ştiu. I-am spus Helenei că lui Moş Nicolae îi va fi greu să ajungă în Przemyśl anul ăsta. Ar trebui să treacă prin mijlocul unui război. Ceea ce e considerat a fi un fleac, după ce i-a cunoscut pe băieţii Krajewskăi.

— Bine, spune el. Îţi caut un sac.

Nu ştiu de ce sunt atât de supărată pentru păpuşă. Nu este practică. Ar putea cauza probleme cu Dziusia şi cu Janek. Nu că s-ar aştepta să sărbătorească Sfântul Nicolae, deşi sunt convinsă că îşi amintesc ce primeau de Hanuka.

Îl plătesc, iar el împachetează lucrurile într-un sac pe care îl pot prinde pe spinare. Este greu. Foarte greu, şi cei opt kilometri până înapoi în oraş îmi dau junghiuri. Dar sunt încântată. Cei treisprezece ai mei vor fi tare surprinşi. Trec pe la piaţă, în drum spre casă, deşi sunt doar câteva tarabe la care se vinde duminica, şi iau nişte varză şi alţi cartofi, ca să am o scuză pentru absenţă. Apoi, car toate cele pe Tatarska, să nu aibă Helena de cărat.

Nu ştiu cine este la geam, dar încerc să ţin lada în faţa mea, urcând dealul, ca să nu-mi vadă sacul din spate. Doamna Krajewska iese pe uşă şi îmi face semn din mână.

— Domnişoară Podgórska! Iată-te. Ai vândut azi în locul surorii tale, văd. N-ar trebui să faci asta duminica.

Mă opresc în faţa fântânii.

— Dar înţeleg situaţia cu mama voastră. Am bătut la uşă, şi n-a răspuns nimeni.

Ochii mei se lipesc de fereastra cu perdea a dormitorului, unde ştiu că stă de veghe cineva. Helena cred că a ieşit.

— ... şi am vrut să-ţi spun că trebuie să ai grijă cu pisica.

— Ce? Pisica? Da. De ce?

— Pentru că le-a pus gând rău puilor! Am auzit-o sărind în casă, şi puii cotcodăcind...

Cred c-a alunecat Siunek de pe scară, cu şosetele. Doamna Krajewska ar fi surprinsă dacă ar afla că pisica mea are un metru optzeci, împleteşte şi trebuie să se bărbierească.

— ... şi am vrut să-ţi mai spun că plecăm de Crăciun la sora mea. Ai putea avea grijă de casă?

— Şi nepotul?

— Cine, Ernst? Vine cu noi, apoi se alătură din nou unităţii sale, în Berlin. Păcat că nu aţi reuşit să petreceţi timp împreună...

Continuă tot aşa, şi când îi spun că mă dor braţele, îmi oferă, în sfârşit, date şi ore. Mă strecor prin spate, spre latrine, las sacul cu lucruri ilicite în dosul clădirii, şi, în noaptea aceea, când toată lumea doarme, îl aduc înăuntru, acoperit cu o pătură, apoi, în timp ce doamna Bessermann se uită pe geam, îl vâr sub pat, sub Helena, care doarme.

— Ce faci? întreabă doamna Bessermann, în şoaptă.

— Am crezut c-am auzit un şoarece.

Împing sacul mai adânc sub pat, dar ceva cade afară.

Este păpuşa.

Zâmbesc.

Săptămâna aceea zburd la muncă şi cânt în timp ce lucrez. Îmi îndeplinesc norma în fiecare zi. În pauze, lucrez la păpuşă. Îi cos rupturile, îi spăl hainele, Januka îi împleteşte din nou părul, şi chiar îmi aduce panglici pe care să i le leg la capete. Folosesc un stilou ca să-i repar

punctele lipsă din sprâncene şi gene, unde vopseaua s-a şters, şi, când terminăm, arată ca nouă. Sau aproape. Este frumoasă.

— Sora ta va fi încântată! spune Januka. Mi-aş dori să am o surioară.

Lubek ne priveşte muncind, în tăcere. Fumează şi aşteaptă să termine Januka tura. Zilele astea, pleacă împreună cu ea de la muncă.

Împachetez păpuşa în hârtie de la măcelărie şi o ascund între bârnele spaţiului pentru depozitare de lângă toalete. Nu pot să dorm în noaptea aceea. Mă tot învârt sub cuverturi. Max îşi întoarce scaunul de lângă geam.

— Ce pui la cale? şopteşte el.

E prima dată când începe o conversaţie doar între noi, din seara aceea în care m-a sărutat pe frunte. M-a evitat, iar mie mi-a fost teamă de ce înseamnă asta. Nu ştiu ce vreau să însemne. În noaptea asta, nu-mi pasă. Merg în vârful picioarelor prin frig, în cămaşa de noapte, şi mă aşez pe podea.

— Deci, Fusia, spune el, ne-am întors la fereastră. Se uită prin crăpătura perdelei spre zona luminată de pe Tatarska, cu braţele încrucişate la piept, şi îşi împinge scaunul pe picioarele din spate. Îmi aruncă o privire. Vrei să-mi spui ce s-a întâmplat?

Clatin din cap. Îmi ascund zâmbetul.

— N-am nimic de zis.

— Tare rău minţi.

— De fapt, mint foarte bine. Doar că nu oamenii potriviţi.

— Deci eu nu sunt omul potrivit?

— Dacă vrei să fii minţit, nu.

Pare să se ofenseze, deşi nu-mi dau seama de ce.

— Credeam că poate eşti atât de fericită pentru că te-ai îndrăgostit.

— De cine?

— Cum pot să ţin eu pasul cu toţi iubiţii tăi?

Îi simt furia din cuvinte şi mă doare. Sunt sigură că am inventat senzaţia care a însoţit sărutul pe frunte.

Apoi şopteşte:

— Îmi pare rău.

Îi privesc părul întunecat, ochii negri, care se uită la lumina de afară. Cândva, risca să fie împuşcat doar ca să lase în urmă cuşca ghetoului. Acum, nu poate părăsi aceste trei camere şi un pod.

Cred că-şi pierde minţile.

— Mă gândeam la *mame*, spune el. Şi la lumânările aprinse. La challah[33]. La cum gătea fără încetare, şi mă trimitea la prăvălii în ultima secundă, după lucrurile de care uitase. Alergam repede pe trotuar, pentru că spunea că, dacă nu luam gem, nu putea face gogoşi cu jeleu. Dar îmi plăcea cel mai mult senzaţia vântului prin păr.

Mi-l pot imagina pe micul Max, ţâşnind ca un peşte prin curentul de pe Mickiewicza.

— Ce zi din Hanuka este? întreb eu.

— A doua.

Am petrecut o singură noapte de Hanuka împreună cu familia Diamant, pentru că, de obicei, mă întorceam la fermă de Advent şi de Crăciun. Dar îmi amintesc gogoşile şi lumânările.

— Mă gândeam la turtă dulce, spun. Toată săptămâna asta, mama cocea turtă dulce şi toate deserturile pentru Ajun.

— Mai mult de un desert?

— Erau douăsprezece feluri de mâncare, pentru cei doisprezece apostoli, aşa că jumătate dintre ele erau, de

---

[33] Pâine împletită, asemănătoare cu un colac, care se mănâncă de Sabat, în formă simplă, iar în formă rotundă, adesea cu stafide, de sărbătorile evreieşti importante; în idiş, în original. (n.tr.).

obicei, deserturi. Dar mie îmi plăcea turta dulce. Mama o făcea mereu în formă de stea, pentru fiecare dintre noi.

Max se uită pe fereastră.

— N-o să se mai întoarcă niciodată, spune el. Chiar dacă se încheie războiul. Nu ştiam pe atunci că trăiam zile care n-o să se mai întoarcă nicicând.

Mi-aş dori să i le pot da înapoi. Împachetate în hârtie şi legate cu fundă.

— Trăim întotdeauna zile care nu se mai întorc la noi, spun eu. Aşa că ne bucurăm de altele. Atâta tot.

— Vorbim? mormăie Dziusia, de sub pătură. În efortul de a o face să doarmă în linişte, tatăl ei i-a spus că oamenii nu vorbesc noaptea. Max zâmbeşte către silueta ei, apoi îmi zâmbeşte mie.

Nu ştiu care din noi se întinde primul. Poate ne mişcăm amândoi odată. Dar, brusc, Max are mâna mea între ale lui.

— Rămâi cu mine, Fusia? Cât stau de veghe?

Rămân. Stau cu el până când luna apune şi îmi cad pleoapele. Schillinger preia cartul.

Dimineaţă, când Schillinger e încă de pază şi toată lumea doarme, o trezesc încetişor pe Helena. Îi ia câteva secunde să se concentreze. Apoi îi şoptesc ceva la ureche, la adăpostul palmei. Clatină din cap şi se dă jos din pat, somnoroasă. De parcă s-ar duce la toaletă. Dar văd când o zăreşte Schillinger, traversând curtea, în frig. Se încordează.

— Ce face? mormăie el. Mă strecor în spatele lui şi privesc prin perdea. Voiam ca ea să-şi fi pus haina şi pantofii. Bate la uşa doamnei Krajewska. Se uită pe geamuri. Apoi, se întoarce în goană pe partea noastră de Tatarska.

— A plecat! urlă Helena, cât o ţin puterile.

Siunek, Janek şi Jan Dorlich se ridică de pe podeaua camerei de zi. Bătrânul Hirsch, care doarme pe canapea, încearcă încă să se ridice dintre perne. Doamna Bessermann apare în uşă, cu Cesia şi Dziusia după ea, şi văd feţele Salei, Danutei şi lui Monek urmându-l pe Henek afară din al doilea dormitor. Max e în picioare de când a fugit Helena în curte. Gura i-a înţepenit într-un rictus de teamă.

— Le spui tu? întreb.

Helena încuviinţează. Ţopăie, pe cale să explodeze.

— Doamna Krajewska, spune ea, a plecat în voiaj!

Văd feţe fără expresie în jurul meu. Bătrânul Hirsch flutură din mână şi se întinde înapoi pe canapea.

— Şi-a luat soţul, băieţii şi pe urâtul ăla din SS! Iar urâtul din SS nu se mai întoarce!

Bătrânul Hirsch se ridică iar.

— Deci, pentru o săptămână, spune Helena, putem face zgomot. Aşa! Sare în sus şi în jos, fluturându-şi braţele şi chiţăind.

Pentru o clipă, cei treisprezece nu ştiu ce să facă.

Apoi, Janek spune:

— Eu vreau să fac zgomot! Aleargă în cameră, repede, în caz că ar încerca cineva să-l oprească, şi sare şi chiuie cu Helena. Doamna Bessermann râde. Jan Dorlich râde tare, apoi Danuta o ia pe Dziusia de mână şi sare cu ea în cerc, cântând un marş vechi.

Hei! Oricine-i polonez să-şi ia baioneta!
Ori câştigăm, ori gata suntem să clădim
O barieră din trupurile noastre,
Să-ncetinim gigantul ce înlănţuie lumea.
Hei! Oricine-i polonez să-şi ia baioneta!

E niţel cam violent pentru Crăciun, dar copiilor le place. Monek şi Sala, care s-au căsătorit cu doar o săptămână înainte să plece din ghetou, dansează un vals, iar Siunek îi

cere Cesiei să li se alăture, păşind peste Helena şi Janek, care se rostogolesc pe podea. Max râde.

Mi se pare o zi noroasă, la munte, când apa este plată precum carcasa unui tanc. Când iese soarele, face totul să strălucească.

Suntem în pericol să spargem mobila.

Avansez cumva prin haos spre dormitor şi îmi scot sacul de sub pat, aducându-l în bucătărie, în timp ce toată lumea este ocupată. Înteţesc focul. Am apa pregătită pentru încălzit şi scot o conservă din sac.

Doamna Bessermann, mereu atentă la toate, sare pe mine din cealaltă parte a încăperii.

— Doar nu e... Îmi smulge conserva. Cafea!

— Surpriză! spun eu.

Asta îl face pe bătrânul Hirsch să se ridice de pe canapea, să supravegheze prepararea cafelei, iar mirosul este atât de relaxant şi ne induce tuturor o stare de *acasă*, încât camera se umple de un zumzet fericit de conversaţie. Tai restul de pâine şi o ung cu o urmă de unt, pentru copii, şi chem femeile în bucătărie. Max vine şi el, fiindcă e curios, şi îmi golesc sacul cu un gest de scamator. Sunt o războinică şi îmi prezint trofeele. Sala se întinde şi atinge făina, de parcă n-ar crede că e adevărată. Max ridică din sprânceană.

— Acum, zic eu, cine ştie să facă challah?

Gătitul şi coptul se transformă într-un efort colectiv, cu Siunek şi Max, şi chiar Schillinger dând o mână de ajutor, pentru că el a fost mereu cel care curăţa cartofii pentru soţia lui. Doamna Bessermann nu vrea să lase pe nimeni să o ajute la challah. Îi dau voie lui Max să taie sfecla şi o scot pe Helena în depozit, unde nu putem fi văzute de omul de pază de la geam. Desfac păpuşa.

— Oh, spune Helena. Oh, oh!

— Moş Nicolae a întârziat puţin.

— Nu-i nimic, şopteşte ea.

— Credeam că, poate, cât sunt la muncă, ţi-ar prinde bine compania ei.

Helena încuviinţează. Atinge cosiţele împletite, buzele roşii, mişcă braţele păpuşii. Apoi se uită la mine, îngrijorată.

— Cum rămâne cu Dziusia şi cu Janek?

— Ei nu sărbătoresc la fel ca noi, spun, vinovată. Dar poate ar trebui să o ţinem ascunsă, deocamdată.

Helena face semn că da, sărută păpuşa şi o împachetează la loc. Intrăm şi, în timp ce rulez aluatul pentru prăjiturele şi Monek Hirsch spune o poveste cu voce tare despre un peşte pe care l-a prins cândva – cu unchiul lui care intervine mereu să-l corecteze – aud un chiot din dormitor. Helena le-a dăruit Dziusiei şi lui Janek mingea, cea peticită de domnul Szymczak, pe care Max i-a adus-o înapoi pe Tatarska, în timp ce încerca să nu fie împuşcat. Cei trei încropesc un joc ce presupune lovirea mingii de la o uşă la alta, şi suntem norocoşi: nu ajunge nici măcar o dată nici în găleata cu lături, nici în supă.

Tatarska 3 miroase a Crăciun cât e ziua de lungă.

Când soarele apune, aduc toate cele trei lămpi ale noastre la masă, pentru a treia zi de Hanuka. Bătrânul Hirsch pune sare pe challah şi mâncăm borş cu latkes şi compot de pere, plus unul dintre pui, sacrificat în timp ce Helena se juca mai departe cu mingea. Urmează prăjiturelele, tăiate în formă de stele ciudate, pentru că nu am cu ce le tăia mai bine. După ce ne-am îndopat şi am pus vasele în chiuvetă, iar copiii adorm în picioare, îi adun pe toţi în camera de zi şi scot ultima surpriză.

Votcă şi un cartuş întreg de ţigări. Nu mi-am vândut raţia. Bătrânul Hirsch mă sărută pe ambii obraji, Monek se grăbeşte să aducă pahare şi jumătate din cameră se luminează la faţă.

Jucăm „Ghiceşte ce sunt”. Jan Dorlich, descoperim curând, este un actor nedescoperit. Dar, după ce votca trece din mână în mână, lucrurile degenerează şi Max poartă un bol de supă în cap, vorbeşte când ar trebui să tacă şi îl tachinează pe Hitler cu ce presupun că ar trebui să fie accent britanic, doar că nu e. Este Churchill, evident, însă nu va ghici nimeni, doar ca să-l facem să continue. Râd atât de tare, că îmi dau lacrimile, iar când Henek, care nu are simţul umorului, strigă, într-un târziu: „Churchill! Churchill! Dumnezeu să ne aibă în paza Lui!”, râd şi mai tare, iar Siunek cade pe podea.

Max îşi scoate bolul de supă de pe cap şi se aşază lângă mine, pe canapea.

— Am fost bun, nu-i aşa?

— Ai fost foarte bun! chicotesc.

Rânjeşte şi mă înconjoară cu braţul.

Canapeaua mi se pare caldă şi confortabilă, şi iubesc pe toată lumea.

Senzaţia plăcută durează multă vreme. Când copiii se joacă veseli cu mingea în dormitor, şi Helena adoarme cu păpuşa, şi eu stau cu Max noaptea, la fereastră. Chiar şi când se întoarce doamna Krajewska şi trebuie să facem din nou linişte. Când ţigările s-au fumat, şi puloverele trebuie tricotate, şi rufele sunt murdare, şi ne-am întors la mâncat varză. Când vremea se înrăutăţeşte, şi eu merg la muncă prin zăpadă, şi Helena se chinuie să urce dealul, cu plasele de mâncare, şi nu mai avem bani de cărbuni.

Până în ziua când Sala Hirsch strigă de la geam, şi cei treisprezece ai mei dispar în pod. Când răspund la uşă, şi aflu că este Gestapo-ul.

Când omul din SS se uită pe lista lui şi spune:

— *Fräulein*, vă rechiziţionăm casa.

24. IANUARIE 1944

Mă uit lung la ofiţerul SS. Îl însoţesc alţi doi oameni din Gestapo. Par iritaţi. Plictisiţi. Iar eu nu pot decât să spun:

— Ce?

Sprâncenele bărbatului se încruntă sub caschetă.

— Vă rechiziţionăm casa, spune el din nou, într-o poloneză aparte, cu accent nemţesc. De parcă aş fi înceată la minte. Apoi, intră cu forţa, şi ceilalţi doi îl urmează.

Trec prin camerele goale. Se uită prin colţuri şi primul ia notiţe pe o listă. Nervii mei sunt praf, gata să-mi iasă prin piele.

Îmi vor casa. Naziştii îmi vor casa.

„Te rog, Helena. Nu veni acasă.”

Apoi, ofiţerul deschide uşa care dă spre scară şi face un pas înapoi, dezgustat de pui. Se uită la mine.

— Unde duce scara?

Am gâtul uscat. Blocat.

— Unde duce scara? latră el.

— În pod, şoptesc. Îi privesc cizmele lucioase urcând treptele una câte una. Urcă până sus. Cizmele lui dispar. Ceilalţi doi mă urmăresc, cu icoana Fecioarei cu pruncul în spatele lor, pe când cizmele trosnesc tavanul deasupra capului meu.

„Te rog, Doamne. Te rog, te rog.”

Podul rămâne tăcut. Cerul, la fel. Omul coboară pe scară şi îşi notează ceva.

— Clădirea goală de peste drum va deveni spital german...

Am văzut muncitori intrând în fostul liceu, săptămâna trecută, pentru reparaţii. Nu îmi dădusem seama ce făceau.

— ... iar personalul are nevoie de cazare. Noii chiriaşi vor ajunge în două ore. Vă luaţi lucrurile şi lăsaţi mobila.

Două ore. Naziştii îmi vor casa în două ore.

— Dar... nu pot împacheta...

Nu pot pleca deloc.

— Plecaţi sau veţi fi împuşcată, spune.

Mă uit lung la el.

— Dacă sunteţi aici, vă împuşcăm. Pricepeţi, *Fräulein*?

Pricep. Prea bine.

— Ne întoarcem în două ore, spune omul. Bifează ceva pe listă şi ceilalţi îl urmează pe uşă afară.

Mă sprijin de un scaun şi inspir adânc, întretăiat. Apoi, sar peste pui şi mă grăbesc sus, pe scară, dând la o parte scândurile şi târându-mă prin uşiţă.

Danuta scoate un ţipăt scurt, dar altfel totul e tăcere. Chiar şi cei care plâng tac. Nu-mi pot imagina cum s-au simţit, ştiind că Gestapoul urca pe scară.

Sau poate că ştiu.

Max este în genunchi, cu o scândură groasă în mână. Cred că era gata să-mi spargă capul.

— Fusia! sâsâie către mine. Data viitoare avertizează-ne!

— Iau casa, spun eu. Naziştii iau casa peste două ore. Rămâneţi pe loc. Găsesc eu ceva.

Dar unde să duc treisprezece evrei, acum, pe loc?

Nu ştiu.

Max mă apucă de braţ.

— Când vin, ne luptăm cu ei. Am decis deja.

— Lasă-mă să găsesc ceva.

— Ia-o pe Hela, spune Max, şi nu te mai întoarce.

— Dacă vine, spune-i să se ascundă în ruinele castelului...

— Fusia, o iei şi nu vă mai întoarceţi!

— Spune-i c-o găsesc acolo, adaug, şi mă uit în jos, spre scară, de parcă el nici n-ar fi vorbit.

Alerg pe strada Tatarska, în vântul aprig, iar ochii mei rătăcesc. Unde să-i duc? O pivniţă. Un garaj. Cum să ajungem acolo pe lumină? Sunt dubioşi. Slabi. Nebărbieriţi. Palizi. Arată ca şi cum ar fi locuit într-un pod. Unde putem pleca?

Zbor pe uşa oficiului pentru locuinţe, atrăgându-mi priviri ultragiate când dau la o parte oamenii de la coadă. Femeia care m-a ajutat să dobândesc casa de pe Tatarska este în spatele biroului.

— Am nevoie de un apartament, spun. Acum. Nemţii ne iau casa, iar sora mea şi cu mine nu avem unde...

— Cinci zile, cel puţin, spune femeia. Nu mă mai numeşte fluturaşul ei, nici şoricel, nici altceva. Probabil fiindcă sunt nepoliticoasă.

— Mai degrabă două săptămâni! strigă un bărbat din spate.

— Nu aveţi nimic acum? o întreb.

— Bineînţeles că nu!

După aceea, alerg fără ţintă pe străzi, pentru că nu ştiu ce să fac. Caut orice ar putea fi gol, unde aş putea ascunde treisprezece oameni pentru câteva zile. Două săptămâni până ce primesc alt apartament. Dar oare ar fi locul potrivit pentru a-i ascunde? Bat la două uşi cu semne la geam, dar nimeni nu vrea să mă lase să mă mut fără acte. Intru în goana mare în catedrală, îmi ud degetele cu apă sfinţită, îngenunchez şi îmi fac cruce atât de repede, că două femei se opresc din rugăciune şi întorc privirea spre mine.

Cer. Implor. Arcadele tavanului mi se par pustii deasupra capului.

Bat clopotele.

Am o jumătate de oră.

Am de luat o decizie.

Alerg de la catedrală, lăsând porţile din stejar masiv să se închidă cu zgomot, şi nu mă opresc din alergat până la uşa de pe Tatarska 3.

Helena e acolo. Şi Max. Toţi cei treisprezece ai mei, în camera de zi. Max are scândura. Doamna Bessermann a luat un cuţit de bucătărie. Siunek, un ciocan.

Un sfert de oră.

Uşa nici măcar nu e încuiată.

Max pune scândura jos şi se apropie de mine. Îmi ia faţa în mâini şi mă priveşte în ochi.

— Ascultă-mă, spune el. Ai făcut destule. Ia-o pe Helena şi fugiţi. Înţelegi?

Ochii lui sunt întunecaţi, furioşi, disperaţi.

— Du-te, Fusia, spune Siunek.

— Fugi, spune Jan Dorlich, şi la fel spun şi Sala, şi doamna Bessermann. Fiecare mă atinge cu mâna, pe unde poate.

— Du-te, fată, spune bătrânul Hirsch.

— Fugi, spune doctorul Schillinger.

Dziusia îmi înconjoară talia cu braţele. Mă uit la Max şi plâng.

Pentru că nu pot să fug.

— Helena, şoptesc. Du-te la Emilika, până vine mama.

Surioara mea scutură din cap. Mă îmbrăţişează şi ea, alături de Dziusia.

Mai avem zece minute.

— Stefania, spune Max. Încă îmi ţine faţa între palme, în timp ce eu plâng. Plânge şi el. Ia-o pe Hela şi fugiţi. Acum!

Doar că nu m-aş putea împăca vreodată cu ideea. Vreau să trăiesc, dar nu aşa.

Clatin din cap.

— Te oblig să pleci, îmi spune Max.

— Fusia, spune şi Henek, pleacă! Acum!

Danuta încă plânge. Îmi pune o mână pe umăr.

Nu ştiu ce să fac. Ce să facem? Helena trebuie să plece. Inima mea bate şi iar bate, cu putere. Nu pot să-l văd pe Max plângând. Închid ochii umezi.

Mă cuprinde calmul. Cald şi moale, ca în noaptea în care am găsit blănurile. Ca în noaptea în care am găsit strada Tatarska. Şi, la fel ca atunci, am o conversaţie cu o altă parte din mine.

„Trimite-i în pod. Deschide fereastra. Poartă-te ca şi cum nu ţi-ar fi frică. Fă curat în al doilea dormitor."

„Este ridicol. De ce să fac asta, când sunt pe cale să fiu împuşcată?"

„Fiindcă nu te vor împuşca."

„Dar cei din Gestapo au spus că mă împuşcă. Şi apoi îi vor găsi pe ceilalţi."

„Nu vor împuşca pe nimeni. Vor doar spaţiul. Le poţi da o cameră."

„O vor împuşca pe Helena."

„Nu. Le dai camera. Poartă-te ca şi cum nu te-ai teme şi dă-le-o."

„Dar..."

„Dă-le-o. Acum. Vin."

Deschid ochii. Max mă scutură. Cred că m-a pocnit uşor peste faţă.

Toţi vor crede că am înnebunit. Risc viaţa Helenei. S-ar putea să nu meargă – cel puţin aşa spune mintea mea.

Dar înăuntru este linişte şi ştiu; nu sunt singură.

— Mergeţi în pod, spun. Cu toţii!

— Te rog, şopteşte Max. Nu.

— Plecaţi! Şi mă îndepărtez de el, de toate mâinile lor, şi mă întorc să încui uşa.

— Plecaţi, spune Max, pe un ton scăzut. Şi nu scoateţi niciun sunet.

Pleacă. Se strecoară ca nişte stafii pe scară, luându-şi armele cu ei. Se vor lupta când vine vremea. Doar că vremea nu va veni. Max apucă bucata de lemn, mă mai priveşte o dată şi urcă scara. Acum, ochii lui sunt doar trişti. Mai mult decât trist, însă, pare pierdut.

Crede că nu ne vom mai revedea.

— Hela, spun eu. Repede. Goleşte găleata din dormitor şi las-o afară. Apoi, fugăreşte puii în curte şi rămâi cu ei. Voi încuia uşa după tine.

Nu scoate un cuvânt. Îşi trage haina pe ea. Eu dau jos perdeaua din camera cu găleata şi o arunc sub pat. Trag perdelele de la geam şi îl ridic. Respir aerul curat. Am uitat cum arată camera asta când e luminată. Apoi mătur, cântând. Spaţiul ascuns din pod este chiar deasupra mea.

Ştiu că Max crede că mi-am pierdut minţile.

Poate are dreptate.

Dacă aşa este, mai bine.

Aud dangăt de clopote şi bătăi cu pumnul în uşă.

Nu mă grăbesc să răspund. Nu merg nici încet. Iau mătura cu mine. Deschid uşa când ajung.

Voi afla dacă mai am zile.

Sau dacă voi muri.

Deschid uşa.

Este un om din SS. Altul, cu o înfăţişare severă. Are nasul roşu de frig şi un pistol. Este singur.

— Domnişoara... Podgórska? spune el, verificând lista. Sunt aici pentru cazare.

Poloneză mai bună. Inspir adânc.

— Da, au spus că veţi veni. Tocmai măturam camera.

— Pot să mă uit, vă rog?

Nu ştiam că Gestapo e-n stare să ceară permisiunea. Deschid uşa mai larg şi îi zâmbesc Helenei, care tremură, privind pe după latrine. Ofiţerul SS crede că îi zâmbesc lui.

Străbate dormitorul din spate, ia nişte notiţe şi, când trece pe lângă patul meu, se opreşte şi ridică un plic. Este scrisoarea de la mama. Helena a citit-o încontinuu noaptea trecută. Dintr-odată, chipul lui se îmblânzeşte.

— Salzburg? întreabă. Eu sunt din Salzburg!

— Mama şi fratele meu muncesc într-un lagăr de acolo. De aceea îmi cresc eu surioara.

— Cea de afară? Este foarte drăguţă. Timidă. Zâmbeşte.

Nu pare gata să mă împuşte.

Stă cu mine la masă. Spune că sunt doar două asistente care au încă nevoie de cazare, şi nu vede de ce ar avea nevoie de un dormitor fiecare. Pot sta împreună, iar sora mea şi cu mine ne putem păstra camera. Ar fi în regulă? Este atât de bine că nu ne-am mutat mai repede, pentru că iată că funcţionează şi dacă rămânem. Soldaţii vor veni în câteva minute să aducă două paturi. Şi poate duce o scrisoare mamei mele, când se întoarce la Salzburg.

Îi mulţumesc şi închid uşa.

Avea pistol, dar nu l-a folosit.

Trăiesc. Helena trăieşte. Trăim cu toţii.

Trebuie să deschid iar uşa, pentru că au ajuns soldaţii, care aduc cadre metalice de pat, vopsite. Le montează în dormitorul din spate, iar conversaţia în limba germană şi zgomotul sunt puternice. Mă întreb ce-or fi gândind cei treisprezece ai mei. Apar cele două asistente, Karin şi Ilse. Sunt tinere, au în jur de douăzeci de ani, unghii vopsite şi părul proaspăt ondulat. Nu par încântate de situaţie. Nu voiau să împartă o cameră. Nu pot trăi fără electricitate. Sau fără o bucătărie. Şi unde sunt toaletele?

Înţeleg toate astea din reacţiile soldaţilor care le montează paturile, fiindcă ele nu vorbesc deloc poloneză.

Poate că îşi vor dori atât de mult să plece, încât vor găsi o cale.

În timp ce se instalează, spun că voi muta câteva lucruri din calea lor. Fac asta arătând în câteva direcţii şi lăsându-le derutate. Par să fie la fel de scârbite de mine cum sunt de noile aranjamente. Helena stă la masă, gata să fluiere dacă apar probleme – cum ar fi dacă încearcă asistentele să urce pe scară sau dacă mai vin alţi nazişti să locuiască aici –, în timp ce eu mă strecor în pod cu găleata murdară şi cu una curată, plină cu apă. Nu cred că femeile astea vor pleca prea curând.

Max deschide deja peretele fals. Este pe jumătate înăuntru, pe jumătate în afara uşiţei, când mă las în genunchi. Mă apucă de frunte şi o trage spre a lui, şoptind abia auzit:

— Eşti o idioată.

Încuviinţez, cu fruntea lipită de a lui. Ştiu.

Las găleţile şi cobor iar.

Mai târziu, Ilse vine la mine şi spune:

— *Ratte. Ratten!* Arată în sus. Spre tavan. Îmi dau seama că îmi spune că avem şobolani.

Cred că îmi spune că aude ceva în pod.

— Ah, spun, şi le surând înţelegătoare. Şobolani, da. Îmi pare rău.

Ridic din umeri. Pare dezgustată.

Trebuie să îl avertizez pe Max, dar nu pot.

Asistentele se servesc din proviziile noastre. De parcă mâncarea mea ar fi furnizată de armata germană. Mănâncă toată pâinea, untul pe o săptămână, jumătate din ouă. Nu a mai rămas nimic pe care să-l pot furişa în pod. Nu fără să gătesc. Apoi, se aşază o vreme pe canapea şi vorbesc între ele. Par mai binedispuse. Ilse o ajută pe Karin cu rujul. Apoi, răspunde la uşă când bate cineva. De parcă nici n-aş fi acolo.

Sunt doi soldaţi germani. Unul dintre ei este din SS. Se salută şi se pupă între ei.

Apoi se duc cu toţii în dormitorul din spate.

Nu par preocupaţi de faptul că în casă este un copil.

Helena şi cu mine dormim pe canapea în noaptea aceea – sau ea doarme. Eu zac nemişcată, cu ochii deschişi, aşteptând cel mai bun moment să urc în pod. Când urc, Max abia dacă mută scândurile, să nu creeze zgomot. A făcut o gaură mică între ele, să vadă cine vine.

— Vă aud, şoptesc eu.

— Şi noi pe ei, răspunde Max.

Ştiu.

— Va trebui să faceţi linişte.

— Copiilor le este foame.

— Helena va veni de îndată ce se duc la lucru. Dar trebuie să fiţi foarte discreţi.

Max încuviinţează, dar nu cred că este sigur că îi poate struni pe toţi.

Nici eu nu sunt. Unii dintre cei treisprezece sunt dificili. Alţii sunt prea mici.

Când mă întind pe canapea lângă Helena şi casa este în sfârşit tăcută, vechea teamă revine. Nu a plecat niciodată. A fiert şi a scos aburi, sub capacul de falsă siguranţă pe care l-am aşezat deasupra ei. Dar acum nu mai sunt sigură. Mi-e greu să respir, să gândesc, şi am o durere atât de groaznică în spatele ochilor, că văd stele verzi. Vreau să o iau pe Helena şi să fug, aşa cum mi-au spus.

Am fost o proastă că nu am fugit. N-am făcut decât să le provoc şi mai multă suferinţă.

Apoi, îmi amintesc de certitudinea mea.

Că trebuie să existe un motiv.

Că trebuie să existe o şansă de supravieţuire. Mă agăţ de acel gând ca de credinţa în Dumnezeu.

În dormitor sunt patru naziști.

În podul de deasupra capetelor lor sunt treisprezece evrei.

Helena şi cu mine ne aflăm între ei.

Cred că suntem cu toţii pe cale să ne redefinim iadul.

25. FEBRUARIE 1944

Este imposibil să-i hrănesc.

Eu plec la muncă mai devreme decât asistentele. Vin acasă cam la aceeaşi oră. Iubiţii lor sosesc curând după aceea. Spitalul este chiar peste drum, aşa că ele pot alerga oricând acasă pentru a-şi schimba pantofii. Pentru a lua un pulover uitat. Pentru a-şi încălzi fasolea şi a-şi prăji cârnaţii pentru prânz, în timp ce oamenii mei zac în pod şi adulmecă. Zilele lor libere sunt diferite în timpul săptămânii, şi, când nu merg la muncă, dorm până târziu. În unele zile, nu ies deloc.

Eu nu pot să dorm noaptea. Tresar la fiecare zgomot.

Helena se străduie. Strecoară găleata murdară jos şi găleata cu apă sus, în fiecare dimineaţă, imediat ce pleacă Ilse şi Karin. Apoi, se duce să facă piaţa pentru a doua zi, cărând plasele false de colo, colo, în timp ce doi dintre cei treisprezece se strecoară jos să spele, să îşi întindă picioarele şi să pregătească mâncarea pentru ceilalţi. Când vine ziua Danutei, ea pune treisprezece ouă la fiert şi abia dacă are timp să urce înapoi pe scară, cu Henek, înainte să intre Karin pe uşă, fără nicio grijă, să recupereze cascheta SS uitată de iubitul ei. Când Helena se întoarce pe Tatarska, extenuată după ce a cărat plasele în sus, pe deal, primeşte o palmă peste faţă de la Karin pentru că a făcut focul şi l-a lăsat nesupravegheat.

Eu şi Karin ne certăm pe tema asta. Într-un amestec de germană şi de poloneză, la fel de stricate. Dar cred că mă fac înţeleasă. „Dacă-mi loveşti sora iar, te lovesc şi eu, şi nu îmi pasă cine este iubitul tău.”

A doua zi, merg la muncă şi îl implor pe Herr Braun să mă schimbe pe tura de noapte. Îl flatez. Mă căciulesc. Dar el refuză. Apoi, mi-e rău la muncă, mi-e teamă de ce se poate întâmpla acasă. Karin ne priveşte pe amândouă cu ochi de vultur nazist, mai ales când mâncăm.

Trebuie să ascund mereu mâncarea. Dacă o găsesc asistentele, o mănâncă.

La două săptămâni după ce mi-am început viaţa de proprietară de pensiune pentru nazişti, vin acasă de la lucru cu un coş cu sfeclă. Le curăţ, le tai, le pun în oala de supă, iar Ilse începe să adulmece, în timp ce îşi face unghiile pe canapea. Îşi aşteaptă iubitul. Karin i se alătură, şi mă privesc amestecând, în timp ce vorbesc între ele. Dar le aud spunând „borş”. Când Karin devine nerăbdătoare, se apropie cu o lingură în mână şi ia capacul, dar se dă înapoi, lasă capacul şi se plânge tare către Ilse.

După ce vin iubiţii lor şi toată lumea a plecat în dormitorul din spate, ridic capacul oalei şi pescuiesc ghemul de lână din borş – care nu e foarte diferit de vopsea –, apoi duc toată oala sus. Lâna era curată, iar Max spune că fibrele minuscule rămase în urmă au făcut borşul mai săţios.

Dacă i-aş fi crezut în stare să mănânce lână, le-aş fi dat. Max este foarte slab. Când vine duminica şi ambele asistente sunt pe tură, şi este ziua lui din săptămână, coboară, şi descopăr că are purici. Chiar există şobolani, spune el, din cauza mâncării din pod. Şi şobolanii au purici. Toată lumea a fost muşcată, peste tot. Îl las să se spele în dormitor, în timp ce Siunek e de veghe la geam, şi îmi amintesc de Crăciun, când m-a ţinut lângă el pe canapea. Şi de noaptea de dinainte, de la fereastră, când m-am gândit că se simte ca în cuşcă.

Acum, cuşca lui s-a strâmtat mai tare.

Vreau să trăiască Max. Cred că am decis că vreau să trăiască Max mai mult decât vreau să nu fiu eu împuşcată.

Mai tai un pui şi folosesc restul de cartofi să fac o tocană pe care să o poată duce sus, şi, în timp ce fierbe, încerc să scot puricii din părul lui Max cu pieptenele. Nu sunt sigură că are vreun efect, dar pieptănatul îl mai relaxează. Părul lui e foarte lung. La fel şi barba. Ar trebui să îi tai părul, dar ştiu că l-aş strica. Mi se scurge printre degete, negru.

— Suntem într-o mare încurcătură, Fusia, spune el, cu ochii închişi.

„Suntem în viaţă”, mă gândesc eu.

Îi dau praful de copt, iar Siunek ia tocana.

— Împrăştie pe jos. Foloseşte restul pentru piele, îi spun.

Vreau să plâng când urcă înapoi pe scară.

Dar mi-a lăsat un cadou lângă zaharniţă, acolo unde s-a aflat cândva poza unui ofiţer SS. Este o bucată de hârtie cu un desen simplu. Cu mine. „Fusia”, scrie acolo. Părul îmi încadrează faţa, iar Helena se află lângă mine, zâmbind. Dar, în loc de braţe, Max ne-a desenat aripi, care se întind de la un capăt al hârtiei la celălalt, iar sub aripile noastre sunt treisprezece feţe. Max, doctorul Schillinger, Dziusia. Siunek şi bătrânul Hirsch. Malwina Bessermann, cu Cesia şi Janek. Monek şi Sala, Henek şi Danuta. Jan Dorlich.

Ating faţa sub care scrie „Max” şi, când aud vocea Ilsei la uşă, alerg în dormitor şi o vâr sub saltea. Alături de toate celelalte lucruri.

A doua zi, în pauză, Januka povesteşte despre o femeie din cealaltă parte a oraşului, de peste San, care ascundea evrei în pod. Soţul ei făcuse un sistem, o ţeavă în plus care înconjura o parte a casei, pe unde oamenii de deasupra îşi puteau face nevoile. Doar că ţeava avea o scurgere, şi doamna de la parter se trezea mereu cu ferestrele

murdare. Aşa că soţul ei s-a uitat la ţeavă, şi-a dat seama că n-ar fi trebuit să fie acolo şi i-a chemat pe cei din Gestapo. Au găsit patru evrei şi i-au împuşcat chiar acolo, în curte, apoi au împuşcat-o pe femeia care îi ascunsese, pe soţul ei şi pe cei doi copii ai lor. Bărbatul de la parter s-a simţit atât de vinovat, că a intrat şi s-a sinucis, iar acum soţia lui a înnebunit de durere.

Januka o spune ca pe o poveste de groază, de genul celor cu care îţi sperii prietenii în miez de noapte.

Pentru mine este prea reală. Mult prea reală. Simt durerea pulsând în spatele ochilor.

Lubek mă priveşte, fumând.

Mă grăbesc spre casă, pe Tatarska, gândindu-mă la ce a spus Januka. Mă gândesc că astăzi poate fi ziua în care asistentele au urcat pe scară. Au pătruns prin peretele fals, căutând şobolanii. Şi sunt oprită pe stradă de doamna Krajewska.

— Cum ai reuşit? spune ea, cu braţul încărcat de cumpărături. Încerc de ani de zile, însă nemţoaicele alea doar au pocnit din degete, şi puf!

— Despre ce vorbiţi? Vreau să ajung acasă. Vreau să ştiu cine trăieşte.

— Electricitate! spune ea. Se pregăteau să instaleze cablurile când am plecat eu. Cred că te vei bucura să ai...

— Să instaleze cabluri? spun. Unde?

— Prin pod, cred...

Ţâşnesc. Alerg pe stradă. Chiar dacă mă grăbesc doar ca să fiu împuşcată.

Când ajung în vârful dealului, sunt atât de extenuată, că nu pot vorbi, şi am un junghi într-o parte, care mă face să mă clatin. Este întocmai cum mi s-a spus: pe acoperişul meu sunt doi muncitori, chiar deasupra buncărului din pod, şi o mică mulţime de vecini s-a adunat în curte, privind spectacolul – inclusiv cele două asistente, care zâmbesc

mulţumite. Inclusiv domnul Krajewska, pe care nu-l văd niciodată ieşind. Alerg lângă el.

— Ce se întâmplă? gâfâi.

— Or să instaleze un stâlp care să treacă prin pod, să aibă de ce prinde firele, spune el. Taie o gaură în acoperiş. Vor strica pereţii, cred eu. Pietrele astea sunt vechi...

— Or să treacă un stâlp prin...?

— Da, prin pod.

„Nu. Nu. Nu. Nu pot face asta.”

— Apoi vor intra şi îl vor înşuruba din interior.

„Nu. Nu. Nu. Nu pot să intre acolo.”

— Şi vor trece firele pe acolo.

Vor tăia gaura aceea şi se vor uita în jos, dând cu ochii de treisprezece evrei.

Bărbatul este gata să facă gaura.

„Nu, nu poate. Nu poate.”

— Stai aşa! strig. N-ar trebui!

Bărbatul de pe acoperiş se opreşte. Mica mulţime de asistente şi vecini aşteaptă să vadă ce voi face.

— Avem nevoie de electricitate într-o singură cameră, strig eu. Şi este foarte frig, şi curând nu va mai fi lumină. N-ar fi mai uşor să treacă prin fereastră?

— Are dreptate, spune şi domnul Krajewska. Altfel veţi smulge pereţii.

Bărbatul de pe acoperiş se gândeşte.

— Cobor, spune.

Sunt uşurată pentru o secundă, înainte să mă gândesc ce s-o fi petrecând în pod. Cred că au auzit tot zgomotul de afară şi că bărbatul acela se pregătea să facă o gaură chiar deasupra capetelor lor. Dar trebuiau să tacă.

Mă grăbesc să intru. Helena este într-un colţ al camerei de zi, chircită toată după canapea.

— I-am oprit, îi dau de ştire. Du-te afară şi lasă-mă să le spun ce se petrece.

Zbor pe scară – puii sunt afară – şi ţâşnesc în spaţiul pentru depozitare, mutând scândurile înapoi, în caz că vine cineva după mine. Când mă întorc, cei treisprezece ai mei se înghesuie într-un colţ, aşa ca Helena. Doar că sunt pe jumătate îmbrăcaţi, cu paie în păr şi praf de copt pe piele, iar Schillinger acoperă gura Dziusiei cu mâna, astupându-i plânsul. Max stă pe vine în faţa lor, cu mâna întinsă. Le spune să tacă.

Ştiu cum se simte teama. Acum ştiu şi cum arată.

— Nu intră prin acoperiş, şoptesc. Şi nici în pod. Se vor duce prin peretele de jos, chiar de sub voi. Linişte!

Verific prin vizor, apoi alunec afară pe uşa falsă, înlocuiesc scândurile şi mă grăbesc să cobor.

Când deschid uşa, Ilse este acolo şi mă priveşte. Ne uităm una la alta, iar eu zâmbesc, chiar dacă stomacul meu ameninţă că va arunca singura muşcătură din sendvişul Janukăi pe podea.

— Acoperişul este în regulă, spun, arătând în sus. Nu l-au atins.

Nu ştiu dacă îmi pricepe poloneza. Dar mai târziu o văd deschizând uşa şi privind scara. Durerea din spatele ochilor mă înjunghie dintr-o parte în alta.

Când vin iubiţii, descopăr de ce era atât de importantă electricitatea. Au un radio. Mă aşez pe pat şi perii părul Helenei, în timp ţine păpuşa în braţe, încercând să ascult în vreme ce ei caută un post.

Cât de amuzant mi se pare acum că ne îngrijoram pentru Ernst, care locuia de partea cealaltă a peretelui. Acum, sunt patru naziţti în dormitorul de alături, iar eu o perii pe Helena, sperând să prind ştirile.

Nu pot auzi. Orice ar asculta, sunt doar intermitenţe, suprapuse cu discuţii pe care nu le înţeleg. Dar ştiu că este Ilse cea care vorbeşte, secondată uneori de Karin, şi

alteori primeşte şi răspuns de la bărbaţi. Aud un cuvânt pe care îl recunosc: *Ratten*.

A doua zi, anunţ că sunt bolnavă.

Nu sunt bolnavă.

Mi-e frică.

De îndată ce Karin şi Ilse au plecat, Helena se îndreaptă spre fântână. Se luptă cu băieţii Krajewskăi. Am crezut că s-a terminat cu asta. Mama lor ar fi trebuit să-i pună capăt. Aş vrea ca Helena să-mi fi spus. Dar câştigă. Şi aduce apă. O duce sus, pe scară. Coboară găleata murdară. Treaptă cu treaptă. Peste puii cocoţaţi. Fără să facă mizerie, şi cu nasul într-un miros care ar întoarce pe dos stomacul oricui.

Cer multe de la Helena.

Stau în cămaşă de noapte, ca, în cazul în care intră vreo asistentă, să mă pot preface bolnavă, şi încep să fierb terciul. O oală imensă de terci. Atunci coboară Max.

— Hela a spus că stai azi acasă. Eşti bolnavă?

Nu ştiu cum să explic toate detaliile care mă îngrijorează la asistente. Mă îngrijorează destul cât să justifice pierderea unei zile de lucru.

— Mă prefac, răspund.

— Bine, spune el. Vreau să-ţi spun ceva.

Mă face să zâmbesc. Are mai multă energie decât ultima dată când l-am văzut. Muşcăturile sunt vindecate şi are faţa luminoasă ca felinarele de Hanuka pe care le aşezăm pe masă. Helena se întoarce cu găleata clătită, iar Max se apleacă automat şi o lasă să îi ciufulească părul lung şi să îl scarpine în barbă. Scoate nişte sunete de câine mângâiat corespunzător. Helena chicoteşte şi spune:

— Bună dimineaţa.

— Bună dimineaţa.

Cred c-o fi vreun ritual de pod despre care nu ştiu.

— Ce cauţi aici, Max? întreabă Helena.

— Sunt rău.

— Ah, bine. Ea chicoteşte şi goneşte puii afară.

— Este rândul lui Monek şi al Salei, deci am doar un minut, dar am vrut să-ţi arăt. Uite. Scoate un stetoscop.

— Ai avut un infarct?

— Nu încă. Dar pot – se opreşte, pentru emfază – să ascult prin podea.

Să asculte radioul. Prin podea.

— Ce-ai auzit?

— Frânturi. Au lăsat traducerea în poloneză doar ici şi colo. Dar am pus totul cap la cap. Nu le merge bine. Nicăieri. Ruşii îşi iau înapoi Ucraina. Nemţii se retrag.

— E aproape.

— Dacă împing spre vest...

— S-ar putea să vină aici.

— Dacă vin, suntem liberi.

Speranţa îi înfrumuseţează faţa.

Auzim voci afară. În curte.

Nimeni nu supraveghează fereastra.

Max dispare pe scară. Dar uşa spre holişor este încă deschisă când intră Karin şi Ilse, cu iubitul lui Karin.

Ofiţerul SS.

Mâna mi se strecoară spre decolteul cămăşii de noapte, ţinând-o închisă şi făcându-mă să mă aplec niţel în faţă. Cred că mă ajută să par bolnavă.

Sau poate că este frica.

— Nu vă simţiţi bine, *Fräulein*? întreabă el.

Deci vorbeşte poloneză. E bine de ştiut.

Clatin din cap în loc de răspuns, ţinându-mi cămaşa de noapte, cu o lingură deasupra terciului. Karin spune ceva, arătând şi cerându-i să mă întrebe.

— Unde este sora dumitale? întreabă el.

Teama devine atât de acută, că abia mai ţin lingura. Helena nu s-a întors după ce a scos puii afară. Cred c-a fugit la joacă.

„Fugi, Hela. Fugi.”

— Sora mea este la piaţă. De ce?

— Aceste doamne spun că este ceva în neregulă în casă.

— Cum adică?

— Vor să mă uit în pod.

Bărbatul ţine umerii drepţi şi capul sus. Faţa îi e lipsită de expresie. Şi totuşi, nu se simte în largul lui. Ele l-au convins să facă asta.

Încearcă să mă omoare. Şi pe Helena. O copilă.

Poate că este bine, fiindcă scap de teamă. Mă duc într-un loc îndepărtat, unde i-am trimis pe Izio şi pe *babcia* mea, pe toţi oamenii pe care i-am cunoscut, acele chipuri din ghetou care au urcat într-un tren, ca să nu se mai întoarcă niciodată. Un loc adânc, la care nu trebuie să mă gândesc acum, dacă pot să mă gândesc mai târziu.

Acum sunt doar furioasă.

— Bine, spun. Du-te să te uiţi în pod. Mă întorc şi amestec terciul.

Terciul pentru cincisprezece persoane.

Nu le văd reacţiile. Dar le aud mormăind.

„Te rog, Max. Te rog să ai scândurile la loc. Te rog, Doamne, fă copiii să tacă.”

Aud cizme traversând bucătăria. Le aud cum încep să urce scara. Pun capacul pe terci şi mă duc să îl văd urcând.

— Ai grijă! îi spun. Tare. Să ne audă Max. Cred că sunt şobolani.

Urcă mai repede, când spun asta. Ca să îşi scoată capul prin gaură, probabil.

Acest ofiţer al Gestapo-ului, îmi dau seama, se teme de şobolani.

— Vezi vreunul? întreb. Am pus capcane.

Cizmele i s-au oprit. Îi văd trupul răsucindu-se să privească în jur.

— Este un pod tare mic, spune el.

— Restul este al casei din vecini.

Karin strigă ceva în germană, iar el răspunde, mai caută câteva secunde şi spune:

— *Was ist das?*[34] Întreabă ceva. De parcă ar vedea un lucru la care nu se aştepta.

Inima mea bate atât de tare, încât mi se pare că asistentele o pot vedea prin cămaşa de noapte. Îmi încrucişez braţele şi mă uit dincolo de ele, nepăsătoare. De fapt, mă uit la icoana cu Fecioara Maria şi pruncul.

„Te rog, Doamne, te rog.”

Bărbatul din SS coboară iar scara, scuturându-şi jacheta şi dând din cap.

— *Ratten*, spune el.

Cred c-a văzut într-adevăr un şobolan.

Karin pare surprinsă, iar Ilse, dezamăgită.

— Ai văzut destul? întreb.

— *Ja*. Da. Mulţumesc, *Fräulein*.

— Pot să-ţi cer un serviciu, dacă tot eşti aici? Fiindcă vorbeşti polonează?

El încuviinţează, încă netezindu-şi jacheta. Pare furios.

Nu pe cât de furioasă sunt eu.

— Le poţi spune că tatăl meu a murit, că mama şi fratele meu sunt într-un lagăr din Germania şi că am grijă singură de sora mea?

Le spune, încruntat.

— Poţi să le spui că abia dacă îmi ajunge salariul?

Le spune, pierzându-şi răbdarea.

— Aşa că, atunci când îmi iau mâncarea şi o mănâncă fără să întrebe, îmi lasă sora flămândă.

---

[34] Ce-i asta?; în germană, în original. (n.tr.).

El se opreşte şi traduce. Karin vrea să spună ceva, dar o întrerup.

— Şi că eu cred că este foarte nepoliticos să aducă musafiri acasă fără să întrebe. Prin dormitorul meu. Şi să-i ţină aici, cât este sora mea de faţă.

Din nou pare să nu se simtă în largul lui, dar traduce.

— Şi cred că ea deja ştie, dar dacă o mai loveşte Karin o dată pe sora mea, chem chiar eu Gestapo-ul.

Nu mai traduce. Doar urlă la Karin, iar Karin urlă înapoi, la fel şi Ilse. Într-un târziu, ies afară, cu cearta lor cu tot.

Mut terciul de pe sobă. Oala imensă de terci, pentru cincisprezece persoane, pe care nimeni nu a remarcat-o. Şi ştiu că voi plăti pentru asta. Chiar dacă Ilse şi Karin nu se mai întorc.

Pentru că ştiu că teama va reveni.

Cu multă vreme în urmă, Przemyśl m-a învăţat să nu separ oamenii după ţară, religie, şi nici măcar după preferinţele politice. Oraşul m-a învăţat cum să aşez oamenii corect pe hartă.

Şi ştiu precis unde să le plasez pe asistentele mele.

26. MARTIE 1944

Cineva mă urmăreşte până la muncă.

Remarc asta prima dată dimineaţa, când ceţurile de primăvară se ridică deasupra colinelor din jurul Przemyślului şi soarele răsare tot mai devreme pe cerul apos. Un bărbat se uită într-un ziar, lângă tarabele din piaţă, care se montează acum. Are faţă îngustă şi sprâncene groase, care aproape i s-au unit. Mai târziu, când mă pregătesc să traversez podul de fier până la fabrică, văd un bărbat stând lângă şinele de sub el. Are o singură sprânceană stufoasă şi un ziar sub braţ. Când schimb tura cu muncitorii de noapte, se sprijină de un stâlp de lemn pentru firele de telefon.

Nu întorc privirea. Nu fac nimic diferit. Dar o iau prin piaţă, care se închide. Mă opresc, mă uit la mărfuri, ridic una, alta în lumina care scade. De fiecare dată, în mulţimea ce se răreşte, e acolo.

La fel şi în ziua următoare. Şi în cealaltă.

Mi-e teamă să părăsesc casa.

Mi-e teamă să nu o părăsesc.

Chiar dacă asistentele se poartă mai frumos cu mine, acum. La scurtă vreme după incidentul cu iubitul din SS, Ilse reuşeşte să mă întreb câţi ani am. Îi arăt optsprezece degete. Cred că am optsprezece – nu îmi amintesc. Pare surprinsă, şi îmi dau seama că or fi crezut că Helena nu e sora mea. Sau poate că le este şi lor teamă de SS. Dar acum spun „mulţumesc”, şi nu ne mai mănâncă mâncarea. Îşi aduc mai departe iubiţii acasă, deşi Karin are unul nou. Dar sunt mai politicoase.

Sau poate că sunt mai politicoase pentru că încă mă suspectează, şi au pus să fiu urmărită, în schimb.

Sperând că omul cu o singură sprânceană va uita de mine, sau îşi va pierde interesul, rămân acasă timp de două zile şi îi ajut pe Danuta, pe Siunek şi pe Sala să împletească pulovere, ca să recuperăm salariul pierdut. Încuiem uşa şi lăsăm pe toată lumea să iasă din pod, înainte să-şi piardă minţile.

Unii dintre cei treisprezece sunt de nerecunoscut. Păr haotic. Palizi. Riduri noi. Schillinger este slăbit. Jan Dorlich este ca o prăjină pe picioare. Dziusia a învăţat să se elibereze în propria minte. Doar stă. Şi stă. Janek abia dacă merge. Acolo, sus, stau unii peste alţii. Nu se pot mişca, altfel podeaua ar scârţâi deasupra asistentelor. Nu pot vorbi, altfel cineva i-ar putea auzi. Le este foame şi nu pot geme. Sunt furioşi şi nu pot reacţiona. Nu pot tuşi, nu pot strănuta, nu pot sforăi. Lasă şobolanii să se târască peste ei.

Cred că unii dau vina pe mine.

Cred că unii dau vina pe Max.

Cred că au nevoie de cineva pe care să dea vina.

Simt că va fi aşa la nesfârşit.

Trebuie să fi fost iubitul anterior al lui Karin cel care dorea să asculte ştirile, pentru că acum singurul lucru care se aude prin stetoscop este o melodie de dans. Nu auzim nimic despre Rusia. Nu ştim nimic despre război. Doamna Krajewska şi-a luat băieţii în vizită la sora ei, din nou, şi, la un moment dat, îmi dau seama că nu s-a mai întors. Dar îl auzim încă pe domnul Krajewska. Max spune că paşii lui se plimbă de colo, colo, de cealaltă parte a peretelui. Nu prea mai găsesc mâncare la piaţă, şi ce găsesc este scump. Speranţa care era atât de frumoasă pe chipul lui Max s-a uscat şi a căzut.

Poate că naziştii chiar controlează lumea.

Şi, când merg la muncă în ziua următoare, cu prietenul meu cu o singură sprânceană pe urmele mele, descopăr că sunt deportată. În Germania.

Întreaga fabrică Minerwa se mută la Berlin, împreună cu personalul. Plecăm la final de aprilie.

Mă duc direct la Herr Braun, care îmi spune să merg şi să vorbesc cu directorul şi să îl las în pace.

Mă duc la director, care stă în spatele biroului, purtând inevitabilii ochelari cu ramă de sârmă. Şi îmi spune că da, numele meu este pe listă. Ştiu că numele meu este pe listă şi de aceea am venit. Am o surioară care nu poate fi lăsată de izbelişte. Spune că nu este o problemă, fiindcă la Berlin sunt multe internate, la care va fi bucuros să o recomande.

Dar eu nu sunt calificată să plec, pentru că nu îmi înţeleg munca, îi spun.

El răspunde că, practic, sunt mecanic, fiindcă ştiu să repar toate pompele de apă.

Oftez. Adevăratul motiv pentru care nu pot să plec, spun eu, este că sunt bolnavă.

Se uită la zilele mele de absenţă, pentru care scuza mea a fost „probleme femeieşti”. Dă la o parte hârtiile. Nu este o boală.

Ba da.

Nu este – doar dacă spune un doctor. Aşa că plec.

Dacă plec în Germania, cei treisprezece ai mei sunt morţi.

Bărbatul cu o singură sprânceană mă urmăreşte la doctor. După o aşteptare lungă, doctorul îmi pipăie abdomenul şi îndrug tot soiul de minciuni despre simptomele mele. Dar nu ştiu exact ce să spun.

— Fetele de vârsta ta au adesea probleme similare, spune el, scriind în carneţel. Este normal, şi totul se va regla când creşti.

— Dar mă doare, mint. Îmi vine greu să muncesc.

— Da, sunt convins. Dar va trebui să înveţi să suporţi, dacă vrei să fii mamă.

Ce vreau este să-l lovesc. Dar îi zâmbesc, de parcă vreau cu adevărat să îmi cumpere o ciocolată. Chipul lui îmi arată simpatie. Apoi, devin îngrijorată.

— Mai am o problemă. Vedeţi, o am pe sora mea în grijă. Are doar opt ani, iar fabrica mea se transferă în Germania. O vor lua şi o vor duce la şcoală, iar munca mea aici este foarte obositoare şi nu mă simt în stare de călătorie. Ar fi mai bine dacă aş primi o adeverinţă medicală care să spună că sunt prea bolnavă să călătoresc, ca să îmi pot ţine sora în Polonia şi să muncesc aici. Nu sunteţi de acord că ar fi mai bine?

Doctorul se încruntă. Îşi drege glasul.

— Nu voi semna o adeverinţă pentru cineva care nu este bolnav. Ar însemna o trădare faţă de *Führer*. Ieşi din biroul meu. Data viitoare să alegi alt doctor.

Plec, muşcându-mi buza, şi îl las pe omul cu o singură sprânceană să mă urmărească până la baza străzii Tatarska. Nu se oboseşte să urce dealul.

Mă întreb câţi spioni or fi trimis nemţii în cabinetul doctorului, încercând să îl prindă asupra faptului.

Mă întreb cât de bolnavă va trebui să mă prefac că sunt.

Când merg a doua zi la muncă, nu trebuie să mă prefac că sunt obosită şi palidă, pentru că nu am putut dormi. Nu trebuie să mă prefac că am o migrenă. Rochia atârnă pe mine. În pauză, toată lumea aleargă la podul de fier, pentru că în şanţul de sub el zace o femeie. Îngheţată. A fost împuşcată, ne spune Herr Braun, pentru că a ascuns un evreu. Unii dintre colegii mei spun că este îngrozitor. Alţii, că a meritat-o. Lubek doar fumează.

Restul zilei, sunt atât de distrasă, că nu îmi îndeplinesc norma. Gura inspectorului se transformă într-o linie

subţire. Apoi, în timp ce omul cu o singură sprânceană mă urmăreşte acasă, aud un „pssst”, urmat de „*Fräulein, Fräulein!*”.

Privesc în jur şi văd un ofiţer SS cu cascheta îndesată pe frunte, stând de unul singur peste drum, cu gulerul ridicat peste urechi. Îmi face semn să mă apropii. Simt tremurul familiar al fricii, dar nu îi dau atenţie. Am şi eu o limită. Traversez strada şi îmi dau seama că este el.

Bărbatul din SS, din poza de lângă zaharniţă.

Gesticulează, face cu mâna, se gândeşte, apoi arată spre el şi spune:

— Chipeş?

Mă întreabă dacă îmi amintesc de el. Încuviinţez, iar el pare uşurat. Este încă la fel de chipeş, dar poloneza lui nu s-a îmbunătăţit.

Mă întreb ce crede umbra mea despre conversaţia cu un ofiţer SS. Poate va pleca.

Bărbatul chipeş se gândeşte iar, încercând să găsească nişte cuvinte. Îşi freacă palmele, pentru că bate un vânt rece.

— Nu... ezită, apoi: ... merge.

— Să nu merg?

— *Ja*, spune el. Să nu mergi. Du-te... Şi mă răsuceşte, împingându-mă simbolic în direcţia opusă. Pare preocupat.

Eu sunt derutată.

Aşa că mă ia de braţ, cu blândeţe, şi mă ghidează pe stradă. Pe unde mergeam, la început. Ne oprim la colţ, se uită în jur şi arată.

Un grup de soldaţi germani stau în jurul unui foc făcut într-o pubelă. Sunt zgomotoşi, ca soldaţii. Omul din SS arată spre ei, apoi spre mine.

— Nu merge, spune el.

Mă dau înapoi. Vrea să îmi spună că soldaţii aceia mă aşteaptă? I s-a întâmplat unei alte fete de la fabrică.

Mergea singură şi a fost luată de pe stradă. A fost înlocuită. A trebuit. Şi de data asta nu am un sac de cărbuni, şi sunt prea mulţi să-i pot pocni.

Am crezut că înghiţisem toată porţia de teamă. M-am înşelat.

Chipeşul ofiţer din SS îşi dă seama c-am înţeles. Mă însoţeşte pe trotuar, până când ajung în siguranţă la următorul colţ, apoi mă împinge iar, puţintel, în direcţia opusă. Îmi spune să mă grăbesc.

— Mulţumesc, spun. Face un semn din cap şi din mână, iar eu fug.

Chiar că merită un sărut, de data asta, dar nu i-l dau.

Tot din SS e.

Încui uşile de pe Tatarska 3 şi verific fiecare geam. Tremur şi mă gândesc toată noaptea, în pat. Când răsare soarele, a doua zi, nu mă duc la lucru.

Nu mă duc nici în ziua următoare. Nici după aceea. Plătesc un băiat de pe stradă să ducă un bilet la Minerwa, în care spun că sunt bolnavă. Foarte bolnavă. Stau în pat cât sunt asistentele acasă, iar Ilse vine să-mi pună mâna pe frunte şi să mă întrebe ce am. Sau asta cred că întreabă. Mă prind de stomac.

În cele şapte zile cât am lipsit de la muncă şi asistentele sunt pe tură, mă strecor la prăvăliile cu marfă la mâna a doua, căutând pulovere de reîmpletit, sau haine de revândut, ca să recuperez pentru pierderea salariului. Vremea se încălzeşte puţin şi nu îl văd pe urmăritorul meu, nici nu merg mai departe. Îmi spun că n-ar fi înţelept, dacă se presupune că sunt la pat. Adevărul este că tremur în ghete doar ştiindu-mă singură pe stradă.

Detest să îmi fie frică.

Când ajung acasă, Helena este pe canapea, citind manualul de stomatologie, iar Januka în camera de zi, ţinându-şi poşeta şi bătând din picior.

— Iată-te! spune ea. Eşti o idioată, Stefi! Poliţia a fost aici. Mă uit la Helena. Doar se preface că citeşte. Îi tremură buza, pentru că se teme rău de poliţie.

— De ce?

— Pentru că n-ai mai venit la muncă, şi este o slujbă de la guvern, Stefi!

— Dar le-am spus că sunt bolnavă.

— Nu te cred! Aşa că au trimis un supraveghetor să verifice. Lubek i-a auzit vorbind. Dar nu erai aici, aşa că au trimis poliţia, şi cum nu erai aici, vor veni din minut în minut să te aresteze! Îşi leagă baticul şi îşi aruncă poşeta pe umăr. Trebuie să plec. Dacă îmi pierd slujba, fraţii mei mor de foame.

Asta nu ştiam.

— Ar trebui să dispari în noaptea asta, Stefi, apoi să revii mâine şi să te milogeşti. Ştiu c-ar prefera să nu te înlocuiască, pentru că tu te pricepi să repari pompele de apă. S-ar putea să scapi.

— Mersi, Januka, spun şi o sărut pe obraz. Pare iritată şi se grăbeşte să iasă.

Încui. Nu pot fi arestată, nici nu pot pleca în Germania. Cei treisprezece vor fi prinşi. Împuşcaţi. Sau vor muri de foame.

— Hela, eşti bine?

Încuviinţează, încă prefăcându-se că ar citi. Nu sunt convinsă că e bine.

— Ce le-ai spus celorlalţi oameni care au venit?

— Că ţi-a fost rău, dar trebuia să mâncăm, şi eu sunt prea mică să cumpăr de la piaţă, aşa că ai rugat un fermier să te ducă în căruţă.

Oh! Se pricepe.

— Perfect. Dacă bat la uşă, crezi că poţi repeta povestea?

Face semn că da, însă mi-e teamă că nu vorbeşte serios.

— Le poţi spune că mă doare burta mereu şi că stau în pat? Şi că tu faci toată treaba?

— Dar trebuia să mâncăm, aşa că ai plecat la piaţă, şopteşte ea.

— Exact. Acum...

Cineva bate la uşă. Tare.

Dacă mă arestează, ei sunt morţi.

— Eşti în stare, Hela? şoptesc.

Ea dă din cap că da.

Mă întorc, ca una dintre stafiile mele, şi urc scara.

Max mă aşteaptă în vârf. A auzit. Ne târâm amândoi prin gaură, în pod, şi pune scândurile la loc.

Aici este răcoare. Miroase. Henek o ţine în braţe pe Danuta, care tremură, iar Dziusia şi Janek sunt înconjuraţi de un cerc de spinări, să le ţină cald. Restul se ghemuiesc în grupuri mici, sau singuri. Sunt murdari şi slăbiţi, sălbăticiţi, înfometaţi. Parcă am nimerit în bârlogul unei haite disperate, cu Max ca lider.

Singurul lucru care se află între ei şi moarte este sora mea de opt ani.

Max priveşte prin vizor.

Nu mi-am dat seama ce bine poţi auzi de aici. Nu cuvinte. Nu din camera de zi. Dar aud balamalele uşii şi vocea Helenei, şi a unui bărbat, care îi pune întrebări. Scurte, cred, gen „Unde e sora ta?”.

O aud pe Helena că răspunde. Apoi, vocea bărbatului se aude limpede în pod.

— Mincinoasă mică! strigă el. Tresar. Următoarele lui cuvinte nu se înţeleg; desluşesc doar „văzută la piaţă”.

Cineva m-o fi văzut. Poate omul acela care mă urmăreşte.

Helena neagă, sau spune că am mers cu o căruţă. Se aude zgomotul clar al unui „pleosc”. Piele pe piele. Helena chiţăie şi spune:

— Nu ştiu!

Tocmai a lovit-o. A lovit-o pe Helena.

Mă mişc spre uşiţă, dar Max întinde mâna şi clatină din cap. Încerc să îl dau la o parte, dar clatină tare din cap şi îmi astupă gura cu mâna. Încremenesc. Dacă ne foim, suntem auziţi.

Bărbatul urlă:

— Unde e sora ta?

— Nu ştiu.

Pleosc! Pleosc! Helena plânge.

Dau să sar spre uşă, iar Max mă plachează, cu mâna apăsându-mi gura. Se urcă deasupra mea şi mă ţine, clătinând din cap.

Pleosc! Helena strigă. Pleosc! O piesă de mobilier se răstoarnă.

— Îmi spui sau nu unde e? strigă poliţistul.

I-ar putea spune. Dar nu îi spune.

Pleosc!

— Îmi spui?

Acum, Helena plânge prea tare ca să mai poată spune ceva. Scuipă cuvinte fără sens. Mă zbat iar. Max mă ţine.

Pleosc!

Pleosc!

Pleosc! Sora mea strigă la fiecare lovitură. Eu plâng.

Pleosc! Pleosc! Max îşi muşcă buza până la sânge şi îşi îngroapă faţa în părul meu.

Pleosc!

O s-o omoare.

Mă zbat iar, dar Max mă împinge la podea, astupându-mi zgomotele cu gâtul. Doamna Bessermann stă întinsă lângă noi, privind fără un sunet.

Cred că ne vom pierde minţile cu toţii.

Ascult.

S-a trântit uşa. Helena plânge, dar restul este tăcere.

Max mă lasă să ies şi dau jos scândurile care alcătuiesc uşiţa, aproape căzând de pe scară să ajung jos. Puii care au rămas aleargă prin casă, iar Helena e o grămăjoară pe rogojina urâtă din camera de zi, cu unul dintre scaunele din bucătărie deasupra ei. Dau scaunul la o parte şi cad în genunchi, trăgând-o încet în poala mea.

Are buza spartă, gura şi dinţii plini de sânge, ochiul i se umflă şi are un cucui în frunte, probabil de la căderea pe podea. Nu mai plânge.

Tremură ca un şoricel în viscol.

O legăn, ca atunci când era bebeluş.

Max este şi el în cameră. Încuie uşa şi întreabă dacă poate coborî cineva să stea de pază, şi să-l aducă pe Hirsch. Bătrânul Hirsch a fost medic, nu doar dentist.

Max găseşte o cârpă, o udă în găleata cu apă şi începe să o spele pe Helena. Eu o ţin. Ea tremură mai departe. Bătrânul Hirsch se clatină pe scară şi o priveşte. Arată translucid – o umbră palidă. Nu sunt sigură cât de bine vede. Dar spune că nu şi-a rupt nimic. Nimic permanent.

Doar că Helena nu se opreşte din tremurat, şi nu îi pot desprinde braţele din jurul gâtului meu.

După ce am încercat o dată, renunţ. Abia mă ridic în picioare, cu ea agăţată de mine, cu Max susţinându-i o parte din greutate şi ajutându-mă să o duc în dormitor.

Este atât de mare, faţă de cum era când am adus-o aici. Picioarele ei îmi atârnă mai jos de genunchi.

Ne întindem împreună în pat, cu braţele ei încă în jurul meu, şi Max ne acoperă cu pătura. Ea tremură şi tremură. Nu a scos un cuvânt. Max se aşază lângă noi, cu o mână pe capul ei, în timp ce Monek supraveghează geamul,

jucându-se la infinit cu degetele, şi ceilalţi profită de şansă ca să îşi dezmorţească picioarele.

Încet, încet, Helena nu mai tremură. A adormit.

Apoi, plâng, plâng şi plâng. Max se întinde lângă mine şi ne cuprinde pe amândouă cu braţul.

Plâng pentru că este greşit. Totul este greşit.

Plâng pentru că nu m-am simţit niciodată mai lipsită de putere.

Plâng pentru că nu mi-am dorit niciodată atât de mult să renunţ.

27. APRILIE 1944

Când mă trezesc, o fac pentru că mă scutură Ilse. Tresar. Icnesc. Şi mă ridic în capul oaselor. Dar Max nu mai e. Nu este nimeni la fereastră. Cred că au plecat când au venit asistentele acasă. Apoi tresar iar, pentru că nu o văd pe Helena, şi lângă pat stă o necunoscută.

Ilse spune ceva în germană, iar femeia mi se adresează în poloneză.

— Eu sunt Edith, spune ea. Sunt asistentă peste drum, iar poloneza mea este... bunicică. Zâmbeşte. Sora ta este în patul de alături. Karin i-a dat... Îşi caută cuvintele. Ceva... să doarmă.

O privesc pe Helena: liniştită, albastră-vineţie. Are un ochi atât de umflat, că rămâne închis.

Ilse vorbeşte iar, şi Edith traduce.

— Vor să ştie ce s-a întâmplat cu sora ta.

Nu văd de ce nu le-aş spune.

— Am fost prea bolnavă să merg la muncă, iar fabrica a trimis poliţia. Helena nu a ştiut unde eram, aşa că au bătut-o.

Edith se încruntă şi îi spune totul Ilsei, iar Ilse se încruntă şi ea şi clatină din cap. Se poartă de parcă i-ar părea rău, când, acum câteva săptămâni, aproape a făcut să fie omorâtă sora mea.

Auzim toate un scârţâit pe podelele de deasupra capetelor noastre. Edith ridică privirea, iar Ilse spune: «*Ratten*». Au o discuţie rapidă, iar Edith se întoarce spre mine.

— Vrea să ştie dacă ai fost la doctor.

— Nu m-a crezut.

Are loc o nouă conversaţie între ele, la fel de lungă.

Apoi, Edith spune:

— Ilse vrea să-ţi spună că-i pare rău pentru ce s-a întâmplat înainte. Karin este... este... cuvântul, cuvântul... Găseşte altă cale să o spună. Este îngrijorată din cauza evreilor.

Sărmana Karin. Trăieşte cu treisprezece dintre ei deasupra capului. Încuviinţez şi mă prefac că înţeleg.

— Spune că v-au făcut probleme, iar dacă vrei să mergi la un doctor german, există unul peste drum care te poate vedea acum, şi nu vei avea probleme la serviciu.

— Ar putea să-mi scrie o adeverinţă, care să mă scuze la muncă?

Edith traduce, iar Ilse ridică din umeri şi spune:

— *Ja*.

— Dar cum rămâne cu... Mă uit la Helena.

— Va dormi multă vreme, spune Edith. Karin rămâne cu ea. Este o asistentă foarte bună.

Nu ştiu ce să fac. Nu vreau să o las pe Helena singură. Nu vreau să o las pe Karin singură în casă. Dar fără adeverinţa aceea, plec în Germania sau sunt arestată, iar dacă se întâmplă asta, cei treisprezece ai mei sunt ca şi morţi. Şi poate şi eu. Şi Helena.

Cred că nu renunţ.

Pentru că mă ridic din pat.

Traversăm încet strada, în beznă, şi mă întreb când o fi apus soarele. Edith mă ajută dintr-o parte, iar Ilse, din cealaltă, pentru că se presupune că sunt bolnavă. Intrăm în spital.

Am trecut linia frontului. Sunt pe teritoriu inamic.

Mă conduc pe un coridor lung, vopsit într-un alb orbitor. Asistentele însoţesc medicii îmbrăcaţi în halate. Totul pare foarte curat. Steril. Precis. Cât se poate de diferit de

Tatarska 3. Apoi, cotim spre un birou cu un portret al lui Hitler şi o sală de aşteptare cu scaune, iar Edith îşi ia *auf Wiedersehen*, ceea ce nu e deloc bine, fiindcă acum nu mai ştiu ce se vorbeşte în jurul meu. Ilse stă cu mine, apoi vine doctorul şi mă duce în sala de consultaţii.

Doctorul o rupe niţel în poloneză, şi cred că pricepe aceleaşi minciuni pe care i le-am turnat şi primului doctor. Îmi ascultă inima. Îmi ia tensiunea. Mă pune să mă întind şi îmi apasă abdomenul. Îl întreb dacă îmi poate semna o adeverinţă pentru muncă, şi îmi spune că trebuie să se asigure. Îmi dă un combinezon de spital şi mă trimite în spatele paravanului, să mă dezbrac.

Apoi, mă întind din nou pe masă, iar el îşi pune mănuşile şi mă examinează. Temeinic. Mult mai amănunţit decât celălalt doctor. Şi în timp ce face asta, deja un proces umilitor, alţi patru doctori intră în cameră, iar el începe să vorbească. Să ţină o prelegere în germană. Cred că îi învaţă şi mă foloseşte ca material didactic. Ei ascultă cu atenţie, îşi iţesc capetele să vadă mai bine, iau notiţe în timp ce eu mă înroşesc. Doctorul nu este deloc blând. Apasă tare cu cealaltă mână. Eu mă strâmb. Încep să transpir. Privirile lor reci, sterile, mă fac să vreau să fug fără să mă opresc. Chiar îmi face rău.

Sunt prizonieră. Sunt doar un specimen pe o masă.

Primul doctor încă le spune celorlalţi ceva despre mine. Unul dintre ei obiectează. Nu îmi dau seama la ce. Doctorul se ceartă cu el. Se contrazic cu toţii. Se ceartă ca pe coridorul fabricii. Apoi, doctorul îşi ia mâna – în sfârşit. Suspin de uşurare, şi iat-o pe Ilse, cu părul acoperit şi mască pe faţă. Ţine o tavă cu o seringă. Are un ac lung de aproape trei centimetri. Doctorii se ceartă în continuare, iar pe mine mă trec încă toate sudorile.

Ce-aş face pentru adeverinţa aceea?

Dacă o primesc, aş putea să îi ţin în viaţă pe Max şi pe ceilalţi, până se întâmplă ceva. Până se termină războiul. Până vin ruşii. Dacă nu o primesc, vor rămâne pe cont propriu, cu Ilse şi Karin, cea care urăşte evreii.

Mă gândesc la Izio. La familia Diamant. Ce-aş fi făcut să-i ţin în viaţă, dacă aş fi putut?

Ce-aş face pentru fraţii lui Izio? Pentru fiii *babciei* mele?

Ce-aş face pentru Max?

Între el şi nemţi sunt doar eu. Exact cum a fost doar Helena între noi şi poliţie.

Dacă Helena poate, pot şi eu.

Ilse vine şi mă ţine de mâini, sau poate că doar mă face să stau nemişcată, iar doctorul vâră acul acela în mine. Adânc. Înţeapă, apoi arde. Oribil. Strig, pentru că nu mă pot abţine. Apoi se termină, iar ceilalţi patru doctori îşi termină notiţele şi se ceartă între ei, în timp ce eu sunt trimisă după paravan, să mă îmbrac. Îmi tremură picioarele.

N-a spus ce crede c-ar fi în neregulă cu mine. Mai groaznic e că nu era nimic.

Plec mult mai încet decât am venit, pentru că acum chiar mă doare, şi abia dacă pot să trec strada.

Dar strâng adeverinţa în pumn.

Helena şi cu mine ne trezim împreună de dimineaţă. Este rigidă şi o doare, vede numai cu un ochi, şi n-a ştiut că am fost plecată. Nu vorbeşte, doar se agaţă de mine, aşa ca ieri. Vrea să fie dusă în braţe. Nu pot. Am o umflătură ciudată în vintre, de parcă aş fi înghiţit o portocală întreagă. Nu mă pot îndrepta. Îmi vine greu să merg. Nu pot merge la toaletă. Aşa că stăm în pat, iar ea îşi strânge păpuşa în braţe, şi o mângâi pe cap, însă ea se ţine mereu de mine, cu o mână în părul meu sau în cămaşa mea de noapte.

Apare Ilse şi îi examinează ochiul, apoi trage cuvertura şi mă apasă pe burtă. Urlu. Ea plescăie din limbă şi îmi aduce aspirină şi apă.

Vestea bună este că sunt într-adevăr bolnavă.

Vestea proastă este că nu pot duce adeverinţa la departamentul pentru muncă, să-i anunţ.

Cealaltă veste proastă este că nimeni n-a dus de mâncare sau apă în pod, şi nici la pui nu am dat.

N-am ce să dau la pui.

N-am mare lucru pentru oameni.

Când Ilse şi Karin pleacă, iar Helena adoarme, mă furişez din pat şi urc încetişor scara. Max stă de veghe, ca de obicei, şi se mişcă o scândură, iar capul lui ciufulit iese afară.

— Ce se întâmplă? întreabă el. Ce face Helena?

— Suntem amândouă bolnave.

— Ce-ai păţit?

— Nimic.

Nu-i pot spune. S-ar putea să nu-i spun niciodată.

— Vino jos când poţi şi fă ce e de făcut, spun.

Nu e mare lucru de făcut, pentru că nu prea mai este mâncare. Dar iau şi ei ce este.

Mă întreb cât va dura până când încep să moară de foame.

Următoarea zi nu e cu nimic mai bună, şi mă asigur că Helena mă atinge, înainte să se trezească. Încă n-a scos un cuvânt.

Nu am salariu. Nu am vândut nimic. Nu avem de mâncare.

Am banii bătrânului Hirsch.

— Hela, şoptesc eu. Trebuie să cumpărăm de mâncare.

Ea încuviinţează, cu mâna în părul meu.

— Ar fi mai bine să te las aici, în pat, să mă aştepţi până mă întorc, sau ai vrea să vii cu mine?

Ridică din umeri. Nu e un răspuns.

— Îmi poţi spune cum este mai bine?

Clatină din cap. Bine, deci întrebările trebuie să fie cu răspuns închis.

— Vrei să stai aici?

Clatină din cap.

— Vrei să vii cu mine la departamentul pentru muncă şi la piaţă?

Clatină din cap, apoi face semn că da.

Ne îmbrăcăm bine, fiindcă, deşi suntem în aprilie, pare să stea să ningă, iar vântul este un cuţit ascuţit de gheaţă, care ne pătrunde prin haine. Înfăşor capul Helenei cu eşarfa mea, ca să îi ţină de cald şi să îi acopăr o parte din vânătăi, şi mă ţine de mână, şi mergem pe stradă de parcă aş avea o sută de ani.

Mi-e frig. Nu mă pot mişca suficient de repede să mă încălzesc. Când ajungem la poalele dealului, văd bărbatul cu o singură sprânceană, la adăpostul intrării acoperite în catedrală. Azi poartă o căciulă de blană.

„Ah, urmăreşte-mă atunci, dacă n-ai ceva mai bun de făcut. Aştept să văd cum te descurci dacă mă mişc atât de lent.”

Ne căznim să mergem prin Przemyśl spre clădirea oficiului. Evităm soldaţii. Ofiţerii SS. Poliţiştii. Toate uniformele. Umbra mea pierde mult timp mergând în cerc şi holbându-se la vitrine. Când urcăm scările şi ajungem în biroul potrivit, trebuie să aşteptăm. Fireşte. După neamţul de la birou. Cu teancul lui de dosare. Nu poartă ochelarii, dar îi văd puşi deoparte. Pregătiţi.

Explic situaţia mea. Îi dau adeverinţa de la doctor.

Omul plescăie din limbă, oftează şi îşi pune ochelarii.

Spune că nu poate accepta adeverinţa.

Este de la un medic militar. Dintr-un spital al armatei. Nu este acceptabil. De ce? Pentru că adeverinţa trebuie

eliberată de spitalul orășenesc. Astea sunt regulile şi nu, nu ştie de ce sunt regulile aşa, dar treaba lui este să le asculte, aşa că *auf Wiedersehen*, şedere plăcută în Germania.

Plecăm. Mă doare atât de rău, că vreau să mă aşez pe pavaj şi să plâng.

Doar că nu avem timp pentru asta – lumea trebuie să mănânce.

Pentru că stă să ningă, piaţa a fost instalată în clădirea acoperită din spate, nu tocmai la interior, dar unde este mai cald decât afară. Caut şi caut ceva să ne hrănească, în timp ce omul cu o singură sprânceană se strecoară prin mulţime. Găsesc terci de ovăz şi caşă, pentru un sfert din bani. Helena duce sacul cu caşă. Începem să urcăm încet dealul.

Stau la poalele ultimei coline şi mă uit în sus. Helena mă ţine de mână, tăcută, aşteptând să mă mişc, încovoiată sub sac.

Sunt obosită, mi-e frig. Mă simt învinsă.

Mă uit în jos şi văd că sângerez pe zăpada care abia se aşază.

Acum trebuie şi să spăl.

— Pot să te ajut, domnişoară?

Cred că este omul cu sprânceana. Dar nu este el, ci un poliţist care stă la un colţ de stradă. Polonez.

Helena se lipeşte de mine. Aproape că mă răstoarnă. Dar nu este cel care a lovit-o, îmi dau seama după voce. Şi nu este vreun poliţist pe care să-l fi văzut în ghetou.

— Eşti domnişoara Podgórska? întreabă el.

Nu are sens să neg.

— Atunci, pe tine te caut. Te ajut să duci lucrurile.

Nu ştiu ce cred cei treisprezece când poliţia vine din nou pe Tatarska 3. Dar numele poliţistului este Antoni. Aduce cumpărăturile şi mă lasă să încui uşa, să mă schimb şi să

mă bag în pat. Helena nu se desprinde de mine nici cât mă schimb. Se strecoară în pat, lângă mine. Ofiţerul Antoni bate la uşă, îşi aduce un scaun şi se aşază lângă noi.

A venit pentru că fabrica Minerwa a contactat din nou poliţia, să vadă de ce nu vin la muncă. Îi explic că am nevoie de o adeverinţă medicală, dar nu mi-o eliberează nimeni. Mă întreabă de părinţii mei, de ce i s-a întâmplat Helenei, şi e foarte supărat când îi povestesc. Cere să vadă scrisoarea de la spital. Crede că este ridicol. Dacă medicul consideră că sunt bolnavă, este evident că sunt bolnavă. Ar trebui să ajute fetele ca mine, nu să le trimită în altă ţară.

Se ocupă el, mă asigură. Se întoarce la Oficiului Forţelor de Muncă, sau la superiorii săi.

— Sărmana mieluşea, spune el, încercând să o atingă pe Helena pe genunchi. Ea nu îi permite. Nu toţi poliţiştii sunt răi, să ţii minte asta.

— Dar de unde voi şti dacă am primit adeverinţa? întreb.

— Vei primi o scrisoare.

Oftez. Din experienţă, ştiu că poate dura o veşnicie până ajung scrisorile acelea.

O săptămână mai târziu, aproape că nu mai avem mâncare, iar Helena merge din nou cu mine la piaţă, la fel de încet. Cheltui un sfert din ce a mai rămas din banii bătrânului Hirsch.

Mâncăm porţii minuscule, şi uneori fac foamea. Ilse îmi verifică burta, plescăie din limbă şi se închide în camera ei să mănânce tort cu un ofiţer SS pe nume Rolf, în timp ce ai mei treisprezece mor de foame în tăcere, deasupra lor.

La două săptămâni după aceea, ne ducem din nou la piaţă, ceva mai repejor. Nu am primit nicio scrisoare, dar nici poliţia nu a venit, iar fabrica de la Minerwa nu scoate fum pe coşuri. Prietenul meu sprâncenat ni se alătură la

piaţă, şi cheltui jumătate din ce a mai rămas din banii bătrânului Hirsch. Fac o nouă gaură în cureaua rochiei.

După încă o săptămână, cheltuim toţi banii bătrânului Hirsch şi, la încă o săptămână, nu mai putem merge la piaţă, fiindcă nu mai avem bani.

Dar eu mă simt mai bine. Umflătura din abdomenul meu a scăzut, şi uneori chiar o duc pe Helena în braţe, dacă vrea. Alteori nu pot, iar ea se agaţă de braţele mele sau de talia mea. De haine. Tot nu vorbeşte şi se sperie de fiecare dată când intră Rolf în casă, cu cizmele lucioase. Vremea s-a încălzit. Încă mă întreb, la fiecare uniformă care apare, dacă a venit să mă ducă în Germania.

Nu mă pot relaxa nicio clipă. Noaptea, când este linişte, dorm în braţele fricii.

Mi se vindecă trupul, dar sunt extenuată.

Apoi, Max coboară abrupt scara.

— Doamna Bessermann are tifos.

28. IUNIE 1944

Helena şi cu mine nu avem voie să ne apropiem de pod, pentru că nu ne putem îmbolnăvi – cel puţin nu de tifos, deşi nu mă pot împiedica să mă gândesc dacă nu tifosul mi-ar dobândi adeverinţa. Max coboară când poate, deşi stă la distanţă, şi îmi spune că este mai rău decât a fost cu Schillinger sau Henek. Are febră foarte mare. Este plină de pete. S-ar putea să moară.

Dacă moare doamna Bessermann, ce facem cu cadavrul?

Nu credem că trebuie să ne facem griji pentru asta, fiindcă doamna Bessermann delirează.

Nu poate sta liniştită.

Nu poate păstra liniştea.

Asta înseamnă că vom muri cu toţii.

În prima noapte când doamna Bessermann face febră mare, îl aşază pe Siunek pe picioarele ei, să o ţină, pe Henek pe un braţ şi pe Jan Dorlich pe celălalt, în timp ce Max, Schillinger şi Cesia fac cu rândul şi îi acoperă gura cu nişte cârpe ude, reci, de fiecare dată când scoate un sunet. Nu ştiu cum reuşesc să nu o sufoce sau înece.

A doua oară când aud un zgomot dinspre tavan, bat la uşa lui Karin şi o întreb, folosind un limbaj al semnelor foarte animat, dacă ar putea da drumul la radio, ca muzica să o ajute pe Helena să doarmă. Karin se simte stânjenită, pentru că Rolf este acolo. Şi Ilse. Şi un tip nou din SS. Crede că vreau să ascund zgomotul făcut de ei, deşi tot ce vreau este să-l ascund pe cel care vine de sus.

Mă bag în pat şi cred că este noaptea fatidică. Pare un deznodământ trist al eforturilor noastre.

Dar soarele răsare, naziştii merg la muncă, iar noi încă trăim.

Nu-mi dau seama pe deplin cum de este posibil.

De îndată ce pleacă, Max coboară scara, cu o bucată de hârtie. O pune pe masă şi se îndepărtează, ca să nu mă molipsească. Sau pe Helena, care se ţine de fusta mea. Hârtia este ruptă dintr-un carneţel cu reţete şi are o semnătură falsă. Este a doctorului german care mi-a semnat adeverinţa.

— Te pricepi, spun eu.

— Avem vreo cale să obţinem asta?

N-are chef de glume. Nu a dormit. Nu poartă cămaşă. Niciunul dintre ei nu e prea îmbrăcat, pentru că este foarte cald acum şi ei nu pot deschide geamul – şi ce mai contează, când îşi fac cu toţii nevoile în aceeaşi găleată? E transpirat. Poate că are tifos. Flămânzeşte.

Înnebuneşte, prizonier în pod.

— Am vândut trei cămăşi la piaţă, spun. Pentru mâncarea de săptămâna asta.

— Dacă nu avem ceva cu care să o liniştim, nu va mai trebui să mâncăm, se răsteşte el. Apoi clipeşte şi îi zâmbeşte Helenei. De parcă tocmai ar fi coborât din pod pentru o discuţie amicală. Ai visat plaja, Hela?

Ea clatină din cap.

— Ar trebui să visezi plaja, spune el. Înainte să adormi, îţi imaginezi soarele fierbinte, nisipul şi apa sărată... şi rechinii. Scoate un zgomot cu degetele, ca de dinţi care scrâşnesc. Ea zâmbeşte şi se sprijină de mine, şi, când mă uit la Max, el îmi evită privirea, stânjenit.

Vreau să-i spun să ţină capul sus. Mi-a mărturisit cândva că eu sunt cea mai bună persoană pe care o cunoaşte. Dar nu este aşa. El este, nu invers. Eu nici nu mă compar cu el.

Vreau să îi spun să nu se ruşineze, pentru că este un supravieţuitor.

Dar nu ştiu cum să-i spun toate astea, aşa că mă uit la reţeta falsificată. Să obţin medicamente va fi periculos. Voi fi interogată. Şi nu i-am spus niciodată lui Max despre bărbatul cu o sprânceană. Câteodată, sunt atât de pregătită să mor, încât nici nu mai înregistrez senzaţiile.

— Max, încep eu. Dar nu pot să spun ce-aş vrea.

Nu îmi vor da medicamentele. Dacă mi le dau, nu avem ce mânca. Trăim pe timp creditat, pentru că, din clipă în clipă, unul dintre nazişti va auzi ceva. Sau va vedea ceva. Doamna Bessermann ne va da de gol.

Dar poate că Max ştie deja câte ceva din toate lucrurile pe care nu i le spun.

— Luptăm mai departe, Fusia, spune el. Până la capăt.

O luptă până la capăt, deci.

Cred că acest capăt se apropie.

Iau reţeta falsificată, îmi pun haina şi, pentru prima dată, Helena decide să rămână acasă. Se bagă în pat, cu păpuşa, şi se înghesuie într-un colţ. Îi spun că încui uşa. Că nu trebuie să răspundă, nici pentru Karin sau Ilse. Îi las manualul de stomatologie şi ies să văd dacă voi supravieţui zilei.

A plouat. Străzile sunt noroioase. Pe alocuri, inundate – deşi nu fac deloc căldura mai suportabilă. Decid să trec podul către cealaltă parte a oraşului, să merg la o farmacie unde nu mă cunoaşte nimeni. Sanul curge repede la picioarele mele, cu valuri înspumate, iar aerul miroase a eşapament fierbinte şi a abur de ploaie. Toată lumea e încordată. Simt asta. Nu sunt soldaţi la colţuri, care să stea degeaba. Cei pe care îi văd au capetele plecate şi merg repede. Merg undeva. Îmi amintesc de ziua în care au împuşcat-o pe fetiţa cu ochi albaştri. O zi în care nimeni nu vrea să privească pe nimeni.

Iuţesc pasul. Bărbatul cu o singură sprânceană se reflectă în sticla unei măcelării de mult închise, cu mâinile în buzunare, prefăcându-se că se uită la un afiş urât despre evrei.

M-am săturat de el.

Iuţesc pasul mai mult, las un camion de livrări să treacă şi ţâşnesc rapid pe trotuarul opus, întorcându-mă pe unde am venit. Omul trebuie să se oprească şi să pretindă că intră într-o prăvălie. Să se poarte de parcă s-ar fi răzgândit şi să meargă în aceeaşi direcţie ca mine. Fac asta din nou. Şi din nou. Aşa, îl duc pe omul care mă urmăreşte într-o vânătoare de cai verzi pe pereţii Przemyślului.

Urcăm repede colinele şi le coborâm încet. Stau pe loc într-o băcănie şi mă uit la verze pline de viermi, timp de cincisprezece minute, cât încearcă el să ia o decizie. Intru în catedrală şi ies iar. Intru în altă catedrală. Ies iar, chiar când reuşise să mă prindă din urmă. Îmi vâr mâinile în buzunare şi merg în cerc, schimbând trotuarele, până când stăm în acelaşi loc din care am plecat.

Când tropăie să recupereze, eu ţâşnesc brusc pe uşa din faţă a unei clădiri. Ies direct prin spate, fac dreapta pe străduţă şi intru pe uşa din spate a unei alte clădiri.

Stau pe coridorul clădirii de alături, privind pe geamul lateral cum omul aleargă pe uşa pe care am intrat eu, se întoarce în jurul cozii pe stradă şi caută să priceapă unde am dispărut.

După atâta timp în Przemyśl, tot nu ştie că există uşi în faţa şi în spatele clădirilor. *Dummkopf*.

Se aşază pe o bancă din staţia de autobuz să aştepte, iar eu mă întorc pe uşa din spate. Dar mă răzgândesc. Ies pe cea din faţă, cobor scările şi mă apropii de bancă, pe trotuar. Tocurile mele fac clic, clic! pe pavaj. Nu ştiu cine este. Dacă face parte din poliţia germană. Din poliţia secretă. Dacă este un detectiv particular din partea

Minerwei. Nu ştiu dacă este nazist, sau dacă vânează evrei, sau poate că doar vrea să-mi ceară să ieşim împreună. Orice ar fi, mă urmăreşte deja de luni de zile, şi mi-a ajuns.

Mă apropii de bancă. Este cu spatele la mine, scoţând un ziar.

— Scuze, spun.

Tresare, se întoarce şi rămâne cu gura căscată. Eu îl pocnesc în nas, exact cum m-a învăţat Max.

Îi cade pălăria şi el se prăbuşeşte la pământ, cu o bufnitură, iar eu mă întorc şi intru în cea mai apropiată clădire, apoi ies pe uşa din spate şi o iau pe o străduţă. Zâmbesc mergând, scuturându-mi pumnul, şi mă grăbesc să găsesc o farmacie care să-mi vândă o reţetă ilegală.

Găsesc o parte a oraşului pe care nu prea o cunosc şi, când intru, ştiu că am făcut o greşeală. Farmacia este pustie, iar spiţerul îmi pune o groază de întrebări. Care este boala? Pentru cine sunt medicamentele? De ce am o reţetă pentru calmante atât de puternice de la un medic militar german? Eu mă prefac că mă uit la nişte bandaje înainte să plec în altă parte, dar un grup de soldaţi intră în farmacie, vorbind tare în germană. Mă vâr repede într-un colţ.

— Pot să iau astea, vă rog?

Spiţerul se uită la reţetă. Abia dacă mă priveşte. Îşi face griji din cauza soldaţilor, pentru că, uneori, soldaţilor le place să uite să plătească. Ia cutiuţa din spate, numără pastilele direct pe tejghea, notează ceva în registru şi îmi cere zloţii, cu un ochi la bărbaţii care îi cercetează rafturile.

N-a cerut destui bani. Nici pe departe. Dar n-am de gând să-l corectez. Îi dau banii, bag cutiuţa în buzunar, lângă rest, şi ies pe uşă înainte să-şi dea seama.

Mă simt bine, mai bine decât m-am simţit de săptămâni. Cumpăr cel mai ieftin sac de terci pe care îl găsesc în piaţă, şi o speranţă micuţă îmi străpunge sufletul, precum soarele printre nori. Începe iar să plouă. Când ajung pe Tatarska 3, o aud pe doamna Bessermann din curte. Aproape din stradă.

Cere brânză.

A venit ziua. Pentru că doamna Bessermann vrea brânză.

Bag cheia în uşă şi o încui în urma mea.

Danuta alunecă în jos pe scară.

— Ai găsit medicamentele?

Îi dau pilulele, iar ea urcă în fugă. Mă grăbesc în dormitor, unde Helena a rămas în acelaşi loc, şi trag cu ochiul în dormitorul asistentelor. Paturile lor sunt nefăcute, lenjeria este pe jos, ciorapii curaţi atârnă la uscat de firele pentru electricitate ce se bălăngăne prin geam.

Ştiam că n-au cum să fie aici, pentru că nici Gestapoul nu este.

Asta nu înseamnă că nu vin.

Apoi intru în camera lor, pentru că de sub aparatul de radio se iţeşte o bucată de hârtie verde. Mă uit peste umăr şi apoi o scot. Mă simt vinovată. După care îmi trece, pentru că hârtia are numele meu pe ea.

Este adeverinţa mea medicală, cea care mă scuteşte de plecare. Plicul în care a fost trimisă se află chiar dedesubt. Ştampila poştei este mai veche de o lună.

Poliţistul s-a ţinut de cuvânt. Nu e de mirare că nu m-au luat în Germania.

Mă întreb dacă asistentele mi-au ridicat corespondenţa din greşeală.

Mă întreb dacă au ascuns plicul de mine. Dar de ce? Au crezut că, dacă voi fi luată în Germania, vor avea casa numai pentru ele?

Doamna Bessermann urlă că vrea scrob, iar eu mă întreb dacă domnul Krajewska se află de cealaltă parte a peretelui.

Ascund adeverinţa medicală adânc sub saltea, cu poza omului din SS şi desenul făcut de Max pentru mine, şi peste pod se lasă tăcerea. Cred că doamna Bessermann şi-a primit medicamentele.

Aşteptăm Gestapoul toată ziua.

Max nu poate coborî, aşa că Cesia este cea care îmi aduce găleata murdară, plângând pentru că este convinsă că mama ei va muri. Helena supraveghează fereastra, iar eu şterg faţa şi ochii Cesiei şi îi pieptăn cu grijă insectele din păr. Cam atât a durat distanţarea mea de cei treisprezece.

Trimit sus două găleţi cu apă rece, pregătesc o oală de terci fără gust, care ne va ţine în viaţă, şi apoi fac curăţenie, împreună cu Helena. Eu frec podelele, ea mătură, dintr-un capăt în altul şi se descurcă tare bine. Vine ploaia şi mă bucur. Una dintre asistente îşi va încheia tura curând, iar ploaia răsună cu putere pe acoperişul de tablă.

Stau pe pat cu Helena şi ne jucăm cu aţa, deşi eu sunt cea care cântă. Apoi, deasupra noastră se aude un zgomot puternic. Se ţipă, urmează un bufnet, vânzoleală. Ochii Helenei se măresc spre tavan. Cred că Max a pierdut, în cele din urmă, controlul. Apoi, mi se pare că aud ceva căzând pe scară. Mă ridic din pat. Ultimii doi pui care ne-au rămas cotcodăcesc. Uşa din faţă se deschide, iar eu smulg perdeaua.

Doamna Bessermann este afară. În curte. În ploaie. Strigă după Gestapo.

Timpul încetineşte.

Văd lucruri ca prin ceaţă: cerul, latrinele, uşa din faţă a familiei Krajewska. Stropii de apă care se scurg pe geam.

Altele sunt foarte vizibile, şi atât de puternice, încât îmi rănesc ochii. Maşina care urcă încet dealul spre Tatarska. Luminile electrice de la ferestrele spitalului, bărbaţii şi femeile care aleargă pe uşile din faţă, în mare grabă. Max, în curte, cu mâinile întinse. Doamna Bessermann, cu părul ciufulit şi murdăria curgându-i pe obraji, de la ploaie, cu o bluză jegoasă atârnându-i pe un umăr. Are pete roşii pe faţă, pe gât, pe piept şi pe mâini.

— Vreau pâine! strigă ea, către Max. Şi brânză, şi scrob cu hrean! Nu pune mâna pe mine! Se împleticeşte în noroi. Îmi aduci sau chem poliţia! Chem Gestapo-ul!

— Stefi, spune o voce din spatele meu. Trebuie să ieşi.

Vocea este mică. Scrâşneşte, uscată. Este vocea Helenei. Stă încă pe pat, cu păpuşa. Mă priveşte. O privesc.

Mă mişc ca fulgerul prin casă. Restul de treisprezece sunt înghesuiţi în jurul canapelei. Danuta plânge. Monek plânge. Bătrânul Hirsch îşi frânge mâinile.

— Suntem morţi, suntem morţi, suntem morţi...

— Cesia! Janek! Veniţi cu mine!

Îi iau de mână şi îi trag în ploaie, afară, unde oamenii au ochi şi urechi şi n-avem unde să ne ascundem.

Max are încă mâinile întinse, şi părul lung i se lipeşte de cap.

— Putem să îţi aducem toate astea, spune el. Doar că nu acum...

— Eu vreau acum! Şi nu vreau să împart! Nu împart! Nu împart nimic cu Hirsch!

— Ne vei ucide, se roagă Max. Asta vrei?

Unii oameni din spital privesc prin ploaie ce se întâmplă peste drum.

— Da, spune doamna Bessermann. Să vină Gestapo-ul! Să se termine odată! Poliţia! croncăne ea. Evrei! Sunt evrei aici! Poliţia!

Apoi, Cesia spune:

— Mamă?

Doamna Bessermann se opreşte şi se clatină. Se şterge de apă şi se uită la fiica ei.

— Mamă, eu nu vreau să mor. Şi dacă nu intri, ne omori pe toţi...

— Dar vei muri oricum, spune ea. Vei muri... lent... Gestapo! strigă ea. Vreau scrob acum!

— Te rog, mamă! strigă şi Janek. Te rog să nu-i mai chemi! Nu ne ucide! Aleargă spre mama lui şi o îmbrăţişează. Pantalonii i-au rămas scurţi cu vreo zece centimetri. Nu au venit trenurile. Te rugăm să nu ne ucizi, mamă!

— Hai înăuntru, spune Cesia, luând-o de braţ. Nu este aşa cum a fost cu tata. Nu sunt trenurile aici. Te rugăm să intri şi să te faci bine!

Doamna Bessermann pare confuză, dar o lasă pe Cesia să o conducă, în timp ce Janek plânge şi se agaţă de talia ei.

— Max, treci înăuntru, spun eu, grăbindu-mă în spatele doamnei Bessermann, s-o feresc de ochii din spital, pentru că arată exact a ceea ce este: o femeie bolnavă, nebună, care a fost mult timp închisă într-un pod.

Încui după ce intrăm.

Cineva trebuie să fi chemat deja poliţia. Doar că nu ştiu cât le va lua să ajungă.

Nu pot să cred că a venit ziua.

— Max, urcă-i pe scară, spun. Curăţ eu noroiul...

— Nu trebuie să faci ce spune ea! urlă doamna Bessermann, şi pupilele ei imense rătăcesc prin cameră până ajung la bătrânul Hirsch. Iar eu nu trebuie să fac ce spune el! Nu trebuie să mă mărit cu tine... doar pentru că ai spus... doar pentru că am spus...

Bătrânul Hirsch şi-a coborât privirea, dar nu are nicio reacţie. Oare a promis doamna Bessermann că se va căsători cu el? Aceea a fost înţelegerea? O ascunzătoare în schimbul unui mariaj?

— Şi nu trebuie să fac... ce-am spus, mormăie ea mai departe. Iar tu... Se întoarce spre Max. Nu trebuie... să faci ce spune ea... doar pentru că o iubeşti! Nu trebuie...

— Mamă, hai cu mine, spune Cesia, evitând să mă privească.

— Doar pentru că-i iubeşti nu înseamnă... că trebuie! urlă doamna Bessermann. Max! Aminteşte-ţi!

— Ajută-mă, Janek, spune Cesia. Repede, până nu vine poliţia...

— Nu trebuie, Max! strigă doamna Bessermann, iar Siunek îi ajută să o împingă în sus, pe scară.

Max nu se uită la mine.

— Ţi-aş spune să fugi, dar nu o să fugi, nu-i aşa?

Clatin din cap.

— Bine. Când vin, suntem pregătiţi. Trimite-i sus, dacă vrei. Zâmbeşte, chiar dacă ştie că nu e amuzant, şi urcă scara. Tot nu mă priveşte.

Ceilalţi urcă după el, pe rând. Danuta plângă încă pe canapea. Henek o cuprinde cu braţul.

— Doamna Bessermann mormăia întruna despre pâine şi brânză, spune el. Lucruri de care puteai face rost înainte de război. Chiar dacă nu trebuia să vorbim. Ne punea în pericol, aşa, stând acolo şi cerând mereu pâine şi brânză. Nu-mi vine să cred c-a înnebunit ea înaintea mea.

— Este bolnavă, spun eu.

— Poate, şopteşte Danuta. Dar nu e nimic altceva decât ce spunea mereu. Că nu se mărită cu Hirsch. Că ne toarnă pe toţi, ca să murim şi să nu ne mai chinuim. A încercat mereu să facă asta.

— A făcut mai mult decât să încerce, spune Henek. S-au ridicat amândoi şi se îndreaptă spre scară, de mână. Sunt delicaţi – fragili. Danuta îşi ridică bărbia spre gaura din tavan. Nu vrea să urce.

— Ce-a vrut să spună? o întreb iute. Când a pomenit de Max?

— Comentează mereu că Max face tot ce spui tu, de parcă n-ar fi doar pentru că încearcă să ne salveze. Nu e corect...

— Cum adică „doar pentru că...”?

Danuta mă priveşte, cu un picior pe scară.

— Fusia, scuteşte-mă.

— Nu fi *Dummkopf*, spune şi Henek, şi o urmează în pod.

Oare Henek şi Danuta, doamna Bessermann, toată lumea din pod cred că Max este îndrăgostit de mine?

Întorc privirea şi dau cu ochii de Helena, care stă în uşa dormitorului.

— Crezi c-ar trebui să curăţăm noroiul? întreabă ea.

O sărut, pentru că sunt atât de bucuroasă că o aud vorbind. Chiar dacă urmează să murim.

Mă ajută să fac curat, iar când podeaua străluceşte, cârpele au fost clătite şi eu m-am şters de apa de ploaie, ne întindem în pat şi aşteptăm să vină Gestapo-ul. Doamna Bessermann a tăcut. Nu ştiu dacă i-au dat din nou pilule, dar funcţionează. Mă gândesc la Max.

Ştiu că Max mă iubeşte. Şi eu îl iubesc pe el. Am fost ca fraţii. Am pierdut aceiaşi oameni şi am plâns din aceleaşi motive. Am trecut împreună prin cele mai frumoase şi mai cumplite clipe din viaţa noastră. Este cel mai bun prieten al meu – dar nu e cum spunea doamna Bessermann. Să fie îndrăgostit de mine este ceva complet diferit.

— Toată lumea ştie că Max te iubeşte, Stefi, spune Helena, mângâind părul păpuşii. Dar nimeni nu ştie că îl iubeşti şi tu pe el.

— De ce spui asta?

— Pentru că te priveşte ciudat, aşa cum se uita domnul Szymczak la soţia lui. Şi fiindcă l-am auzit pe Henek spunând asta.

Îmi sprijin capul în scobitura cotului.

— Ce-a spus Henek?

— Că Max ar trebui să renunţe, pentru că nu îl vei uita niciodată pe Izio, iar Max nu se poate măsura cu o stafie. Helena ridică privirea. Nu ştiu ce înseamnă să te măsori cu o stafie. Cum vine asta?

— Nici eu nu ştiu, Hela, şoptesc.

Mă gândesc la sărutul acela pe frunte. Cel care nu a fost părintesc. Nici frăţesc. Şi nici nu m-a făcut să mă gândesc la Izio.

Mi-am spus că nu voi mai iubi pe nimeni. Nu din nou. Nu pe timp de război. Este prea greu.

Dar poate că n-am cum să mă abţin.

Cineva bate la uşă.

O sărut pe Helena pe creştet, un sărut care îi spune cât de mult o voi iubi mereu, orice s-ar întâmpla. Mă ridic în picioare şi mă apropii de uşă.

Dar nu este poliţia, nici Gestapo-ul. Sunt Karin şi Ilse, supărate fiindcă le-am încuiat pe afară, în ploaie.

Tropăie în camera lor, împrăştiind stropi, fără să îmi vorbească, fără să îmi arunce nici măcar o privire care să însemne: „Am văzut o evreică nebună în curtea ta”. Nu le vin nici iubiţii, pentru prima dată. Pornesc radioul şi nu ascultă muzică. Sunt ştiri, în germană. Aud cuvinte ca „Hitler”, „americani” sau „Berlin”. Ascultă ştirile jumătate de noapte.

Cred că se întâmplă ceva în război.

Îmi trag cămaşa de noapte pe cap şi mă întreb dacă vor observa că am găsit adeverinţa medicală. Mă întreb dacă Max încearcă să asculte ştirile cu stetoscopul. Dacă mi-a ascultat conversaţia cu Helena. Mă întreb de ce nu a venit Gestapoul după noi.

Poate sunt ocupaţi.

Aştern pătura peste Helena şi o las să se lipească de mine. Sunt două paturi, însă acum dormim doar cu una. Radioul zumzăie din camera alăturată. Deasupra noastră este linişte.

Tăcerea e presărată de respiraţii şi bătăi de inimă, de gânduri şi de sentimente fără glas. Tăcerea de deasupra noastră este plină de viaţă, chiar dacă moartea va sosi în doar câteva minute.

Tăcerea nu înseamnă pustietate. Nu întotdeauna.

Nu pentru mine.

Dimineaţa, când ploaia a încetat şi soarele de vară străluceşte în râuleţe de un galben cald printre perdele, tăcerea este încă acolo, şi mă întreb cum de mai suntem în viaţă.

Nu ştiu de ce, dar suntem.

Apoi, mă întreb dacă Max a ascultat sfatul lui Henek şi a decis să renunţe la mine.

29. IULIE 1944

O ţin pe doamna Bessermann sedată până când îi scade febra. Se trezeşte slăbită, doar piele şi os, dar în viaţă. La fel ca noi toţi. Este un miracol, pentru că nimeni nu s-a mai îmbolnăvit.

Ceva se întâmplă în Przemyśl. Soldaţii se fâţâie de colo, colo, cu raniţe în spate, tancurile trec prin mijlocul oraşului, şi în magazine sunt numai rafturi goale. Nu e nimic de vânzare nici la piaţă, în afară de ce au fermierii, şi este prea devreme ca să aibă şi ei multe. Preţurile sunt foarte mari la ce e de vânzare; sunt înspăimântătoare. Mâncăm şi restul puilor. Încerc să vând canapeaua. Jumătatea de masă. Dulapul stricat. Mă ofer să i le dau la schimb unui fermier şi îmi ofer până şi pantofii din picioare. Dar nimeni nu are nevoie de mobila mea sau de încălţările mele. Nimeni nu are bani decât pentru mâncare.

Apoi, vine ziua, ziua de care m-am temut de la începutul războiului. Şi nu vine din cauza Gestapo-ului.

Este ziua în care nu mai avem ce mânca. Nimic. Şi nici nu mai găsim nimic.

Cred că am supravieţuit doar ca să murim de foame.

După ce pleacă asistentele la spital, îmi chem oamenii din pod. Max ne face să ne aşezăm cu toţii în cerc, în camera de zi, cu excepţia lui Siunek, de pază la fereastră, iar mie îmi vine în minte o haită de câini.

Ar fi trebuit să pun lucrurile la cale mai bine.

Max ar fi trebuit să planifice totul cu cap.

Max n-ar fi trebuit să mă asculte pe mine.

Ar trebui să merg la piaţă, să fur ceva.

Ar trebui să merg în camera asistentelor, să le caut banii.

Cred că peste drum, în spital, este mâncare, doar că nu am curajul să intru şi să o iau.

Nimeni nu e în formă dacă flămânzeşte.

Atunci, Sala Hirsch spune:

— Ar trebui să mergem la doamna Krawiecka.

Se opresc din ceartă. Max spune:

— Cât de bine o cunoaşteţi?

— Eu o cunoşteam bine, spune Jan Dorlich. Sora mea a lucrat pentru ea. A fost în regulă, până când a crezut că am minţit-o...

Scuze, Jan.

— Cred că m-ar fi ajutat, dacă putea.

— Mă cunoaşte şi pe mine, spune Sala. Soţul ei făcea afaceri cu tata. Mă ştie de când eram mică.

— Dar crezi că ar merge la Gestapo? întreabă Schillinger. Dziusia este ghemuită la picioarele lui, tăcută, zâmbind vag. Este pierdută în amintiri.

Sala ridică din umeri.

— Atunci nu s-a dus.

— Dar asta pentru că Fusia a speriat-o de moarte, spune Max. Se uită într-o parte, apoi la mine, pentru prima dată de când cu doamna Bessermann, şi îi tresare sprânceana. Îmi zâmbeşte, şi îi întorc zâmbetul. Când m-am pierdut cu firea în faţa doamnei Krawiecka trebuie să fie una dintre amintirile lui plăcute. Danuta ridică din sprânceană spre mine, de parcă mi-ar spune „Vezi?”.

Nu mă uit la ea.

— Nu sunt sigură că-mi va deschide uşa, spun. Nu la cum au rămas lucrurile între noi.

— Ia-o pe Sala cu tine, spune Max.

— Nu, spune Monek.

— Nu mai fi egoist, spune doamna Bessermann.

Sala atinge braţul lui Monek cu mâna.

— Cred că trebuie, dacă vrem s-o convingem să ne ajute.

— Aveţi şi alte idei? întreabă Max.

— În afară de canibalism? întreabă bătrânul Hirsch. Şi să începem cu tine? Na, idee!

Mă bucur să aud că bătrânul îşi mai revine.

Decidem să plecăm în seara aceea, la amurg, când majoritatea oamenilor se vor grăbi spre case, iar asistentele sunt în camera lor. Înseamnă să riscăm să ne întoarcem după stingere, în timp ce Ilse şi Karin sunt acasă, dar Sala nu are haine decente şi suntem disperaţi cu toţii.

Ea se strecoară în jos pe scară, în timp ce asistentele ascultă ştirile la radio. Avem noroc, pentru că, încă o dată, nu vin şi iubiţii lor. Doar dacă nu sunt cumva la uşă. Acum. Sala pare să-şi fi imaginat acelaşi scenariu, pentru că tremură în bucătărie.

— Şşş, îi spun. Spală-te pe faţă.

O spălăm, o pieptănăm. N-a mai purtat pantofi de atâta vreme, că o stânjenesc. Îmi pun haina peste bluza ei deşirată, chiar dacă este mult prea cald să umble aşa, şi îi fac Helenei cu mâna. Helena îmi face şi ea semn şi încuie uşa după noi.

Trebuie să trecem pe lângă geamul asistentelor. Lumina electrică luceşte dinspre radioul din spatele perdelei. Dar reuşim să ne strecurăm pe Tatarska.

— Ştii adresa? o întreb pe Sala. Încuviinţează. Ştii drumul? Din nou. Zâmbeşte, îi spun. Este plăcut să ieşi la plimbare, îţi aminteşti?

Se presupune că suntem prietene ieşite la plimbare. Acela e planul. Dar Sala îmi ţine braţul ca într-o menghină. Dacă aş fi în locul ei, aş înfrunta orice primejdie numai pentru ocazia de a mă plimba pe stradă şi de a ieşi din pod. Dar poate că nu ştiu cum e să simţi că fiecare om întâlnit vrea să te ucidă.

O femeie trece pe lângă noi, cu nişte pachete, iar Sala începe să se agite. Tresare la şuieratul unei locomotive, la un claxon de maşină. Cred că va leşina.

— Sala, nu ai niciun semn agăţat de spinare, îi şoptesc. Nu ştie nimeni.

— Dar mi se pare că ştiu toţi!

— Bine, atunci hai să mergem mai repede.

Drumul până la doamna Krawiecka este lung. Stă aproape în partea cealaltă a oraşului. Cred că Jan Dorlich se gândea la poştalion când ne-a spus că ajungem acolo în jumătate de oră. Nu cred că vom reuşi fără să fim interogate, nu când Sala îşi ascunde faţa de fiecare soldat sau poliţist de pe stradă. Dar astă-seară toată lumea pare foarte ocupată şi preocupată. Nu are timp de două fete ca noi.

Ajungem la adresă, în sfârşit. Urcăm scările. Şi îmi dau seama că nu suntem într-un bloc. Este o casă.

Cumva, am ratat informaţia că doamna Krawiecka este putred de bogată. Şi toată lumea care a rămas aşa pe timp de război lucrează cu nemţii.

Doamna Krawiecka ar putea avea multe de pierdut.

Acum sunt la fel de agitată ca Sala.

Ridic o mână să bat, dar Sala arată spre butonul unei sonerii electrice. Apăs, aud sunetul şi, când se deschide uşa, ne întâmpină o fată nu cu mult mai tânără decât noi. Sala se ascunde în spatele meu.

Zâmbesc.

— Aş putea vorbi cu doamna Krawiecka, te rog?

— Aşteaptă aici, spune ea, şi închide iarăşi uşa. Mamă! o aud strigând.

Bat din picior. Trebuie să ne mişcăm din stradă. Dar dacă sunt nemţi în casă, chiar acum?

Se deschide uşa.

— Eh, spune doamna Krawiecka, încruntându-se. Domnişoara Podgórska, cred? Şi... ah!

Sala a apărut dindărătul meu.

— Sala!

Doamna Krawiecka ne vâră repede într-o cameră din partea din spate a casei şi încuie uşa.

— Să ne asigurăm că nu suntem deranjate, spune ea. Nu eşti răpită, domnişoară Podgórska. Ştiu că deja mă consideri o şantajistă.

— Îmi pare rău, eu...

Dar ea este ocupată să o îmbrăţişeze pe Sala.

— Am crezut c-ai murit, spune ea. Dragul de papa, el...?

Sala încuviinţează.

— Stai jos şi povesteşte-mi totul.

Se aşază, iar eu stau pe o canapea atât de moale, că mă afund în ea. Doamna Krawiecka spune lucruri de genul „Dumnezeule mare!” şi „Sfântă Fecioară!”, dar plină de respect. Nu doar că nu trebuie să mă scuz, dar nici să vorbesc. Nici măcar să cer ajutor.

— Treisprezece deasupra, naziştii dedesubt, şi tu între ei, exclamă ea. Eşti o micuţă manipulatoare, până la urmă, domnişoară.

Cred că mi-a făcut un compliment.

Se duce la birou, ia o foaie şi începe să scrie repede.

— Ia biletul ăsta şi du-l la uşa din spate. Dă-i-l fetei. Ea va şti ce are de făcut. Repede. Am ţinut un partener de afaceri în aşteptare prea multă vreme, dar a meritat, şi vă vom ajuta să ajungeţi în siguranţă acasă, înainte de stingere. Nu e bine să fiţi văzute, nu? O sărută pe Sala pe obraji. Ai avut dreptate să vii la mine. Abia dacă mai ai carne pe oase. Am eu grijă de toate. La revedere, domnişoară Podgórska. Mă bucur că ne înţelegem atât de bine.

Înainte să-mi dau seama, alergăm pe coridor, îi dăm biletul unei fete cu bonetă albă, ea îl citeşte şi ne scoate pe uşa din dos, apoi direct pe bancheta din spate a unei maşini. După care zice:

— Aşteptaţi aici! Dispare în lumina tot mai slabă. Aproape se întunecă.

— Crezi că face afaceri cu nemţii? o întreb pe Sala.

— Probabil. Şi cred că le ia şi pielea de pe ei.

— Crezi că face asta acum, adică în casa ei?

Sala ridică privirea spre clădirea cu etaje şi rămâne cu gura căscată.

Un bărbat deschide portiera, ne aşază câţiva saci grei în poală, se urcă pe scaunul şoferului, porneşte motorul şi demarăm în trombă.

Am mai fost cu autobuzul de câteva ori, şi cu trenul. Dar nu am mers niciodată cu o maşină, care poate ajunge atât de repede unde doreşti.

Vreau şi eu una.

Urcăm dealul spre Tatarska 3 cât ai clipi şi îl rog pe om să treacă de casă şi să oprească după colţ, lângă mănăstire. Nu vreau să ne vadă asistentele ieşind din maşină. Luăm sacii pe care ni i-a dat, alunecăm de pe banchetă şi ne grăbim să coborâm în stradă, în timp ce el se îndepărtează. Mai sunt doar câteva minute până la stingere.

— Crezi că este mâncare aici? şopteşte Sala.

Încuviinţez.

— Şi zici c-o putem pregăti acum? întreabă ea. Intrăm în curte, trecem pe lângă becurile radioului, care se văd prin geamul asistentelor, şi descui uşa.

Doi ofiţeri germani stau pe canapea.

Sala se izbeşte de spinarea mea.

Eu zâmbesc, de parcă mă pregătesc să le vând tot ce am.

Probabil asta fac.

— Bună seara, spun. Unul dintre ei se ridică.

— Domnişoara Podgórska? Vă amintiţi de mine?

O împing pe Sala înăuntru, odată cu mine, şi închid uşa.

— Nu-mi amintesc, îmi pare rău.

— Eu sunt unul dintre doctorii de la spital. V-am urmărit procedura.

O parte a minţii mele este iar acolo, pe masă, şi roşesc. Altă parte crede că bărbatul acesta vorbeşte bine polonează, şi totuşi nu mi-a spus ce mi s-a întâmplat. Iar altă parte vrea să o îndese pe Sala sub canapea.

Singura mea speranţă este că aceşti medici germani n-ar crede vreodată că sunt capabilă să intru pe uşa casei mele chiar înainte de stingere, cărând mâncare împreună cu o evreică.

— Ea este prietena mea, Sala, spun eu. Simt că transpir la baza gâtului. Uite. Pun sacii în braţele ei. Pui tu deoparte astea, pentru mine?

Ea încuviinţează şi duce sacii la masă.

„Te rog să-ţi ţii firea, Sala. Te rog.”

Aduc un scaun din bucătărie aproape de canapea şi mă aşez.

Vreau să ştiu unde este sora mea.

Medicul german se aşază iar. În cameră năvăleşte Karin. Privirea ei trece peste Sala şi se opreşte la mâncare. Se întoarce spre doctori şi le spune ceva în germană.

Doctorul zice:

— Karin v-a observat evoluţia...

Mă uit la Karin. Aşa a făcut?

— Şi credem că trebuie să vă studiem mai bine cazul.

— Nu sunt interesată.

— Dar noi insistăm că aveţi nevoie, pentru vindecare.

— Injecţia aceea n-a vindecat nimic, ci mi-a provocat durere multă vreme.

— Ah, spune el. O asemenea reacţie înseamnă c-ar trebui să fiţi sub observaţie, domnişoară Podgórska. Continuă, de parcă am fi stabilit ceva. Spitalul de aici se închide şi se mută înapoi la Berlin. Prindem ultimul tren din gară, în seara asta. Karin vă va ajuta să împachetaţi.

Karin mă priveşte. Toţi mă privesc.

Studiez faţa doctorului şi mi-o amintesc. Curioasă. În timp ce mie îmi ardeau măruntaiele. Ce mi-au făcut oamenii ăştia?

Când mă uit prin bucătărie, nici urmă de Sala. Sacii sunt nedesfăcuţi, pe masă, iar ea a dispărut. Prostuţa a urcat în pod.

Mă concentrez iar la doctori, zâmbesc şi îmi şterg tâmpla de sudoare.

— Nu pot să plec în seara asta. Îmi pare rău.

— Trebuie să fie în seara asta, spune el. Este pentru binele dumitale.

Cumva, cred că este tocmai invers.

— Fireşte că vă puteţi lua şi sora, adaugă el.

Celălalt doctor n-a spus nimic, până acum. Îşi aprinde o ţigară şi priveşte, cu capul înclinat, de parcă aş fi interesantă. Are un pistol la şold.

Am opţiuni limitate.

Îmi păstrez o expresie amabilă.

— Am nevoie de câteva minute să împachetez, spun eu.

Primul doctor pare uşurat.

— Veţi găsi tot ce aveţi nevoie la spital, spune el. Aşteptăm să vă escortăm la gară, împreună cu surioara.

Zâmbesc iar şi mă îndrept spre dormitor. Karin mă urmează, şi doctorul priveşte în jur.

— Unde e prietena dumitale?

— Ah, Sala? A plecat acum câteva minute, n-aţi văzut? S-a dat stingerea. Îi era teamă de probleme.

Intru în dormitor, şi imediat ce închid uşa, Karin îmi face semn să mă grăbesc. Uşa spre al doilea dormitor este deschisă şi sunt haine împrăştiate peste tot, iar Ilse aruncă pantofi într-o valiză, la nimereală.

— Bine, bine, îi spun lui Karin şi îi fac semn să se grăbească chiar ea. Închid uşa spre dormitorul lor, de parcă aş vrea să mă schimb. De parcă aş avea haine de schimb. Hela! şoptesc. Mă uit sub pat. Mă uit sub al doilea pat, şi una dintre scânduri se mişcă puţin. E în buncăr. Ieşi, spun, apucând scândura. Repede! Înainte să te vadă ele. Trebuie să împachetăm.

— Dar unde mergem? şopteşte ea.

— Nicăieri, spun.

Iau una dintre genţile pe care le-am folosit când ne-am mutat de pe Mickiewicza (de fapt un sac de cartofi) şi îndes în ea o pătură, alături de peria mea de păr şi de păpuşa Helenei, ca să dăm impresia că plecăm undeva. În două minute, Ilse şi Karin ies din dormitor, cu pălăriile şi mănuşile puse, cu valizele în mâini. Karin pare mulţumită să mă vadă cu Helena şi cu geanta. Ilse este îngrijorată.

Intrăm în camera de zi. Doctorul care fumează examinează holişorul cu scara. Dar, când vede că suntem gata, se întoarce. O iau pe Helena de mână.

— Bine, spune celălalt medic. Vă aşteaptă o maşină peste drum.

Deschide uşa şi le lasă pe Karin şi pe Ilse să iasă primele. Apoi mă dau la o parte, în timp ce o ţin pe Helena de mână, ca doctorul fumător să iasă următorul.

— Ah! spun. Helena, ţi-ai uitat pălăria!

Ni se întâlnesc privirile. Dă din cap şi se repede înapoi în dormitor, după ea.

Helena nu are o pălărie.

Nu se mai întoarce.

— Nu cred c-o găseşte singură, îi spun doctorului. Revin.

Mă întorc în dormitor, cu geanta încă în mână, şi cineva – cred că doctorul cu ţigara – strigă cuvinte care includ *schnell*[35]. Doctorul dă drumul clanţei şi trece pragul, să îi răspundă, urlând ceva în germană, care poate să însemne că ne grăbim, sau că fetiţa îşi ia pălăria, sau ceva asemănător. Când face asta, eu străbat camera din trei salturi, apuc clanţa, închid uşa şi o încui.

După două secunde, clanţa se zgâlţâie. Toată uşa se zguduie. Se bate cu pumnul, se strigă. Doctorul bate tot mai tare. Orice mi-or fi făcut oamenii aceia, nu se va repeta. Traversez camera, calmă, şi verific încuietorile de la ferestre. Max coboară iute pe scară, cu scândura lui grea.

— Dă-te! şopteşte el. Are pistol! Mă trage de lângă pereţii fragili spre zidul de piatră al dormitorului, închide uşa, o apucă pe Helena şi ne aruncă pe amândouă pe podea, într-o parte a ferestrei, unde nu ne pot ajunge gloanţele.

Doctorul încă urlă, lovind cu pumnul în uşă, iar în curte aud şi alte voci. Chiar dacă nu înţeleg cuvintele, tonul face muzica. Sunt iritaţi. Sau le este teamă. Trebuie să plece. Vor să mă lase acolo. După câteva minute, doctorul renunţă, şi auzim scrâşnet de frâne când maşina coboară pe Tatarska.

Mă întorc spre Max, în tăcere. Minunată tăcere. Are încă pieptul gol şi transpirat, din cauza căldurii de vară din pod.

— De unde ştiai de pistol?

— Sala a spus că unul dintre ei e înarmat.

— Şi ai coborât să mă aperi cu o bucată de lemn.

— Asta aveam.

— Cred că, dacă era o luptă, Max câştiga, spune Helena.

— Asta e fata mea, spune Max.

Mă sprijin cu capul de perete şi zâmbesc. Apoi râd.

---

[35] Repede; în germană, în original. (n.tr.).

Gata cu iubiţii şi cu mâncarea şutită. Gata cu groaza la fiecare scârţâit al podelei.

Au plecat asistentele.

Sar de pe podea, urc pe scară şi îmi vâr capul prin uşiţa din pod.

— Ieşiţi! şoptesc. Au plecat!

Apar unul câte unul, ca nişte fantome revenite la viaţă, şi mă sperii când văd cât se chinuie bătrânul Hirsch şi doctorul Schillinger să coboare scara.

Dar mă bucur că nu mai am naziști în casă.

Cercetez sacii de la doamna Krawiecka. Găsesc patru kilograme de fasole, patru de făină, caşă, unt, sare, un sac de cartofi şi două verze. Adevărate bogăţii. Fierbem cartofii în coajă, ca să nu irosim nimic, şi îi mâncăm cu unt şi sare. Îl văd pe Monek întinzându-se cât e de lung şi pe Cesia mergând dintr-o cameră în alta, cu braţele întinse, bucurându-se de spaţiu. Janek găseşte un colţ şi se întinde pe podea, de parcă ar fi încă în pod.

Este atât de uşor să credem că asistentele se pot întoarce oricând.

Max supraveghează geamul. Să fie sigur. Dar este în picioare.

Mă culc. Gestapoul ar putea încă să vină. Am putea fi uciși cu toţii. Dar să nu mai trăim în casă cu duşmanul mi se pare o binecuvântare. Mă relaxez.

Târziu în noapte, când soarele de vară timpurie abia începe să se ridice de după dealuri, aud o explozie îndepărtată.

Mă ridic, ascultând. Se aud şuierături. Max se îndepărtează de fereastră. Mă dor urechile. Lumina îmi răneşte ochii. Tatarska 3 se zguduie sub noi. Dziusia ţipă, şi o altă fulgerare de lumină gălbuie îmbracă perdelele în nuanţe de oranj.

Ştiu ce înseamnă. Dacă m-a învăţat Przemyśl ceva, asta m-a învăţat.

Suntem bombardaţi.

Nu pot decât să sper că sunt ruşii.

30. IULIE 1944

Mai toate bombele cad asupra părţii de jos a oraşului şi peste şinele de cale ferată, dar câteva fac praful să se scuture de pe tavanul nostru. Ne înghesuim laolaltă lângă peretele îndepărtat al dormitorului, şi îmi aduc aminte de pivniţa clădirii din copilărie, când Izio mă ţinea de mână în aşa fel încât să nu-l vadă maică-sa. Ca să nu mă tem.

Acum, Max este cel care stă lângă mine. Nu se teme de bombe, ci de cine va câştiga lupta. Dacă nemţii păstrează Przemyśl, nu există speranţă pentru el. Pentru niciunul dintre ei. Mă uit la grupul nostru, la ce ne-a mai rămas. Dziusia şi doctorul Schillinger, bătrânul Hirsch şi Siunek, Monek şi Sala. Doamna Bessermann, cu câte un braţ în jurul Cesiei şi al lui Janek, Henek lângă Max, dar ţinând-o în braţe pe Danuta, şi Jan Dorlich, care nu mai are pe nimeni. Au supravieţuit. Din motive pe care nu le înţeleg, cu toate şansele împotriva lor. Au trecut peste toate. Iar dacă vin ruşii...

Vor fi liberi.

Stăm şi aşteptăm. Aşteptăm. Max se gândeşte, cu mâna pe bucata lui de lemn. Este slab şi murdar. Curajos. Hotărât.

Nu vreau să-l iubesc.

Dar cred că-l iubesc.

Cred că mă iubeşte şi el.

Dar nu ştiu dacă vrea.

Bombele nu mai cad. Fumul întunecă oraşul. Se face linişte. Przemyślul m-a învăţat şi ce înseamnă asta.

Vin soldaţii.

Auzim mitralierele pe străzi. Maşini de teren. Bubuiturile baritonale ale tancurilor. Ne mişcăm laolaltă, rămânem împreună, ne îndreptăm spre peretele mai sigur, departe de gloanţele care ar putea pătrunde prin fereastră.

Aşteptăm.

Ne rugăm.

Zile în şir.

Eu sper şi tot sper.

Oraşul se linişteşte iar, pentru multă vreme.

Max priveşte atent de după perdele. Spune că vine cineva. Un soldat. Chiar pe mijlocul străzii Tatarska. Nici măcar n-a scos pistolul.

Este neamţ.

Au câştigat nemţii.

Nimeni nu vrea să se uite la celălalt. Nimeni nu vorbeşte. Închidem ochii. Sau privim podeaua. Helena îşi pune capul în poala mea.

M-am gândit pentru o vreme, cât cădeau bombele, că poate am reuşi. Că poate coşmarul unei vieţi de foame şi frică s-ar putea sfârşi. Că aş putea câştiga la jocul acesta pe care-l joc împotriva urii. Acum, familie după familie, îmi privesc cei treisprezece oameni gata să urce iar în pod.

O ţin pe Helena de mână cât urcă ei, încet, treaptă cu treaptă.

Cu excepţia lui Max, care rămâne cu mine.

— Eu nu mă întorc.

Încuviinţez. Nu pot vorbi. Dar înţeleg.

— Ţi-am cerut atât de multe, Fusia. Şi îţi voi mai cere ceva. Ia-o pe Helena şi mergeţi înapoi la fermă. Găsiţi-vă mama şi fraţii, şi surorile. Faci asta pentru mine?

Nu vreau să-l părăsesc.

— Te rog să faci asta pentru mine...

Nu cred că şi-a dat încă seama că nu-l pot părăsi.

Un bărbat strigă în curte. Chiar lângă geam.

Max apucă scândura şi eu o iau pe Helena, gata să alergăm în dormitor, când uşa se sparge într-o explozie de aşchii dinspre încuietoare. Eu strig, Helena strigă, şi camera se umple brusc de bărbaţi cu mitraliere.

Mă uit la ei.

Nu au arme germane.

— Ruşi, spune Max. Sunteţi ruşi!

— Lăsaţi... arme! porunceşte căpitanul. Este murdar pe faţă şi vorbeşte o poloneză cumplită. Vreau să o împing pe Helena în spatele meu, însă două puşti se îndreaptă spre mine.

Max lasă jos scândura.

— Unde sunt nemţii?

— Al cui e oraşul? întreb. Al Rusiei?

— Przemyśl al Rusiei, spune bărbatul. Căutăm... nemţi...

Mă întorc spre Max.

— A câştigat Rusia. A câştigat!

— Unde sunt nemţii? insistă Max. Se întorc?

Ofiţerul rus clatină din cap.

— Germania este... Caută cuvântul şi se mulţumeşte cu: Terminată în Polonia.

Max mă priveşte.

— S-a terminat, spune el.

— S-a terminat, îi spun eu.

Max mă apucă de talie şi mă ridică în braţe.

— A câştigat Rusia!

— A câştigat Rusia! urlă Helena.

Ofiţerul zâmbeşte, făcând semn oamenilor lui să se relaxeze, dar armele sunt pe poziţii cât ai zice peşte, fiindcă din pod se revarsă oameni.

— Staţi! Cine este...

— Sunt evrei! strig eu, în zbor. Max continuă să mă învârtă.

Soldatul rus lasă din nou puşca jos.

— Evrei? Eu sunt evreu. Priveşte în jur, la bătrânul Hirsch, care bate din palme, la Henek, care dansează cu Danuta, la Janek şi Dziusia, care sar, sar, sar fără încetare, în sus şi în jos. Ascundeaţi? Se uită la mine. Ascundeai evrei?

Acum, soldatul rus mă înşfacă de la Max şi mă ridică el.

— Erou! strigă el. Erou, erou! Iar restul oamenilor strigă odată cu el.

Max râde, Jan Dorlich râde, râd şi eu şi, când soldatul mă lasă jos, îl îmbrăţişez pe Max.

S-a terminat.

Alergăm afară. Toţi, în plin soare. Nu ne pasă că aerul e încărcat de fum şi duhneşte a ars şi a război. Nu ne pasă că soldatul german care mergea pe stradă este acum percheziţionat de ruşi, cu mâinile deasupra capului. Nici că domnul Krajewska a scos capul pe uşă, speriat. Strigăm de dragul de a striga, alergăm de dragul de a alerga. Bătrânul Hirsch se întinde pe jos, privind soarele. Sala cântă, iar Max îşi îmbrăţişează fără încetare fratele. Siunek găseşte o găleată plină şi stropeşte în jur, ca şi când ar ploua, şi toată lumea e udă şi ţipă. Aruncă o găleată pe Cesia, aruncă una şi pe mine, iar noi şiroim şi strigăm, în timp ce Helena dansează, pentru că s-a terminat războiul.

Cerul străluceşte deasupra noastră. Lumina alintă toate locurile ascunse.

Cumva, nu ştiu cum, trăim.

În seara aceea, ne ospătăm cu restul belşugului de la doamna Krawiecka şi râdem când Dziusia strigă:

— Max! Pune-ţi o oală pe cap!

Ascultăm radioul lui Karin şi al Ilsei, care transmite ştirile poloneze despre războiul ce continuă în alte locuri, însă nu şi aici. A doua zi, un bărbat vine să aducă mai mulţi saci cu mâncare, alături de binecuvântarea doamnei

Krawiecka. Sala şi Danuta fac pâine, iar Max şi Siunek găsesc o cadă întreagă într-o casă bombardată şi o târăsc pe strada Tatarska, glumind în timp ce se opresc să se odihnească. Apoi, facem baie cu rândul. Băi adevărate, cu apă caldă din abundenţă. Încetişor, pe măsură ce ruşii încep să reorganizeze Przemyśl, şi noi ne obişnuim din nou cu viaţa, începem să discutăm despre ce se va întâmpla mai departe. Un lucru este sigur.

Piesele atâtor vieţi distruse nu se vor potrivi la loc. Nu toate.

Doamna Bessermann pleacă prima, cu Janek, în zori, fără să-şi ia rămas-bun. Le fel şi Jan Dorlich. Cesia ne spune că au plecat, ştergându-şi lacrimile. Va rămâne cu Siunek şi cu tatăl lui. După toate câte am pătimit, ne doare să ni se întoarcă spatele aşa. Dar hotărăsc că nu mie mi-au întors spatele, ci momentelor cele mai cumplite din viaţa lor.

Nimeni nu vrea să-şi amintească de pod.

Apoi, doctorul Schillinger o ia pe Dziusia, pentru că speră să îşi poată redeschide cabinetul stomatologic. Dziusia se agaţă de gâtul meu şi mă sărută de rămas-bun.

Îmi fac griji pentru ce se va întâmpla cu ea când se lasă întunericul. Când frica se întoarce.

Uneori, visez că asistentele sunt în cameră cu mine şi că se urcă pe pereţi, să-şi lipească urechea de tavan.

O visez pe *babcia*, plângând când este luată din ghetou.

Îl visez pe Izio, atârnat cu capul în jos.

Visez că încerc să îl prind pe Max când cade pe geamul unui tren în mers.

Dar când mă trezesc, Helena este cu mine şi doarme, iar eu îmi amintesc că viaţa a reînceput.

Max nu mai are nevoie de mine.

Intru în bucătărie, în cămaşă de noapte, dorindu-mi nişte ceai, şi îi găsesc pe Monek şi pe Sala pregătindu-şi

micul dejun. Henek şi Danuta nu s-au trezit încă, iar bătrânul Hirsch sforăie pe canapea. Dar pătura lui Max este goală, adunată grămadă pe podea.

— Unde e Max? întreb, înghiţindu-mi un căscat.

— A plecat, spune Sala. De dimineaţă.

Încremenesc.

— Cum adică?

— Adică a ieşit pe uşă, răspunde Monek.

— Când se întoarce?

— Nu ştiu, răspunde Sala.

Max a plecat.

Simt un junghi în piept.

„A plecat. A plecat. A plecat.”

Mă întorc să intru în dormitor, ca să-mi pun rochia şi să fac nu-ştiu-ce, iar Monek râde.

— Max nu mai are nevoie de micuţa lui *goyka*...

Încremenesc. *Goyka*. Ne-evreică. Eu. Dar felul în care a spus-o a fost urât. Dispreţuitor. De parcă aş fi o bucată de gumă de mestecat, pe care o scuipi când nu mai are gust. Alerg în dormitor, îmi închei rochia şi abia apuc să mă leg la pantofi înainte să ies din nou pe uşă.

— Fusia! mă strigă Sala, dar eu n-o ascult.

Max a plecat. Nu se poate. N-ar fi trebuit.

Cred c-a renunţat la mine.

— Fusia, aşteaptă!

Las uşa din faţă să se trântească, o cotesc spre curte şi dau de domnul Krajewska la fântână.

— Tu, spune el. Ar fi trebuit să ştiu că era ceva straniu la tine. Nevastă-mea şi-a dat seama de la început.

Plec mai departe şi încerc să-l ignor. S-ar putea să fie niţel beat. Dar el spune:

— Au ucis un evreu de dimineaţă. În piaţă.

Încremenesc. Teama se ridică în pieptul meu, ca o pasăre. Dă din aripi. Se agită.

Mă strânge în gheare.

Îl privesc pe domnul Krajewska.

— Pe cine au împuşcat?

— Un băiat. A stat ascuns tot războiul.

Max.

— Acum, a decis cineva că trebuie pedepsit pentru că n-a fost ucis de la început...

A plecat de dimineaţă. Max a ieşit pe uşă.

— ... cineva crede că trebuie să termine ce-au lăsat nemţii neterminat.

„Nu. Nu. Nu."

— Iar cu tine ştiam eu că este ceva. Am văzut bărbaţii aceia ieşind din apartamentul tău. Doar nu citeai cărţi cu ei, nu? Bănuiesc că nici nu ştii să citeşti...

După atâta vreme, domnul Krajewska încă nu-şi dă seama că am ascuns evrei. Crede că sunt prostituată. Nu-l mai ascult. Nici nu îmi mai pasă. Îl las să vorbească singur şi zbor pe strada Tatarska.

Picioarele mele lovesc pavajul cu atâta putere, că mă înţeapă tălpile.

Nu vreau să-l iubesc. Iubirea înseamnă suferinţă.

Dar îl iubesc. Şi voi suferi mai mult fără el.

De ce-ai plecat, Max?

„De ce, de ce, de ce?"

Pe trotuarul celălalt urcă un bărbat, cu un pachet în mână. Se opreşte să mă privească lung.

— Fusia?

Când mă uit la el, văd ochii mari şi căprui, sprânceana care tresare. Este băiatul care mă făcea să râd, la geam. Bărbatul care poate supravieţui tuturor vitregiilor sorţii.

Alerg de-a curmezişul străzii şi mă arunc în braţele lui, iar pachetul i se rostogoleşte pe pietrele pavajului.

— Ce-ai păţit? spune Max.

Îl lovesc în piept.

— Ai plecat! Îl lovesc iar. Ai plecat! Ai plecat!

— M-am dus să mă tund.

Nu e de mirare că nu l-am recunoscut.

— Am cumpărat şi unt, dar l-ai trântit pe jos.

Încep să plâng. Nu fiindcă a plecat, ci pentru că a rămas. Sunt o *Dummkopf*. Mă ia în braţe.

— Tu trebuie să rămâi cu mine, spun. Aici este locul tău!

— Ştiu, spune el. Iar locul tău e lângă mine.

— Ştiu.

— Chiar ştii?

Dau din cap că da.

Îmi cuprinde obrajii cu palmele.

— Mi-ai dăruit viaţa, spune el. Acum, permite-mi să ţi-o ofer mai departe ţie.

Încuviinţez iar. Îl las să-mi sărute buzele şi lacrimile.

Suntem făcuţi să fim împreună.

Vom supravieţui.

Stefania şi Helena Podgórska, în timpul războiului

NOTA AUTOAREI. „A VENIT PENTRU O NOAPTE ŞI A RĂMAS CINCIZECI DE ANI.”

Stefania Podgórska s-a căsătorit cu Max Diamant pe 23 noiembrie 1944. Întreaga familie Podgórsksa a supravieţuit războiului, inclusiv mama şi fratele Stefaniei, care fuseseră în lagărul de muncă silnică din Salzburg. Ei nu au fost de acord cu această căsătorie şi le-au dezmoştenit pe ambele surori fiindcă salvaseră evrei cât a fost Przemyśl sub ocupaţie.

Max şi Stefania în 1944, poate în ziua nunţii lor

Antisemitismul era cuvântul de ordine în Polonia, pe atunci. Existau grupuri de „apărători civici”, hotărâţi să termine ce începuseră naziştii. Pentru a-şi proteja familia, Max şi-a schimbat numele cu unul foarte polonez, Josef

Burzminski. Joe şi Stefania au crescut-o împreună pe Helena, până când ea a intrat la universitate şi a urmat Facultatea de Medicină.

Documentul de identitate al lui Max Diamant, cu ştampila „Evreu” pentru identificare

Henek Diamant s-a căsătorit cu Danuta, a devenit dentist şi s-a mutat în Belgia, în anii 1970. A murit în 2004. Danuta a decedat în 2011. Au o fiică şi şapte nepoţi.

După război, doctorul Wilhelm Schillinger s-a recăsătorit şi s-a mutat în oraşul Wrocław, din Polonia, pentru a deveni chirurg maxilo-facial. Fiica lui, Dziusia, a păstrat

legătura cu familia Burzminski şi chiar a locuit la ei o vreme, considerând-o mereu pe Stefania a doua ei mamă. S-a căsătorit şi s-a mutat în Bruxelles (Belgia), în anii 1950. Are un fiu, o fiică şi patru nepoţi.

Malwina nu s-a mai căsătorit cu doctorul Hirsch. Ea şi Janek au emigrat în Statele Unite în 1949, unde Janek a devenit inginer electronist pentru IBM. Are doi fii şi un nepot. După o scurtă vreme petrecută cu familia Hirsch, Cesia s-a alăturat mamei şi fratelui şi a emigrat. A călătorit în Argentina în 1988, pentru a depune mărturie împotriva lui Josef Schwammberger, ofiţerul răspunzător pentru multe dintre atrocităţile săvârşite în ghetoul din Przemýsl. Are un fiu, o fiică şi patru nepoţi.

Stefania Podgórska şi Max Diamant, în anii ’50. Max şi-a schimbat numele în Josef Burzminski în 1944.

După ce au plecat de pe strada Tatarska, doctorul Leon Hirsch şi Siunek s-au trezit că locuiesc în Rusia, după restructurarea graniţelor ucrainene. Siunek Hirsch a murit de cancer în 1947. Monek şi Sala Hirsch şi-au schimbat numele în Jalenski şi, alături de Jan Dorlich, au emigrat în Israel. Monek s-a scuzat faţă de Stefania pentru că-i spusese *goyka*.

Josef şi Stefania Burzminski s-au mutat în Israel în 1958. Joe a avut un cabinet dentar, asistat de Stefania

(cunoscută drept Stefi), şi a depus mărturie în procesul criminalului nazist Adolf Eichmann. Din cauza procedurii medicale – sau experimentului – la care a fost supusă Stefania în spitalul german, i s-a spus că nu va avea copii. Dar, într-un târziu, după peste zece ani de căsătorie, Stefi şi Joe au întâmpinat cu bucurie o fiică şi un fiu. În 1961, au emigrat în Statele Unite, unde Joe a descoperit că nu i se recunosc studiile medicale din Polonia. În ciuda celor douăzeci de ani ca dentist şi chirurg maxilo-facial, şi în timp ce învăţa engleză, Joe s-a înscris la Universitatea Tufts, din Boston. A absolvit din nou specializarea Stomatologie în 1966. Helena a rămas în Polonia, unde a devenit radiolog. Locuieşte în Wrocław, cu fiica ei.

Stefania, Max şi Helena pe plajă, după război (de la stânga la dreapta)

În 1979, Stefania şi Helena Podgórska au primit titlul de „Drept între popoare” din partea Yad Vashem, Memorialul Victimelor Holocaustului, principala instituţie de educaţie, documentare, comemorare şi cercetare în domeniu. Eroismul celor două surori din timpul Holocaustului a fost recunoscut prin numeroase alte premii, articole, documentare, interviuri televizate şi un film din 1966, numit *Hidden in Silence* („Ascunşi în tăcere”). Stefania a ţinut un discurs la inaugurarea din 1993 a Muzeului Memorial al Holocaustului din SUA, la Washington, D.C., împărţind podiumul cu preşedintele israelian Chaim

Herzog, apoi cu preşedintele Bill Clinton şi cu prima doamnă Hillary Clinton, unde a fost şi îmbrăţişată, într-o scenă devenită celebră, de vicepreşedintele Al Gore. (Era frig.) Ea şi Joe au apărut în emisiunea lui Oprah[36], în 1994, unde Stefi, un alt moment rămas în istorie, a arătat cu degetul şi i-a spus prezentatoarei care nu se oprea niciodată din întrebat „Vait a minute„[37].

Stefania, Max, Helena, Henek şi Danuta după război (de la stânga la dreapta)

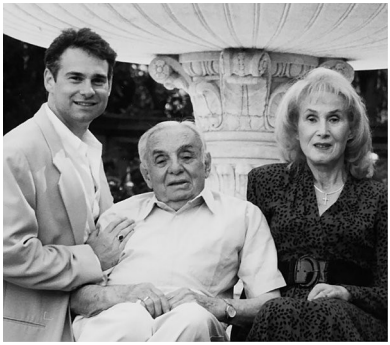
Am devenit conştientă de existenţa Stefaniei Podgórska la începutul anilor 1990, cu mult înainte să mă gândesc să devin scriitoare. Nu dintr-un articol, nici dintr-un film şi nici din emisiunea lui Oprah, ci atunci când un fragment din povestea ei a fost difuzat la postul local de televiziune. M-am oprit din tot ce făceam ca să mă uit şi mi-a rămas în memorie timp de peste 25 de ani. În 2017, am descoperit interviul integral pe site-ul Muzeului Memorial al Holocaustului din SUA. L-am vizionat de trei ori şi, când am terminat, ştiam trei lucruri: era o poveste care trebuia

[36] *The Oprah Winfrey Show.* (n.tr.).

[37] Stai niţel (cu grafie intenţionat eronată, pentru a marca specificitatea pronunţiei). (n.tr.).

spusă, era o poveste care trebuia să devină roman şi, de bine, de rău, trebuia să o scriu eu.

După o perioadă de urmărire neruşinată pe internet, l-am contactat pe fiul lui Joe şi al Stefaniei, Ed Burzminski, iar el mi-a oferit acces la un veritabil cufăr al comorilor pentru o scriitoare: memoriile nepublicate ale Stefaniei. A devenit coloana vertebrală a romanului *Lumina din întuneric*, pe care am aşezat, în straturi, interviuri filmate cu Stefi şi Joe, poveştile Cesiei şi ale lui Janek, alte memorii şi lucrări de cercetare care documentează oraşul Przemýsl înainte şi după cel de al Doilea Război Mondial. Familia pe care Stefania o vede ucisă de SS este inspirată din uciderea Reniei Spiegel, „Anna Frank a Poloniei”, o tânără evreică din Przemýsl, al cărei jurnal a fost publicat recent. Cred că este vorba despre aceeaşi ucidere a unor evrei ascunşi la care se referă Stefania în memoriile sale. Bărbatul spânzurat în piaţa din Przemýsl, în timp ce Stefania merge la muncă, era Michał Kruk, executat pentru că ascunsese evrei.

Ed, Joe şi Stefania Burzminski

În 2018, Ed şi cu mine am mers împreună în Belgia, unde am intervievat-o pe Dziusia Schillinger, una dintre cele mai adorabile doamne pe care le cunosc, şi apoi în Polonia, unde am vorbit cu Helena, un suflet frumos, care pregăteşte un vin de casă foarte... tare. Ambele doamne

m-au tratat cu generozitate şi bunătate – în timp ce eu venisem să sap după amintiri oribile. Apoi, Ed şi cu mine am bătut străzile Przemýslului, am găsit apartamentul în care mama sa l-a ascuns pe tatăl său, locul în care fusese fabrica de unelte, ferestruica pivniţei unde Max avusese un buncăr tainic, în ghetou. Doamne, cum am mai căutat locul în care se aflase prăvălia familiei Diamant! Am stat în podul de pe Tatarska 3 şi am privit o clădire frumoasă, în ruină, care fusese cândva un spital german. Am condus spre satul Lipa şi am stat în bucătăria unei doamne în vârstă, care ştia pe nume toţi cei nouă copii ai doamnei Podgórska. Am mers în Bełżec, unde au fost ucişi bunicii şi unchiul lui Ed, alături de nenumăraţi alţi evrei. Am urcat pe un mal şi am privit curba şinelor pe unde trecuse cândva trenul din care a sărit tânărul Max Diamant.

M-am întors acasă şi am scris fără oprire.

Diferenţa dintre *Lumina din întuneric* şi memoriile Stefaniei este că nu am putut povesti totul, nu fără să ajung la o mie de pagini. Şi, pentru că viaţa reală nu este un roman, cronologia evenimentelor a fost cosmetizată, pentru a se potrivi structurii narative. Personajele episodice au fost, uneori, combinate într-unul singur. Am umplut golurile, în special în privinţa emoţiilor Stefaniei. Dar, cu excepţia documentelor Stefaniei (ştim că a falsificat datele), obţinerea slujbei (ştim că a mituit pe cineva) şi loviturii în nasul omului cu sprâncenele unite (pe care sunt convinsă că i-ar fi aplicat-o, dacă ar fi avut ocazia), fiecare incident din cartea aceasta este întocmai cum l-au descris Stefania şi Joe. Este amintirea a ceea ce a fost.

Am întâlnit-o o dată pe Stefania Podgórska, în 2017, deşi ea nu a ştiut. Avea demenţă şi, după vizita noastră, am fost cu Ed să alegem pijamale noi pentru ea – ajunsesem departe, de la emisiunea văzută pe PBS, din

camera mea de zi. Atât Stefania, cât şi Helena au fost afectate psihologic după război. Dziusia mi-a spus că, într-o parte a minţii ei, Stefania nu a părăsit niciodată strada Tatarska. Astăzi, i-am spus SSPT[38]. Ironic, demenţa a eliberat-o. Dansa, cânta şi redevenise copila voioasă de dinainte de război.

Stefania şi Helena la sfârşitul anilor 1940

Joe i-a spus unui reporter din Boston că şi-ar dori să fi ştiut, în perioada petrecută în podul de pe strada Tatarska, că, într-o zi, el şi Stefi vor locui în Statele Unite, sărbătorindu-şi nunta de aur împreună cu copiii lor. „Era un vis, dar a devenit realitate”, a spus el.

Josef Burzminski a decedat pe 17 iulie, 2003, în Los Angeles, California, unde se mutase împreună cu Stefi ca să fie mai aproape de copiii lor. Fuseseră căsătoriţi timp de 58 de ani. Primul lui nepot s-a născut după ce Joe murise deja.

Stefania Podgórska Burzminski a trecut în nefiinţă pe 29 septembrie 2018, în timp ce eu scriam această carte. Mi-

[38] Sindromul şocului post-traumatic. (n.tr.).

aş dori ca ea să fi ştiut că o scriu. Am ajutat la editarea necrologului său – a fost o adevărată onoare. Câte persoane au privilegiul de a face un rezumat al vieţii unei persoane pe care o admiră atât de mult? Şi cât de mare este privilegiul de a scrie o întreagă carte despre o asemenea persoană? Într-un interviu din 1988, Stefi a fost întrebată dacă simţea că viaţa ei are o însemnătate aparte, pentru ce făcuse pe timp de război. „Ah, nu ştiu”, a răspuns ea, fluturând a lehamite. Apoi, a folosit gestul caracteristic, cu degetul. „Dar ştiu că povestea mea va fi publicată.”

A avut dreptate, nu-i aşa?

Moştenirea lăsată de cel de al Doilea Război Mondial are tentacule întunecate, care se întind până în prezent. Pentru mulţi dintre cei cu care am vorbit, războiul continuă. Rănile nu s-au cicatrizat încă, iar repercusiunile mai dăinuie. Pierderea familiei. Pierderea prietenilor. Pierderea istoriei şi viitorului. Teama, care nu poate fi dată uitării. Însă, oricât de mare i-ar fi fost suferinţa, în niciun interviu, scris sau verbal, Stefania nu a afirmat că ar fi regretat ce a făcut. Doar că ar face totul din nou. „O moarte sau treisprezece evrei”, a spus ea. „A fost un târg bun.” Chiar dacă moartea la care se referea era propria ei moarte.

Pentru mine, ea este definiţia unei eroine.

MULŢUMIRI

Mereu mi s-a părut o misiune imposibilă să scrii mulţumiri. Nu există cale de a mulţumi cum se cuvine numeroşilor oameni minunaţi care ajută o carte să prindă viaţă, în doar câteva fraze scurte. Când vine vorba despre Lumina din întuneric, se îngroaşă gluma: această poveste nu mi-a aparţinut niciodată. Eu doar am fost custodele său temporar. Această poveste a ajuns la mine pentru că au trăit-o oameni extraordinari. Cuvintele mi-au venit pentru că oameni extraordinari m-au ajutat. Voi face tot ce pot ca să le mulţumesc.

Ed Burzminski. Îţi mulţumesc de un milion de ori pentru timpul dăruit mie şi acestui proiect, aşa cum îl dăruieşti tuturor celor care te caută, vrând să ştie mai multe despre remarcabilii tăi părinţi. Datorită ţie, povestea lor va dăinui. Lori şi Mia, vă mulţumesc că l-aţi „împărţit” cu mine, cât am rătăcit prin Europa!

Helena Podgórska-Rudziak şi frumoasa ei fiică, Małgorzata Rudziak. Pot spune sincer că bunătatea şi generozitatea voastră nu vor fi uitate nicicând. Helena, îţi mulţumesc pentru că mi-ai oferit ce era cel mai dificil: amintirile tale.

Krystyna Nawara (fostă Dziusia Schillinger) şi familia ei. Ce bucurie sunteţi cu toţii! Mulţumesc pentru că m-aţi primit cu atâta căldură în Belgia şi în casa voastră.

Maciej Piórkowski şi Bożena şi Wiesiek Skibiński. Mulţumesc pentru incredibilul tur de pe Tatarska 3. Pentru catedrală, pentru cripte şi pentru că mi-aţi permis să mă târăsc pe podeaua lor şi să ating lucrarea în piatră din secolul al XI-lea, pentru cimitirele luminate şi pentru că mi-aţi permis să deschid sicriul acela! A fost cel mai tare Halloween!

Monika Lach. Mulţumesc pentru că le predai copiilor din Przemýsl povestea Stefaniei şi pentru că m-ai ajutat să înţeleg oraşul care a fost cândva.

Piotr Michalski. Mulţumesc pentru că ai împărtăşit cunoştinţele tale extraordinare şi pentru toate caloriile pe care le-am ars încercând să ţin pasul cu tine pe străzile din Przemýsl!

Ewa Koper, de la Memorialul şi Muzeul lagărului de concentrare din Bełżec. Mulţumesc iar şi iar pentru felul blând în care mi-ai explicat experienţele oribile din lagăr şi pentru proiectul tău de a identifica numele fiecărei victime. Ştiu când întâlnesc suflete ca al meu, şi tu eşti unul dintre ele.

Muzeul Memorial al Holocaustului din Statele Unite. Nu pot să vă mulţumesc suficient pentru că mi-aţi pus la dispoziţie poveştile de viaţă ale celor care au trecut prin Holocaust. Este o istorie care nu ar trebui să se piardă niciodată.

Îi mulţumesc doctorului Agi Legutko, conferenţiar de limba idiş şi director al Programului Idiş al Catedrei de Limbi germanice a Universităţii Columbia din oraşul New York, care mi-a revizuit ocurenţele în idiş şi a propus multe corecturi înţelepte, şi lui Tami Reich, consultant istoric şi de patrimoniu cultural, pentru revizia atentă a manuscrisului. Orice erori care persistă îmi aparţin.

Kelly Sonnack, agenta mea. Mă susţii întotdeauna, şi este un privilegiu să îţi numeşti agenta prietenă.

Lisa Sandell, editoarea mea. Scoatem cărţi bune împreună, nu-i aşa? Este un privilegiu să îţi numeşti şi editoarea prietenă.

Sincer, nu ştiu ce am făcut să vă merit pe amândouă, dar ştiu că sunt binecuvântată. Vă iubesc pe amândouă.

Scholastic Press. După şase cărţi, vă simt ca pe echipa şi familia mea: David Levithan, Olivia Valcarce, Josh

Berlowitz, Ellie Berger, Rachel Feld, Shannon Pender, Erin Berger, Lauren Donovan, Amy Goppert, Lizette Serrano, Emily Heddleson, Jasmine Miranda, Danielle Yadao, Matt Poulter, Lori Benton, John Pels, echipa de vânzări şi toată lumea implicată în târgurile şi cluburile de carte.

Grupul meu de critică de peste doisprezece ani: Ruta Sepetys, Howard Shirley, Amy Eytchison şi Angelika Stegmann. Nimeni nu se compară cu voi – cât de dragi îmi sunteţi!

În sfârşit, fără a fi şi cei din urmă, mulţumesc familiei mele. Philip, Chris şi Siobhan, Stephen şi Elizabeth. Vă iubesc mai mult decât se poate scrie la finalul unei cărţi. Philip, ai tras din nou lozul câştigător. Eşti iubirea vieţii mele şi cel mai bun prieten al meu. Mulţumesc pentru tot.

DESPRE AUTOARE.

Romanul de debut al lui SHARON CAMERON, The Dark Unwinding, a primit premiul „Sue Alexander” al Societăţii Scriitorilor şi Ilustratorilor de Cărţi pentru Copii, pentru Cea mai promiţătoare operă de debut, şi premiul Zmeul de Cristal al aceleiaşi asociaţii, şi a fost inclus în selecţia ALA a „Celor mai bune opere de ficţiune pentru tineri”. Sharon a mai scris şi continuarea, A Spark Unseen; Rook, selectată pe lista IndieBound „Zece alegeri de top – romane indie”, The Forgetting, un bestseller #1 New York Times şi parte din lista IndieBound, şi perechea, The Knowing.

Locuieşte cu familia ei în Nashville, Tennessee, şi o puteţi urmări pe Twitter la @SharonCameronE, sau pe pagina ei web, www.sharoncameronbooks.com.